

MINITIN ANA KAUOUA NI BOWI N

**ANA KATEBWI MA UOUA NI MANEABA NI
MAUNGATABU KIRIBATI**

24,27,28 N AOKATI 2020

MANEABA NI MAUNGATABU

AMBO, TARAWA

REPUBLIC OF KIRIBATI

KAAIN TE KA UOUA NI BOWI N TE KATEBWI MA UOUA N ANA MANEABA NI MAUNGATABU KIRIBATI

Hon. Tangariki Reete

Hon. Speaker

Cabinet Members

H.E Taneti Maamau
Hon.Dr. Teuea Toatu

Hon. Tekeeuea Tarati

Hon. Dr Tinte Itinteang
Hon. Ribanataake Tiwau

Hon. Boutu Bateriki
Hon. Ruateki Tekaiara

Hon. Willie Tokaake

Hon. Taabeta Teakai
Hon. Booti Nauan

Hon. Mikarite Temari

Hon. Alexander Teabo
Hon. Tarakabu Tofinga
Hon. Martin Moreti

H.E Te Beretitenti
Vice President/Minister of Finance &
Economics Development
Minister of Communication, Transport
& Tourism Development
Minister of Health & Medical Services
Minister of Fisheries & Marine
Resources Development
Minister of Internal Affairs
Minister of Environment Lands &
Agricultural Development
Minister of Infrastructure & Sustainable
Energy
Minister of Employment
Minister of Commerce Industry & Co-
operative Development
Minister of Line & Phoenix Islands
Development
Minister of Education
Minister of Justice
Minister of Women, Youth and Sports

TAAN TEI AIKA A RINE

Mr. Pinto Katia	-	Makin
Mr. James Taom	-	Makin
Mr. Tinian Reiher	-	Butaritari
Mr. Moannata lentaake	-	Marakei
Dr. Kautu Tenaua	-	Abaiang
Mr. Betero Atanibora	-	Abaiang
Ms. Tessie Eria Lambourne	-	Abemama
Mrs. Shiu Fung Jong	-	South Tarawa
Mr. Harry Tekaiti	-	North Tarawa
Mr. Terieta Mwemwenikeaki	-	North Tarawa
Mr. Tebao Awerika	-	Betio
Mr. Korubati Remuera	-	Maiana
Mr. Banuera Berina	-	Kuria
Mr. Ieremia Tabai	-	Nonouti
Mr. Bonteman Tabera	-	Nonouti
Mr. Taberannang Timeon	-	Tabiteuea North
Mr. Taiaki Irata	-	Onotoa
Mr. England Iuta	-	Beru
Mr. Tekeeua Tarati	-	Tamana
Ms. Teima Onorio	-	Arorae
Mr. Bakaia Kiabo	-	Kiritimati
Mr. Jacob Teem	-	Kiritimati
Mr. Nantongo Timeon	-	Teraina
Mr. Tekiau Aretateta	-	Tabuaeran
Mr. Tewaaki Kobae	-	Tabuaeran
Mr. Tibanga Taratai	-	Banaba

Kiraaka: Ti kauka ara bowi n te tataro.

Tibiika: Ti a tataro. Te Atua ae moan te mwaaka ae akea tokina ti kakoaua ma te nano rinano bwa kainnanaoan ana kairiri iaon karaaoan tibwangara, buokira bwa ti na katikui bwaai ake a kaeti ma oin nanora n tatabemaniira nako, bwa tina kakaraoa are nanom ibukin kabwaiaia kaain Kiribati. Ti butiiko bwa kona raoniira n ara waaki ni karaoi tabera n te Maneaba ni Maungatabu aei ibukiia ara botanaomata bwa e aonga ni kateimatoaaki te rau ao te eti ibukin nebaokin mimitokin aram ae tabu. Ti a kaniiko n aikai iroun Iesu Kristo are ara Uea, ao tia booti bwanara ni kabane n atonga ana tataro te Uea.

Tamara ae I karawa, e na tabuaki aram, e na roko Ueam, e na tauaki am taeka iaon te aba n ai aron tauana I Karawa, anganiira n te bong aei karara ae ti a tau iai n te bong aei, kabwarai ara bure n ai arora ngkai ti kabwarai aia bure akana a bure nakoira ao tai kairiira nakon te kariiriaki ma kamaiura man te buakaka bwa am bwai te Uea ao te mwaaka ao te neboaki n aki toki Amen.

Kiraaka: Ana kaongora ke ana katanoata te Tibiika tabeua ni kaineti ma kaukan te bowi aei.

Tibiika: Nakoia kaain Kiribati, nakoimi Taan Tei ni kabane akana a bane n roko ao ara irauwa aika kam a roko ni kakoaua kanoan mimitongin kanoan ara kaukuki n te bong aei. Imwaaain ae N na waaki ao ti na bane ni kamaurira moa n tamaroan te ingabong aei ao n arana ae tabu ao kam na bane ni Mauri. Te bong aei e na uringaki bwa aio bon te bong ae iai rakana ibuakon ana bong ni bowi te Maneaba ni Maungatabu. Ngke nna butia te Beretitenti ae karineaki kautuun abara ae Kiribati n te ingabong aei bwa e na kanakoa iai ana kaongora n raranga ana kainibaire ke ana Motinnano, ke ana taeka ni bau ibukin te 4 n ririki ae imwaira aei. Ma imwain ae nna kanakoa nakon te Beretitenti ae karineaki ao ti kan anga tabeua te bwana ni katekeraoi nakoimi ara Taan Tei ni kabane ao ara Tautaeka.

Ngkai e a tia ni karaoa ana rinerine Kiribati ibukimi ao n te tai aio ao ti kawenea ara onimaki ma ara mwioko nakon ara Tautaeka ibukin kairan Kiribati inanon te 4 n ririki ae imwaira aio. Inanon kantaningaan ana Motinnano te Tautaeka ibukin te 4 n ririki ae imwaira aei ao ngkami Taan Tei e rangi ni kakawaki naba tibwangami ike kam a tia naba n anganaki te mwiokoaki irouia ami botanaomata bwa kam na kona naba n tiriboaea ana waaki ara Tautaeka aei are bon teuana naba mai ibuakon tabemi

Taan Tei, nakon ana Maneaba ni Maungatabu Kiribati ae kakawaki.

Ti kakoaua Taan Tei bwa te bong aei are ngkam nang moana iai ami mwakuri bwa taan karaoa tua ngkami taan bweena ana waaki te Tautaeaka, ao taan uouota aia kanganga ami botanaomata, nakon ara Tautaeaka ibukin uarokoan te kabwaia ao te maeuraoi. Ti kakoaua bwa iai taian kakaewenako ae ti na kaitibo ma ngaai inanon karaoan ara beku ibukia ara botanaomata. Ma e korakora au onimaki bwa te Atua ae mwaaka e na raoniira n taai nako rinanon karaoan tabera inanon te 4 n ririki ae imwaira aio.

Tao imwaaain ae I toki ao tao e kakawaki te tai aei bwa ti na teimatoa ni uringia n taai nako ao mani karabwaia ara taan kairiri are a tia ni kaira abara ae Kiribati ngke e moan inaomata ni karokoa te tai aei, ibukin tamaroan aia kairiri ike ti kona n noora are teimatoan naba butin ara waaki n Tautaeaka ae inaomata. Kam rabwa ao maa taeka tabeua aikai I anga riki te bwana ni katekeraoi ma iriara ni kabana are te Mauri, te Raoi ao te Tabomoa ao kam bati n rabwa.

Kiraaka: Ana kaongora te Beretitenti ae rine iaon ana Motinnano ke ana taeka ni bau

Tibiika: N te tai aei ao I angan te Beretitenti ae karineaki bwa e na anga maroro n te tai aei.

**TAEKA NI BAU MAI IROUN
KAUTUN TE ABA H.E TANETI
MAAMAU**

Te Tibiika ae moan te karineaki ma kaain abam, te Tia Moti ae Rietata te Kauoman ni Beretitenti ma kaain abam, Minita n te Kabineti ma kaain abami, Taan Tei aika kam karineaki ma kaain abami, kautuun Aro ao Taan Tei mai Abatera, Iruwa aika kam karineaki ao ai bon kaain Kiribati ni kabana n taabo ake kam a mena iai, n aran ara Uea ae Iesu Kristo ao kam na bane ni Mauri.

I a rimoa n tabeka te bwana ni kakaitau nakon Uean te maeu, ibukin teimatoan maeu ao te marurung nakoira ni kabana. Ti teteimatoa ni kakaitau ibukin ana babaire are ti na manga reitanako iai te waaki n Tautaeaka are e otinako inanon bwanaia kaain Kiribati ni 23 n Tuun 2020. Ti butimwaea te tibwanga ao te mwiokoaki ae moan te kakawaki, ni kairiri are kam a tia n anganai ma kaain au Kabineti ao Tobwaan Kiribati Party ma te nanorinano.

E teimatoa te kakaitau nakoia taan tobwaa Kiribati, man taai ika nako ni karokoa te bong aei. Te mwakuri

n tobwa e aki bebeta, ao e ngae ngke iai aki boboraoin te iango n taai tabetai, ma bon ti teuana ara takete bwa ti na kateimatoa kinakin abara bwa te aba ni kiritian, man inaomata ao man rikirake ara botanaomata. I kukurei ni kawenea nako matami ara Motinnano ngai ma kaain te Kabineti, ao kaain au Party. Ara Motto are *Ti Tobwaia ao Ti Karikirakea* ngaia ae e na teimatoa ni bwenna ara waaki. E boboto ara motinnano aio iaon te koaua ae kakawaki ae karakaan te kabwaia te marurung, ao te rau nakoia ara botanaomata ni kabana n akea ae na katukaki. E mwaiti kanoan ara motinnano aika a boou n reitaki ma ake nikiran tabeua motinnano ake a tuai ni koro nanoia n te term ae nako ake ana manga riki bwa kairan ana mwakuri te Tautaeaka ni Kiribati.

Ti aki ti ngaia ma e na bon uarokoirā naba nakon ara kataratara, ibukin 20 te ririki ma ngkai ke te KV 20. Oin te kantaninga inanon te KV 20 bwa ti na karaka kaubwaira man kaubwain abara ao ara marawa, ara botanaomata ao kateira, rinanon karikirake aika a teimatoa bwa e na kona n reitinako te kabwaia ibukin roronako. Aikai ake a oioi iai ara Motinnano ibukin te 4 n ririki ni manga kairiri aio. Aikai ngkanne kanoan ara Motinnano.

ONIMAKINAN TE ATUA BWA NGAIA ARA KAABEN INANON ARA WAAKI N TOBWA, AO TE WAAKI N TAUTAEKA AE ITIAKI

Abara ae Kiribati e kinaki bwa te aba ni kiritian.

Ao taan kairiri e boboto aia waaki n tobwa ae itiaki ian onimakinan te Atua ae anaaki n te tangira, te akoi ao te rau. Ti kakatonga bwa ara Tautaeaka e rangi n nikoraoi man te waaki ni kairiri ae barongaaki ian ara tua ae Maungatabu, ao ai bon ara katei ni karinerine ao ni bobonnano.

E moanibwai iroun te Tautaeaka buakanakin te mwakuri n aonikai ibukin kamanoan ana bwai te botanaomata. Aio are e a kakoauaki rinanon katean rabwata ibukin totokoan mwakuri buaka n te *Public Service Office* ibukiiā taan mwakuri ake a mena iāan te nakoa ni kairiri. Ao te *Leadership Commission* ibukiiā taan kairiri. E boutokaaki te motinnano aei itinanikun Kiribati ao te aonaba mai mwiin tewean aia bowi kautuun aban te bekebeke iroun te Tautaeaka ni Beberuare n te ririki aio ike a bonnanoia bwa te leniwaa Motinnano ngaia ae e na riki bwa kairan ara waaki ibukin totokoan mwakuri n aonikai.

E teimatoa te Tautaeaka ni karaoi onono nakon Tua ibukin riki te rikirake ao ni kaitarai bibitaki n te aonaba.

Ni kakoroan nanon aikai ao e na waaki ami Tautaeka ni katamaroa te tua ibukia taan kairiri ni kaineti ma kanoan te Ieniwaa Motinnano.

E na katoamauaki riki te Leadership Commission ao e na karikirakeaki aia konabwai Bureitiman ibukin tararuan te rau.

Ana karaoaki bitaki ma katamaroa aika a tabangaki ibukin waakin te tua, ao ni karekea ana kai n tekateka ae onoti TUC ao BTC n te Auti ni Maungatabu.

KAMARURUNGAN KAUBWAIN ABARA AO N TE TIBWATIBWAAKI RAOI

Abara ae Kiribati e uarereke ao e karako mwaitin kaubwaina. E kakawaki ae ti kabonganai ao ni kateimatoai kaubwaira ibukin kabwaiian rooro nako. Ana tibwatibwaaki raoi ao ni kamarurungaki kaubwaira ake a reke man marin ara marawa ao aon te aba, rinanon te akawa, te ununiki ao te kaneweaba, ao anga riki tabeua ibukin rikirakera.

Kaubwain Abara

Ni kakoroan nanon aio ao e na waaki kaungaakia Bitineti mai tinanikun Kiribati, riki n te akawa ao n te kaneweaba rinanon ara kainibaire, ao ara anga bwai aika a iraorao.

E na karekeaki taabo aika akea te anga bwai iai n te Aono n Raina ma

Rawaki riki iaon karikirake aika a rekereke ma te kaneweaba.

E na karababaaki anga ni karekemwane aika a mwaiti inanon te karao bwai ma iokinibwai man marin abara. Aio are e na kauarerekea iai rokon amwarake mai tinaniku aika aki raraoi nakon marurungira ao man kaungai kanakin marin abara ao ara marawa ibukin kateimatoan marurungira, ao totokoan aoraki aika aki ewewe.

E na karekeaki naba anga aika ana karikirakea te karekemwane, ao ni katamaroa aron te kibakiba ian karawa, ma tauan mwiin ara karawa, ao karikirakean abara are I Biiti.

Te Akawa

e ataaki ara marawa bwa bon teuana te marawa ae buburakaei n te aonaba.

Marin marawa ae te ika bon ngaia oin maeura a oin naba ana karekemwane te Tautaeka n te mwaiti ae riaon 70% ni katoa ririki nakon ara kataumwane.

N aron are I mwaneweia n au maroro ni moan teira n Tautaeka ao ngaira kaain Kiribati ti kakabwaiaki bwa ti anganaki te tibwanga ae moan te kakawaki, bwa ti na tararua te marawa ae bubura ma marina ni kabana. Inanon ara Motinnano ao ti na karaka riki te karekemwane ken I karekea te mabiao are e bon riai n reke iroura man akawakin ara marawa. Aio are

e na bon kona n reke ngkana ti rinnako inanon akawakin ao mwaketenakin ara ika.

Ni kakoroan nanon aio ao e na boutokaaki aia konabwai taan akawa inanoa, n aron karekean te katangomwane ibukin kaungaana te akawa ao ni kauarerekeaki taian tiute iaon bwain akawa.

Ana kateaki taabo ni kamwaitaoro n Atimwakoro ao n aba aika a bubura. Ao ana karekeaki booti ibukiia communities ao te naan Wards ake a tuai n reke tibwaia.

Ana kaungaaki ara taan akawa bwa ana reirei ao n eweki rabakau n akawa aika a bwainaki ngkai n te aonaba ao a mwaiti riki.

E na waaki ami Tautaeka aio ni katamaroa te kabwaia man kaubwain taari inanoa.

Tabewa karikirake aika ana kamatebwaiaki bon kaungaana katean te tabo ni karao ika, ibuki utun nako te kao ao te riro. Ao karaoan taabo ni kabung ao kabwebwean ika ao te were ibukin katamaroa.

E na kateaki naba te O ni kabwebwe iaon te aba, ao I taari ibukin kaikawakin ao iokinibwaian ika ao bwain taari aika a materaloi.

E na kakaeaki riki anga ae e na raka iai ana karekemwane te I Kiribati n aron karababaan tibwara are e na kona n reke man mwanen te akawa n aron kaboon taian bukinibwai ni kambwana itinaniku

ao bwanakin kaibuke, n akawa ao ni kannanna.

Te Kaneweaba

Ni kateira ao rongorongo abara ni kawai, ao bon iai kakawakin te aba teuana ma te aba teuana. N reitaki ma arora ni momoa aomata, ao kateira ni kaka iruwa e na bon rangi ni katikaki riki nanoia iruwa mai I abatera ni kan noora abara ae Kiribati.

I kukurei n taekinna bwa e na kateaki taabo ni kaneweaba aika a onoti n te Aono n Raina ma Rawaki ao bon I Kiribati.

Ao karikirakean kaneweaba aika a iraorao ma te otabwanin.

E na kabonganaaki naba Kanton ao aba riki tabewa n te Aono n Rawaki, n reitaki ma te Teraina ao Tabuaeran, bwa taabo n neweaba aika a katitika.

E tauraoi ami Tautaeka ni kaungaana te roroko irovia taan kaneweaba rinanon katamaroon kainibaire ao riin te waaki ao ni kaunga rokoa aomata aika a mwaiti ke te naan *Group tours*.

Te Ununiki

Nna okirikaaki riki nakon marin abara ae ti kona ni karekea rinanon te ununiki.

Te ununiki e teimatoa rereken bukinikai ma uanikai aika a boou man baranti, ao e kaunga ara

roronrikirake tangiran amwaraken abara.

ʻE ibuobuoki naba n ara Tania ni maeu bwa teuana naba te anga ni karekemwane.

E na kaungaaki unikan ao karaoan bukinibwai aroka ni kabaranti ao maan aika a kona ni kanaki n aekaia nako bwa ti aonga n rabakau ni kamaeui ao n aki rotaki n tataren te kaako.

Ana katauraaki aba aika a onoti ibukin te ununiki.

E na kaungaaki rabakau ni ununiki aika a kaitarai kanganga man bibitakin kanoan bong.

Ao kaungan riki waaki ma reirei inanon kaawa ao mwakuri ni ununiki ao ai kaikawakin ma karekean maan.

Nna karekei taabo ni mwakete aika a bubura.

E na katei taabo ni ukeuke ao ni kamatebwai iaon rabakau ni ununiki ao kaungan manga unikan arokara ae te nii.

E na karababaaki anga ni karekemwane man te ben, ao karikirakean aekan te karaobwai n te aro bwa e na kona n reke bwa teuana ana karekemwane te Tautaeka.

E na kaungaaki naba karokoan bwaai ni mwakuri ibukin karikirake man te ben.

KARIKIRAKEAN KAUBWAIN
ABAMWAKORO INANON KARAKAN
AIA KAREKEMWANE NI

KATOAMAUAN BWA NI ITOMAN AO RIIN TE WAAKI

E kakoauaaki bwa abara aio e bon uamae rinanon ara marawa ae riaon 3 te mirion te square kilometer buburana.

Ibukin aio ao e kona n rangi ni waeremwe aron te reitaki ni iokinibwai imarenan abamwakoro ao ni kawaeremwea naba aron te rikirake.

Ami Tautaeka aio e tarai abamwakoro ni kabana bwa ana bane n titebo aron rikirakeia ma Tarawateinainano, Betio ao Kiritimati are e a nakoraoi ngkai te *service* iaona.

Inanon ara Motinnano ao e na waaki ami Tautaeka ni mwakuri riin te waaki ao ni kamarurungi kaubwai man abamwakoro ao ni karaka aron te karekemwane.

Riin te Waaki

I kukurei n taekinna bwa ana karikirake ami Tautaeka ibukin riin te waaki e a bon kaman mwakuriaki.

N te tai aio ao e na manga reitakinako te mwakuri n aron katamaroan butin rongorongo, itoman ao mwamwananga inanoa ke bon iaon Kiribati ao nako tinaniku ao katean ao katamaroan uaabu, taabo n roro, kawai iaon aba, marae ni wanikiba ao taabo ni katine.

Katean boono n taabo ake a kainnannoaki ao taabo ni kannanna I Tarawa ao I Kiritimati.

Ni kaitaaran te kanganga ibukin tataren kaako, ao e na kateaki te tabo ni kaako ma karaai amwarake n te itera Maiaki. Ao ni karawataaki riki taian kaibuke ibukin tobwaan te mwamwananga ao karaian kaako ma te bwaa n te aono ni Kiribati ao n reitaki nakon te Aono n Raina ma Rawaki. Ao ai bon imarenan te Aono n Raina ma Rawaki.

E na reitaki nako nab ate karikirake iaon katoakin mwenga ma aia kain nako tinaniku ao tangke n ran, n aban Kiribati ni kabuta bwa e aonga ni mwengaraoi te I Kiribati ae uarereke butinakon te aoraki.

Kamarurungakin kaubwain Abamwakoro

I a rimoa n anga te kakaitau nakoia ara Kauntira inanon te tai ae nako kai bon ngaia aika a buoka ao ni katoamaui ana tobwa ami Tautaeka iaon abamwakoro. E reitaki ma te waaki ni ikarekebai bon ngaia ae kanakoraoa te tobwa ao e teimatoa nanon ami Tautaeka n reitanako aio. Kam bati n rabwa ao ai bwanaan ami Tautaeka ni katekeraoi ngkami rinanon ami rinerine ibukin ami Kauntira ae imwaimi aio.

N reitanako aron te mwakuri ni ikarekebai ao e tauraoi ami Tautaeka ni mwakuri ana karikirake aikai:

E na karaka boon takataka n te mwaiti ae \$4.00 te taara n te kilo ma karekean te mwane ni kaintabui nakoia taan oroben.

Ao karakaan boon te rau nakon te \$3.00 n te baena.

E na katamaroaki ao ni karakaaki riki aia konabwai Kauntira n itera aika a mwaiti ao e na katamaroaki naba taabo n takakaro ao mwakurian waaki ni karikirake iaon riin te waaki iaon ara abamwakoro nako.

Te Mwane

Kakoroan nanon ara motinnano ao e na bon tangira te mwane ao ami Tautaeka e na waaki ni karababai riki aron ana anga ni karekemwane are e na kona iai ni kakoroi nanon ana karikirake ao ni uarokoiran nakon te kabwaia, ao ni buuta te raka are e na aki rootaki rabwatan te mwane n Tania ibukin te roro ae ngkai ao n taai aika ana roko. Ni kakoroan nanon aio ao n reitaki ma ake I a tia ni mwanewei mai mwaaia ao e a tia ana kainibaire ami Tautaeka ibukin aron kabonganaan te mwane n Tania ni mwaneni ana karikirake. I kukurei n taekinna bwa ami mwane n Tania e teimatoa n tiku n te ware ae raka iaon \$1 te birion.

E na kamwaitaki waaki ni karikirakea aron aia konabwai ma rabakauia te roronrikirake ake aki bane aia reirei.

Karekean tangomwane ibukia aine ao te roronrikirake ake a kan karikirake ao katamaroan te Bangke rinanon bwaai n rabakau aika a boou n aron te *internet banking*, ao te *ATM* ao te *Eftpos*

E na karekeaki riki te Bangke ao karokoan ao katamaroan ana *sevice* te Bangke iaon abamwakoro.

N reitaki ma anne ao e na katamaroaki ana bakao te DBK nakon 5% ibukin te Auti, bwaai n akawa ao te ununiki ao te kaneweaba.

E na katamaroaki te VAT ibukiia taan bitineti ao naake a bubura aia karekemwane ao tatauan te angabwai e nang kerake man \$5 te ngaa nakon \$7,500 te ngaa n te ririki.

BIBITAKIN KANOAN BONG

Bibitakin kanoan bong, bon te kanganga ae roota tanian abara ao maeuia ara botanaomata, e bon totokoa naba aron ara waaki ni kateimatoa karikirakean arora ao maeuraaira. E a tia te motinnano ao te tua iaon bibitakin kanoan bong ao kabuanibwai ma kanganga aika a karina, are e na kona ni kaitarai ao ni kauarerekea rotakin abara, ma kaubwaia. Ao ni mwannanoa nanon te botanaomata ni kan tiku iaon abaia ae Kiribati.

N irekereke ma aio ao ara Motinnano ni kakorakora ara kona ni maeu man te kanganga aio rinnanon katamaroan angan reken mwaane, ao ibuobuoki aika a mwaiti mai irouia taan anga te buoka.

KANAKORAOAN TE REITAKI IMARENAN TE TAUTAEKA MA BOTAKI NI BITINETI AO RABWATA AKE A INAOMATA INANON KAAWA (COMMUTIES)

E tia ni waaki te Tautaeaka ni ikarekebai ma bitineti ao rabwata ake itinanikun te Tautaeaka n aroia aro, communities ao a mwaiti riki n tobwa kainnanon ao man katabangakan te kabwaia ao te rau. Ti rimoa n anga te kakaitau ibukin kateimatoaia n riki bwa angatain te Tautaeaka ni uarokoara nakon te rikirake.

Kanakoraoan te reitaki ma Bitineti ao rabwata ake itinanikun te Tautaeaka

E na katauraai ibuobuoki aika a onoti nakoia bitineti ao rabwata ake itinanikun te Tautaeaka ao kaungan aron waaki ni bitineti aika a iraorao ao n toamau.

E na katamaroaki riki tuua ao kainibaire ao te ikarekebai ma taan bwaibwai ni karikirake man kakorakaan waaki ni boutoka ma kakamwakuri n anai nano nakoia iruwa mai abatera.

E tauraoi naba ami Tautaeke ni katea te rabwata are e na tabe ma kamwaitan ao kamaeuraoan bitineti aika a uarereke ao aika a bubura tau.

Te mwane ni ibuobuoki

E na iai te mwane ni ibuobuoki nakoia ake akea aia mwakuri man te ririki ae 18 nakon 59 n te mwaiti ae \$50.00 te taara n te namwakaina. Ao ni kabaeaki bwa ana mwakuri ni buoki karikirake aika a katauaki n te tai teuana ma teuana.

Ao e na bwaka aia mwane ni kara man te ririki 60 ni waerake ae te \$100 te taara ni 2 te wiiki. Mwaane aikai ake ana tauraoi ni bwaka ngkana e bwaati te kataumwane n te Auti aio n okirikaaki te bwakamwane man n 1 n Tianuare.

Aia mwane mwauku ae \$30.00 te taara n te namwakaina irarikin buoka ake e bon rereke nakoia ngkai anne naba ae tauraoi ni waaki n te ririki aio, ao e na bon teimatoa n reke nakoia e ngae ngke a koro aia ririki ae 60.

E tauraoi naba ami Tautaeke ni karekei bao ni mwamwananga ao buokaia mwauku ao boutokaia ataei ake a tia ni motirawa aia karo ae \$50.00 te taara n te namwakaina nakon temanna ake ian te 18 te ririki.

E na reke buokaia ataei ake ian 5 te ririki ae \$50.00 n te namwakaina.

Ao e na karekeaki baoia Tina ni botaki n aine iaon Kiribati.

E na karekeaki buokan rooia roronrikirake nakon reirei n tarai aro ke te naan vocational schools man karaoan aia mwakuri aika aki bwanin taia ke te naan part time.

Iai raora aika moan te kakawaki aika botaki n aro are bon ngaia taan kauataboa tibwangan te Tautaeke n tobwa ao ni kateimatoa te rau iaon abara aio. I kukurei ni kaongoi ngkami bwa e na karakaaki riki te buoka nakoia aro nakon te mwaiti ae \$1.5 te mirion te taara ao te buoka nakon reirein aro ake a reiakinia mitinare, ibukin ribanakin te rau ao te mweraoi n te mwaiti ae \$70 te ngaa te taraa n te ririki.

Ti aki naba mwaninga taekaia ara taan mwakuri ti aki ti n te Tautaeke ma ake a mwakuri ni Bitineti, Kauntira aobitin aro, kaimoa, ao te naan Observes. Aikai bon ara Taan Mwakuri ake a mwakuri korakora ni kakoroi nanon babaire ao ni katauraoi service nakon te botanaomata n itera ao anga aika a kakaokoro. I kukurei n taekinna bwa e na waaki ni kabwakaaki aia mwane ni motirawa Taan Mwakuri n te Tautaeke ae \$3,000 n te ririki. E na raka te ririki n *retire* nakon 60 ao e na bwaka te *Housing Allowance* ae \$100.00 te taara n te namwakaina nakoia ana Taan Mwakuri te Tautaeke ake akea aia auti.

E na kabwakaaki naba aia mwane ni motirawa ni Taan Mwakuri n

taian Bitineti ake a VAT registered, Bitineti ake a bwaibwai iai te Tautaeka n aron te naan JVs ao te SOEs, Taan Mwakuri n te Kauntira n reitaki ma Special Constables. Ao aobitin aro kaimoa ni kabana ao Observers ae \$3,000 te ngaa.

E na karakaaki naba booia Taan Mwakuri n te Kauntira ma taan reirei n te Prechool nakon te 30%.

Te roronrikirake ao takakaro

Ti bon bane n toa ma ara tarena aika a kakaokoro mai iroun atuara ao teuana te tarena ae e kaunga te Tautaeka ibukin te roronrikirake bon te takakaro, inanon te Motinnano ao e na kabatiaaki te kammwakuri ao katean te kuura ni kataneiai ibukin takakaro.

E na kaungaaki te kabo imareia aono, ke abamwakoro ao katean taabo ni kataneiai aika a onoti ao a kinaki ibukin takakaro aika a kakaokoro. E na karawataaki riki taabo ao bwaai ni kamarurung ao n takakaro ao aika katamaroan kanuanga n taian kauaaba ake itinaniku.

KANAKORAOAN ANA WAAKI NI MWAKURI TE TAUTAEKA IBUKIN TE BOTANAOMATA

E tauraoi ami Tautaeka n reitanako te mwakuri n tobwa ibukin te botanaomata rinanon te Mauri ao Katoki Aoraki, n te reirei kataneiai ao kammwakuri. Katamaroan ritiin

aba ao kateitei ao te reitaki ma aban nako tinaniku ma karikirakean te Aono n Raina ma Rawaki.

Te Mauri ao te Katoki aoraki:-

E teimatoa ami Tautaeka ni moanibwaia maurin te botanaomata man aoraki nako ao n reitaki ma mwaitin ara botanaomata ae rikirake. Te botanaomata bon te kaubwai ae kakawaki ao e teimatoa te Tautaeka n tobwaia ni itera aika a mwaiti bwa e na marurung ao ni konabwai. E kakawaki totokoan te aoraki nakon katokana. N aron ae ataaki ao iai ngkai te aoraki ae buti ae te Covid-19 ao ti kakaitau bwa e tuai man roko iaon abara aio. Ti karabwaia ara Taan Mwakuri n raoanaki ma raoa ake anga te buoka ibukin aia mwakuri korakora, bwa ti na mano man te aoraki ae kamamate aio.

I a bubuti n am kariaia Madam Speaker bwa ti na anga baira ni uboa aia kekeiaki ao aia mwamwakuri korakora ara Taan Mwakuri ao n reitaki ma aia ongotaeka ara botanaomata. Te uboa ae teniua ao ti a uboia. Ao kam bati n rabwa.

Ami Tautaeka e na karabaaba riki aron te mwakuri ni katoki aoraki rinanon katean Onaoraki aika a booou ao n toamau.

Ana kateaki naba Kiriniki ni kauarinan n reirei ni Kuura ni Mitinare n aro ni kabana ao n taabo

ake e noraki kainnanaoana. Ao e na kaunga katean Onaoraki aika a kaboaki aia service ao ni karekeaki buoka nakon boon aia tutuo aomata n taabo aikai. Ao ai kaunga kabonganakin ao kinaakin rabakaun Kiribati ni katoki aoraki.

E na kateaki maneaban te Centre n te Mauri ao Katoki aoraki ao oneakin Kiriniki nakon te bwai ni imatang.

Kanakoaraoan ao karababakin riki kamwanangaakia aoraki mai aon aba nako Tarawa ao nakon Onaoraki itinaniku ao karekean te reitaki ae tamaroa iaon anga n tutuo ao kateimatoan karekean te bwain aoraki aika a korakora ao a tamaroa, ao n raroa banen taia.

E na karawataaki anga n reirei bwa ana kona ni katoaki abamwakoro ma aia Taokita ao aika katamaroan kaunga aia mwakuri ke aia allowances Nurses ao Doctors. E na kaungaaki naba babaire ma waaki ibukin karekean te mwane n tabui ke te mwane ni kabomwi ibukin te marurungin ke te health insurance are e na kona n riki bwa ibuobuoki nakon temanna ma temanna n tangirakina n irekereke ma kainnanaoan te mwakuri ni Kuakua ao te Mauri.

Te reirei:-

Te reirei bon moan te kakawaki kiokina ngkai ngaia oin rikirakeia ara botanaomata ibukin anne ao ami Tautaeka e na teimatoa ni maubonia ataein te reirei ao ni

karikirakei aia kona ni mwakuri ao ni karao bwai te naan vocationals skills.

E na karekeaki te kanuanga n aron te metera, te mwane ao te tabo n reirei ae rianako kinakina nakoia ake e rianako aia kekeiaki ni moa man te Kauarinan n Reirei ni karokoa te katenrinan.

E na akea te roo ibukia ataei ni karokoa te koraki 7 ni kaea nakon te Motinnano, ao e na karekeaki bao ni mwamwananga ao kanaia ataein te reirei. E na akea naba boon te intanete nakoia JSS ao te naan Senior Secondary Schools, ao e na iai te cast ke te student ID Card irouia ataei ibukin kaboraoan taian service nakoia.

E na katei taian computer labs, n te JSS ao te naan Senior Secondary Schools n reirei ake akea iai ao e na kateaki riki te JSS n abamwakoro ake a bubura ao ana oaki reirei ni kabana.

E na mwanenaki katean Maneaban taian reirei ao e na kateaki riki ana kauarinan n reirei riki te Tautaeka.

E na kamatebwaiaki katean te katenrinan ke te University iaon abara are aio ai bon te waaki ae boou are e na uarokoa Kiribati nakon te mwaneka riki are iaona.

Ibukin katamaroan aron te anga reirei ni kauarinan ake reirein aro ao ana karinaki aia taan reirei aika a beba, bwa ana riki bwa ana Taan Mwakuri te Tautaeka. Ao ni karaoi naba katamaroa nakon kanuangan

aia mwakuri ke aia allowances taan reirei.

Kataneiai ao kammwakuri

Ana uarokoaki katenrinan n reirei ibukin te kataneiai iaon rabakau aika a bongana, e kakawaki aio bwa aonga Kuura aikai ni kona ni wantongaia ara roronrikirake bon iaon araba ni kaitara tangirara ma te mwakete iaon Kiribati, ao aban tinaniku ibukin karekean te mwakuri.

E tauraoi naba ami Tautaeaka ni karokoi aeka n reirei aikai iaon abamwakoro ake a kainnanoaki iai ao ni boutokaia taan reirei ibukin waakinan taian kataneiai aikai.

I kukurei n taekinna bwa e na karababaaki riki ao ni karakaaki te kakamwakuri itinaniku ao ni karekei anga n tangomwane ibukin boutokaan te mwakuri I New Zealand rinanon te PAC ao n reitaki ma taan kini uanikai.

Aba ao kateitei:

E kakoaua naba ami Tautaeaka aio bwa iai raora aika a teimatoa n aki rin inanon te karikirake n aron te oro ben ao te ununiki. Aikai bon raora ake a bon tauaki taekan abaia ian te riiti, e tauraoi ni kataboroaki mwaitin ritin aba iaon ao itinanikun Tarawa, ao ni kabwakaaki ritin aba ake a tuai n tia aroia ake a tei iai maneaban kaawa ao aro, umwantabu, marae ni butibooro ao taabo n ran ibukin te botanaomata

ao ni karekeaki te ibuobuoki ae onoti nakoia kaain Tarawateinainano n reitaki ma Betio.

E na kateaki riki Auti ni maeka aika tamaroa ao ni kamwaitaki anga ni boutoka nakon kateitei ni kaitara kainnanoana irouia Taan Mwakuri n reitaki ma aba itinaniku.

E ngae ngke ti raroa nako ma aban tinaniku ma e bon kakawaki kateimatoan te reitaki ao te iraoroa ae tamaroa, ma raora mai tinaniku. Ti kakoaua naba bwa raora mai abatera ao botaki nako mai iaon te bekebeke ao te aonaba bon ngaia taan uataboa rikiraken abara.

Kateimatoan te reitaki e na bon kanakoraoa te ibuobuoki n itera aika a mwaiti ibukin uaiakinan te rikirake ae tamaroa riki. N te tai aio I kan anga te kakaitau ae onoti nakoia aba ao botaki mai tinaniku ibukin kawakinaia ara botanaomata ake a tiku n aki kona n reke okia moa n te tai aio ibukin te aoraki ae te Covid-19. N reitaki ma aia ibuobuoki ibukin ara katauraui nakon kaukan kaokakia kaain abara n nakomai. Kam bati n rabwa ao are ieta ngkami.

Ibukin te reitaki ma aba itinaniku ao e na kateimatoaki ao ni karakaaki te iraoroa ma aba ake ana buoka karikirakean abara ao e na kamwaitaki riki Taan Tei ibukin Kiribati n aba itinaniku, ma n aron te naan *consulate services* ao te naan *Embassys*.

Te Aono n Raina ma Rawaki:

Ibukin te Aono n Raina ma Rawaki ao e motinnanoia ami Tautaeka bwa e na karika Kiritimati bwa te Center ibukin te karikirake ke karikirake n aekaia nako. Te waaki aio are e na karaka riki te karekemwane ao man karekei taabo ni kammwakuri.

Taan maeka ake a tia n reke aia riiti Kiritimati ana kabwaka te mwaiti ae \$1,000 te ngaa ao ana aki manga bwaka riiti.

TAEKA NI KAKAITAU

Ni kainan au maroro ao I a kan kamatoa n taekinna nakoimi te botanaomata bwa e na teimatoa ami Tautaeka ni kakamwakuri, ao ni kakoroi nanon ana motinnano are e motinnanoia nakoimi. N aron ae kam a tia n noria ao e riaon te 80% man ara motinnano aika a koro nanoia. Ti te 19% aika a kainnanao kakoroan nanoia ao are a manga rin inanon ara motinnano ae boou. Aio e kaota nanomwakan ao nanomatoan te Tautaeka ma Tobwaan Kiribati Party ni kakoroi bukin mwiokoana ake kam a tia n anganna, ao ni manga tauraoi n reitanako te mwiokoaki anne ma te kekeiaki ao te kakaonimaki. N reitaki riki ma kaain au kabinetu ao te Tautaeka ni kauataoa te karabwarabwa ao te kakaitau nakoia ara botaki ni unimwane ma unaine, ara Kauntira, botakin Aro,

Bitineti, Roronrikirake, Botaki n Aine, Botaki aika Inaomata ni kabane ana botaki ni mwakuri te Tautaeka, ma ana kambwana nako, ara *Developments Partners* ao ai bon kaain Kiribati ni kabana n aron tamaron te waaki ao te reitaki are ti a tia ni uaia ni waaki inanona. N te aua (4) n ririki ae imwaira aio ao e kakawaki bwa ti riai ni kamarurungira ao ni karaoi mwiokoara nakon ara kabana n tamaroa. Are ko buokia n tobwaia ngkai e na uaana ibukin natim ao tibum nakon taai aika ana roko.

Ai bon bwanaia ni katekeraoiko *Madam Speaker* n reitaki ma kaain am aobiti ibukin waakinan am beku, ni kaira ana Auti ae kakawaki ae te Auti ni Maungatabu iaon abara ae Kiribati. Ao ai bon katekeraoi naba n te tai aio ngkai ti ataia bwa a rawata bobotaki iaon abara aika Kiribati ake a tia n roko rongorongoia, ke atakiia bwa te moan ti katekeraoa naba ana Maungatabu te KUC, ae waaki ngkai iaon Betio. Ti ataia naba bwa iaon kawaina aia rinerine Kauntiran reitaki ma Mayors ti anga naba bwanara ni katekeraoi ngkami Kauntira.

Ti ataia bwa inanon namwakaina ke bon inanon naba wiiki aikai ao ti ongo bwa iai ana katekeraoan te ka 125 ni moan rokoia te naan Host Sister ke Tiina iaon abara ae Kiribati ae iaon naba kawaina. N reitaki ma ana ka 80 n ririki n

Anniversarry Tabwiroa ae iaon naba kawaina ao n reitaki naba ma ana ka 25 n ririki ke ana Silver Jubilee Teabike College. Ao n aki mwaninga naba inanon namwakaina aika imwaira ana Ka-150 n *Anniversary* te abamwakoro ke ara abamwakoro ae Tamana. Ao n reitaki ma ana Maungtabu te KPC are e na karaoaki I Tamana. Ao ti a kakaitau naba ao ni katekeraoa te kakatauraoi ae waaki ngkai te katauraoi ngkai ae bubura nakon ara Ekaretia ae te Katorika ao bon nakon abara ae Kiribati imwain kerikaakin te *Bishop* ara Ebikobo ae karineaki ae ngkai ao manga katabuan te Ebikobo ae boou ni moan te ririki ae boou, ao n reitaki ma ai bon nakoimi ara botanaomata ai bwanaan ami Tautaeka ni katekeraoi ngkami ao n reitaki ma Taan Tei ni kabana ao ai bon ngaira ake ti a roko ni bukamarua moan kaukan ara Auti ni Maungatabu inanon te ririki aei. Ara bau ma ngkami te bau ae kakawaki ae tatangiraki ioura are te Mauri, te Raoi ao te Tabomoa iaora ni tatabemaniira nako ao kam bati n rabwa.

Tibiika: Ti anga baira ni uboa ana taeka ara Beretitenti ae karineaki. Ao imwin ana maroro ara Beretitenti ae karineaki are bon ngaia koutuun ara Tautaeka ao koutuun abara ao n te tai aei ao I a butimwaea te Ebikobo His Lordship Paul Mwea bwa e a kerake nakon n teirake n

anga ana karaoiroi nakoira ni kabana imwin ana taeka ni bau te Beretitenti, ao n anga ana taeka ni karaoiroi nakoira ni kabane Taan Tei, te Beretitenti te Kauoman ma kaaan ana kabinetu ni kabane inanon ami waaki ngkai are kam nang waaki inanona ngkai inanon te uoua ni wiiki, ao n reitaki ma kaaan abara ae Kiribati ao riki bon ara Maneaba ni Maungatabu are e nang waaki inanon te 4 n ririki. Ngaia are I angan tamara te Ebikobo bwa e a kaina ana maroro ara Beretitenti. E rabwa.

His Lordship Paul Mwea: Ao tia butia ana karaoiroi te Uea bwa e na memena iaomi n taai nako ke e mena iroumi te Uea, ke e ruo iaomi ao ke e tiku iaomi ana karaoiroi te Atua ae moan te mwaaka aran Te Tama, ao te Nati ao te Tamnei ae Raoiroi. Ti a nako inanon ana raoi ma ana tangira te Uea Halleluia.

Tibiika: Ti a nakon ara bwai are imwina.

Kiraaka: Ao kamotirawaan te Bowi.

Tibiika: Imwain ae nna kanakoa kabwaraan te bowin te tai aei ao bwanaau ni kakaitau nakoimi ni kabane, e bon moa mai irouia ara iruwa aika a karineaki ake a roko ni kakoaua kanoan te bong aei ai bon moarara riki ngaira Taan Tei ara Taan Tei ni kabane kam a roko naba ni kaea moan ami bowi are

bon te bong ae kanga e onoti ibukin
kanakoan ana taeka ni bau ara
Beretitenti ae karineaki ao Kautun
te Aba. Kam rabwa ibukin rokomi ni
kabane ao ibukin ami tekateka ni
kakauongo, n te tai aei imwin aei ao
iai au kakao ke ana kakao te aobiti,
te mooi teutana ao te amarake are e
tauraoi I moa n te *Parliament House
Chamber* ao I a kukurei ngkanne n
te tai aei ni kabwara te bowi ni
karokoa te Kaabong te aoa 10 te
moaningabong te Kaabong are 27 iai
bongin namwakaina ae te Kaabong
ae imwaira aei, ao man au taeka
tabeua aikai ao I a kukurei ni
kabwara te bowi ao kam rabwa.

Kiraaka: Te tataro

Tibiika: Tia bobaraki n tataro, n Aran te Tama ao Te nati ao Te Tamnei ae Raoiroi, Amen

Te Atua ae moan te mwaaka ae akea tokina ti kakoaua ma te nano rinano kainanoan am kairiiri iaon karaosan tibwangara, buokira bwa ti na katikui bwaai ake a kaeti ma oin nanora n tatabe manira nako ao ti na kakaraoa are nanom ibukin kabwaiaia kain Kiribati, ti butiko bwa kona raonira n ara waaki ni karaoi tabera n te Maneaba ni Maungatabu aei ibukia ara botanaomata bwa e aonga ni kateimatoa te rau ao te eti ibukin neboakin mimitongin aram ae tabu, ti a kaniko n aikai iroun Iesu Kristo are a Uea, ao ti a botii bwanaara n atonga ana tataro Te Uea.

Tamara are I Karawa e na tabuaki aram e na roko Ueam e na tauaki am taeka iaon te aba n aiaron tauana I karawa angaira n te bong aei kanara ae ti a tau iai ao kabwarai ara bure n ai arora kai ti kabwarai aia bure akana bure nakoiria ao tai kairira nakon te kaririaki ma kona maiura man te buakaka bwa am bwai te Uea ao te Mwaaka ao te Neboaki n aki toki. Amen. N aran te Tama ao te Nati ao Te tamnei ae raoiroi Amen.

Kiraaka: Katanoata mai iroun te Tibiika

Katanoata mai iroun te Tibiika

Tibiika: Imwain ae ti waakina ara bowi n te ingabong aei ao bon bwanau ni ka mauri, bon nakon te Beretitenti ae ko karineaki ma te kauoman ao kain am *Cabinet*, te *Leader* n te Kaitara ma kain am *party*, bon Taan Tei ni kabane aika kam a bane n reke rokomi n te ingabong aei ao n reitaki ma kain Kiribati ake a reke ongoraia n te ingabong aei, Kam na bane ni Mauri, (Mauri)

E uarereke au katanoata bwa bon ti bwanau ni kakaitau iaon te *PAC report* kanga I taekinna ngkoa ni maroroakinna bwa ti na taraia bwa baikara bwaai aika *outstanding* iourura ngkai. I kakaitau nakoia *SOEs* ake a tia ni karokoi aia *responses* nakon ana *account* te *Public Account Committee* ao ngkanne I ti kan irianna ma te kauring nakon *TAK* n ana *response* ibukin ana *Account* are 2013, bebwa *number 29/17* e tuai roko ana kaeka ke ana *responses* nakon ana riboti nakon te *PAC* nakon te *KOIL* am *Account* ibukin 2012 bebwa *36/17* e tuai naba reke ana kaeka ibukin anne nakon ana *report* te *PAC*, ao te *KSSL* am *Account* ibukin 2008, 2011 bebwa *42/14* ao e tuai naba roko am *responses* iaon anne nakon ana riboti ke ana *Account* te *PAC*, ngaia are nna bubuti te kauring n aei bwa tera ngke a moantaai n roko bwa e aoria n ae e

reke ara tai ni maroroakin ara *Account* ao ana riboti te *PAC* ao a bane naba n nako n teuana te tai. Ti a nakon ara bwai are imwina

Kiraaka: Babairean ana kanoa te Tautaeka

**BABAIREAN ANA KANOA TE
TAUTAeka IROUN TE
BERETITENTI**

Tibiika: Te Beretitenti ae karineaki

H.E Taneti Maamau: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua e bon moa mai iroum te Tibiika ae ko karineaki n reitaki ma te Kiraaka ao taan mwakuri n te Auti n Tei n reitaki ma te *Leader* n te Kaitara ao ai bon Taan Tei ni kabane ao ai bon ngaira ni kabane ni kabane kain te Auti n Tei ao n reitaki ma ara botanaomata ae ongora ni bwanaan te inga ao te kaka mauri n raoiroin te ingabong aei, kam na bane moa ni Mauri.(Mauri)

Aio ngkanne babairean kanoan ana bowii te Auti ni Maungatabu inanon te uoua ni wiiki aei, ao are e a bon tia n nako kanoan te moanibong are man 24 nakon te bong are ngkoananoa ae te katenibong ae 26 n Aokati, ao ti a moanna ngkanne man kanoan te bong aei.

Te kaabong ae 27 n Aokati ae te bong aei e na nako ana maroro te

Beretitenti iaon ana kanoa te Tautaeka n aron ae I a kanakoa ngkai, imwin ngkanne aei te kakaitau ao maroro iaon ana Taekani-Bau te Beretitenti ibukin te aua n ririki ae imwaira, aio ni kaeti ma Tuan ana Auti Kiribati te mwakoro 22(5), kanoan naba te bong aei ana maroro te kauoman n Beretitenti are bon te Minita naba n te mwane iaon te kautaumwane, e a bane ngkanne kanoan te bong aei.

Ni ngabong ngkanne te kanimabong 28 n Aokati aia bong Taan Tei aika karineaki.

Te wiiki ae na roko ngkanne ni moa man te moanibong 31 n Aokati, iai te kaoti ibukin kabwatakin te mwane ni karikirake ibukin te ririki 2020, ao n te bong naba anne iai te Biira, te Biira ibukin moan warekan te manga kataumwane ibukin 2019,

Te bong ae te kauabong 1 n Tebetembwa iai teuana kanoan moan warekan te Biira ni kataumwane ibukin te ririki 2020 ke te ririki aio.

Te katenibong 2 n Tebetembwa n te wiiki ae na roko aia bong Taan Tei aika karineaki.

Te kaabong ae 3 n Tebetembwa iai uoua kanoan, te moan bon kometenakin ao kauouan warekan te Biira ni manga kataumwane ibukin te ririki 2019, ao te kauoua

ni Biira n te bong anne kometenaki ao kauouan warekan te Biira ni kataumwane ibukin te ririki 2020.

Te kaabong ngkanne n te wiiki ae na roko ae 4 n Tebetembwa anne aia bong Taan Tei aika karineaki ao ai te kaoti ibukin kabwaran te Auti, ao ko bati n rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ti a nakon ara bwai are imwina, e nakoim te *Leader* n te Kaitara te Tia Tei mai Abemama

Hon.Tessie Eria Lambourne: Ko rabwa te Tibiika ao ti te *point of order* ae nang uarereke ti ibukin te kakaota tabeua iaon ana kanoa te Tautaeka, ma imwain ae I kanakoa ao ai bon te bwana moa ni kamauri nakoim te Tibiika, te Beretitenti ae karineaki ma te kauoman ao Minita, Taan Tei ao kain Kiribati aika ongora nakon ara bowii aei ao ai kain abau ae Abemama, kam na bane moa ni mauri,(mauri)

Ao ti te kaotaota te Tibiika nakon kanoan ana kanoa te Tautaeka are nakon te moanibong ao te kauabong ma tao aei ti ibukin karaoan tibwangara ke kanoan ara *record* n ara Maneaba ni Maungatabu tao e na bon tiku karaoana ma ti na ti titiraki ao e a tiku ngkanne karaoana iroun te Tibiika ao te Beretitenti ke te Tautaeka, iaon te Biira are te manga kataumwane ibukin te ririki ae nako, ti ibukin ae tera raoi arana ae e na riai n rin

iaon te bebwa are kanoan ana waaki ana kanoa te Tautaeka ao ibukin te kauabong tao ibukin kaetan raoi bwa tera raoi aran te Biira are ti na moan warekia ao I taku bwa aran te Biira are e na riai n oti te *Appropriation Bill 2020* bwa e aoria ni kaineti raoi ma kanoan are te kaabong are kometenakin ao kauouan warekan te Biira anne bwa e aoria n are eti raoi bwa bon titebo te Biira aikanne, ao ti tabeua tenaan tao mena tao te taibi teutana ma ti a kai iraorao iaon anne, ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ko rabwa te *leader* n te Kaitara, iai am maroro iai te Beretitenti ae ko karineaki

H.E Taneti Maamau: E rabwa ao I karabwa te *leader* n te Kaitara te Tia Tei temanna mai Abemama ae te aine ao e koaua n ane te moan kamataata ane ni kaineti ma te moanibong kanoan te moanibong ae na roko ane te Biira ibukin te *Supplementary Appropriation Bill 2019* ane kanga taarana e bon aitara naba ma ane kanoan te kaabong ae tao te titiraki tera raoi aran te Biira anne, n aron ae eti arana ane e toka anne ke e na iai riki arana teuana, tao e koaua aei ni kaineti ma bon te Biira bon kanoan ngkoa te ririki ke te Auti n Tei are e nako mai iai kanga te mangao ngkoa iai, ma aoria bwa ti a tara ngkanne anne.

Anne te kauoua ane are aran te Biira ibukin te kataumwane, arana ane e oti ane te Biira n te kauabong 1 n Tebetembwa ane e a kamenaki naba ae 2020 *Budget* ma e koaua n aron ngkana ko tara te kaabong 3 n Tebetembwa ao e bon oti ngkanne are bon arana te *Appropriation Bill* ao anne e aonga n *consisted* ma e rabwa ti a tara naba ngkanne anne ti kai manga *revise* kanoan ara *order paper* ngkana iai te kanganga ao e rabwa.

Tibiika: Ti a nakon ara bwai are imwina

Kiraaka: Kaoti ibukin kaekaan ana maroro Kautun Te Aba.

KAOTI IBUKIN KAEKAAN ANA MARORO KAUTUN TE ABA

Tibiika: Ao I angaan te Tia Tei mai Betio ae karineaki Hon.Iotebwa Redfern

Hon.Iotebwa Redfern: Ko rabwa te tia babaire, e koaua tia babaire bon ti te kan ota man ara itera engaa ngkai te Kaitara ao engaa te *opposition* ke antai ngkai ae te *leader* n te Kaitara te tia babaire, ti aonga n ataa anne ao ti kona waaki nakon are imwina ke te ikakaekaeka I bon imarenara, I taku bwa e kakawaki anne te tia babaire ma kanga bon ti te kan ota, engaa te

Kaitara, antai te *leader* n te Kaitara bwa e aonga n ae ti na kona ni kaekai naba tanan titiraki te tia babaire. E rabwa.

Hon.Tessie Eria Lambourne: *Point of order* te Tia Babaire

Tibiika: Ao taningai te Tia Tei bwa I anganiko ngkana ko na taetae, ao e nakoim te *leader* n te Kaitara ngkana iai am taeka te Tia Tei mai Abemama Hon.Tessie Eria Lambourne.

Hon.Tessie Eria Lambourne: Te Tia Babaire bon ti kaetan kanoan waakinan ara bowi bwa arei ti aki kanoan are ko a tia n taekinna ibukin temaroro iaon ana taeka ni Bau te Beretitenti ko rabwa.

Tibiika: Nna bubuti nakon te Tia Tei mai Betio ae ko karineaki ae Hon.Ioteba Redfern bwa kona waaki nakon ara bwa are I a tia ni butiko bwa kona waaki inanona. Ao ngkana ko taraa ngkai aron te Maneaba ae ti tekateka ngkai iai ao te Kaitara ao ae bon kaitaraira ae a kaitaraira ngkai. Ao ngkanne nna bubutiko bwa ti nang waaki nakon ara bwai anne bwa e aoria n are aera e a butinako ake imwina. Ao e nakoim.

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire ngaia e a mataata ngkanne ao e rabwa ngkanne bwa ngaia ti ataa ngkanne antai ae ti na kaeka

ngkanne ngkana e a roko titiraki iaon te itera aei te Tia Babaire. Te Tia Babaire I kan moanna nakoim te Tibiika ae ko rine te Beretitenti, te Kauoman n Beretitenti, Minita, te Leader n te Kaitara ma kaain ami Party kaain TKP ni kabane Taan Tei ni kabane n arana ae tabu ao kam na bane ni Mauri moa.

Imwain ae I anga au maroro iaon ana taeka nib au ara Beretitenti ae rine ao I a rimoa n ana te tai aio n neboa Uean te maeu n te marurung ao te korakora are e teimatoa n anganiira. Ngkai aio au moantai n anga au maroro ian mwiokoau ae te Tia Babaire man te Party ae te Tobwaan Kiribati Party, ao I a rimoa ni kabura ieta ana katekeraoi Tobwaan Kiribati Party nakoim te Tibiika ae ko rine ian tauan nakoam bwa te tia tobwa n ana Auti n Tei Kiribati ao ni butia te Atua ae mwaaka bwa e na raoniko n aki toki. I karababa naba te katekeraoi nakon Kaainabam ma am utu ngkai ti kakoaua bwa e rangi ni kakawaki aia boutoka nakoim n te tibwanga ae moan te mimitong, are e a tia n anganiko te Auti n Tei ana Auti n Tei Kiribati te Tibiika.

Te Tia Babaire I a tei man Tobwaan Kiribati Party n anga au maroro tabeua ni kaineti ma taeka ni bau ana taeka ni bau ara Beretitenti ae rine. E rangi ni mataata kanoan te taeka ni bau ao e oti iai te nano n tobwa ae anaaki n te tangira ao

karimoan te nano ni Kiritian. E bon riai aio te Tia Babaire bwa ngkai Kiribati bon te aba ni kiritian ao ti kamoamoa ngkai ti noria bwa te taeka ni bau aio e karimoa te tangira ao te nano ni kiritian ma onimakinan te Atua ae mwaaka bwa raora n taai nako ni kakoroi kanoan ara motinnano ibukia ara botanaomata.

Ngkana ti kaoka ara ururing inanon te 4 n ririki aika a tia n nako te Tibiika ao ti noora iai ana waaki te Tautaeka ike e kaotia nakon Kiribati aron te mwaneka n tobwa ae boou n tobwaan ana kanganga te I Kiribati rinanon kakoroan ana Motinnano, aika ti noori n te tai arei ma te nano uoua ao te titiraki ae korakora irouia te botanaomata. Ma imwiin te 4 n ririki ao ti noria bwa a tia ni koro nanon angiin kanoan te motinnano akanne, n akea te kanganga. E kakoauaki aio n aron maroro ni kimwareirei, ni kimarimari ake a maroroakinaki ian mwenga aika a kakaokoro ao e nene ni matoa aron ana nano ni kimarimari Kiribati n nooran mwiin te rinerine are e a kaoka iai Tobwaan Kiribati Party bwa e na manga tobwa riki Kiribati 4 te ririki, e abwabwaki ao e mataata taekan te taeka ni bau ma nna kabotoa au maroro iaon boto ni iango aika a boboto iai te taeka ni bau.

1. Te taeka ni bau e oti iai kakawakin te tobwa ae anaaki

n te tangira, te eti ao te koaua.

2. Noran kakawakin karikirakean kaubwain abara n te akawa kakawakin ara marawa ao karababaan ao tobwaan ana kainnano ke ana kanganga te I Kiribati.
3. E bon riai ni moanibwai te tangira te eti ao te koaua te Tibiika.
4. Te waaki n tobwa e bon riai n anaaki n te tangira te eti ao te koaua.

Ngkana akea bwaai aikai te Tia Babaire ao e na korakora te raraoma te maroa irouia ake taan tobwaaki. N ana te tai aio ni kabotaua aron ana tobwa te karo ma te Tina nakoia natina. Akea te karo ke te Tina ae akea irouna te tangira, te eti ao te koaua ngkana a waaki ni karaoa aia mwakuri n tobwa te karo e kaikawa ke n tobwa natina ni kamoanibwaia te tangira n taai nako. Baan te karo ma te Tina bwa ana kaeti aroia imataia natiia n taai nako n akea te keweke nakoia natiia. Aio e kona n noraki n aron kairiri ni mwenga aika a kakaokoro iaon Kiribati.

Te Tia Babaire bon te eti ao te koaua bwa ngkana ko kibari am mwakuri n tobwa ao ko riai n tobwa am karekemwane ma am kabanemwane naba. E oti n taeka nib au kakawakin kibarakin kaubwain Kiribati, man te akawa ao man ara marawa. Abara aio e katomimiaki n

te marawa ae bubura ao e kinaki Kiribati n ana marawa ao kaubwain man te akawa. E noraki kakawakin aio ao ti riai ni karabwarabwa iai e bon riai ni kibaraki aio ao n aki man rereaki ngkai ti kakoaua bwa ngkana e birirake ke ni marurung ana karekemwane man ara marawa, ara karawa, man ara akawa ao ara marawa ao e na uarereke ke ni bebetae uotan te Tautaeka n tobwai ana kanganga aika a bati.

N te tai aio ao ti noori kanoan ana taeka ni bau te Tautaeka bwa e a karababa riki ana tobwa n riinga ao ni kanoa ana buua te I Kiribati, ni buokia n aia kanganga aika a mwaiti kurikuri te Tia Babaire. Ngaira n tatabemaniira nako ti namakina kanganga aika a kakaokoro iaan mwengara man te tai aio ao ti noria bwa a tobwaaki ao e a uarokoaki, temanna ma temanna bwa e na aki kakaokoroaki, bwa te kara, te mwauku , te aine ae akea buuna, ataei ae akea aia karo bwa a tia ni mate, ke te roronrikirake ae e a tia ni kitana te reirei ao e tuai man reke ana mwakuri. E a karababaaki riki ana tobwa te Tautaeka ae ti noria bwa a bane n tobwaaki ara kanganga n aron ae tia noria ngkai n ana waaki te Tautaeka ae n te tai aei ao ko bati n rabwa te Tautaeka.

Te Tia Babaire inanon taai aika nako ao ti kona n noora te kainnano

nakoia ake iai aia kanganga bwa iai mwaukun rabwataia ke aia iango ataei ake a tia ni mate aia karo, te aine ae mate buuna ao riki kaara ake tao akea natia irarikia. Iai inanon naba te Motinnano aei te Tia Babaire utu taekaia kauarerekean naba aia kanganga utu ake iai aia kanganga n te tai teuana ma te tai teuana. Ao anne ae kataia naba ni karaolia ana taeka ni bau te Beretitenti ae e a tia ni kanakoa. Te reirei ao te roronrikirake a bon riai ni kamoanibwaiaki bwa ti ataia bwa te atatai ao te wanawana irouia ara roronrikirake ngaia kaubwain abara nakon taai aika ana roko. Te katoto teuana ae ti noria bon te kabotau irouia utu aika a wantongaia natiia n te reirei, ao utu aika aki wantongaia natiia n te reirei, iai noran te maeuraoi irouia utu ake a wantongaia natiia n te reirei ao teuana aron kangangan te maeu irouia utu ake aki moanibwaia kakawakin te reirei nakoia natiia ma tibuia anne ae kanga e a noraki ngkanne te kanganga n te itera anne.

Ngkai e a tobwaaki aron te roo n te reirei, te bao ni mwamwananga, kanaia ataei n aia reirei ao ake akea ara raraoma bwa e na nakoraoi riki aron te reirei irouia ara roronrikirake. Ma ngkana e nakoraoi te reirei e kakanoa ana buua te I Kiribati ma te mwakuri n tararua ibukin te aoraki ao te Mauri e memeere ti kona ni kangai, bwa e

na nimaoraki te ataei ao e na teimatoa ni bua ana reirei. E na kona n rootaki aron ana ewenako ni karekemwane te I Kiribati ngkana e taotaonaki naba man te aoraki angiin bongin maeuna.

E rabwa norakin kakawakin te tararua man te Mauri bwa ti noora naba te itera aei bwa e karauaki naba n tobwaaki raoi te Tibiika. Te Tautaeka e nikoraoi waam, a tamwakai am Kaben ma kaain waam ao akea ara raraoma ngkai ko a tia n roko n am moantia inanon te aua n ririki ae nako ao akea ara raraoma, bwa kona manga roko naba n te tia are imwina te Tia Babaire. Te Tia Babaire n ana te tai aio teuana ao ni maroro teutana iaon ana taeka ni bau te Beretitenti are e a tia ni kanakoa. Ao e koaua ana taeka te aine temanna nna kataia ni kaoka ara ururing nakon iai ana taeka te aine temanna *ae taekinna bwa iai teniman natina ao e teimatoa n noora aron matoan te maeu n tararua aroia natina, e nga ngke iai ana ben, e ngae ngke iai au koraki a kona ni buokai ma ngkai I kaongoaki bwa e na iai au tianti ae e na reke nakoia ngkai akea au mwakuri ao I kariaia ma te kukurei bwa I ataia ae na noraki ao n tobwaaki au kanganga.* Te Tia Babaire e kananokawaki te bwaebwaeti aio ao e oti bwa e ngae ngke iai aban te aine aio, ma ana ben ae kona n oreia bwa ana takataka ma e aki kona ni kibara

aio bwa iai natina aika a uarereke ao e aki tau ana tai ni kakoroa nanon tabena anne e ngae naba n anne te Tia Babaire ao e ngae ngke iai naba tarina ma mwanena ao tao ana buoka ana kanganga ma are bon iai naba natiia ma tabeia ake ana tararuaia te Tia Babaire, ngaia kanga e na kanganga naba aron tobwaan anne n aron ae ti tabekia n te tai aei te Tia Babaire.

Te Tia Babaire ngaira aika ti bane ni mwiokoaki ao ti rineaki bwa Taan Tei, taan tobwa ti aki nanora ae kakawaki te Tia Babaire ma e rangi ni kakawaki nanoia aia kanganga moa ara botanaomata. Ti noora te taeka ni bau aio ao moanibwaia tobwaan ana kanganga te I Kiribati ao ti rangi ni boutokaia te Tia Babaire. Ni korean wiin au maroro te Tia Babaire ao nna kangai *e tangiraoi kibun te taeka ni bau, e katika te nano mwanewen te taeka ni bau bwa e riinga wakauean nanon te I Kiribati te Tia Babaire. Ti katenai ingin bwebwera ma ngkoe te Tautaeke n anenea am taeka ni bau aio bwa te korea ni mwaane bwa e na rabwatiia ao nimtiia I Kiribati inanon te 4 n ririki.* Te Tautaeke ti kona ni kangai *bwa a kua ao ni wanga taan kan oro ma e kabwaritaake ao e aki aingaki iaon ana raawati ni mwaane te Tautaeke.* Ara bau ma ngkami kabane Taan Tei Te Mauri, te Raoi ao te Tabomoa. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ao ngkai e a tia ni mwemwe te kaoti ibukin ana maroro kautuun te aba iroun te Tia Babaire man TKP ae Hon.Ioteba Redfern ao imwain ae kauka nako te maroro iaona ao I angan te Leader n te Kaitara Hon.Tessie Eria Lambourne bwa e anga ana maroro iaon te kaoti aei. Hon.Tessie Eria Lambourne.

Hon.Tessie Eria Lambourne: E rabwa te Tia Babaire ao imwain ae I waaki te Tia Babaire ao I a bon arora bwanaan Abemama, ao bwanaan Boutokaan Kiribati Moa Party ma ara boutoka, te bwana ni inga ao ni kamauri nakoim moa te Tia Babaire. Ao ti nang kamoamo iroum riki ngaira ainen Kiribati kai ko katanea te mwaneka nakon te kain tekateka are ko tekateka iai. Nakon te Beretitenti, te kauoman n Beretitenti, Minita raou n Tia Tei aika a karineaki kaain Kiribati ake a iaon Kiribati ao ake a mena itinanikun Kiribati kam na bane ni Mauri n tamaroan te ingabong aei. Ao te Tia Babaire I a kukurei n tabekii taeka tabeua man ana itera te Kaitara ni kaineti ma kanoan te kaoti are e a tia ni mwemwekaki ao ni karaoa tibwangara ngaira Taan Tei ian tuan te kaetieti mwakoro 22 (5).

Ao nna moanna te Tia Babaire ma te katekeraoi nakon te Beretitenti ae karineaki, ao ana Tautaeke n te tibwanga are a tia n anganaki iroun te botanaomata, ao ti karabwa naba

te botanaomata ni karaosan tibwangana ae nang kakawaki aei ibukin rinean ara Beretitenti ao ara Tautaeka. Ao ti karabwaia naba ibukin tibwangara are anganiira ae taan tirobaea ao taan bweena waan te Tautaeka n te tai aei. Ti karabwarabwa n aei ao ti na karaoa tibwangara n aron are a tia n onimakiniira naba iai.

Ao I reita te kakaitau te Tia Babaire nakon abau ae tangiraki ae Abemama, ibukin naba te tibwanga are a tia n anganai n te tai aei kamaitau. Te Tia Babaire ti kaitaua te Beretitenti ibukin ana taeka ni bau are e a tia n aroria imatan te Maneaba ao Kiribati ae bwanin are e kawenea imatara n te Moanibong ae nako aei. Aei te Tia Babaire are bon kanoan ana Berita te Tautaeka n te teem aei. Ngke e waaki ni kaembein te Tautaeka ao e kawenei ana motinnano ke aranaki bwa te naan *pledges* nakon te botanaomata. Ma ngkai a tia ni butimwaea ana motinnano anne te botanaomata ao I taku bwa a riki ngkai bwa te naan berita te naan *promises*. Ao ngkai bon tabem te Tautaeka bwa kona kakoroi nanon ni kabane am berita inanon te 4 n ririki ao ti aki 16 te ririki, ao ngaira ti na karaoa tabera ae kakawaki naba n tirobaea am waaki bwa kona aki tibanako moa man te tua ae maungatabu, tua, kaetieti, ao kona waaki ian are ko a tia n taetaekinna ao riki ian te

waaki ni kairiri ae kiraati ae e na akea te babakanikawai ae na riki.

Iaon mwakoro 45 n te tua ae Maungatabu te Tia Babaire ao e kabaeaki te Tautaeka ke te *Executive* bwa e na ribooti nakon te Maneaba ni Maungatabu iaon karaosan tibwangana. Kanoan au maroro n te moaningabong aei te Tia Babaire e na boboto iaon tibwangara anne. Ao ni katerei itera tabeua are ti taku bwa a kakawaki ibukin moa te tai aei bwa buokan kairan ana waaki te Tautaeka.

1. Bon taran kanoan ana berita te Tautaeka ma aron mwanenakiia. Ti kaitau ibukin kanoan ana berita te Tia Babaire are e na uota te kabwaia nakon ara botanaomata. Bwa e koaua bwa ti bane n tangira te kabwaia nakon ara botanaomata aei tibwangara ae nang kakawaki.
2. Rakan boon te takataka nakon te \$4.00 n taara n te kiro,
3. kakoroan te tibwatibwa iaon booti
4. Katean riki te naan Jss ao taabo ni kamwaitoro,
5. Taboron te riiti.
6. Ibuobuoki nakoia te botanaomata n itera aika a kakaokoro ao baikara riki.

Ma ti aki tangiria te Tia Babaire bwa e na ti taetaekin aikai te Tautaeka ao n aki kakoroi nanoia ti aki

tangiria bwa ana aki teimatoa. Ti tabeaianga n aei bwa are iai kanoan ana berita n te tai ae nako aika aki koro nanoia ao ngkai aki koro nanon aikanne ana kona ni bane ni kakoroaki ni ikotaki ma aika a boou inanon te aua n ririki.

Ti tabeaianga bwa ti taku bwa e a rangi n riao ana berita te Tautaeka nakon korakorana, e a *over committed* e a nang *too ambitious* ao e a mwainga taekan te tiko ao te maeu ma are e bon tau ma kaubwaim are e taetaekinna, ti na *live within our means* ao e a mwaninga naba taraana bwa ana teimatoa kabwaiara ma kaubwaira iaan te bwai ae taetaekinaki ae te taetae ni imatang bwa te *Resoure Sustainability* ao te *Physical Responsibility* are bon kakanoan kairan aan ana waaki te Tautaeka are e nang tataekinna n taai aika nako, ti noria n te tai aei bwa a bua aikane, ao ngaira ti kantaningaia bwa e na barongaki riki ao ni karauaki n tianaki riki kanoan ana berita n te tai aei bwa are e a tia n nora aron korakoran Kiribati ma kaubwaina inanon ana tai n Tautaeka n aua te ririki n nako ma tao aei bukin ae e aki roko nanon tabeua ana berita n te tai ae nako, bwa are e aki ataia imwain rokona n te kai n tekateka bwa mwaitira kaubwain Kiribati, mwaitira korakorana ma rabakauna, ma ngkai ti a kantaningaia bwa e a tia n ataia ikane e a riai ni mwatai iaon

aei ma titebo tarana iroura bwa e a kaunrake riki ma kanoan ana berita.

Aei ae ti tabeaianga iai te Tia Babaire bwa ara Tautaeka e karaoi kanoan ana berita n aki barongai raoi ao ae e bon taekinna te Beretitenti n ana mamaroro ma taan kareke rongorong, aki barongaki, a tuai raoi n ataa te kabane mwane, a tuai raoi n ataia bwa ningai ae ana kanakoaki iai, bwa bon aron te oro toka, ao tera ngkanne tein ara Tautaeka aei te Tia Babaire, e a bon aki barongaki ao n akea ana kantaniga ana ibukin taraan Kiribati bwa e na aki kabuanibwai ao anne te bwai ae ti na teimatoa n uneakinna iaan tibwangara, bwa ti na kantaningaia, ti kantaningaa ana katau mwane te Tautaeka bwa ti na noria bwa e uara tein kaubwain abara ma ti moantaai n tabeaianga Tia Babaire ngkai iai mwanewean butan rakan te mwane n Tania ibukin mwanenakin ana berita ao tao karikirake riki iaan ana berita ao riki ae ti rangi n tabeaianga iai bwa e aera ngkai e mwaneweia aei n te tai aei, tao e mena ao e a tia ni boboota te kabane mwane iaon ana berita tabeua ao n tara birin ana kareke mwane ao tao kaubwaina are n te Bank are tao e a nakon ngkai \$400 tabun te mirion, tao e a kan aki tau, ao tao ibukin ae akea ana kareke mwane ae boou n te *term* ae nako, bwa ake e mwanewei a tuai man ti a aroia ma ngkekei,

Ningai ae ana reke iai mwaane man itera aikai te Tia Babaire, mwanen ara karawa, akawan ao mwaketenakin ara ika, karekean ara bwaibwai ni kambwana n akawa itinaniku ao te bwaa I marawa, ningai ae e na reke iai mwaane man aikai, inanon te aua n ririki ke tao imwina, ke tao ngaia anne ae ti a moanna n taratara iai kanoan ara okai, tao ngaia e aki rangi ni kamoamo a ibukin aki butan te mwane n Tania n te tai ae nako, are bon aki kainanoia bwa are e a kaman tauraoi imwaina ae ti na tarataara raoi aei te Tia Babaire, ti karabwarabwa ni kanoan te berita ao kanoana are ana kabwaia iai ara botanaomata ma ti rangi n tabeaianga ibukin aki baronga aroia ma aron mwanenakia bwa e na kona n riki te kabuanibwai iai nakon Kiribati,

Te kauoua Tia Babaire bon taraan ana berita ibukin tain kanakoaia, n taian te kaembein ao e rangi n tataekinna bwa ana nako naba kanoan ana motinnano ngkana e rineaki ma e tara n ae bon ti teniua ngkai kanoan ana berita n aron kanoan ana Taeka ni Bau te Beretitenti aika na nako n te ririki. Aia mwane kaara, mwaane ni ibuobuoki nakoia te roro ae 18 nakon 59 ake a tuai n reke aia mwakuri ao aikai are ana oki rikaki nakon moan te ririki ao a I rakan aia mwane mwauku. Ao ti rangi ni kakaitau nakon aei te Tia Babaire,

ma tera ngkanne taekan ake nikirana e aki rangi ni mataata aei inanon Taeka ni Bau, e na nako ningai te \$4 n kilo, te mwane ni motirawa nakoia aomata aika mwaiti, mwane ni ibuobuoki nakoia ataei ake iaan nimaua te ririki, e a manga tuai naba n reke taina, ao ningai tain kanakoakia, aei naba ae ti na teimatoa n ununeakinna.

Te kateniua te Tia Babaire bon aron kanakoan kanoan ana berita, ana riai ni barongaki raoi aron kabwakakia iaan te tua ao ni kaweneaki babaire ma aron kawain kabwakakia ke ana riai n *regulated* ao e na riai n iai te *formal structure in place* ke waaki aika ana katereterea raoi aron kabwakakin mwaane aikai, bwa ana teretere ao ana kirati ao ni kamanoaki man taian mwakuri ni babaka ni ikawai.

Te kaaua Tia Babaire bon taraan naba kanoan ngkai ana berita ake e na iai rotaki iai te aroaro iaan te mwenga, uruan te katei ke aki boutokan te katei, kaungan te aki mwakuri ibukin karekekan te kabwaia, riki irouia ake a bon konabwai ao a konamaki, ti nang karikirakea te aki rangi ni kakamwakuri ngkai ke te *low productivity* ao ni kakantaninga iroun te Tautaeke ke *independency*, tera aron tein Kiribati n taai aika na roko, ao e na kona ni katoai baia te botanaomata te Tautaeke? Ngkana e a teimatoa rikiraken ara

botanaomata ni butina ae 2% ni katoa ririki, tao ngkana ti kona ngkai ao tera taraan ningabong?. E na kona ni kateimatoaki ma kaubwaira aika ana kona ni kanakinako n te tai ae waekoa, ti tabeainga bwae kanganga manga kaokan te kabwaia ao riki bwaka mwane aika taneiai iai aomata ngkana e nang aki tau kaubwaira ni kateimatoai.

Aei te waaki ae e na karikirakea ana kabane mwane iai te Tautaeka ni katoa ririki n aron tein birimwakan ara botanaomata are e kantaningaki bwa e na rangi ni birimwaka riki taai aika na roko, aikai naba aika ti na tirobaai te Tia Babaire bwa e na aki riki Kiribati bwa te aba ae uarereke iai te kakamwakuri ibukin kabwaian te aba.

Te kanimaua te Tia Babaire bon taraan ana waaki ara Tautaeka, I kaitau bwa e teimatoa n taekina te Beretitenti bwa ana waaki ni kairiri e barongaki iaan ara tua ae Maungatabu ao tabeua riki, ma e na riai ni bon karaoa are e taekinna te Tia Babaire bwa iai tibwangana iaan te tua ae Maungatabu ae e aki kakoroi nanona n ririki aika nako, uotakirakean te manga kataumwane ibukin 2019, are ngkai e rin bwa teuana kanoan ana kanoa te Tautaeka, ma I nanokawaki ao I raraoma te Tia Babaire bwa iai tabeua waaki ni kairiri aika rangi ni kakawaki are e rangi kakamoamo

iai te Tautaeka ae te waaki ni kairiri ae kirati, tao a bon ongo kain Kiribati bwa e aki rangi ni katuruturuaki ken I kamoamoaki te waaki ni kairiri ae kirati inanon ana Taeka ni Bau, ao ni kamatoa bwa e na waaki e na teimatoa ni waaki inanona, ti kanoan waana ni kaineti ma buakanakin te mwakuri n aonikai nakon ana bwai te botanaomata ae taekinaki. Te titiraki bwa bukin tera, e aera e aki nang kamoamo iaon aei ara Tautaeka, tao iai bukina, aikai naba aika ti na taratarai bwa e na aki tibanako mai iai te Tautaeka, ao I nanokawaki naba bwa iai kanoan ana berita aika aikoa naba rangi ni katuruturaki aika kaineti ma karikirake iaon waaki aika moanibwai iaan te KV-20.

1. Bon te kaneweaba ae e aki rangi ni mwaiti kanoan ao ti kantaningaia riki bwa ana rangi ni mwaiti, e aki taekina te reitaki ma tinaniku n te kibakiba, ao taekan te *Embraer* ao e kanga aei n te *term* aei, e a bwaka iaa te karirake aei, a iraua te kareke mwane ao te kabane mwane iaona ngkai, ao e nang roko ningai te kauoua ni waanikiba, are a ngkoa e na kaboa China. Aikai naba ae ti na karau n tirobaai.

Ti kakaitau ibukin bwaai ni kabane te Tia Babaire iaon te *Covid-19* ti kantaninga ao ti na karabwa moa

ara Tautaeaka ao taan mwakuri ibukin teimatoan manon Kiribati man te aoraki ae kakamaku aei, ao ti na bubuti bwa ti aki rangi n ongo riki kanoan waana n te aua n ririki aei bwa te aoraki aei ae e na teimatoa n riki tiaki ataia bwa e n a toki ningai ao ti na bubuti bwa e aki rangi n teretere iaan ana Taeka ni Bau bwa tera kanoan ngkai te waaki ibukin reitanakon kamanoan Kiribati man te aoraki aei, ao ti a kakaitau nakoia ake a tia n angaa baia ni ibuobuoki nakon abara ae Kiribati ibukin kamanoana.

Te Tia Babaire ti a kawenea ao ti na kaunga, ti a kawenea bwa te bubuti ao ti na kaunga te Tautaeaka bwa e na bon tobwa raoi ao e na bon ao e na karikirakea raoi n aron kanoan ana waaki ao e a tia n taekinna te tia tabeka te kaoti bwa nakoraoi n te tobwa bon nakoraoi abara, ao anne ti na bubuti bwa e na waaki I aana, aikai Tia Babaire ae tao I kona moa n taekin n te tai ae e katauaki ao a I au katekeraoi ao ana katekeraoi abau ae Abemama ao ara *party* ae Boutokan Kiribati Moa nakoia kain Kiribati, nakoim te Tia Babaire, Taan Tei ao ai bon te Beretitenti, te kauoman ao Minita ke ara Tautaeaka are ti na kaungaa ao ti na uaia ni ikarekebai ma ngaia n te beku ae kakawaki are ti a tia n anganaki, ti na katoka I aona ao I aora ngaira ni kabane ara Abau aika uoua ana Bau Kiribati are Te Mauri Te Raoi ao Te Tabomoa, ao ana

abau abau are Abemama are te mwamwaimwai, te mamaranran ao te mamaui n taainako. Kam bati n rabwa.

Tibiika: te Minita man te Aono n Raina Hon.Mikarite Temari

Hon.Mikarite Temari: Ko rabwa *Madam Speaker* kai ko angai au tai bwa n angaa ana kakaitau te nati ni Kiribati ae mena n te Aono n Raina, Kanton, Kiritimati, Tabuaeran ao Teraina, iaon ana Taeka ni Bau ara Beretitenti ae karineaki ioura ibukin ana moti n nano ma ana kanoa ni mii inano te aua n ririki, are I eta ao are I eta ao are I eta ana Taeka ni Bau te Tautaeaka, ibukina ngke e mwanewea te Aono n Raina ai moarara riki Kiritimati bwa e na riki bwa te Aba ke te *development hup ke* te aba ni karikirake bwa e aonga ni mwaiti te karikirake ao e na rawata kaubwain Kiribati ao e na ewaa te mwakuri ao e na kabwaia Kiribati iai n ana *Economy* , I a kakaitau inanon te Bau ae e a tia ni mwaneweaki n ae nako bwa e na barakinaki te Aono n Raina iaon iango inanon te aua n ririki aio ibukina aika mwaiti, ngaia are ai bon bwanaan te nati ni Kiritimati, Madam Speaker mai ioun te ngore ni karokoa te kara, a ingainga nanoia ake aki mwakuri iaon Kiritimati ke e bon kakoaua bwa e karako te tabo ni mwakuri iaon Kiritimati.

Inanon 12 te ririki n nako ao e aki noraki Kiritimati bwa e na karikirakeaki angiina ataei a nakomai n reirei ikai ao aaki manga okira Kiritimati, Tabuaeran ma Teraina, auu? E aki noraki Kiritimati, Tabuaeran ao Teraina, te tabo ni mwakuri, a nakomai ni bakuraewa ni kakai aia mwakuri ikai ao a kitania aia kaaro ma tinaia ma aia utu ao n tokin te tai e aki reke te kukurei n taainako irouia, ngaia are I noria n te Taeka ni Bau, te moti nnano aio e a boboto riki iaon karikirakean te Aono n Raina ike e noraki iai bwa te Aono n Raina a ikotaki iai mai Makin nako Arorae ao Banaba, akea ae katukaki iaon te Aono n Raina, ngaia are ti neboarake te motinnano aio te Taeka ni Bau ngaira te nati ni Kiribati aika mena n te Aono n Raina.

I a moana au maroro ma iaon Kanton, e ngae ngke a karako kain Kanton ao e akaawa naba ngkai, a teimatoa n aki boo ma te aonnaba ma ti kakoaua bwa e nang katamaroaki te marae are I Kanton bwa e aonga n reitaki Tarawa, Kanton , Kiritimati, Honolulu, Tabuaeran ao Teraina, a I rabwa Te Taeka ni Bau aio, e rotaki nanon te nati ni Kiribati iaon te Aono n Raina ao e nang kakaitau, katean riki ana kauarinan te Aono n Raina bwa aonga n roko tia reirei ake a rangi ni wanawana bwa e aonga n oti te nati te Aono n Raina bwa tao e nang reke

ana bebwa n Taokita ao ni Bwairati, ibukina mangkoa mangkoa naba, te kauarinan are e tei ikekei a rawa ni mwananga tia reirei aika wanawana n angaa te *quality education* nakon te nati n te Aono n Raina, I kakaitau naba n anne nakon te Taeka ni Bau mai iroun te Tautaeka ae ngkai, I aki mwaninga ara kaitau riki te nati ni Kiritimati ngke e a tia ni kariaia naba te Tautaeka aio n angaa te riti iaon Kiritimati bwa a nang maeka naake a kainanoa te riiti, ti kakoaua te Tautaeka ae nako bwa aki anganaki te nati ni Kiritimati n aia maeka ao ngkai anganaki ao ae a nang kakaitau naba iai, ai moarara riki are ti a katiteboaki ngaira ngkanne ma kain Tabwakea 1, Tabwakea 2, Tabwakea 3 ao Tabuaeran ma Teraina are ti \$1 tengaa are e kabwaakaki ao ai akea naba te kabwaka riiti. Ko rabwa te Tautaeka ae ko rine ao I noriko bwa koaki katibanakoa te nati ni Kiribati bwa e a tieuataake ngkai am akoi ao am tangira nakoia riki te nati ni Kiribati aika a mena n te Aono n Raina, *Madam Speaker* e kakawaki bwa e na rimoara ao e na rimwira te Atua bwa kakoroan motinnano bon ngaia moa, ma ngkana ti karimoai ara iango bwa ti taku bwa e na bon koro iroua, e na aki koro ngkanne nanona, Tobwan Kiribati Party are e irianaki ma te Taeka ni Bau e moanibwaia moa te Atua bwa bon ngaia te moa ao te toki, *the beginning and the last* ao mai ikanne ana koro kanoan waaki, ngkana iai

aika aki koro, e birimwaka te tai bwa e a koro 4 te ririki ma e na bon koro inanon te tataro n taainako bwa ana kakabwaiakaki te Taeka ni Bau ibukin te nati ni Kiribati ae ngkai ao nakon te ingabong. Ko rabwa riki *Madam Speaker* ao are I eta ao are I eta ao are I eta ana Taeka ni Bau te Beretitenti ibukin Kiribati ae bwanin, kam na kabwaia kain Kiribati ni kabane ao ami Bau Te Mauri Te raoi ao Te Tabomoa ngkai ao n aki toki. Ko rabwa Hon.*Speaker*

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari Hon.Tinian Reiher

Hon.Tinian Reiher: Ko rabwa Tibiika ao e bon rangi n uarereke ae nna taetae iai bwa are e koaua bwa are e nang uarereke naba te tai bwa 5 te minit manna, e nangi ni kakawaki kanga kaotakin nanora ni boutoka te *Policy Statement* ke ana Taeka ni Bau te Beretitenti te Tia Babaire ma I taku bwa aio e rangi ni kakawaki ibukin tobwakia ara botanaomata nakon taai aika na roko nakon 4 n ririki, imwain ae I waaki teutana ao eang bon te bwana ni kamauri nakoim ao nakon te Beretitenti ma te kauoman ao ai bon tanan Minita ao ai bon ngaira ni kabane Taan Tei ao nakoia kain abara ae Kiribati, te bwana ni kamauri n tamaroan te ingabong aio kam na bane ni mauri(mauri)

Te Taeka ni Bau te Tia Babaire ae e a tia ni kaweneaki I taku bwa e bon nang tieuataake aron norakina ao I taku bwa aio ae ngaia ae e bon kantaningaia tei Kiribati, kanga te bwai ae nangi ni kakawaki are e na bon ringa aron maiun tei Kiribati ao ti karabwa aron kaweneakin te kanoa are e na waaki inanona te Tautaeaka, tao e koaua are e na bon rangi ni uarereke bwa ti aki kona ni maroro iaon kanga baikara riki bwa are kanga akanne tao ti na tataninga te katau mwane n te aro bwa ti kona n nori raoi bwa baikara aika ana waakinaki, ma e koaua are e na nang korakora te ingainga irouia ara botanaomata, kanga iaon taian kabwaia aikeke ana raanga nakoia n aron are e a tia ni mwaneweaki are kanga \$4 boon te tine ao aia mwane kaara are e na karakaaki ao ai manga te mwane are ibukia te roronrikirake man te 18 te ririki nakon 59, aia mwane tanan ataei aikeke man 0-5 n ririki, boon kanaia ataein te reirei are kanga e nang karekeaki ao bwaai nako aikeke a nang ni korakora ake ti taku bwa eaera ke e mwaneweaki inanon ana taeka ke ana berita te Tautaeaka nakoia kain Kiribati ibukin manga kan tobwakia inanon te aua n ririki, ngaia are ti Taeka ni Bau bwa are bon ti aio kanga te taeka ke tai ni kakaitau nakon ana Taeka ni Bau te Beretitenti, ao tao taian nano uoua ake a mena iroura te Tia Babaire e aoria ti a karau ngkanne akanne n rarangai inanon

norakin ana kataumwane te Tautaeka, ao e koaua are n taainako ao e na bae ni iai taian nanano uoua, taian tabeainga bwa ngkana e a rangi ni bubura kaei bwai aika ko na karaoi ao tera aron am kareke mwane ma am mwane are e na tauraoi ni kona ni kakoroi nanon aike ko a tia ni kawenei, tao anne e na teimatoa ni bon rereke iroura, ma e rangi ni kakawaki are ti na kaunga te Tautaeka n te tai aio bwa are ngaia are e a tia ni manga angana ara botanaomata bwa e na manga waakina riki te waaki n tobwa ke n Tautaeka inanon te aua n ririki, ao e koaua eang e mwaneweaki n ana taeka te Tia Babaire man te *Party* are Tobwan Kiribati kanga aron te waaki n taai aika nako, kanga ti aki kan okioki nakon taai aika nako e raoiroi are te waakirake ti na ti tarai ngkanne aron ae ngkai ni waaki ni waerake bwa tera baika ana manga riki ao e koaua ti kaunga te Tautaeka bwa are eang taian iango aikeke ibukin taian kareke mwane ma taian mena, bwaai aika tao ti aki bwaai aika boou, a bon tia ni kaman wene ao ai karaoakia bwa ana karaoaki ao ana koro nanoia ningai, ao tao anne ae ti na kaunga iai te Tautaeka ibukin tao te akawa, kareke mwane man te akawa, te kareke mwane man te kaneweaba ma taian raa nako, ti na kaunga te Tautaeka ngkanne bwa e na bon kabanea korakorana bwa e koaua ngkana aio are e na karaoia nakon te botanaomata ao e rangi ni

kakawaki ngkanne bwa e na rangi n tau ana mwane ibukin kaitaran tenaan kabane mwane.

E koaua are iai ana taeka n taainako te Tautaeka aio are e bwabwaka naba nanou iai, are ko na *live within your means* ao anne ae rangi ni kakawaki ao ngkai kanga titabo ma ti noria bwa kanga n taainako ngkoa te Minita n te mwane, e aki toki ni kakangai ti na bon aki kona n ringa te mwane n Tania ma te mwane n Tania ma tera, ma kanga iai anangina ngkai bwa kanga e nang moanna n ringaki kanga n aron ana maroro te Beretitenti ao e aoria ti a katua anne bwa are ti na biririmoa ngkanne ni maroro iaona ao tao ana bon ringaki ke anaaki ma ti na angan te Tautaeka ana tai ao ti na kaunga te Tautaeka ao ti karabwa ibukin ana Taeka ni Bau are ti taku bwa a nang bon boo iai ara botanaomata, ao tao e koaua iai te kanganga teutana bwa are nanona kanga e a kangai te rongorongo, ko a bon aoriko ni wenewene iaon buiam ao e na bwabwaka nakoim te \$50, kanga tao ti anne ma ti na kaunga bwa tera ngke arona bwa a karekerekeaki taian bwaka mwane akanne ma tao taian kakamwakuri tabeua, are a na kona ni bon kakamwakuri ara botanaomata bwa ti aki te bae te mena n te rereua are e a bon bwaka naba ni kamwarakeaki ngkoa kain Iteraera, ngke a kaotinakoaki mai Aikubita, e

a bwabwaka naba nakoia te amwarake ni katoa bong, ngaia are anne kanga ti te taeka ae uarereke te Tia Babaire ao I karabwa te Beretitenti ma te Tautaeka, e aoria bwa ti a boutokai itera are I taku ngai bwa nna bon kona ni boutokai ibukin kabwaiaia ara botanaomata, ao itera akeke I taku bwa a na angabuaka nakon au botanaomata nna bon teimatoa ngkanne n uneakini akanne, ao mai ikanne *Madam Speaker* ao I rangi ni karabwa te tai aio ao I a kateraai nakon te Beretitenti ma te Tautaeka ibukin aia waaki inanon te aua n ririki. E rabwa

Tibiika: I angan te Minita n te akawa Hon.Ribanataake Tiwau

Hon.Ribanataake Tiwau: Mauri Tibiika tao imwain ae I waaki nako te Tibiika ao te bwana ni kamauri nakoim, I a reitai naba ma kain au abamwakoro ae Nikunau ni kawana aika Tabomatang ni koroa Muribenua.

E koaua e rabwa te Tibiika n reken te tai aio ao ti na katurua ara maroro iaon te karabwarabwa ao e koaua tao te itera are e a rangi n okiokiraki bwa ana kanga ni kaitarai kabane mwane ake tao a tia ni karioaki inanon ana motinnano Tobwan Kiribati, ao e wene te uota anne iaon te botaki ni mwakuri teuana are te botaki n akawa are e tararua kaubwain marawa ma ara

ika, ao e koaua arawata riki itera tabeua ake ti kona n tarai bwa reitan akanne, arawata taian kakaewenako ake a tabekaki mai iroun te Tia Tei temanna mai Abemama are e manga riki bwa te *leader* ngkai n te Kaitara, iaon itera tabeua ake a reke ningai mwane aikanne tao n aron ake a tia ni mwaneweaki ma inanon taia te Tia Babaire, e a tibwa moanaki te waaki ao a mwaiti itera ake kona n taraki bwa ana reita aron kabane mwane ao ana reita aron ana kareke mwane Tautaeka aio inanon ririki aika imwaira, ti na kawenei akanne te Tia Babaire ae ko rine ara moan aine Tia Babaire, bwa taian kakaewenako nakoira ni kabane bwa ti na kaitarai kabane mwane ake a tia ni motinnanoaki bwa ana kakoroaki nanaoia nanon te aua n ririki ae imwaira n reitaki ma motinnano ake a ti a n taekinna inanon taai aika nako.

E a tibwa waaki te waaki te Tia Babaire ao e koaua ti a katikui nakon taia ao inanon ana tararua te Kaitara are e a tia ni kawenea bwa ane e na tabenna inanon te waakirake aio ao ti a kawenei akanne ngkanne bwa ai bon kakaewenakoara ngaira ni kabane, ti na kakoraoi nanon ake ti a tia ni motinnano, te moti ni mwane n aron are e a tia n taekinna ara Tia Babaire ao I karabwa naba te Tia Tei temanna mai Butaritari n onimakinan aio ao ni katikua nakon

taian bwa a karauaki n taakinaki ao n taraaki inanon taia, ngaia are ana riki aikai te Tia Babaire bwa taian taeka ni kakaewenako nakoira, ao ti na beku mwaaka ni kakoroa nanon are ti a tia ni motinnanoia nakon te botanaomata, ao tao I a toki moa ikai te Tia Babaire bwa tao ti a karau riki ni kawenei ao n taakini riki nako itera ake a na taraki bwa baikara n aron are e a tia ni mwaneweia te Tia Tei temanna ae karineaki mai Butaritri ao inanon taia ao ti na karau n rarangai nako aikai baikara waaki ao itera aike a taekinaki ao ake a karika te raraoma irouia kain te Kaitara ibukin te waaki ni kareke mwane, te itera ni kareke mwane are e nang aki kona ao e nang aki kona ni kaitaraki n te tai aio, ti a katikua inanon taina te *Madam Speaker* ao ti a kawenea anne nakoira bwa ti na bane ni kaitarai ni kabane ao ti na kabanea ara kona ni kakoroa nanon iango ma waaki ake ti a tia ni kawenei nakon te botanaomata, ao I a karabwako riki *Madam Speaker* n te tai aio, I karabwarabwara riki ma irouia kain au abamwakoro ni kabane n reken te tai ao te marurung ae teimatoa iaora ao iriara ni kabane n taainako ngaira man te itera aio ao man te itera arei are Te Mauri Te raoi ao te Tabomoa. Ko rabwa te Tia Babaire

Tibiika: I angaan te Tia Tei mai Banaba Hon.Tibanga Taratai

Hon.Tibanga Taratai: Ko rabwa *Madam Speaker* ao imwain ae I kanakoa au maroro ao I bon kan reitan te bwana naba ni Kamauri inanon raoiroin te ingabong nakoimi kain Auti ni Maungatabu n reitaki ma taan ongora ai moarara riki kain aua abamwakoro ae Banaba kam na bane moa ni Mauri(mauri)

E koaua ngai temanna ae I ongora naba inanon te bwai ae e aranaki bwa ana motinnano te Tautaeaka ao I bon kan teirake bwa I kan bwanana au abamwakoro ae Banaba, bwa I aki nora ngke I ongora kanga rongorongon Banaba ae na karikirakeaki inanona, ao anne te bwai ae ringa nanou bwa are nna teirake ao I kan moana au maroro iaon te bwai ae e aranaki bwa riin te waaki, I kakoaua bwa ni waakinakin te Tautaeaka a mwaiti taian kario ae karioaki ngkai I kan taetae iaon te aua n ririki ae nako, e koaua aki koro moan ake a nako ao ngaira mai Banaba ngkana ti na taetae iaon riin te waaki ti ngaira ngkai te abamwakoro teuana ae akea ana marae ni wanikaba, ngkai ti nang tauraoi ngkai ni kabwaroa te mwane \$4 n te ben, kam rabwa karikirakeaia tarira ma mwanera aikai, n na bubutiko te Beretitenti ma kain ma kabinetu ae boou aio ururinga ara abamwakoro ae Banaba.

I kan kaoka ami maroro moarara riki ami Tia Babaire are e a tibwa ti a n taetae iaon te aine ae ea

kabotaua te aine ae akea buna ao teniman natina, kam taetae naba iaon ami kainibaire ae e na karimoa te waaki te Atua, te maiu ao te tangira, I aki nora anne inanon tibwatibwakin te kaubwai nakoia natim bwa ngkana nna kabwarabwarai bwa antai ae tei aio, tao e koaua ngai inanon te utu tao te kabanea n uarereke ae te bina, kanga anne ae natimi ae te bina, e na teimatoa n nakonako n akea ana akau ni wae ae ana marae ni wanikibae, e na teimatoa n nakonako akea boon ana *Gum* ae mwanen ana ben, ngai temanna ae I kabwanana au botanaomata bwa e taku bwa te rabwata are te *Commonwealth the rule of law* e ngaa te *rule of law*, a taku bwa ngaia ko na riai ni *Cater* ke kona riai n tabeaianga iroun teuare e uarereke naba, e ngae ngke am taratara nakon te mwaiti n aomata, bwa are e koaua *majority* e na rineiko, ko tekeraoi bwa *majority* ae ko tobwaia nna tataetae ibukin te rabwata ae uarereke bwa are iai naba anne iaan te *rule of law* iai naba anne iaan ara Maungatabu ke ara Maneaba ni Maungatabu. Ko rabwa ko na tekeraoi te Beretitenti aio, ko na tekereaoi ma am kabineti ma am party aio ao n na buti ngkami ururinga naba Banaba bwa e teimatoa n akea ara ran, a rangi ni mwaiti ara kanganga, te aine are teniman natina n aron are e taekinna am Tia Babaire anne, e maiu bwa are iai mwanen ana ben,

e maiu bwa are iai mwanen ana riiti ae teimatoa n reke, ngaira ti aki boo ma te riiti ao ngkam iaon abara aei tera ae ko nang rokona iaon ara tabo arei, nna butiko te tiambion ibukin te *anti-corruption* ao tera riki, uotiarake karaoa tabem ma tibwangam ni karo. Ko rabwa ao tekeraoi te waaki.

Hon.Mikarite Temari: *point of order*
Hon Speaker

Tibiika: Ngaia tera am *point of order* te Minita ae ko rineaki

Hon.Mikarite Temari: I kan bubutiko *Madam Speaker* I kona ni kaira am iango nakon *number 4* te kakaitau, te kakaitau nakon te Taeka ni Bau ma ngkana I taraia ti a tibanako man taian maroro ao e aki kaea nanon nambwa 4, ma ae ngaira ana Maneaba ni Maungatabu Kiribati ti bubuti ma te nano rinano bwa ti na tabeka te bwana ni kakaitau ibukin am Taeka ni Bau nakon te Maneaba, kanga ti a ongora ngkai a I te kakaonako ao a I te *debate* ma I bubuti *Madam Speaker* am *ruling* iaon anne, e riai n ti n nako te taeka ni kakaitau ngkana aki ata nanon te Taeka ni kakaitau ao ti aki n neia ni maroro aei.

Hon.Tibanga Taratai: E koaua anne nna bon kakaitau ake a riai ni kakaitau

Tibiika: N na bubuti te Tia Tei mai Banaba, taiaoka moa te Tia Tei mai Banaba I tuai n anganiko te *floor*, eang I taku bwa ngkana kam bon ongora ami maroro ni kabane ao I kataia n ongora ana *principal* kanoan te maroro are kam kanakoi n irekereke ma aron kanoan te kaoti aei, ao tao eti n na bubuti teutana bwa ngkana arona bwa ti taraia bwa ti na moanna n tibanako ma n te tai moa aei ao te taibora e taraia bwa kanga akea tiba nakon aron te maroro bwa I kairekerekea ma ana *principal* te kaoti are e a tia n tabekaki man ana Taeka ni Bau te Beretitenti, ngaia are nna kanakoa te kabane ni maroro bwa I ataia bwa e na bon rangi ni bongata te maroro iaon aei ao n angan te Beretitenti ae karineaki bwa kabanea te maroro.

H.E Taneti Maamau: E rabwa te Tibiika I aki tangiria ngkana te kabanea aei ma kanga ti bon boon nanoia tao man ara itera riki ao I aki ataa aia namakin kain te Kaitara bwa ana taeka te Taeka ni Bau ibukin tobwakia kain Kiribati ao e kakawaki naba ae ana ongora kain abamwakoro aia maroro naba aia Taan Tei, ngaia are e kakawaki ae e na bon bane te tai bwa are bon aei ngkai ae ti maroroakini kanoan te aua n ririki ae na roko ngkai aei, ngaia are ti bon katikua bwa tera ngkana ko tara riki ae e na bon abwabwaki te maroro bwa are aonga naba kain aon abamwakoro n ongora naba banaia aia Taan Tei,

ma e aoria bwa are e a bon nakoim anne ma tera ngkana ko maroroakinna, ngaia are I bon kan *point point of order* naba ma I katikua nakon te tai are nna maroro iai.

Ma e koaua tao ni kaineti ma kanoan ara maroro aika a tia n nako ti kaitau ti kairaki nakon tabera iaan te *constitution* ao anne e aki boou, bwa are bon tabera tobwan te botanaomata iaan mwiokoara iroun te botanaomata ao ngkana tao e nano uoua naba te botanaomata ti titiraki bwa e aera kai e a manga kaoka te Tautaeaka, ngkana e koaua bwa arawata nano uoua aika aki rauaki nanon te botanaomata, bwa te motinnano n aron are ti tataekinna reitakira ma te botanaomata, miin tanan maroro, a maroro naba kain Boutokan Kiribati Moa *Party* n aron are ti taekinna a rangi n raraoi naba ao a rangi ni bubura kaei, kai ti aki titiraki ni kangai, e aera kam a uota Kiribati nakon te mwaneka ae e rangi n rietata, kam kona ni mwaneni, ti aki naba titiraki anne, bwa are bon aei ae e ataki kanoan te kaembein, kanoan te tobwa are uotakirakean riki ara botanaomata ma ngkana ti nang titirakinaki ngkai n te tai aei bwa a nang kangai, a kanano uoua, a nano uoua te botanaomata, e aki rangi n raoiroi anne, eti are e tabekia te Tia Tei mai Butaritari temanna, taninga taina, bwa n te aua n ririki ae nako ti aki n are ti roko ao ti a bane naba

ni kanakoi ni kabane ara motinnano 100% e ataia naba Kiribati, bwa e ataia bwa iai tian ana kona te Tautaeaka ao ae ti na boborauakinna ngkanne ao a kangai ko a mwanemwanewea te mwane n Tania, bon kanoan anne ana babaire Tobwan Kiribati bwa e atia ni kaotinakoa ara kainibaire ibukin te mwane n Tania.

N te ririki ae nako ti tuai ni kaembein ao ti a kaman wenei kanoan, ae e na bon manga roko te kauoman Beretitenti, e a kaman wene, bwa tarakin ae ti nang kiba rii riki karikirake aika bubura ae riin te waaki, ma ti ataia bwa ngkana aikoa kona n reke irouia taan anga te buoka ti nang mwaneni, ngaia are anaaki raraoma kain Kiribati, ao karaoa tabemi , ti kaungai ngkami karaoa tabemi, bwa are e na bon nako te kabwarabwara n te tai teuana ma te tai teuana ae bwanaia naba te botanaomata, ao I karautaeaka nakon te Tia Tei mai Banaba, ti rangi n tabeakina Banaba, ana marae e rin bwa kanoan ngkai, are ti a tia ni mwioko are a I te aua n ririki aei ai karaoakina, ma I kan kaokia riki nakoia kain Banaba, e na kaman ti a mi marae man te Tautaeaka are nako bwa anne karaoan te kakaei ma a bon totokoia kain Banaba ake taan ababa, ao kanga e a bure bwa te marae ni wanikiba e aki kona n ti a inanon 4 ke 5 te ririki, e a bure are ti a tibwa roko n te aua n ririki

ao ti a bukinaki bwa aongkoa e aki ti a maraen Banaba iroua, ao ae ti mwakuria ngkai, ao e waa riki ara iango ibukin Banaba ma te bwai ae e a manga bon reke n ana iango te Tautaeaka kai tao a kabwaia naba ngkai Banaba bwa teuana ana kanganga aia kareke tianti, ao ti taku kai e a raka aia mwane kaara e nang bwaka mwane are te aki mwakuri, antai ae e na ataia e a raka kanoan aia buua naba kain Banaba n aroia kain Kiribati, ngaia are man Taeka tabeua akanne ti kaitau taian maroro, taian kauring, taian raraoma, ma e aoria bwa are bon taben te Tautaeaka tobwakia ana botanaomata karokoia riki te mwaneka ae ti taku bwa e a raka riki aroia, ao man taeka tabeua akanne ao ko rabwa te Tia Babaire.

Hon.Tibanga Taratai: *point of order*

Tibiika: Ngaia tera te *point of order* te Tia Tei ae ko karineaki

Hon.Tibanga Taratai: Ko rabwa *Madam Speaker* I ti kan *point of order* n ana taeka te Beretitenti ae taekinna bwa e aki kateaki ana marae ni wanikiba Banaba bwa aki kariai taan ababa, aia reta taan ababa e a tia n anganaki te Minita n te *Communication* ao te *transport* inanon 2016 iroun ara Tia Tei Hon.Mikarite Temari, ngai temanna ae *witness* kanakoan te reta aio. ko rabwa *Madam Speaker*

Tibiika: Ko rabwa te Tia Tei mai Banaba ao I taku bwa I atia ngkoa ni kamataata nakoimi Taan Tei, nna kabwara au bure nakoimi n te tai aei bwa I a tia ngkoa n taekinna n tain ara *induction workshop* bwa ai akea te *point of order* iaon te *point of order* I ti tangira bwa kam na teirake ao kam na kaetia bwa tera te bwai are e a tia ni *misquote* iai am maroro, kam na tataninga ni karokoa tokin ana maroro te tia taetae ao kam a teirake ngkanne ni kataia ni kaotia bwa tera te bwai ae e a tia ni kairua iai ke n taekinaki kairuan iai am maroro, ao are teuana te *point of order* ar e ti kabwarabwara are n te tai naba arei ngkana iai te tua ae uruakaki ao ko a teirake naba ngkekei ni kaira te Tibiika nako iai bwa e na noria bwa iai te tua ae uruakaki n te maroro are e waakinaki ke a akea ao e na anga ana *ruling* te Tibiika iaona, I taku bwa anne ngkoa ara boraraoi bwa e aoria n ae nakoraoi ara Auti ao baiti naba n moantaai ni bane kanoana, ngaia are ngkai akea moa te *point of order* iaon te *point of order*, ai bon ti te *point of order* naba n aron are e bon taekinaki iaan ara *rules* ae wene I matara aei, n anga te kabanea ni maroro nakon ao nna tarai ngkami.

H.E Taneti Maamau: *Point of order* te Tia Babaire

Tibiika: Ao tai baeku moa bwa nna kanakoa. Tera am *point of order*

H.E Taneti Maamau: I *point of order* iaon kairuan ana maroro te Tia Tei mai Banaba, kabwara au bure ana maroro bwa are are e *misquote me*

Tibiika: Ngaia ao tera ae *misquote you* iai?

H.E Taneti Maamau: Tao e aki ongo are I kangai, aki kariai taan abaaba n te *term* ae nako, n te Tautaeaka ae nako, ae ngaia ae bon bae aia marae ao ngke e mena ao e a kaman tia ao anne kai I taku bwa e aki ongo are I bon taekinna ni kangai e na kaman tia ana marae Banaba n te Tautaeaka are nako ngaia are ti a rimwina nako Rabi nako n bubuti aia kariaia taan abaaba, ma ngaia are I ti kan kaetia bwa tao e aki rang ongo te Tia Tei ao e rabwa.

Tibiika: I taraia ao titebo ma e rangi n rawata te kan maroro ao tao nna bon riai n reita nako bwa kai bon te bwai ae kakawaki ao kam na bon riai ni bane ni maroro iai ao n angan te Tia Tei ae karineaki man TUC Hon.Taoaba Kaiea e nakoim te *floor*

Hon.Taoaba Kaiea: Ko rabwa Tibiika, e koaua kanga ti bon nanokawaki teutana kai ti a maan ni kakateitei baira ao ko anga naba te kabanea ni maroro are kanga tao ti aki tangira bwa ti na maroro tao mwin te Beretitenti te Tia Babaire ke ti taku bwa bon ngaia ae e na kaina te Taeka ni Bau, ma e ngae n anne, ko rabwa kai ko a manga

katena te tai ao ti na kanakoi bwanara ibukia ara botanaomata, tao bon te bwai ae kakawaki te Tia Babaire moa tao bon reitan moa te kamauri nakoim, *Madam Speaker* ao ti katekeraoiko naba n tibwangam ae boou, nakoin te Beretitenti ae karineaki te kauoman n Beretitenti, Minita ni kabane Taan Tei, kain Kiribati taan ongora, bwanaia kain Tarawa Teinainano ni kamauri ngkami n te ingabong ae tamaroa aio e moa mai irouia ataei aika uarereke nakoia kaara, kam na bane moa ni mauri(mauri).

Tao e koaua e kakawaki bwa ti na kanokoi ara maroro ni kaineti ma te Taeka ni Bau are e a tia ni kanakoaki mai iroun ara Tautaeka, tao bon moaraara riki ngaira kain Tarawa Teinainano, tao bon kanoan te tai ae nako aio te Tia Babaire ao ti bon kona n noria bwa Tarawa Teinainano bon teuana te abamwakoro ae e aki raba nanona iroun te Tautaeka are ti taku ngaira bwa e kakawaki iroua ake Taan Tei mai iaon Tarawa Teinainano bwa ti na bon kaoti bwanaia n te Auti n Tei aio, ao ni karokoi aia karabwarabwa nakon te Tautaeka ibukin ana motinnano are e a tia n taekinna inanon ana Taeka ni Bau n te tai ae nako te Tia Babaire. E koaua te motinnano n te tai ae nako are e taekinna bwa e aki koro nanona I taku bwa ngkana e bon taraki te Tia Babaire e bon mwaiti ao e angi are e a tia n rangi n maebiao iai te botanaomata tao bon moaraara riki

ara botanaomata iaon Tarawa Teinainano, ao ni ikotaki ma ae boou ngkai te Tia Babaire are tao manga bon manga te berita are e a manga karauaki ni manga barongaki riki iroun te Tautaeka, I taku bwa e anga riki te tamnei ae bubura nakon te botanaomata ao te maiuraoi riki ae e na mwaiti riki nakon te botanaomata are ti taku bwa anne ngkanne are e a kairia ara botanaomata bwa ana manga bon kaoka te Tautaeka bwa a nora te kabwaia are e na reke mai iai te Tia Babaire, ngai are bwaiana ni karabwarabwa ara botanaomata ao e koaua e kakawaki bwa ti na riai n taetae ibukia ti anga te taeka ni karabwarabwa ae bati nakon te Tautaeka ibukin te motinnano ae e a tia ni karaoa nanona n te tai ae nako ao e na manga tauraoi naba ni karoaia, ti ataia Tia Babaire bwa tiaki te bwai ae bebeta arona, iango n raraoma ma nano n raraoma te Tia Babaire are a bon katukaki nakoia naake taan rabakau bwa are ana bon rabakau arona Tia Babaire, ngaira ake ti tekateka ikai are bon iai akana tekateka ibuuki te Tia Babaire ke tao n taabo tabeua, n ana aobiti te Tautaeka are ti ataia bwa te koraki aikai ngaia aika ana tauraoi ni manga uarokoa kanoan te tai ae imwaira aei, ma e koaua anaaki kamangoraki naba te koraki aikai bwa ana riai n anganaki kanga karabwakia naba ibukin aia boutoka nakon kanga ana motinna te Tautaeka are e na manga tauraoi

ni waakinna. Ko rabwa te Tautaeaka ibukin am motinnano, bon bwanaaia kain Tarawa Teinainano ni manga katekeraoi ngkami inanon manga te waaki inanon te tai ae imwaira aei, te aua n ririki ti ataia bwa e aki bebeta arona ao ti na butia Tamara are I karawa bwa e na angani ngkami te korakora ao te marurung ibukia ami botanaomata ake a tia n katekatekai ngkami ao ni mwiokoi ngkami ibukin manga aua te ririki ae imwaira aei. ko rabwa Tia Babaire ao I a katokia moa ikai. Tibiika: I angan te Tia Tei mai Beru ae karineaki Hon.England Iuta

Hon.England Iuta: Ko rabwa te Tibiika kai ko anganai au tai n te ingabong aio ao n reitaki ma kain au abamwakoro mai Beru ao bon nakon te Beretitenti ao te kauoman, ana tiim ni Minita aika tekateka irarikira ao ai bon Taan Tei ngaira ni kabane aika ti bane ni mena inanon te bowi aio n te ingabong aio, nakoim te Tibiika ao kain am taibora, kam na bane moa ni mauri ma kain Kiribati ni kabane moa mauri(mauri).

E koaua e kakawaki n aron are kanga e taekinaki are e a tia kanoan are e nako, e a tia n taekinaki ao e a otinako ngkai kanoan aei. Ti bon riai n anga te kaitau kanoan ae e a tia ni kataia ngkai ni keiakinna te rabwata ae tekateka aio. te rabata ae tekateka aio raora n te ririki ae nako, iai te rara ae boou ae rin

ibuakoia ngkai, iai te iango ae boou ae nakomai n roko iai, e koaua ae taku raora ae te Tia Tei mai Butaritari, angania ai tai te nano kokoraki, bwa are ko a nano kokoraki naba n maroro ake a wai ke a mwemwe, te aine ma natina, are anne raraomara ma are ngkana ko tara te bebwa aio, moan te abwabwaki nako ma e ka uarerekeaki kanoan ae tao ko aki kona n noria man itera nakon itera ma a kataia ni ka uarerekea n taekinna ibukin ongora te botanaomata, bwa e na kabotu ngkana e ananau, ngaia are ngai ngkanne I a karini au iango iai, tera au iango au iango?, tera nano kokoraki aikekei?, tao a na bane ni kaekaki, bobotakin iango aika mwaiti ae a na kabebetei nakai.

A kakantaninga kain au abamwakoro, bwa e mwaiti te nano kokoraki, e bon mwaiti are bon aron nanon te aomata bwa te ingainga ngkai are kam a tia ni kawenea ao kam a tia n taekinna, e a tia n nako ara X nakoimi, ngkai naba, e tuai tao e bon tuai ni boo taina, tao e tuai boo taina, ti na kaungaia naakai, te Beretitenti ae tuai bitaki bwa e a manga kaokaki, ara Minita ake ni ikawai, kekeiaki bwa are iai manekan are mai imwaina ae tiku, iai iteran te botanaomata ane e nora te maneka anne, ngaia are kam na kekeiaki ma raomi aika boou, kataia kamaunai nakoia aikanne, ti na kaungai

ngkami, ti na kakaewenakoi ngkami n aron are kam taku ao bon ataia kam namakinna ao kam ataa rawawatan tibwangami, ai iramirion ngkai ae karangaa riki, e mena ao e taboro ae ti taekinna, kanoan baika ti aki atai, ti a tanninga taina, bwa kam tekeraoi naba bwa e roko te aoraki, te aoraki aio e kataia n turaboi bwaai tabeua, e tuka te mwamwananga nako tinaniku, e a reke ami kaikoiko ikanne, e na akea moa te mwamwananga n te ririki aio, bon akea teuana te tianti ae ti na noria, ngkana iai ao ai bon manga te miterio n arona, ma ti a katuka nakon taina, ti na kaitauia naakai ma kain au abamwakoro bwa a kantanninga kain Beru ao bwanan Beru, ti a kawenea moa nakoimi ae boo ami tai ao mwiokoaki kaua, teraawati ni mwane are e taekinna ami Tia Babaire, a e kanganga teraawati anne koaki kaka tinanikuia kain te mironron ngkana e boo taian te kautaeka, uneakinna iroumi ao ngaira aika itinaniku ae ti tataninga, ae ti kakaea nnera irarikimi, kam na kaini wiira, kam na katoki nanora, ti aikanne ara taeka ni kaunga nakoimi, waaki ma te waaki ao akea te bwai teuana ae e na manga mwemwe, are e na boo taina bon mai imwin aio ao e nang kaoti ngkanne manekan bwaai tabeua tao n aika nako, te kantanninga kai e oki te Beretitenti ao e reitaki nako waaki ake ma ngkekei nakon ngkai, a tuai koro

nanoia, anne kaetan te rongorongoe I tangiria ni kaetia, ngaia are ngkami aika kam mena ibuakona aio ngkai butimwaai bwa baika kanoan ae kanga a bwakari tabon angami ngkai bwa kanoan baika tuai koro nanoia irouia angina akana tekateka I buaokoimi, aikanne bwanara nakoimi te Beretitenti, te kauoman Beretitenti ao ami *Cabinet* ao ngkami taan boutoka, ka kauka naba ami iango, an tai barakina te *party* bon kakauongo raoi aron te maroro, bwa e kakarika te kabuanibwai te bwai ae te *party* aio, anne ae ngaia aron otau, e kakarika te kabuanibwai, ngkana e a manga rangi ni mwaiti te mwaiti ao e boo taina bwa e nang bitaki te waa, ao a kabi naba aroia kain te *party* bwa ana nakea, ngaia are te nano n *party* n taai tabetai tao e riiai ni karaaurauakaki, tao kam bon nora kanoan ae e a tia n nako te Tia Tei bon ti te Tia Tei man ana abamwakoro, te *party* ae tekateka ikai bon ara kariki bwai ngaira aika ti tekateka ikai, man taeka aikana tabeua aikanne te Tibiika ao I anga bwanau ni kaitau ma kain au abamwakoro ae Beru ma ngkana tao iai katiana mai iroun raou n Tia Tei ao I aki nori are e na manga kanakoi. E rabwa ao I a toki naba ikanne.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tarawa Teinaieta Hon.Terietta Mwemwenikeaki, kabwara te bure Tia Tei

Hon.Terietta Mwemwenikeaki: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua imwain ae I waaki ao I tangiria naba n anga au kamauri ma aia kamauri kain abau ae Tarawa Ieta, e moa nakoim te Tibiika, Beretitenti ao te kauoman, Minita ao ai raora n Tia Tei n tamaroan te moaningabong aio, ti na bane ni mauri,(mauri)

E koaua I kan kaetai nakon are kanoan te kaetieti te taeka ni karabwarabwa nakon ana Taeka ni Bau ao ana motinnano te Tautaeka, e koaua I a reitai ma kain Tarawa Ieta kain abau ae tangiraki n anga ara karabwarabwa nakon ana Taeka ni Bau te Tautaeka are e a tia ni kawenea nakoira Taan Tei ao e are e a bon ti a naba ni maroroakinna te Beretitenti ni moan ara tetere n te moanibong ae nako, ngaia are ti ataia ti aki te bwai ae bebeta aron karaoakina ma katauraiana, ti karabwarabwa bwa are e a tia ao e a wene bwa Taeka ni Bau te Beretitenti ao te Tautaeka, ae tao te bwai ae kakawaki te Tibiika bwa ti na bon kanakoi bwanara n ara koaua ao ara kantaninga ake ti mena inanona ngke ti a tia ni naba n rineaki bwa ara botanaomata irouia ara botanaomata, ngaia are I raona are e a tia n taekinna ara *leader* are tao te nonori n iraorao, ao tao bon te moan titiraki are ti aki te te titiraki tao ni kauntaba ma te titiraki ni kan reitaki, ae te moan titiraki ae bon kangai, bwa ana bon

kona ni bane ni koro nanon anaa motinnano te Tautaeka ke anaaki, ao te titiraki aio aia titiraki te botanaomata bwa are a tangiria ni kan boo iai, ngaia are tao anne bon te titiraki ae I tangiria ni kan tabekia bwa are ngke e a waaki te bowi n te moanibong ao e bon kaoti te Beretitenti ae bon taekinna naba te Tia Babaire are e taekinna bwa bon iai motinnano ake tao aki koro nanona, ma ti aki kan kaokioka bwa are eti ae e a nako taina, ma tao bon ti te bwai ae ti kan taekinna bwa are tao antai ae e na ataia bwa are ti aki naba atai motinnano akanne bwa tera kanoana, bwa tao antai ae e na atai tao bon motinnano aikanne ake a rangi n nano iai naba kain Kiribati, ngaia are bon te bwana n irantanga bwa are e aera ke e a bon aki koro nanona ma e rabwa bwa are a manga karinaki inanon te motinnano ngkai, ngaia are te titiraki are ti taku bwa aia titiraki ara botanaomata, tera ngke a bon bane ni koro nanon baikai ni kabane bwa are iai te bwai are kanga te kantaninga are ngke ko bon ti a n rineaki, iai te boraraoi are ko bon kabaeaki, ao ngke ko a tia n anganaki tao te X te onimakinaki te mwiokoaki, ao ana riai ni kakoroa nanon are ko a tia n rineaki iai.

I taku bwa e bon kakawaki naba bwa are ngke ti bon bane ni kaembein ao ti atai are ti kaembein inanon te aua n ririki bwa ti aki

inanon te 10 n ririki ma bon au maroro riki ngai te Tia Tei ae boou ae I a tibwa mena inanon te mwiokoaki n ana Auti n Tei Kiribati bwa ti a tabe n taratara kanga te rinerine ni katoa 4 te ririki ao kanga e nang moanna n aki kekerake aron tao tenan berita ke tenan *promises* ake e a uotai nakon au titiraki ngkai bwa e bon tau, e na bon tau mwanen kaubwaira kai bon te aba ngaira ae ti uarereke ao e na bon tau kaubwaira ni kakaitarai aron ara motinnano ake ti a tabe n ororei rake, bwa are tao ai kanoan te waaki ngkai kanga ibukin iangoan bon okiran ara kain tekateka, ao tao karekean te mwiokoaki, ma I kan tabekia bwa kanga bon au moan naba ni maroro kai ti a tibwa waaki ao riki kai ti a taetae iaon ana Taeka ni Bau te Tautaeka, bon te titiraki naba ae kangai, bwa e na bon tau kaubwaira ni kaitarai aikai ke e aki, ao ti atai kaekana bwa are e a bon kaman taekinaki kam a taninga 4 te ririki, ma ti bon kan kabaebae bwa are anne tibwangara bwa are antai ae na ataia n bon token naba 4 te ririki ao ti na manga bon taraia naba ao tao a na manga bon oki naba ara titiraki aikai, bwa ti na kabuanibwai ke tao ti aki ao tao te titiraki aio bwa are bon iai naba kanoara aika uarereke ngkai ae ngkai ti maroro ao a bon aki atai baika ti maroroakini, ma are tao ai te titiraki naba ibukia ao e uara ngkana arona bwa ti a bon bane ni kakoroi nanaoia ao ti ota n are

ngkana e waaki te Tautaeka, e aki n ae e nang bon bane naba ni kakoroi nanona, ma are ngkai ti bon tarai angiin tenan motinnano aikai ti aki baika kanga tao ti teuana kabwakakia ao e a toki naba, ke tao tenan *one off payment* bwa a na bon *add on* nakon ana kabane mwane te Tautaeka nakon tao te aua n ririki ao are imwina, ngaia are tao bon te bwaana kanga n titiraki ma iriana te bwaana ni kakaeweneako ao ni kaunganano nakon te Beretitenti ma kain ana tiim ao riki ake a boou, raona aika boou bwa ana kakorakora ma aia taan rabakau bwa e na bon koro nanona bwa are e a kantaningaia Kiribati, ma te kantaninga bwa ti na kabwaia, e na kabwaia naba te roro are imwina ao e na bon akea te kabuanibwai nakon abara ae tangiraki. Ko rabwa Tia Babaire ao I a toki naba ikai, e rabwa

Tibiika: I angaan moa te Tia Tei mai Abaiang bwa e a kaman teitei baina, I bon taratarai ngkami ni kabane n angani ngkami ami tai, n angan te Tia Tei mai Abaiang Hon.Betero Atanibora e nakoim te *floor*

Hon.Betero Atanibora: Ko rabwa *Madam Speaker* ao I a bon kan tabeka moa bwanaia kain au abamwakoro ae Abaiang n anga aia kamauri ae e onoti, te kamauri aio kanga e airi ma te bunna nakoim ngkoe Tibiika, ao e aranaki te kamauri aio n taetae n Erene,

KECHARITOMENE Tibiika aio e a bon onoti nakoim, bwa e na bon aki ngeengeaki bunnam n am kairiri, ao aio ai bon aia bunna kain Ribono nako Nuotaea, aia kamauri kain au abamwakoro aika nang tangiraki irou ae Abaiang.

Tibiika e koaua ae te tai aio ti bon riai n angaa ara kaitau bwa e a tia ni katauira Kiribati n te tai ae nako te Tia Babaire inanon ara tai ni waaki ni kambein te Tia Babaire bwa ngke ti rineaki te Tia Babaire nakon te nakoa aio te Tia Babaire ao ti a manga katauaki bwa ti na manga waaki ni kambein ibukin te kairiiri are I taku bwa e a tia n anga bwaan te motinnano ara Beretitenti ae karineaki. Bwaan an Abaiang ni kakaitau bwa ti a roko n te kariaia te Tibiika, ti a roko n te tai aio ni kariaira te tai are kanga e na otinako ningai bunin te moa, ae ko na kakoaua raoi ae bon te bunimoa ao n tabetai ti a titiraki naba te Tibiika n aki ataa moan ara titiraki bwa ti aki ataia bwa ngaia bunin te bunimoa arei ai tiaki te bunimoa, n aron are e oti irouia taan taetae tabeman te Tia Babaire, ao I kan karabwa te Tia Tei mai Butaritari te Tia Babaire n aron are e kataia ni kaokiokira riki nakon te kantanninga are ko kona n taetae ngkana ko ataia bwa e aki kaoti ikai, n te tai aio ao bon bwanaia kain Abaiang ni kukurei ao ni kaitau n aron te motinnano are e a tia n taekinaki iroun ara Beretitenti ae karineaki,

ao ti kakoaua bwa are a na bon nako inanon taia te Tia Babaire, teutana imwin teutana, ao ana bane ni koro nanoia ao te botanaomata e tabe ni kakariaria n te tai aei, ao e karabwarabwa ao e kakaitau, ai rabwara bwa ngaia e nako moa anne, e nako moa anne, ti aki kona ni kiba te Tia Babaire, ma ngkana ko a manga tara te takakaro are te karaka te Tia Babaire ao ko kona ni bwaka I taari, ngkana ko a kiba n aki ata tiam, ngaia are I taku bwa e kakawaki bwa te Tautaeaka aio e taekinaki bwa ngaia e a manga aki barongaki, ti rotaki naba ngaira iai bwa are ngaira naba kain te bokakano anne, ti bane ni barongaki. Ao I taku bwa e rangi ni barongaki n na karaua nanoia Taan Tei ake tao a raraoma, an tai raraoma e tuai boo tain te raraoma, aio ti te kaitau ao te karabwarabwa, bwa a mwemwe kanoan motinnano ake a tia taekinaki riaan Maneaba, ao ngke arona bwa eaki mwemwe e a raoiroi te raraoma, ma ngkai a bane ni mwemwe ni kabane, ti a riai ni kaitau ao ti riai ni karabwarabwa ao ti riai ni boti baira ao ni kangai “Ko rabwa Te Atua” bwa bon te oi te Tautaeaka ao e riai ni kakoroaki 12 ana *term* H.E Taneti Maamau bwa aio te kairiri ae tamaroa, I karabwarabwa ao I kaitau tao n aron ane ea tia n taekinna te Tia Tei mai Beru n taekinna bwa e a boo kain te waa ao e a riai n aki manga taraki bwa kanga e a manre, ti a riai n angania aia tai tarira aika waaki

aikai, ao ara kaitau ao ara tataro ibukia bwa ana bane ni koro nanon ae a kantaningaia, aia tataro naba kain Abaiang bwa e na koro nanon are e a tia n taekinna iaan Maneaba inanon nakonakoia, ara bau ni kabane Tibiika, Te mauri, Te Raoi ao Te Tabomoa, ko bati n rabwa.

Hon.Mikarite Temari: *point of order*

Tibiika: Ngaia tera am *point of order* te Minita man te Aono n Raina?

Hon.Mikarite Temari: I kan kaira am iango *Madam Speaker* n te *rules 41* ao *number 2* , “*No member shall use offensive rude abstain language when making speech*” I ti kaira ami iango nakon te Tia Tei ae karineaki mai Abemama mai mwaina, bwa e na kaira ami iango nakon, I taku bwa I aki kan taekinna bwa irou e kamatauninga Kiribati ana maroro are teuana are tera are e angaa mai iaon abana kanga I taku e a takakaro ao e aki ataa tiana ni maroro ikai, ma ko a *make sure* bwa e naki taekinaki anne, I aki kan taekinaki kanga ngkam tera te mwaimwai, te ranran, kanga irou e aki nang karinea ara Auti ni Maungatabu, ao I a butiko te Tibiika ngkana ko a *mind* anne. Ko rabwa *Madam Speaker*

Tibiika: Ngaia I nora ane ko koteia te Minita, ngke e taetae te Tia Tei ao e bon taekinna ikai bwa e taekinna bwa bon ana bau abana ae

Abemama, ngaia are ngke e taekinna bwa ana bau abana ae Abemama ao a bon bane n ongo kain Abemama ao ngai irou I butimwaia. Ngkanne I butimwaia n au *ruling* ao I butimwaia iaan are e taekinna bwa bon ana bau abana ae Abemama ao ko rabwa te Minita, tao ti a nakon are imwina, I a bubuti, ngkanne ti a nakon ara maroro are imwina I angan te Minita n te Commerce Hon.Booti Nauan e nakoim te *floor*

Hon.Booti Nauan: E rarabwa te Tibiika ngkai ko angan Tabiteuea Maiaki ana tai ma imwain ae I waaki ao tao nna bon katekeraoiko moa te Tibiika ae ko botonnaine, iaon rineam n nakoam ae moan ae rangi ni kakawaki, aia katekeraoi kain abau ae Tabiteuea Maiaki te moan aba, te Ueenikai, Unimwanen te Ueenikai, Ueen te Ueenikai ao kain Tabiteuea Maiaki ni kabane mai Takuu nako te Wai, ko na tekeraoi iaon nakoam ao raom ni motinnano n te tekateka iaon te raawati ni mwane, te Tibiika tao ti na bon riai n anga teutana naba ara maroro iaon te bwai aio ma uoua mwangan au maroro, bwa teuana n anga moa au maroro kanga iaon au Taeka ni Bau ni kaineti ma mwiokou n au botaki ni mwakuri ae te *Commerce* ao te kauoua ngkanne n nang bon taetae bwa tei Tabiteuea Maiaki ngkai, tei Kiribati, bwa terana aron ringakin nanou n te Taeka ni Bau aio.

Tia Babaire e nang rarabwa te motinnano aio bwa I noria n te motinnano aio kanga e mwaneweaki iai aroia *private sectors*, ngkana ti taratara *around the room* ikai ao iai tabeman aika iai irekerekeia ma *private sectors* ao e moan nanoaki aron tobwan te *private sector* ao ti kakoaua te Tia Babaire bwa te *private sector* a taku naake taan tia rabakau taian *Economics* bwa *Engine to Growth* kanga ngaia itinin te rikirake, ao n te Taeka ni Bau aio e mwaneweaki ao e tobwaki iai, kanga aron kakawakin te rabwa ae te *private sector*, ngaia are ti nang karabwarabwa te Tia Babaire nakon te motinnano bwa e a tobwa ao e a kaungai rabwata aika nang ni kakawaki n abara ae Kiribati, e a ongo te *Private Sector* ao tao nna kabwara bure ngkana I mwanewei araia tabeua, *Pintech* kabwara au bure ngkana I mwanewei akanne, *Dojin*, *Coral Ace*, ao tao bon *Triple TTT* antai riki ke, a mwaneweaki te koraki aikai, ao ti a ikareke bai ma ngaia ao ti a ikareke bai ao ti a tau bai ma ngaia bwa ti nang kanga ni mwakuri ke Tautaeaka aio n tobwaa tei Kiribati, e koaua te Tautaeaka ni Kiribati e aki kona ni kakoroi nanon ana waaki ni kabane, ao eaki kona n tobwa ma ti kakoaua ngkai bwa angiaa ngaki taan mwakuri a mwakuri iroun *Pintech*, *Coral Ace*, *Dojin*, Taotin, antai riki *Private sectors* aika ti noria te *MOEL*, ngaia are ti nang karabwarabwa nakon te

Taeka ni Bau aio, ao ko rabwa te Beretitenti n aron am tobwa tao aio e na kaineti moa aio ni bon kaineti ma tibwangau iaan te *Commerce* kai I nang rekereke ma te *Private Sector*, ko rabwa

Te kauoua ngkanne Tia Babaire I a bon taetae ngai ngkanne bwa tei Tabiteuea Maiaki, e a tibwa ingabong te Tia Babaire ao I karabwa ae taku Butaritari, ngkana e a tibwa ingabong koaki ienikuri moa n tirirekei am waaki inanon te bong arei, bwa ko taninga bungin taai ni kangai, a ngaia e tuai tia aio, ngaia are I karabwa te maroro mai Butaritari bwa anganira ara tai, a bon tatanninga akea uana ao e bane ara tai ao kam tekateka iaon te bwai ae kam aki kantaningai, tai kibarake ngke bwa ana tatanninga, ane iaon kawaina, Tabiteuea Maiaki, Tabiteuea Meang, Tamana, tatanninga, e a tibwa ingabong, ngkana e a bwaka taai antai ae e na ataia, ko a karauaki n tekateka ao ko iriribaki, e karekareaki wiim, e rau nanom ao ko maiu, ngaia are ti na aki enikuri Tia Babaire, ti nang karabwarabwa ngaira kain Tabiteuea Maiaki, bwa n te tai ae nako e mwauku te aomata ao akea ana mwane, e a tia ni mate buuna e a tiku ma natina ao akea naba ae e a tia n noria te Tautaeaka, e a noraki n te tai aio, ao I aki kona riki ni bwaebwaeti bwa an tai riki, ngkana arona bwa ti na bwaebwaeti ngaira *around the room* aikai nanona ti

ribaia ara koraki bwa ana maiuraoi n te bwai ae e a bwaka aio, ngaia are tataninga bwa e a tibwa ingabong ao manga iraorao ma ngaira ngkana e a bung taai, ao kam kangai, “ nao ko tuai man ribana am bwabwai aio ae ea titiku n aroarona aio” e a kangara arona “ko a kokotea naba au ai ao ko a bon aki kona ni kaboa am matiatu”, tanninga ae bungin taai te Tia Babaire ngaia are nna iraorao ma tariau ao mwanu n te Auti ae nang kakawaki aio te Tia Babaire, ti a neboarake te Uea ao ti na aki ienikuri naba ni motiki taeka ao n taratara bwa akea mwakara n Atua, ae na kangai, e na bon aki mwakuri te aua n ririki aio irovia naakai, ngkana iai mwakara n Atua ao ngkanne ti a tibwa kona ni kanganne, ao e koteaki te taeka teuana ae kangai ti a kamona, ti a urua te katei, te mwane ni kaara e tobwa ao kanga anne naba te kabwarabwara iaona kai ti a buoka te aomata ae kainano, ti kamona naba ao ti urua te katei?, Ko rabwa te Taeka ni Bau, ko rabwa te Tautaeka ma am waaki, ao ti karabwako ni kabane n aron te ibuobuoki, am bau n taainako te Tautaeka aio, Te Mauri Te Raoi ao te Tabomoa ao ti na aki mwaninga ana karairoi te teniman n temanna bwa e na raonira, Te Atua te Tama ao Te Nati ao Te Tamnei ae raairoi. Ko rabwa te Tia Babaire are ieta.

Tibiika: Tia nakon ara ti a maroro are imwina Hon.Tebao Awerika te Tia Tei mai Betio ae ko karineaki e nakoim

Hon.Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire ao bon te moan bwai moa te ka mauri nakon *Madam Speaker* ma am taan mwakuri, nakoim te Beretitenti, te kauoman Beretitenti ma Minita, ao ngaira Taan Tei ni kabane ao taan ongora ni kabane ao ai moarara riki kain ara abamwakoro, ae Betio, kam na bane ni mauri,(mauri)

Tia Babaire I kan tabeka te kakaitau , te kakaitau nakon te Taeka ni Bau are e a tia n tabekia te Beretitenti uabong n nako, e bon rotaki nanoia kain Betio bwa aikanne baika a kainanoi ao kai ti ongo e koaua tao iai moa aika teniua aika ana nako, tao aio are e bon taura moa n te tai aio, ao ti na kaumaka te Tautaeka ao ti na ikareke bai ma kain te Kaitara, kain te Auti n Tei bwa ti na ibuobuoki bwa e aonga n ae a bane ni koro bukin bwaai aikai, ao I taekinna aio te Tia Babaire bwa inanon tain te kambein ae nako ao e a bon kuri n titabo bwaai ake ti tabeki nakon te botanaomata, ao ngkai kai e a moan, e taetae te *leader* n te Kaitara ao I manga bon kubanako bwa e a manga bon tiribure bwa e aera kai a bon tabekaki bwaai aika rangi ni mwaiti, e aera ke ti a tabeki bwaai aika mwaiti e a tia n tabeki te Beretitenti

n ana Taeka ni Bau ke bon titebo e a bon kuri n titebo ao bon te maroro iaon Betio ao TUC a bon kangai e a kanga aron te bwai aio kai kanga ai bon titebo kanoan bwaai ae a tabekaki aikai, ngaia I taku I aki ataia ma e rabwa bwa a nora tamaroan te motinnano bwa ngaia anne ae e a moan bwebwerake iai kanoan te motinnano ae boou aio, ao e koaua tao e kaokoro araia bwa te motinnano ao tao te ranga ni karewe kabwara au bure te ranga ni kabwaia, ma kanoaia e bon kuri titabo te Tia Babaire ao ti kakaitau nakoia kain te Auti n Tei ni kabane bwa titebo te iango ae kakoroaki te kabwaia nakon te botanaomata, bwa tao a kakaokoro araia, e aranaki bwa te *House hold*, ao iai are te *Unemployment*, ao e a rawata te uneaki iai, e ngaa ae e na reke riki iai te kabwaia, ma ti kakaitau nakon te Tautaeka bwa e matoa n ana motinnano are e a tia ni karaia ma te botanaomata.

Tia Babaire te kakaitau bwa te motinnano aio n aron are e taekinna ara Beretitenti ae karineaki aikai tanan kanoa ake a uoti ara botanaomata, ake ti uoti nakoia, inanon tanan Maneaba, inanon te waaki a manga roko riki tabeua, n aron ae e ataaki tao bebetena n taetae ni imatang tao tanan *policies* ngaia are aikai baika a kona ni karinaki n te tai teuana ma teuana ao kakoroan bukia ae ngaia e na waaki iai ngkai te Tautaeka ao ti

kaungako te Tautaeka, ti kaitau nakon ana maroro te Minita n te *Fisheries* ae e a tia n taekinna bwa e na kaumaki ao ti kaunga ao ti na boutokaia, ti kaitau nakoia taan maroro ake atia n tei naba n maroro ibukin kaungakin naba aio bwa e noraki te nano inanon te Auti n Tei aio bwa te nano ae ti teuana bwa e iangoaki karokoan bukin bwaai aikai bwa titebo nanora, ae ti a tia n uouoti mai moana, Tia Babaire inanon au tai n ongongora ao e koaua I reita te maroro ke kanga te tabeainga are e tabekia tarira temanna man te Aono n Raina te Minita n te Aono n Raina ibukin aron te Taeka ni Bau are ko a tia n anga am *ruling* iai ma I bon manga tabekia riki bwa ngai ni bon au kakauongo, e kamatauninga, e rawata au tai n roko iaon Abemama ao I tuai man ongongo te aekaki ni Bau anne, ae e a boou ngkanne aio I taningau, ao tabekana inanon te Auti aio I taku bwa e nang kamatauninga nakoia abamwakoro mwaiti ma tera ngkana ko kona ni manga tara riki aron anne, nna motikia ni kangai e kakaitau Betio nakon te motinnano ae e a otinako aio ke te Taeka ni Bau are e a tia n tabekia ara Beretitenti, ao ti na ikarekebai ni kabane e aonga n ae koro bukin aio, ao I a motika au maroro ikanne. Ko bati n rabwa te Tia Babaire

Tibiika: Nna anga riki au kabwarabwara iaon are ana taeka te

Tia Tei ae karineaki mai Abemama are bon ngaia naba te *leader* n te Kaitara, n te tai aei I butimwaea ana Bau abana ae Abemama ni karokoa te tai are e roko te rongorongo mai Abemama bwa tiaki ngaia anne, ao I aki butimwaia naba, anne ngkanne au *ruling* n te tai aei ao eaki manga okiraki anne. kam rabwa, ao I a nakonm ngkanne are imwina

Hon.Tebao Awerika: *Point of order*
Tia Babaire

Tibiika: Ti a nakon ara bwai are imwina

Hon.Tebao Awerika: *Point of order*

Tibiika: Tera am *point of order*

Hon.Tebao Awerika: Tia Babaire ngkana ko a nakoa am *ruling* n ana Auti Kiribati iaon ana Taeka ni Bau te Tia Tei mai Abemama ae ngai irou e kariao, ao aio ana Auti Kiribati ae bwanin, ngkana ko kona riki n tara riki anne taiaoka.

Tibiika: I taekinna n au taeka ae I butimwaia, ni kabane ngkami Taan Tei ngkana iai ana taeka ni bau abami kam kona n taekini ikai, nna butimwai aikanne mai irouimi ni kabane, ao nna butimaea aei n te tai aei ngkana iai te rongorongo irou n te tai aei mai Abemama bwa eaki ke tiaki ana taeka ni bau abana ao I a taekinna naba n te tai aei ni manga taekinna nakoimi ni katanoata bwa

I aki manga butimwaea ana taeka ni bau Abemama are e tataekinna te *Leader* n te Kaitara n te tai aei, anne ngkanne au *ruling* ao I a katikua n aron anne. ti a nakon ara bwai are imwina

Hon.Tebao Awerika: Taiaoka, taiaoka te Tia Babaire

Tibiika: Ti a nakon are imwina, I a katokia moa ikanne te maroro te Tia Tei

Hon.Tebao Awerika: Taiaoka, taiaoka te Tia Babaire

Tibiika: I aki kateirakeko, te Tia Tei tekateka, I aki kateirakeko, tekateka bwa I aki kateirakeko, tekateka Tia Tei imwain ae nna kaotinakoko, tekateka, e nakon te Tia Tei are imwina Hon.Harry Tekaiti e nakoim te maroro

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa Tia Babaire *Madam Speaker* ao tao n te ingabong aio I a bon reita te bwana ni kamauri ma kain am aobiti n reitaki ma te Beretitenti te kauoman, Minita ao ai bon raou n Tia Tei ao riki au abamwakoro ae Tarawa Teinaieta, kam na bane ni maur(mauri). E koaua I nang kan teirake naba n anga au maroro n anga au taeka ni kaitau nakon ana Taeka ni Bau ara Beretitenti ae karineaki are e atia ni kanakoa n te bong are te moanibong inanon te wiiki, I moana te kaitau nakoim te

Beretitenti n noran naba nanoia kain Tarawa Teinaiaeta are e a tia ni kaoti inanon aia rinerine n te tai ae nako are e bon katerea ao ni kaotia bwa e bon tiekeke I eta am bwi te Tautaeka ke te *party* ae Tobwan Kiribati n te tai ae ti a n nako, tao e koaua tao e riki aikai *Madam Speaker* tao ni irekereke ma ana motinnano te Tautaeka ae atia n nako ao I kan karokoa bwanaia kain Tarawa Teinaiaeta n noran te maeiu raoi are atia ni kakoaua ao riki kai are ti na manga rinanona inanon te tai aio ao I rangi ni kukurei n ongo bwa iai iangoan n ongo inanon am motinnano bwa iai iangoan karaosan aia *Causeway* aia buriti kain Buota, katean riki taian JSS aika boou ao manga karekean taaran *ice plant* nakon taabo aike a tionako, ao tao aikai are kanga tao inanon ongorau te Tia Babaire are e a bon kateirakeai man anganai te koaua bwa aio te Tautaeka ae e aki kona ni kewekekwebwa a mwaiti ana motinnano n taai aika tia n nako aika tia naba n noraki ao ni koro nanoia inanon te *term* ae e atia n nako te Tia Babaire.

Tia Babaire I rangi ni kaitau bwa ngai temanna ae a rangi ni kaota nanoia au unimwane, n anganai te boutoka nakon te Beretitenti ma ana Tautaeka bwa nna katena ingini bwebwena n te tai aio *Madam Speaker* ao I rangi ni kukurei bwa I a roko ni nneu are I taku bwa aio nanon au abamwakoro nanon

Tarawa Teinaiaeta ae bwanin bwa nna boutokaiko te Beretitenti ao riki e koaua are e taekinna te Tia Tei mai Beru, kanga e ao kangarea aron te *party* ma ngai irou *Madam Speaker* e nang ni kakawaki te *party* bwa ti mena ikai bwa ti boutoka iaan te mwaiti te Tia Babaire ngaia are I taku bwa man aio, ao rokora ikai bon kakoroan nanon ana motinnano te Tautaeka aika e na tauraoi ni kawenea inano te aua n ririki aio ao I aki nano uoua bwa abau ae Tarawa Ieta ao riki ngai temanna aia Tia Tei ti na boutoka ao ti na anga baira n boboutoka nakon ara Tautaeka aei. E rabwa *Madam Speaker* tao aikai ae I kan taekinna inanon te ingabong aio ao aio nanoia kain Tarawa Teinaiaeta are I taku bwa a kukurei n ongo bwa nna karokoa iroun te Tautaeka inanon te tai aio. ko rabwa *Madam Speaker* are ieta.

Tibiika: Ngaia ana bon bane n reke ami tai, I angaan Tia Tei mai Maiana temanna ae karineaki Hon.Vincent Tong

Hon.Vincent Tong: Ngaia ko rabwa te Tibiika kai ko karekea au tai ni maroro tao imwain ae I waaki, ai bon banaia kain abau ae Maiana mai Tebikerai nako Bubutei ni kamauri te Tibiika ma kain am tabo ni mwakuri,te Beretitenti ma kain ana kaebineti, raora n Taan Tei ao kain Kiribati ni kabane, kam na bane moa ni mauri.

E rabwa te tai aio kai e reke ara tai ni kanakoa ara kaitau ibukin ana motinnano te Tautaeaka ao ara Taeka ni Bau nakoina iaon kaekan ana motinnano, ai bon bwanai kain abau ngai ae kain tei Maiana ni kaitau ibukin te motinnano, ibukin taian itera aika tiraua, tao e na uana nakon te botannaomata, n te tai aio te Beretitenti ao mwaiti ara koraki n Maiana ae a tataninga te \$4, anne a tuai katine, ane a ingainga ibukin te boma are ibukin tao te *social benefit* ma iteran bwaka mwane riki tabeua, ae I atia ni kaongoia bwa tao inanon taina, eang e rarabwa te maroro bwa tao ti a bon taninga te *budget* bwa inanon taina, n ai aron ae teretere ao e rawata te maroro ngkai iaon tao te raraoma ke tao tera, aongkoa tao e naki *sustainable* ke e naki kona ni kakoroa nanona te Tautaeaka, kai aio ti tain Taeka ni Bau ibukin te motinnano anne, mai irouia kain abau ngkanne te Beretitenti ma kain am *Cabinet* ti te bubuti, ti taraia ngkana kam taku bwa tao iai itera nako aika ana kona ni katamaroaki, n ai aron are e taekinna iai bwaai, bwa are ko aki kona ni karini bwaai ni kabane, ngaia are ngkana ko taku bwa iai ae e na karinaki, karinna ngkana tao iai ae tao ko taku bwa inanon taina kanga e aki *feasible* bwa tao iai te kanganga ae na reke iai n taai aika na roko, kanakoa, ti na teimatoa ni boutokaiko te Beretitenti ma am

Cabinet ma ti teimatoa naba ni bubuti ibukin te raraoma anne, kanga ti aikanne au taeka te Tibiika ao au katekeraoi riki nakoiri ni kabane ao ara bau ni kabane ana bau Kiribati are Te Mauri Te raoi ao te Tabomoa. Kam rarabwa riki.

Tibiika: Ti a nakon ara tia taetae are imwina, Hon.Ruateki Tekaiara te Minita ae karineaki

Hon.Ruateki Tekaiara: Ko rabwa *Madam Speaker* ao imwain ae I waakina ke I reitanako te maroro ao I a bon tabeka moa banaia ni kamauri ara Unaine, Unainen Marakei ake aman ni kamauriko Tibiika n reitaki ma au Unimwane ao Unaine naba ao bon kain Marakei ni kabane ao n reitaki naba ma tariu are raou naba n Tia Tei mai Marakei, ti a kamauriko te Tibiika ko na mauri. Ao ti a kan kamauria Taan Tei ni kabane te Beretitenti ma te kauoman ao raora n Taan Tei inanon ara Maneaba aio ao kain Kiribati ni kabane kam na bane ni mauri,(mauri).

Bon aia katekeraoi moa kain Marakei Unainen Marakei ake aman ni katekeraoiko Tibiika ao n anganiko am bau aia bau kain Marakei are te bau ni Marakei ko na bwabwaruaki. Te Tibiika I kan reitia ngkanne n anga te kaitau nakon kanoan te motinnano are e a tia n rarangai te Beretitenti, aia kakaitau kain Marakei mai tabona nako

tabona, man te teei ae uarereke ni karokoa te kaara n rinako ma are inanon te birito, bwa aio te motinnano ae e rabwatia ni kabane ao e bwabwakoia ni kabane, ti kakoaua te karaki are arawata n au wareware ao iai raraoma ae a tia n takinaki bwa e na bon aki kona ni koro bukin ni kabane motinnano n au kakaei, ao I tuai kuneia te moan Tautaeka ni karokoa ngkai ae e a tia ni koro kanoan ana motinnano ni kabane n teuana te tai n te *term* akea, kakaea ngkana iai, ngaia are e na bon iai ae na koro ao bon iai naba ane e na tiku, ao ana koro ake a bon rangi ni kakawaki riki ake a bon ringa te botannaomata, ao aio nanon Marakei ae e tangiria bwa boutoka te Tautaeka aio iaan bukina ae nora maiuraoina, te raraoma te Tia Babaire are e taekinaki, tia raraoma te raraoma n aron are e a tia ni katinea bwa kanoan motinnano aika uoua ae Tobwan Kiribati te motinnano ma te ranga ni kabwaia bon ti te aekakina, ti tuai kaotinakoa ara warebwai iai ma n bon ara katautau titearona akea te kaokoro, ao ngkana ti bon warebwaia riki tao ana rangi ni bubura riki kanoan te ranga ni kabwaia bon ti te aekakina, ti tuai kaotinakoa ara warebwai iai man bon ara katautau ti te arona akea te kaokoro ao ngkana ti bon warebwaia riki tao a rangi ni bubura riki kanoan te rangaa ni kabwaia, ao ngkanne te titiraki, kai tiaki titiraki ngaira ni kangai bwa kam nang

kanga ni mwaneni akanne, bwa akanne bon kanoan waam bwa kona kataia n uotia bwa kona kataia ni mwakuria ibukia am botannaomata, ngaira ngke ti taekini ngkai kanoan ara motinnano ti taekini ao tiaki manga kangai ti taekini nakoimi bwa kam na rineira bwa ti aonga n reke ao ngkana ti reke ao tia katikui moa aikai bwa ana aki kakoroaki, aio e atia n noria Kiribati aua te ririki ae nako, ti aki kakaraoa anne.

E rangi n taekinaki te raraoma ti a raraoma ao eti ae taekinna Butaritari, ti angania aia tai ao n noria ao ti a tungaia bwa eaera bwa e aki koro aio ao eaki koro aio, ti nora te motinnano ngkai ae boou, iai mai buakona n taian motinnano ake ni kawai, e aki katukaki, bwa e a manga uotaki ni karinaki bwa raona te motinnao ae boou, aki katukaki bwa ai manga raona, n aron are e a tia n taekinna te Beretitenti, ma ngaia are ti naki raraoma ao I kan *quote Madam Speaker* ana mwanewe te tia ototo temanna ao ngkana ko kukurei bwa n aneneia nna neneia, ao e taku te mwanewe arei, an tarai mannikiba ieta aki tabeaianga maan ao aroka aki raraoma bwa e karekei kainanoia te Atua ae tamara n ana tangira, ao ngaira ti na raraoma n tera ngkai ti kakawaki riki nakon aikai ni kabane. Ko rabwa Tibiika

Tibiika: Tia nakon ara maroro are imwina Hon. Tekeewa Tarati te Minita n te *Communication*

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa *Madam Speaker* ao bon moan au tai n teiraki ao nna bon riai bwa nna kamauriko naba ao ni katekeraoiko ma irouia au botannaomata ake I Tamana ake a kakauongo naba n te tai aei nakoim *Madam Speaker* ngkai te moan aine ngkoe n taua te kain tekateka ae moan te kakawaki, kona tekeraoi ao ana bau Tamana ae nna anganiko naba ae kaubwaira ae ti aki toki n tataekinna iaon abara ae Tamana kaubwaira bon ti te bobonnano, anganiko bwa reitan am bau are ko atia n anganaki, te Tia Babaire ao te Tibiika ae ko karineaki ao raora ni kabane inanon inano te Auti I a manga kauataoa riki te kamauri nakoimi ni kabane n tamaroan te ingabong ae tamaroa aei, kam na bane ni mauri(mauri).

E koaua te Tibiika aio kanga katabeara bwa ti na maroro teutana ibukin te kakaitau nakon ana Taeka ni Bau te Beretitenti, aio ara tai are ti na anga ara kakaitau ara bwaebwaeti ara nimarangrang, nakon te kainibaire ke te motinnano are e a tia n takinna ara Beretitenti ae karineaki n te moanibong ae nako, ao e koaua te Taeka ni Bau are kanoana ni kabane bon ana motinnano te *party*, tao nna taetae teuana bwa are ngai te Tia Babaire n te *party* n ae aio n te tai ae nako

imwain rinean ara Beretitenti ao ti na katerea nakoia kain Kiribati ma te bwai ae te motinnano ti aki te bwai e ti karioa, bwa ti nako ni ukeukeria irouia te botannaomata n aron are e taekinna te Beretitenti, aio ara bwai n reitaki ma te botannaomata ao n aron are e mwaneweaki n ana Taeka ni Bau teuana taekana ae kangai, “akea ae na katukaki imwin taa” ke “*No one is left behind*” ao aio bukina are ti bane ni karioioi ni kabane tanan motinnano ao I taku bwa aio naba te *approach* are a karaoia tarira aikai, ngke a moan kawaria naba te botannaomata n takina aia ranga ni kabwaia ao I taku bwa man buakon aia rangaa ni kabwaia akanne a bon anai naba mai irouia te botannaomata, ngaia are ti na aki ti rangi ni bukinaki bwa aongkoa kain te *party* ae tia bon karioi naba ara motinnano n aki babaronga, I taku bwa iai riki ara *advantage* ke iai riki kanga te konabwai iroura bwa tanan *official* a mena n ara itera, ma te tai ae nako ao e mena n ara itera, iai waare ake ti angania taan karaoa boon te takataka euara ngkana ti roko n \$3, e uara ngkana ti roko n \$3.50, iai taian ware are angaira ara *official* n te tai ae nako ara taan rabakau ao ti rangi ni kakaitau bwa iai irouia kanga te korakora anne, ma e koaua ti naki rangi ni bukinaki, nna katuruturua riki, ti naki rangi ni nangi ni bukinaki bwa aongkoa ara Taeka ni Bau aikai ti a bon karioi bwa ngkoa

ai bon ara bwai ni kambein, aikai ara bwai ni iraorao ma te botannaomata iai mai buakoia, tao e nang mwaiti riki ma ti a tia ni kataia ni ka uarerekei ni ikotia are a riai ni ikotaki, ti aki nang *specific* nakon teuana ma teuana ma ti a kataia ni ikoti ao ngaia e a otinako mwiina n te tai aei, e koaua teuare Mote nna manga kairira nakon te baibara teutana *Madam Speaker* , teuare Mote ngke kitana ke ngke e roko te kaotioti irouna bwa e nang kairia tibun Iteraera nako mai Aikubita ao e na kairia nakon te tabo teuana ae e aranaki nakon te tabo teuana ae e aranaki bwa te aba ni Berita, a tuaia ataia anaaka kain Iteraera bwa e ngaa te tabo anne, ao tera ae na reke ma a tuangaki bwa e na raanga ana karewe te maniberu n te tabo are ana nako iai.

Ao aio naba te motinnano are kanga ti kataia n uaiakinna ti kataia akea tamnei te bwai ae te motinnano, n aron te Taeka ni Bau ae taekinna akea, a tuai n noria kain Kiribati bwa tera are ti na roko iai n tokin aua te ririki ma baike ti taekinna nakoia kain Kiribati a kona n nora ma riaon anne ngkana a tara ae nako bwa are te Tautaeke aei e aki boou bwa aua ana ririki e a tia n nako, ao e taku te taetae teuana, e omwaka riki bwanan te mwakuri nakon te taetae ao tao ngaia aio bukina ae te botannaomata e a tia n nora uaan ana mwakuri Tobwan Kiribati, ti a tara ana *Economic*,

overview abara ae Kiribati, kaubwaina ke taran kaubwain abara ae Kiribati n ae rababa n taraia mai eta, ti taraia bwa uara ara botannaomata bwa are e taetae riki uaan te mwakuri nakon te taetae ni kawai ae ngkana ti a tataetae, ngaia iaon abau ae Tamana te rebwerebwe e a uarakinaki ao tao tiaki ti Tamana bwa ni kabane aban Kiribati ao a taku kain Tamana kain Kiribati ngkoa, ti ngke ngkei ngkoa aika rebwerebwe ti nake iai aia mwakuri ke tao natia kaimoa I tinaniku, ngkai te mwenga iaon abau ae Tamana iai ane uoua ana rebwerebwe, iai ane ai teniua, ao a kuri n toa mwenga n rebwerebwe e angii riki ae rebwerebwe nakon ae eaki rebwerebwe ao a kanga n rikil aikai a riki man te raka ni boo ae nako n te \$2 ao baikara riki, ngkana tao ti a manga tara ae imwaira ti tuai ngkai te aua n ririki ma ti a taraia man ara motinnano aika raka, te \$4 e a taboro te ben, iai riki aika manga boou, aia mwane ke aia *leave grant* taan mwakuri \$3 tengaa, ngkana te tangaa nanona titabo ma ai \$6 ke tao tera taian babaire aike ana waaki.

Ti a manga tara ngkanne kanga ti a *predict* ke ti a tara ae imwaira, tao n Tianuare te ririki ae na roko ngkana bwa e roko te *leave grant* , I aki raraoma te Tibiika bwa e nang taboro mwaitin te kaa iaon Tarawa Teinainano bwa taan mwakuri a

nang kona ni karekea aia kaa, ao tao e nang roko naba te *saloon car* I aonnaba, e aoria Tia Babaire n aron are I taekinna e omwaka riki bwanan te mwakuri nakon te taetae ni kawai ao kain Kiribati taan taubwi, tao aio bukina ae e a manga kaoka naba ara *Party* ae Tobwan Kiribati bwa e nora mwin ana mwakuri n te tai ae nako ao e taku te taeka teuana akea toki te tamaroa ma iai tokin ara konaa, aio te taeka ae I aki toki n ongongo akea tokin te tamaroa, ao ngai ngkanne I a manga reitia ma au *quote* teuana ae kangai ma akea tokin te tamaroa, ti na keiaki n aron tibwangara are anganira kain Kiribati, ti tangira aio bwa e na reke tera ngke e kona n reke aio, ti na karinna bwa ara motinnano, tera ngke kona n reke aei ti na karinna, ao tabera ngkanne ngaira ae kam anganira te tibwanga, ti na keiaki ni kakoroa nanon aei. ko rabwa te Tia Babaire e a boo au bero ao I anga te bwana ni katekeraoi nakoira n ana teretere te Auti n Maungatabu aio, ana Bau Kiribati Te Mauri Te raoi ao Te Tabomoa. Ko rabwa te Tia Babaire

Tibiika: Hon.Martin Moreti te Minita n te MWYSA e nakoim te *floor*

Hon.Martin Moreti: Ko te Tia Babaire ae ko rine kai ko karekea au tai n te tai aio ao e koaua I a bon tabeka moa bwanan abau ae tangiraki ae mangori ae Aranuka n anga moa te bwana ni te katekeraoi

nakoim *Madam Speaker* kai e koaua ae kanga bon ngkoe te moan aine n *Speaker* n te tai aio ae te kabanea n botonnaine, ao I a manga bon angan naba kanga te bwana ni kakaitau ni moa mai irouia te nati n Aranuka ni kabane nakon ara Beretitenti ae moan te karineaki, n ana Taeka ni Bau are e a tia ni kanakoa n te moanibong, ao e koaua *Madam Speaker* ti bon riai n anga bwanara ni kakaitau ao ni katekeraoi riki ni kanoan te tai aio ao riki motinnano ake kanga ana taketena kanga maiun te botannaomata, abau ae Aranuka e bon ringaki naba kanga n Taeka ni Bau *Madam Speaker* ao e korakora nanona n te tai aio ni kan anga bwanana ni kakaitau ao ni kakatekeraoi ao ni karabwarabwa nakon ara Beretitenti ae moan te karineaki ma kain ana tiim are a tia angkoa atia ni baronga kanoan aia motinnano ibukia aia botannaomata, ti kakaitau n te motinnano *Madam Speaker* bwa ti ataia bwa te motinnano e koaua ae e bon anaaki mai iroun te botannaomata, bwa ti aki karioa ngaira ake tao Taan Tei ke riki te Beretitenti ma ti ataia bwa a bon nako man nanoia ara botannaomata ibukin kainanoia ake a kainanoia, ngaia are e rabwa te tai aio ao bon riai bwa ti na riai n anga bwanara ni kaitau kai e a tia ni kaweneaki ao akea ara raraoma bwa bon ara kantaninga ana bane ni koro nanoia angina.

Ti riai naba *Madam Speaker* bwa n te tai aio are ia manga bukinaki bwa nna tara angkoa te botaki ni mwakuri ibukia Kaara, ataei te roronrikirake ao mwauku ao I kukurei naba n taekinna bwa bon teniua raoi ana motinnano ke kanga kanoan ana waaki te Tautaeka n te tai aio ae e bon nako naba moa man au tabo ni mwakuri are te MWYSA are ngaia I taku bwa ti na kakaitau iai ngaira kain Aranuka kai ti kakoaua bwa kaara bon tanan kanga bon ara bwaa ririeta n aron are e tataekinna te Tia Tei ae karineaki temanna man te Aono n Raina, bon ara Unimwane aika rangi ni karineaki ao e koaua bon ngaaia ae ti bon taketenia n te tai aio, ti kakaitau nakoia bwa ngaiia aika na moan reke nakoia n te tai aio, ara ataei ake kanga tao bon aki mwakuri, ara kantaninga bwa e na rangi ni ibuobuoki e naaki karika te kanganga ma e na buokia inanon maiuia n te tai teuana ma teuana, tao ara mwauku ti kakoaua bwa tao e bon uarereke tibwangaia n te tai aio tao e raka riki teutana \$30 e na bwakara, ara kantaninga naba bwa e na rangi ni ibuobuoki inanon aia tai tao ni maiu n te tai teuana ma teuana, ngaia are e rabwa te tai aio ti taku bwa ti a riai ni katekeraoira ni kabane, ti anga bwanara ni katekeraoi nakon te Tautaeka riki nakon te Beretitenti ma kain ana tiim ibukin noran aio ao ai bon ngaira ni kabane inanon ara

waakirake aika imwaira, ara kantaninga bwa e bia raonira te Uea ae maiu inanon ara tai ni waaki ao ni kekeiaki ibukin tibwangara ae kakawaki ibukia ara botannaomata, man ara bau *Madam Speaker* e koaua Aranuka, Aranuka kanga bon nuukan naba ana nuuka Nareau, e bon riai naba n anga ana bau nakoira ni kabane are ana nuuka Kiribati are ti bon riai naba ni kakatinea kanga ni baeranti teutana, ti riai ni uouotia mai nuuka bwa ti aki riai n uotia mai tabona bwa e rawawata ngkana ko mwemwekia mai tabona, ma uotia mai nuuka bwa eaonga ni bebeta riki. Ko rabwa *Madam Speaker* ao ti na bane n tekeraoi. Ko rabwa

Tibiika: Tia nakon ara ti a maroro are imwina Hon.Alexander Teabo te Minita ibukin te *Education*

Hon.Alexander Teabo: Ko rabwa Tibiika ao I kan kawenea naba te bwana ni kakaitau tao e koaua ko a tia ni kaitauaki te Beretitenti ma inanon te bomatemaki ngai ngkanne are itinanikun te bomatemaki abau ae Butaritari, bwanara ni kakaitau n am Taeka ni Bau are ko a tia tabekia ao te koaua bon bwanaia ataein te reirei, Taan reirei, kometen te reirei, kaaro ma tibuu are ti kakoaua bwa e korakora kanoan am motinnano inanon te botaki n reirei.

Ao e koaua Tia Babaire ti bon kakoaua, I karabwaia raora n Tia

Tei are a bon kaotia bwa te motinnano ae ti kawenea aio, ti aki are kanga tao ti bon karioa, aikai bon te bwai ae ti kakoaua bwa mwemwe ma irouia ara botannaomata, ao anne ara kantaninga bwa a bon ongora naake a tia n angania motinnano aikai ao ti karabwa te Beretitenti kai e kawenea te Tia Babaire, e koaua ae Tia Babaire ngaira kanga iai mwiokora iroun te Tautaeka ngke ti rineaki, ao ti bon riai ni karababai ara taratara, ti karabwa te KV-20 are ko atia ni kawenea te Beretitenti bwa e anganira kanga te *hope* e anganira kanga te kona n rababa nako n tatara, ti na otinako man te baoki, kakoroan motinnano aikai ti na riai ni kamaraka ara kantaninga ma ara iango, bwa ti na riai n otinako man te bwai ae ti taku bwa ti nonoria ngkoa bwa tao tera, ti na nini nako kanganga Tia Babaire ao e koaua aio bon teuana te bwai ae ti taku bwa e kangaura te KV-20 ao e koaua inanon te kantaninga anne ao ngaia ti taku ara iango ma ara kantaninga ti tara abara ae Kiribati bwa e taku aia taeka taan rabakau, ngaira ti uarereke ao e karako kaubwaira ma ngkana ko bon karaua n tara ni kawenea Kiribati n te mwabe ao ti aki uarereke, ngkana ko ikota te aba ma te marawa tiaki uarereke, ao ngkana ti karaua ni mentera kaubwaira aikana wene inanon ara marawa, ti aki kona naba n ataia bwa iraua, kam a tia ngkai ni kona ni kaotinakoa bwa

iraua, ma ngaia are I taku bwa ti kaitaua Uean te Maiu, ti karabwako te Beretitenti ngke ko bon kawenea, ko katurua n am motinnano aio ke am Taeka ni Bau aio bwa bon ngaia ara kaben, bon ngaia ae na uotira, am onimaki ara onimaki nakoina, bwa ti ataia ae karika abara, e anganira naba te noraba, ao ara kantaninga bwa ti na kataia n nori aika ti kona n norii man ana ibubuoki are ngaia ae karokoiria ikai, ngaia are te motinnano aikai te *Political commitment* are inanona e riai n teretere bwa ngke ti kawenei, ti kawenei ma nanora bwa ti na kataia ni kakoroi ao ti na riai ni uarokoi bwa akea kona ni kakewea motinnano aikai bon barongakin ke tao karikirakean abara ae Kiribati ao riki ara botannaomata bwa ana rikirake n reke irouia te kona ni kabwaia ao baika ti taku bwa a kantaningaki nako iai, ngaia are bon ara bubuti bwa e koaua e taekinna bwa tao atia n aki raa, e tara n ae ara motinnano aikai tao iai aika tia n aki koro nanoia, ti karautaeka bon rabwata ngaira te Tia Babaire, bon rabwata ngaira ma I taku bwa ti riai ni kekeiaki ni kakoroi nanon ara motinnano ao e koaua te reirei.

I kukurei n taekinna bwa au botaki n reirei te Beretitenti e tauraoi n am motinnano are ko anganira ae 15 mwaitina iai teuana ara kanoa n ae nako ti a tia ni karaua n rinanoi, kain au botaki ni mwakuri I a

kaungai ngkami ke I karabwa ngkami bwa e rangi ni bubura ami boutoka e rangi ni karawata te kamwakuri ao ti a uaia ni kekeiaki ni kakoroa nanon te motinnano aei bwa e aonga n ae a rikirake ara taan kairiri nakon te tai e na roko, e aonga n ae a kakang riki aia anga reirei ara taan reirei n te tai ake n te umwan reirei ao ana mwengaraoi riki ataei akana n te umwanreirei ao ana nuai ao ana raa riki ni kabane. E rabwa te motinnano aei bwa I taku bwa e bon katerea bwa kaubwaira ara ataei aikai ao ti na kabanea korakorara ni kataia ni iango bwa a na akea ae na katukaki, ti karabwarabwa n te *Vocational* aio naba a tia n noria au taan rabakau, angina ngaki a *drop out* kanga ea toki naba reireia bwa ti ti *concentrate* iaon te *academic* ao ti tuai nora are te tarena ma taian raa ni kabane aikai, anne ti karabwako te Tautaeka kai ko noria, ko nora te itera aio ao e na kataia naba ni manga kibaria naba te botaki n reirei, ngaia are au taan rabakau n te botaki n reirei, I onimaki iroumi, I kawenea bwanau nakoimi ti bia bane ni kekeiaki ni uarokoa kanoan te motinnano aei bwa eaonga n are a bane n nakoraoi kanoan te tai e na roko irouia ara ataei ake ngaia ana kairira nakon te tai ae na roko. I karabwako te Tibiika e koaua ti karabwa kai ko angai au tai aei ao I a katuka te bau are Temaui Teraoi ao te Tabomoa iaomi ni kabane kain te Auti n Tei aei ma te bobonnano

are e kaungaira bwa ti na kataia ni bonnanoia bwa motinnano aikai bon kabwaiaia ara botannaomata ao ti na aki manrereia, kakoroana bon irouira. Ko rabwa Tia Babaire

Tibiika: Tia nakon ara tia maroro are imwina Tia Tei ae karineaki mai Makin Hon.Pinto Katia e nakoim te maroro

Hon.Pinto Katia: Ko rabwa *Madam Speaker* ao e koaua ngkai aio naba ara moan tai n teirake I taku bwa e kakawaki naba bwa ti anga bwanara ni kakaitau ao ni karabwarabwa nakon Uean te Maiu ai moarara riki ngkai e a tia n anganiko te mwiokoaki *Madam Speaker* bwa ngke ngkai ae ko nang kaira ana Auti te Maneaba ni Maungatabu inanon te aua n ririki aio, n te tai naba aio ao ti anga naba bwanara ni kaitau nakoia ara botannaomata te Tia Babaire ngkai e a tia n rinea te Beretitenti ma kain ana kaebineti ke te Tautaeka aio bwa e nang manga waakina te waaki inanon te aua n ririki Tia Babaire ao ti kaitau ibukin te Taeka ni Bau, ao ti kamoamoa iai ma iai maroro tabeua te Tia Babaire ae I taku bwa e kakawaki bwa ti na naba ni kaetii ke toa ni manga mwaneweia inanon ara tai n te tai te Tia Babaire, E taekinna bwa ti na aki raraoma te Tia Babaire, ma ngaia ti na bon angan te Tautaeka inanon te tai, ao e taekinna temanna ti maroro bwa

ngkana ko a tibwa uti n te ingabong
ao tera kona karaoia te Tia Babaire.

E rangi n teretere te Tia Babaire
bwa n te taeka man te Baibara naba
ao e taku, “ Kona karekea kanam
man maonon ramwam” a ngare te
koraki aikekei te Tia Babaire, bwa
aki ota aki ota n te maroro aio te
Tia Babaire, bwa tera ae a taekinaki
ikai Uean te Maiu, ti na mwakuri, ti
na aki kamwaneia ara
botannaomata Tia Babaire, tao ti a
tangira kain Kiribati bwa ana moan
taai ni mate bwa ti nang angangania
naba boon aia kanre boon aia raa, ti
tangira bwa ana kakamwakuri naba
ara botannaomata te Tia Babaire,
nakon ae ngaki ti a kangai naba, “
kona iriribaki n te ingabong, koaki
iriribia ma ko ka uarerekea riki
mauna”.

E koaua te Tia Babaire, te tai aio e
rangi n taekinna ana motinnano te
Tautaeaka ao ti kaitau iai bwa are
anne tabem, tabem anne bwa kona
kakoroa nanon am motinnano are
ko taekinna nakon te
botannaomata, ao iai te taeka ae
kangai bwa, titabo ara motinnano
ma naakane, ae te raanga ni
kabwaia ti aki te raanga ni karewe,
te raanga ni kabwaia, bwa antai ae
nang aki tangira te kabwaia te Tia
Babaire, ma iai kaokorona bwa
ngaira ngke ti mwananga ao tia
kaman tauraoi ma ara kabane
mwane, anne te okoro iai ara ware,
ao e kairua te taeka are kangai bwa

ngkai ti a taetae bwa e aera ngkai
tia raraoma te Tia Babaire, bon iai
raraomakira te Tia Babaire inano te
tai aio, anne tabera ngaira inanon te
Auti n Tei aio ao tiaki nanona bwa
ngkana e kangai te tautaeaka, ngaira
ti na kangai “aia” e kakawaki taben
te kaitara ke antai bwa ngaira Taan
Tei ae ti atia ni anganaki te
mwiokoaki ma irouia ara
botannaomata, aio tabera, ao I
uringa ana taeka te Katekiti
temanna ae kangai, “ e raoiroi
nnemi ngkami Kaitara bwa ngkami
ae kam na katamaroa ana waaki te
Tautaeaka” bwa ngkana akea te
Kaitara inanon te tai aio te Tia
Babaire tera ae nang riki, aio
tabera, ao ti na raraoma bwa
ngkana akea te raraoma n te waaki
ao e na iai te kabuanibwai te Tia
Babaire. Kabanean motikan au
maroro te Tia Babaire ae kangai
man taeka n rabakau ae kangai te
mwanewe arei. “ngkana ko angan te
aomata kanana te ika ao ko ti
kamaua n te bong anne ma ngkana
ko reireina aron maiuna ke aron
akawana ao e na maiu n uaa
matena” ngaira ngkai tera ae ti a
karaoia te Tia Babaire, ti a
kamonaia ara botannaomata, bwa
ngaia e nang bwaka ni karau, aei,
aei , aei, ti na riai naba n ataa
tabera ae kakawaki naba ibukin ara
botannaomata te Tia Babaire, ngaia
are ti na aki manikangare te Tia
Babaire n te Taeka ni Bau aei, ti na
riai naba n raraoma bwa anne
tabera ti na kauni ngkami te

Beretitenti ma kain am tiim bwa inanon te tai ni waaki ao e bon rawata naba te raraoma bwa are ko bibita aron am mwanewe, ao a taku au Unimwane tabeman ngke a tia ni wareware, “ Tianuare, Beberuare, Maati, Eberi, Meei, Tuun, Turai ngaia e nang reke nakoiria te \$200” Tia Babaire ma tera ae taekinna te Beretitenti imwin te tai, e a manga taekinna ai manga \$100, a tau ramwaia Unimwane aikai ao a taku e manga bitaki te mwanewe, e aoria te Tia Babaire ti a kaunga te Beretitenti n te tai aio ma kain ana tiim, ao ti nang kaitau bwa kain ana tiim aika boou aikai arawata mwanewe aika ti rangi ni kukurei bwa a koaki mwanewe are bon ara maroro, ao ti kaitau n aikanne. Ti na katoka ana bau abara ae Kiribati nakoim te Tibiika ma kain am tiim ao kain te Tautaeka ma kain ana kaebineti ao ai bon nakoiria ngaira Taan Tei ni kabane ma ngaira ara botannaomata ni kabane are Te Mauri Te raoi ao te Tabomoa e bati n rabwa.

H.E Taneti Maamau: *Point of order*

Tibiika: Ngaia te Beretitenti ae karineaki tera am *point of order*

H.E Taneti Maamau: Uoua au *point of order* ae nna ti kaeta.

1. kaetan ana maroro ae kanga e tinebu ana taeka ae ea bukina ara motinnano ao e bukina tao te *party* ae Tobwan Kiribati bwa ti a

kamwaneia ara botannaomata, kanga ti aranaki bwa taan kamwarua ao I bon korea ana taeka aei, ao tao e koaua ti a kamwaneia kain Makin n ara motinnano kanga taran ana taeka ma nna bubuti bwa e na buta ana taeka, arawata taekana ane bon kamanenai aika bon raroi riki ma te kamwamwane kanga e tangi nanora iai, bwa ti aranaki ngkai bwa taan kamwarua, akea anne nanora, e itiaki nanora ibukin tobwa ara botannaomata ma tera ae kananona n ana taeka ae ti a mwaneia kain Kiribati.

2. E taku bwa e bibitaki te mwanewe, e kairua anne akea bitakin te mwanewe, ti bon tuangia raoi ni kamataata ti na kaoka \$100 are kanoan te kataumwane are e totokoaki ao ngaia are e na *back paid* anne ao imwin anne ngkanne e a nako are kanoan te motinnano ae boou \$100 n uoua te wiiki, ma akea ke ngkana e na kona n tuangai bwa iaa te taeka e ti taekinna iai, kanga akea ae ti uringa ae ti taekinna anne, ngaia are e aki bitaki te mwanewe, titebo te mwanewe are ti taekinna n te kambein ni karokoa kanoan te Taeka ni Bau ni karokoa kanoan te mwakuri. Ko rabwa

Hon.Mikarite Temari: *Point of order*

Tibiika: Nna ti bubutia te Tia Tei mai Makin bwa n aron otou ao e taekinna bwa iai te taeka ae kamwarua ae ko taekinna ao nna

kanakoa nakoim bwa kona kamataata.

Hon.Pinto Katia: Ko rabwa Tia Babaire tao nna kabwara bure nakon te Beretitenti ae karineaki bwa I aki kangai, “ti na kamwaneia” ma ti kamonaia, anne te taeka ae I taekinna ao nna kairua nakon te Beretitenti ngkana e taku bwa I kairia nakon te taeka ae kangai “I kamwaneia” eaki, “i kamonaia” e kamonaia ara botannaomata te Tia Babaire. Ko rabwa

Hon.Mikarite Temari: *Point of order*

Tibiika: Ngaia tera am *point of order* te Minita ae korine man te Aono n Raina

Hon.Mikarite Temari: Ko rabwa *Madam Speaker* I ti kan kaeta naba ana maroro te Tia Tei ae karineaki mai Makin iaon kanga te maroro ikai bwa kanga e tangi buaka ae taku bwa a rineaki irouia aomata bwa ana Kaitara, e tangi buaka bwa are a bon aki reke n te nakoa n Tautaeka ngaia are anne nneia raoi, ao ngaira e rineira te botannaomata ngaia ti Tautaeka anne buren ana karaki ae taku bwa e tuangaki, kam kani kan n nnemi ae te Kaitara, ke e bon kaetia bwa ko aki rineaki bwa kona Tautaeka. Ko rabwa Tibiika

Hon.Pinto Katia: Nna kaeta arei Tibiika

Tibiika: Ngaia kaetia bwa ti ongora bwa tera kaetana iroum

Hon.Pinto Katia: E aki ongo raoi au maroro te Minita ae karineaki, bwa tuangakiu anne man au abamwakoro Tia Babaire, ngkai I riki ngkai ngai bwa te Kaitara n te tai n aei ao anne nneu. Ko rabwa ao tiaki ngkoe ae ko na tuangai bwa nna mena iaa, au abamwakoro. Ko rabwa Tia Babaire

Tibiika: I taku bwa e a rangi ni mataata n anne, ngaia tera am *point of order* te Tia Tei mai Betio ae karineaki

Hon.Tebao Awerika: Ngaia ko rabwa nna ti kaeta ana *interpretation* ke ana rairairi te Tia Tei ae karineaki mai Makin n a ara motinnano, e taekinna bwa ti kamonaia te botannaomata ao nna kaetia bwa ti aki, bwa te botannaomata e mwaiti ngkai te aomata ae kakaea ana mwakuri ao akea ana mwakuri bwa moan inaomatara ni karokoa ngkai ao e aki kona ni karekei aia mwakuri te botannaomata te Tautaeka ao ngkai ti angania te maiu ae ti teuana ma ti aki kamonaia, bwa a nang nakea aomata, a nang nakea aomata ae a kakaea aia mwakuri a nako n *work experience* akea booia, ngaia are ti aki te kamona te bwai aio ma ti buokan boon maiua te botannaomata imwain ae a bon reke

raoi aia mwakuri. Ko rabwa Tia Babaire.

Tibiika: Nna ti kauring teutana iaon te *point of order* nakoim Taan Tei aika kam karineaki, te *point of order* ti aki te *debate* ke kona ti kaeta te bwai are ko *miss quoted* iai akea riki, tao nna *allow* ngkai teutana ao imwina ngkanne nang moanna ni kamatoatoa au babaire iaon te *point of order* , I angani ngkami ma ngkana I taraia bwa ti aki te *point of order* ao I a tuangi naba ngkami bwa ti aki te *point of order* , I a katekatekekai naba ngkami, ngaia are nna bubuti n te tai aei, ti a nakon ara bwai are imwina Ti a nakon ara tia maroro are imwina Hon.Boutu Bateriki te Minita n te MIA

Hon.Boutu Bateriki: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua bon te bwana naba ni kamauri n te ingabong aei nakoim te Tibiika, te Beretitenti, te kauoman ao kain te kaebineti ao ai bon Taan Tei ni kabane ao ai bon kain au abamwakoro ae Tarawa Teinainano ao ai bon ana kamauri naba Beia ma Tekaa nakoimi ni kabane n te ingabong aio, kam na bane ni mauri(mauri)

Tao e koaua te Tia Babaire are ti kan anga naba ara maroro n te ingabong aei ibukin kanga ni kaineti ma aron ana Taeka ni Bau te Beretitenti are e a tia ni mwaneweia

tao e koaua n ana tai n are nna bon bong are n te moanibong are e a tia n tabeka iai ana Taeka ni Bau ao e koaua te Tia Babaire, ti na bon riai naba n anga bwanara ngaira Taan Tei ao bon ngaira naba Minita ibukin ana waaki te Tautaeaka ao tao e koaua te Tia Babaire ti bon rimoa ni karabwa te Beretitenti n ana Taeka ni Bau are e a tia ni mwaneweia ao I taku bwa ngkana ti karaua ni iangoa ao n tara raoi nano ana Taeka ni Bau are e a tia ni mwaneweia n te tai ae nako Tia Babaire ao I taku bwa e bon rangi n teretere e bon nang korakora aron ana maroro are titabo ma e kaea aron kanga aron karekean te kabwaia nakoia ara botannaomata, ao I taku bwa ngaia naba anne teuana Tia Babaire ae I rangi ni kan teirake naba iai n anga au karabwarabwa riki tao man ara itera ara *Ministry* ae te MIA n aia itera kauntira, ti kakoaua n te tai aei bwa e bon ringa naba nanon te kauntira mai Makin nako Arorae ni ikotaki ma te Aono n Raina ao Rawaki aron te motinano aio te Tia Babaire ngkana ti noria ao ti kakoaua, bwa ngaia e rangi ni bane naba ni kiba aron te kabwaia ibukin aron karekean aia bwakabwai ara kauntira.

Ao aio I taku bwa a bon bane ni mwaneweia inanon aia maroro ao ni karabwa te Tautaeaka ibukin noran manga anganakia naba rakan booia are ti kakoaua iai n te tai aei bwa e

na manga raka te maiu raoi, e na iai te maiu raoi nakoia ara botannaomata iaon ara abamwakoro ao riki taan mwakuri naba n te kauntira kai ti kakoaua bwa bon teuana naba mai buakon noran aia kainano bon booia, ngaia are e teimatoa te karabwarabwa n te tai aei, ao tao e bon koaua te Tia Babaire are rangi ni korakora kanga noran te motinnano aei kanga ngaia ngkai bon teuana naba ae kanga e rangi n tobwai aron itera aika kakaokoro ao e koaua ae ti aki kona ni mwanewei n te tai aei ma e rangi ni kakawaki ae ti na anga ara karabwarabwa.

E koaua ae teuana mai buakona ae kanga e rangi n teke I matau ke n au iango te Tia Babaire, Kaimoa ti kona n taraia naaka kaimoa bwa bon teuana mai buakon kaubwaira n taai aika nako ao ngkana ti noria naaka kaimoa ao a tuai man mwannanoaki, ao I taku bwa kaimoa bon teuana mai buakoia kanga te koraki ae a rangi ngaia a rangi ni buoka aron rikiraken abara ae Kiribati ao akea aron norakin tobwakia kaimoa ngaia ae n te tai aei ao e bon nang korakora naba kaimoa ngkai ae a maroro bwa a kakoaua kai e nang reke aia *leave grant* ao aio ai bon ti bwa e a reke nakoia ara kaimoa, ai tibwa te moan tai n rongorongon Kiribati, ao I taku bwa ti riai ni karabwa te Tautaeaka, ti karabwa te Tautaeaka n iteran norakin te kabwaia ae nang

bwakaria kaimoa n te tai aei Tia Babaire.

Tiaki ti ngaia Tia Babaire e rangi n rawata bwaai ae ti kona ni maroroakin iaon ara motinnano aikai Tia Babaire ao e koaua ti kona n tara, tao e koaua ngai I kona ni manga bon tara naba au abamwakoro ae Tarawa Teinaieta Tia Babaire e rangi ni kakawaki naba ae nna anga naba bwanaia n te tai ibukin karaan boon tao te rau, anne bon teuana kaubwaira man abamwakoro ae Tarawaieta, ao ti karabwa te Tautaeaka n ana nonori n te tai aei kai ti noria bwa te rau bon teuana oin aia kareke mwane kain ara abamwakoro ae Tarawaieta ao ti karabwa te Tautaeaka n te tai aei, e mwannanoa aron norakin taian bwai ni kateitei, te rau, te kora, ao tao itera riki tabeua are I taku bwa e nang buoka aron ana kareke mwane tei Tarawaieta ao tao abamwakoron Abaiang, taabo akana tena nakon Tarawa Teinainano ke Tarawa, ao I taku bwa ti aki kona ni birinako man anne, ti na teimatoa ni karabwa te Tautaeaka te Tia Babaire n norakin karaoan ana motinnano are I taku bwa ti aki naba te mwakuri ae uarereke, I taku bwa bon te mwakuri ae rangi ni karauaki raoi ni karabinoaki aron iangoana inanon te tiim aio, ao I taku bwa n norakina ngkai n te tai aei kai tao e koaua e mwaneweaki, iai ae ti uoua are e na nako n te tai aei, teniua, ao tao e koaua an tai kaara ao te

roronrikirake, e korakora te kariaria irouia, I taku bwa anne te kabwaia naba ae nang bwaka ngkai nakoia ara kara ao ara roronrikirake, I taku bwa anne tiaki kona ni birinako mai iai, ti kakoaua ae ea kanganga aron te karekemwane n taai aikai, e koaua ae mwaneweia te Tia Tei mai Betio, angina te aomata akea ana mwakuri ngkai ma I taku bwa e rabwa te Tautaeka ti na teimatoa ni karabwa te Tautaeka kai e kona ni karekei aia angaa ni karekemwane tarira ma mwanera aika ti a kataia n tobwaia n te tai aio ibukin karekean aia tianti, ao I taku bwa anne ti aki kona ni birinako mai iai ao ti teimatoa ni karabwa te Tautaeka ibukin itera ake e atia n nori inanon te tai aei are ti kakoaua bwa tao ae ti na waaki inanona, e koaua ae tao bon iai itera tabeua ane tao e noraki n te tai aei ma I taku bwa aio n taina aio ao I taku bwa ti na teimatoa ni karabwarabwa ao n buoka te Tautaeka ibukin itera tabeua ake ana kona n tobwa ao ni karekea te kabwaia nakoia te nati ni Kiribati nakon taai aika imwaira. Ko bati n rabwa te Tia Babaire

Tibiika: Tia nakon are imwina Hon.Taiaki Irata te Tia Tei mai Onotoa

Hon.Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker* ao imwain ae I anga naba bwanan Onotoa ibukin ana Bau te Beretitenti are e atia n anga n te moanibong ae nako aio ao I a tabeka

bwanan abau ae Onotoa ni kaineti moa ma ngke *Madam Speaker* n nakoam ae kakawaki kai ko a tibwa butimwaea naba te nakoa, temanna ngkoe te aine iaon Kiribati ae ko katabwena te nakoa ae kakawaki ao nakon te Beretitenti, te kauoman Beretitenti, kain ana kaebineti ao ai bon kain ara *party* Tobwan Kiribati Party n reitaki ma te *opposition leader* ma kain ana *party* ni kabane ao ai bon ngaira taan ongora aike a reke ara tai n ongora n te rerio, n arana ae tabu ao kam na bane ni mauri(mauri).

E koaua te bong aei e rakai baena bwa are aio te bong ae kakawaki bwa ti na kaoti ao ti na katanoatai kanga kukurein ara abamwakoro, are ngai ngkanne I a tei mai Onotoa I anga naba bwanan Onotoa ni kakaitau ao ni kakatekeraoa riki te Tautaeka are e a manga anganaki riki tibwangana ae e na karaeia inano te aua n ririki ae imwaira, e koaua *Madam Speaker* bon ti uoua kanga au maroro ae nna maroroakina, iaon te kakaitau ao te karabwarabwa.

1,Kanga bon ana motinnano ara Tautaeka n te aua n ririki ae nako, are ti kakoaua bwa e a tia ngkoa n anai nanoia te botannaomata ao e anga 161 ana motinnano ao inano te aua n ririki are e mwakuria ao e a tia ni kakoroi bukina 131 are ti a manga karabwa riki te Tautaeka aei ngkai e a manga kaokaki ao ni

manga reitaki riki te motinnano aika ti taraia bwa e na kamauraioia riki te nati ni Kiribati are ti a manga roko ngkanne n te bubua abui tabun kanga anne kanga I ongo ao manga karokoaira ngkanne n nikirana are ara motinnano aika ti na manga kataia n kakoroi nanoia te bubua itibui tabun. Ngaia are aikai kanga te moan kakaitau ao te karabwarabwa bwa ti noria bwa e aki matuakinna te Tobwan Kiribati n ana motinnao are e a tia n anai nanoia te botannaomata te nati ni Kiribati are angina a bane ni koro bukia, ao ti a manga noria riki bwa e a manga karini riki tanan motinnano aika e na maebiao iai te nati ni Kiribati, ngaia are ti kaunga ara Tautaeaka aio bwa e na mwakuria, botumwaka ni manga kakoroi naba nanon ana motinnano.

2, *Madam Speaker* kanga bon noran te mwakuri ae ti noria ibukin ana mwane n Tania Kiribati ae ti kakoaua naba bwa n taai aika nako ao bon nanon naba Onotoa, ngke e noria bwa bon akea te mwane n Tania ae ringaki inanon te aua n ririki ae nako, anne ana kamoamoabau ae Onotoa, ao tera ae riki e a manga karinaki riki te mwane n Tania ao ti kakoaua bwa a nang mwaiti, taian motinnano, ma tera ae riki e aki kumeaki ana mwane tei Kiribati e karikirakeaki riki, ngaia are ti karabwa te Tautaeaka aio n ana boto ni iango are kangai, Ti Tobwaia ao Ti Karikirakea, ao anne

ae nang kakawaki bwa e anganira te kona ngaira tao ae ti kairiri moa n te Tautaeaka aio Tobwan Kiribati *Party*, ao ti na ikakarekebai ao ti na kakoroi bukin tabera are ti a tia n tuangia kain Kiribati, man au maroro ae uarereke aio *Madam Speaker* ao I a katekeraoiko riki n nakoam ae kakawaki aei inanon te aua n ririki ae imwaira ao ara bau ni kabane ana bau Kiribati are Te Mauri Te raoi ao te Tabomoa kam bati n rabwa.

Tibiika: Tia nakon ara tia maroro are imwina Hon.Taabeta Teakai te Minita ibukin te *Labour*

Hon.Taabeta Teakai: Ko rabwa *Madam Speaker* Tia Babaire ae rine, te Beretitenti ae rine ao te kauoman Minita ao Taan Tei ni kabane n aran ara Uea ae Iesu Kristo ao kam na bane ni mauri (mauri)

Nna rimoa ni kakaitaua au abamwakoro ae Tarawa Teinainano ibukin ana nonori are e a tia iai n anga te Tautaeaka ae ngkai bwa e na Tautaeaka n te tai aio, te kakaitau nakon ana Taeka ni Bau ara Beretitenti ae karineaki, are akea n ai arona bwa e bura ieta, a kukurei nanoia kain ara abamwakoro ae TUC n am motinnano are ko atia n takinna imataia kain Kiribati ni kabane, e kaotia ikai te tobwa, te tobwa raoi ao mai buakon am motinnano are ko atia n takinna te

Beretitenti ao iai teuana ae nna katerea n te tai aio, buokaia ataei ni kanaia ao ni baoia, are ti atai n te tai aio bwa a buokaki iai ara ataei, angina kaaro aki mwakuri ao akea boon kanaia natia ma boia ma ti kaitau nakon te Tautaeka n te tai aio bwa e buoka te itera aio, man au itera n te *ministry ae te MEHR* ao e koaua iai te *PAC* ngkoa are e a kaman waakinaki man 2003 ao tia kakaitau nakon te Tautaeka n te tai aio bwa e reke te *PAC loan scheme* angina te tai ngkana a karina aia bwai kain Kiribati ao itingau ma niman are ana nako n maeka I New Zealand ma te kanganga e aki kokoro bwa ibukina bwa akea mwanenakina, ti a kakaitau n te tai aio bwa te Tautaeka e a mwanena te itera aio ni kabane.

Ti na butia te Atua bwa e na raonira ngaira aikai ni kabane ara Beretitenti ae karineaki ara kauoma ao Minita ara Minita ni kabane akea wanawanara akea rabakaura ma e na anganira te rabakau ao te wanawana, te ninikoria ao te nano rinano bwa ti na kaira ara Tautaeka n te aro ae eti ao e riai, ti kakaitau naba n te Tautaeka aio bwa e a tia na manga nora ara kanganga ngaira kain TUC ma kain BTC are e na manga karekea te kain tekateka teuana ibukira, ngkai kam bon ataia bwa ara *consequence* iaon TUC ma BTC moan te bubura, e a tau te raraoma, ti aki riki bwa Tooma are e raraoma are e raraoma bwa ti a buti

ngkami kam a angan moa te Tautaeka ana tai n te tai aio ao kam a noria bwa tera ana waaki are e na waakina, ao mai ikanne ao ko a kona n noria bwa tera ae kabwaka iai te Tautaeka, e nang tibwa waaki te Tautaeka te Tia Babaire, ti a bubuti n te tai aio e a tau te raraoma ma ti a bane n angan ara Tautaeka n te tai aio bwa e na waaki ao e na kakabwaiakaki, man taeka aikai Tia Babaire au taeka ni kakabwaia riki nakoim te Tia Babaire are ko anganaki nakoam n te tai aio ti kukurei ngaira aika aine bwa e tokanikai ara aine are e a toka ngkai ai tibwa te moan Tibiika n te tai aio, man taeka aikai Tia Babaire ao I a butia te Atua bwa e bia raonira ni kabane ao e buokira man kakabwaiaira ngaira aikai ni kabane kam na bane ni kabwaia. E rabwa

Tibiika: Ti a nakon are imwina Hon.Taberannang Timeon te Tia Tei temanna mai Tabiteuea Meang ae karineaki e nakoim

Hon.Taberannang Timeon: Ko rabwa *Madam Speaker*, Tibiika I a moana au maroro ae uarereke aio te Tibiika ma taeka ni kamauriko Tibiika man bwanaia kain au abamwakoro ae Tabiteuea Meang ao ni katekeraoiko n nakoam ae ko a taua ngkai ibukin ana Auti n Tei abara ae Kiribati kai te moan aine ngkoe ae ko anganaki te karineaki aio Madam Speaker, e taetae te Auti

n Tei bwa e kina naba ae iai tibwangaiai ao aia *role* ara nati n aine Tibiika, aron naba ae ti kaotia naba ngaira kain Tobwan Kiribati moa bwa ti rinea ara *leader* ae te aine Madam Speaker , te kamauri naba te Tibiika nakon te Beretitenti, e ang ma tera ae kangare te Beretitenti?

H.E Taneti Maamau: Kabwara au bure bwa ibukina tao ko mwaninga aran am *party* bwa ko a manga aranna bwa Tobwan Kiribati Moa, ngaia are kanga ti bon ngare ma are e raoiroi bwa ti a uaia n reitaki n te ara anne. E rabwa.

Hon.Taberannang Timeon: E kanga ngkoa

H.E Taneti Maamau: I ngare ibukin ae ko kairua aran am *Party* bwa ko a aranna bwa Tobwan Kiribati moa ngaia are I kangai toa tia reitaki n te ara are Tobwan Kiribati bwa aran ami *Party* ae ti ataia Boutokan Kiribati Moa Party, ao e rabwa

Hon.Taberannang Timeon: Ao tao I a manga kaetia te Tibiika

Tibiika: Kaetia Tia Tei

Hon.Taberannang Timeon: Ti a kaeta aran ara *Party* Boutokan Kiribati Moa te Tibiika e nang kanga te nano Tibiika e rangin tokarake te Tibiika, ao ti a kamauriko te Beretitenti ma kain am kaebineti ao

ni katekeraoa am Tautaekea te Beretitenti kai kam a manga angaanki te mwiokoaki aio, e a tia n taetae Kiribati te Tia Babaire ao ti karinea bwanan Kiribati, kai ea manga kaokiko nakon am koaua n *term* te Tia Babaire ao ti karineia naba kain ara abamwakoro ake a tia n reita aio te Tia Babaire, e aki bebeta te uota te Tia Babaire kai ko a manga angaki te aua n ririki aio te Tia Babaire ao kona riai ni kakoaua te Beretitenti bwa iaan ara Tua ae Maungatabu ao are iai bwanan aika uoua, bwa teuan te *Head of State* ao teuana te *Head of Government* ao ngaia anne bukina e ko anganaki te karineaki ni bwaram ane te *Head of State* ao ko na karabwaki ibukin am Taeka ni Bau te Tia Babaire, ma akea buren te Tia Babaire ae ti na kangai “maa” iai bwaai riki tabeua aika ti na taekin bwa reitan te Taeka ni Bau aio Tia Babaire ma ti aki kan taekin akanne Tia Babaire bwa are tao iai taia te Tia Babaire n te kataumwane are e na manga uotakirake iroun Minita n te mwane ti na noria iai bwa a rinnako bwaai ake ko atia ni manga tabekia n te tai aio akea a ingainga iai ara botannaomata Tia Babaire ke aki, n aron are e atia n taekinaki iroun ara *leader* n te *opposition* ao Taan Tei riki tabeman te Tia Babaire, bwa e ingainga te ingainga te Tia Babaire eang bwa are n tain te kambein ae nako ao koaki kangai aikai naki kanakoi aikai ti na toana tabeua, teuana imwin teuana ma ko kangai

aikai kanoan waara nakoim te botannaomata aia mwane mwauku, aia *lunch* ataein te reirei, aia mwane 18-59 te ririki, tera riki te Tia Babaire ngaia are aikai bwanara ake ti tabeki te Tia Babaire ao ngkana ti kaunga te Tia Babaire te Tautaeka, ti kaunga bwa are raoia ngaira n te Auti n Tei aio, ngaira bwanan te botannaomata te Tia Babaire ao e na riai te Tautaeka te Tia Babaire ni butimaea aio te Tia Babaire, ni kangai e rabwa ma ti na katamaroa riki ara waaki, bwa e koaua ae manga kauataoi riki bwaai tabeua te mwamwananga ao te mwamwananga Tera Tia Babaire, e ngaa ara *Dash 8* tao tia riai n aranna bwa *Minus 8* te Tia Babaire bwa e tuai man kiba nakon te itera Maiaki te Tia Babaire, ke tao tera riki te Tia Babaire ae ti na taekinna.

Te kaneweaba ai iraua tain te kaneweaba Tia Babaire, te *Joint venture* ma te akawa te Tia Babaire, tao ti karabwarabwa bwa e boou te Minita ma tao ti anganna ana tai bwa e na kabaiti riki aikai bwa are aikai tera Tia Babaire ana koonu *stone KV-20* ibukin karekean te kabwaia are ngkoa bwa ngaia are e a rereke bwa ai ana kibunikora te Tautaeka nakoia ara botannaomata, e teimatoa te botannaomata te Tia Babaire n tataninga bwa are e koaua a kabatiaki man kamwaitaki taian motinnano aika ana karaoaki nakoia te Tia Babaire ao te titiraki

mai irouira ngaira kain te itera aio e kangai “Ko rabwa te Tautaeka” ma tera aron mwanenakin aikai nakon taai aika na roko Tia Babaire, tera riki aron ara botannaomata nakon bwaai aika nang riki nakoia Tia Babaire, eang e nang reke aia mwane te roronrikirake, ataei ake a uarereke, kanaia ataei nakon te reirei baoia ataein te reirei ao tao tera riki te Tia Babaire, tao a nang tebokaki ataei imwain nakoia n te reirei Tia Babaire bwa e nang akea ana mwakuri te tina ma te karo Tia Babaire, bwa e nang karaoi te Tautaeka, akanne bwaai te Tia Babaire aika ti na riai n tarai bwa bwaai aika na riki man bwaai aika e karaoi te Tautaeka are angkoa bwa aikai aika e tabeki te botannaomata, e aki tabeki te botannaomata tao bon tabeua Tia Babaire ma bon ngaira ae ti kangai ti na karaoi aikai ngkana kam rineira, ao e aki bure anne Tia Babaire ma are ti na riai ni kaboraoi Tia Babaire ni kabotau i ma kaubwaira ara *resources* ake irouira te Tia Babaire ao bwa tera arora nakon taai aika na roko ngkana e teimatoa aio te Tia Babaire, ngaia are aikai taeka tabeua ake ti na kona n taekin Tia Babaire bwa reitan te maroro iaon ana Taeka ni Bau te Beretitenti ao ti a tataninga are I bon imwina raoi ngkanne n te kautaeka iaon te kataumwane bwa ti na noria bwa iai aikai inanona ao e na kanga aron mwanenakiia iroun te Tautaeka te

Tia Babaire. Ko rabwa *Madam Speaker*.

Hon.Taoaba Kaiea: *Point of order* Tibiika

Tibiika: Ngaia uotiko tera *point of order* te Tia Tei mai Tarawa Teinainano

Hon.Taoaba Kaiea: I ti kan kairiko nakon te *rule 72* , ko rabwa te Tia Babaire

Tibiika: Ko rabwa n am kauring te Tia Tei ae korineaki mai Tarawa Teinainano ao I taku bwa ti a bon roko n tokin ana maroro I ataia bwa e nang rawata ae kan maroro ana Taeka ni Bau te Beretitenti n te tai aei ma ti a bon roko n ara tai are ti nang katawanou iai, ma imwain ae nna kabwara ibukin katawanou Taan Tei ao ti kan katanoata iai bwa iai ami *Lunch* ke ami katawanou are na *provided* mairoun te rabwata ae te AMAK aia botaki ainen Kiribati ao angaa nanoia kain te AMAK ni kakaitau nakoimi ni kabane kain te Tautaeaka n reitaki ma Taan Tei ni kabane man ami abamwakoro aika kakaokoro ibukin manga karaoan tibwangami ae kakawaki inanon te aua n ririki ae imwaira aei, ao aei are e bon taneiai ni ka kakaraoia ni katoa bowi imwin te rinerine are e atia ni karaoaki ao imwin tein te Tautaeaka n taai aika nako, ngaia are ti karabwa te AMAK ibukin tauraoina ngkai n *provide lunch* ao

ngkana kam otinako ao e tauraoi ngkanne ana kakao kanga ni iteran, kanga te ruu ngkoa are e kabonganaki ibukin te *restaurant* ao ngkanne I a kukurei ni kabwara te Auti ao tia manga kaitibo ikai, 10 te miniti imwin te aoa 2 ao kam rabwa. Ao e a bwara moa te Auti.

KATAWANOU

Tibiika: Ti a toki n ara maroro iaon ara bwa are ana taeka ni bau te Beretitenti. I ataia bwa iai aika a kan maroro riki 4 aman n au *list* te Tia Tei mai Maiana temanna Hon.Koraubati Remuera, temanna Hon.Tarakabu Martin ao uoman kaain te Kaitara Hon.Dr Kautu Tenaua ao Hon.Ieremia Tabai. Ao I taku bwa e a bon boo atin te maroro iaona ao au kantaninga bwa kam a kona n reitanako ami maroro iaon are te *budget* ao baikara riki *motions* ke Biira akana ana kona n oti ao kam kona n reitanako iai ami maroro.

Ngkanne ti nang nakon ara bwai are imwina.

Kiraaka: Rineia kaain te Member n te Business Committee.

Tibiika: N tei tai aei ngkanne ao ti a nakon ara moan Komete are e na kateaki are te Komete ibukin Babarongan kanoan ana bowi ara Maneaba ni Maungatabu, *Business Committee* ao I a butimwaea ami

nomination ibukin te *Business Committee*. Te Tia Babaire man TKP Hon.Ioteba Redfern te Tia Tei mai Betio e nakoim.

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ao ibukin ngkanne te *Business Committee* ao I a kukurei ni uotarake araia Hon.Moannata Ientaake bwa te Tia Babaire, Hon.Tebao Awerika bwa te *member* ao Hon.Tibanga Taratai bwa te *member*. Aikanne ibukin moa *members* n te *Business Committee* te Tia Babaire. E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngkana akea kaitaraan aei ao iai mai iroumi Taan Tei, ao I taku bwa e a tia n nakoraoi bwa e a bon tia ni boraraoi te tia uota araia Komete n te *Business Committee* n te tai aei ao I a kamatoa ngkanne bwa Hon.Moannata Ientaake e a riki bwa te Tia Babaire n te *Business Committee* ao ana *members* ngkanne Hon.Tebao Awerika ao Hon.Tibanga Taratai. Ti a nakon are imwina.

Kiraaka: Rineia kaain te *Public Account Committee*

Tibiika: Ibukin ami rongorongo Taan Tei ao ti na ti kaetia bwa n aron are kam noria ti ibukin te *record* ao ane e mwakoro iaon nambwa 6 *Election of Members of Account Committee* ngkana ti kona ngkanne ni karinna imwin of *Public Account Committee* bwa e aonga na eti raoi ara *record*.

Ao ngkanne I a butimwaea ami *nomination* n te tai aei. E nakoim te Tia Tei mai Betio ae ko karineaki Hon.Ioteba Redfern.

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ao I a kukurei ni uotirake araia koraki aikai bwa ana kaaina te *Public Account Committee*, Hon.Tauanei Marea bwa te *Chairman*, Hon.Taoaba Kaiea bwa te *member* ao Hon.Teima Onorio bwa te *member*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E taraan ae akea ae kaitara aei n te tai aei ao e tauraoi ni kamatoaia kaain te *Public Account Committee* aika Hon.Tauanei Marea bwa te *chairman*, Hon.Taoaba Kaiea bwa te *member* ao Hon.Teima Onorio bwa te *member* n te *Public Account Committee*. Ao tia nakon ara bwai are imwina.

Kiraaka: Rineia kaain te *Member of the Maneaba Privilege Committee*.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei mai Betio riki Hon.Ioteba Redfern.

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ao I a kukurei ngkanne ni uotirake araia koraki aikai bwa ana kaaina te Komete ane te *Maneaba Privilege Committee* Hon.Harry Tekaiti bwa te *chairman*, Hon.Betero Atanibora bwa te *member* ao Hon.Pinto Katia bwa te *member*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Arona naba arei akea kaitaraan te *nomination* aikai ngaia are I a butimwaea Hon.Harry Tekaiti bwa te *chairman*, Hon.Betero Atanibora bwa te *member* ao Hon.Pinto Katia bwa te *member* naba. Ao ngkanne mai ikai e titebo ma e a katabwanina aron rinean ara Komete ake teniua ao ti a nakon ara bwai are imwina. Ao I kabwara au bure bwa ngkana ti tara ara Ota Beba ao aongkoa ngkanne ti nang roko iaon te *Oral Question* ao ibukina bwa I ataia bwa e a tia bwakanako iteran te 12 ao ngkanne tia nakon ara bwai are imwina are nambwa 9.

Kiraaka: Appropriation Bill 2020-Budget maroro mai iroun te Kauoman.

HE.Taneti Mamau: *Point of Order* te Tia Babaire.

Tibiika: Ngaia tera te *Point of Order* ae ko karineaki.

HE.Taneti Mamau: Kabwara au bure ma ibukin ae iaon ara Ota Beba aongkoa titiraki ao kaekaia ma ngkana e a tia I aki kakauongo I aki rangi n ongora raoi am kaetieti, ma ngkana ngaia anne ao ti nang nakon are te kataumwane ma ibukin are I ti kaea nanon kanoan ara Ota Beba n te bong aei. E rabwa.

Tibiika: E ang e rabwa te Beretitenti n aron ae ko taekinna ao I taku bwa

ti bon maroroakinna ian are ti taraia bwa 20 ami titiraki akana a tuai bane iaon ami Ota Beba, ao I tar ate tai ao I ataia naba bwa e na bon bae ni kainnanao nab ate tai ae nang abwabwaki te Kauoman Beretitenti, ngaia are I kataia ni bita teutana tein ara raa ara Ota Beba bwa ti kanakoa moa ana *Budget Speech* ao imwina ngkana iai nikiran ara tai ao ti a nakon ngkanne ara titiraki ao ti a kabanea naba ikanne kanoan ara bong aei, ngkana e boraoi ma nanomi Taan Tei ni kabane te Beretitenti.

HE.Taneti Mamau: E rabwa e tikiraoi ma ibukin are tao I aki rangi ni kakauongo n am kaetieti ma ngaia e rabwa bwa I ti kan kaoka te maroro nakon te Ota Beba ao e rangi ni kakawaki bwa ti na ira kanoana. E rabwa.

Tibiika: Ao tao ti angan te Kauoman Beretitenti ana tai te tai aei.

APPROPRIATION BILL 2020- BUDGET SPEECH

Hon.Dr Teuea Toatu : E rabwa *Madam Speaker* ao imwain ae I waaki ao I a bon reitai ma au abamwakoro ae Abaiang ni kamaurira ni kabane ngaira kaain te Maneaba ae tabu aio te Maneaba ni Maungatabu, ni moa mai iroum Madam Speaker, te Beretitenti, raou ni Minita aika a karineaki, Taan Tei

aika a karineaki, kaain Kiribati ao taan ongora. N tamaroan te bwakantaai aei bwanaan te marurung ao ana tangira tamara are I Karawa kam na bane ni Mauri. Ao e koaua *Madam Speaker* tao I a manga reitai naba ma kaain abau ae Abaiang aio ni manga kauataoa riki te manga katekeraoi nakoim, ngkai bon ngkoe te Aine ae ko katabwena te nakoa ae te Tibiika. Kona tetekeraoi n taai nako ma am utu, kaainabam ao e moamoa naba naake ai tarim nako. E rabwa kona tekeraoi n taai nako te Tibiika.

Madam Speaker I nang kukurei n tei imatan te Auti aei ma te nanorinano, n tabeka au maroro ibukin te kataumwane ibukin te ririki 2020. Tao e na uringaki irouia kaain te Auti aio te Tia Babaire e moamoa riki ngaira ake kaain te Auti n Tei ae nako, ao e a manga reke okira n te tai aei bwa te kataumwane ae nna tabekia ngkai bon te kataumwane ngkoa are ti uotirake nako matan te Auti aio n ana kabanea n Auti n November te ririki ae nako.

E uringaki naba irouia kaain te Auti aio te Tia Babaire bwa te kataumwane anne e aki butimwaeaki, are nanona bwa akea ngkai te kataumwane ibukin 2020. Aki butimwaeaan te kataumwane anne te Tia Babaire e bon kakubanako ao e kuba n rou naba iai Kiribati, bwa n rongorongon ara

Tautaeka ae ana Tautaeka Tobwaan Kiribati Party, inanon te 4 n ririki ao aio ai tibwa te moantai n te tai anne are e totokoaki iai ana kataumwane ara Tautaeka. Tera bukina ngke e totokoaki? Ti aki ataia ao tao a bon ataia naake a totokoia iai. Tao e koaua bwa tao teuana bukina bon kabwakakin te Tautaeka ma bon teuana bukina ae ti ataia ngaira kaain ara Tautaeka bwa n te tai anne e a bon uarereke mwaitira. E uarereke mwaitira imwiin aia motinnano tarira ake bon raora ngkoa ni ikotaki ma ara Tia Babaire ngkoa ngke a motikia inanoia bwa a nang mwaing nako ao ni katea aia Party ae boou.

E koaua bwa e riki te mwaing ao ti ataia naba bwa a manga bonnano ao a manga reitaki ma te Party are e a kaman tei are mai mwaina are Boutokaan te Koaua Party ao a kataia ni bonnano ao ni ikotia ao arania ngkai bwa te Party ngkai are Boutokaan Kiribati Moa Party. Ao nna kabwara au bure bwa iai te *spelling mistake* iaon te *speech* are e a tia n tibwatibwaaki are tao e na tibwatibwaaki.

E koaua te Tia Babaire ae ti kakoaua ngkai bwa are ngkai e ikotaki rabwata aika uoua aikai ake raora ngkoa ngke a manga mwainginako ao a manga ikotaki ma kaain te Party are Boutokaan te Koaua a riki ngkai ni katiteuanaaki bwa teuana te Party. Ao tao e

koaua bwa tao n aron ae ti noria ngkai inanon te Auti n te bong aei. E rabwa te Tia Babaire.

Ngaia are ngkai e aki butimwaeaki te kataumwane are ibukin 2020 n November n ana kabanea n *sitting* te Auti n ae nako ao e bon riai ian mwakau ae te Minita n te mwane ni manga uotarake riki te kataumwane anne n tei tai aei nakon te Auti ibukin ana kariaia. Ma e atai naba irovia Taan Tei te Tia Babaire bwa man te tai anne are man November ao ewaa bwaai aika a tia n riki aika a kona ni bita aron te kataratara te kataunaare ke aron te ikota ni iango are ngaia are e uaboboaki iai te kataumwane ibukin 2020.

Ao uoua mai ikai bon bwaai aika a rangi ni bubura bwa teuana te aoraki ae ti atai ngkai ae bane n roota te aonaba are te *Coronavirus* ke te *Covid-19* ti bon tia n ongo ao ti atai bwa anne teuana te kabuanibwai te kanganga ae riki n te aonaba, ae bon tuai man ririki ae bon bane n roota te aonaba ae bwanin ao e nang korakora mwiina aika a tia n riki nakon kaubwain te aonaba ao Kiribati e aki tibanako man te kanganga anne. Ao nna manga roko riki iaon anne ni kabwarabwara inanon au taeka iaon te maroro.

Ao te kauoua bon te rinerine are e a tia ni waaki naba are e a tia n riki are e a tia n tebenako iai te

Tautaeaka imwiin rineakin te Beretitenti. Iai taian kainibaire aika a manga karinaki iai kainibaire aika ana iangoaki bwa karaoakia imwain tokin te ririki aio ao ngaia anne naba teuana are e na kona ni karika te bitaki nakon te kataumwane are I kaewenakoa imatan te Auti aio n *November* te ririki ae nako. Imwain ae I roroko n te kataumwane ao e koaua bwa e na bon abwabwaki au maroro iaon te kataumwane ao tao e riai n am kariaia te Tia Babaire bwa nna ti maroro teutana ao n reitanako riki ana taeka ni bau ara Beretitenti ae karineaki ae HE.Taneti Mamau, ngke e karabwaia kaain Kiribati taan tia rinerine imwiin aia rinerine are a katebenakoa iai ao anga aia kariaiai bwa ara Tautaeaka e na manga bon waaki riki n reitanako te waaki inanon te aua n ririki ae imwaira aio. Ao n aia kariaia bwa ti na manga tekateka riki n te kain tekateka bwa inanon te kauoua n *term*.

Te kataumwane ae 2020 e bon kanaokoro ao bon iai kanga kaokorona ma taian kataumwane n te ririki ae nako bwa te moan,

- Ai tibwa aio te kataumwane ae e tabekaki nako matan te Auti aio ti aki ni moan te ririki ma ai bon rabanen te ririki. Ma ti atai ngkai bwa I taku bwa ti a tokara ngkai te kateniua ni kuata ae nanona bwa ai bon ti aua te namwakaina ngkai ao e

a bane te ririki ao nna kabwarabwara naba ibukin anne.

- Te kauoua, te kataumwane naba aio ai tibwa te moan kataumwane naba ae na kariaia te Auti ke te *Appropriation* e katibanakoa teuana te namwakaina are Tianuare. Ao I taku bwa e nang kakaongora anne ibukin Kiribati bwa e n ataia bwa bukin tera e aki karinaki te kataumwane ae ibukin te Tianuare ao tao moan wiikin Beberuare n te ririki aio bwa e na *appropriated* ke tao e na kabwatia te Maneaba ni Maungatabu.

E ngae n anne ao te kataumwane ae I kawenea imatami I taku bwa I a tia n ataia bwa e a tia n tibwatibwaaki bokin e bon barongaaki, ao e bon karauaki ni barongaaki raoi ni boto iaon te bwai ae ti aranna bwa te *physical strategy* aio bon te *physical strategy* are e a tia ni kabwatia e a tia n rinanona te Kabineti ao are e boboto iaon ara koaua are kawakinan ana mwanen te botanaomata, kabanemwane iaon waaki aika a riai are e na uotarake iai maeuraoin te I Kiribati ao aki bakataean ana mwane te botanaomata.

Ana boto ni iango te kataumwane e kangai “*Uarokoan Kiribati nakon te kabwaia ae tamaroa riki*” e bon

teretere nanon te kibunikoora ke te boto ni iango anne te Tia Babaire. E bautiira ni kabane n te koaua are ngkana ti ikarekebai ao ti bon kona ni uota Kiribati nakon te tokanikai iaon kanganga ake a kaitara ma ngaai. E kona ngke e a bon tia ni iangoaki irouia I abatera bwa abara ae Kiribati e rangi ni mangori, ao e aki kona n rikirake ngkai e uarereke, akea kaubwaina ao n tionako inanon te marawa ae tebetebeke.

Te Tia Babaire imwiin 41 te ririki ni inaomata man ana Tautaeke Buritan ao ti kona ni uaia n tei ngaira aikai ni kabane ni kaotira bwa iai ara kona ni kaira abara nakon kabwaia aika a tamaroa riki. Ao ti riai ni kakoaua bwa ti aki ti aban tinaniku nnen te kabwaia bwa ngkai a bon kona naba n reke kabwaia mai iaon abara aio ao inanon mwaken ara marawa. E rakai baena aron te wewete nakon tibwangara ni kairiri n te bong aei ngkai e taonaki te aonaba ae bwanin n te aoraki ae te Covid-19 are e teimatoa n tiritiri ao n urui kaubwain aba aika a bati.

Ana urubwai te aoraki aei e a tia n namakinaki naba iaon abara ae Kiribati man noran bitineti ake a in ngkai ao Taan Mwakuri aika a kamotirawaaki. Iai katabeara ae kakawaki ngaira aika Taan Tei bwa ti na kaira ara botanaomata nakon te tokanikai iaon taian kanganga

aikai ao ni kakoroi nanon miira ibukin ribakin Kiribati. Te Tia Babaire ti kakoaua bwa Kiribati e a reitaki ma te aonaba n aron butin te kaubwai ngaira are bwaai ni kabane a riki ni maningingan nako te aonaba a bon bane n roota Kiribati ni kaubwaina ao nna ana kataumwane.

Ngaia are imwain ae I roko n rabwatan te kataumwane ao e riai bwa nna maroroakina aron butin kaubwain te aonaba ao rekerekena aron kaubwain Kiribati. Nna ana kamatebwai te rabwata are e tau mwiin kaubwain aban te aonaba ke kam ataia n arana ae te *International Monetary Fund* ke te IMF ao butin kaubwaian te aonaba ke te *global growth* ibukin 2020 e na bwaka ke ni kerikaaki n te mwaiti ae 4.9% te aoraki ae te Covid-19 e namakinaki riki korakoran ana urubwai nakon te waaki ni karikirake ni moan te ririki aei 2020, ao e kantaningaaki bwa e na manga waeremwe riki aron manga okiran te kaubwai ngkai e kakoauaki bwa e aki rikirake ni kerikaaki te aoraki aei.

Mwenga ake a karako aia karekemwane bon ngaia aika a rootaki kakaiaki riki n ana urubwai te aoraki aei. Waaki ake man 1990 tabun ibukin uarereken te kainnana n te aonaba a bane ni kataorikakaki n ana urubwai te Covid-19. N ana katautau te IMF ao kaubwain

Kiribati ibukin 2020 e na tei n aki kakamwakuri ao e aranaki n taetae ni imatang bwa e na *stagnant* ke tao bon ti *zero growth*. Aio e kerikaaki man te moan kataunaare are 2.3% are e katautaua ngkoa te IMF n te ririki ae nako imwin kaotin te Covid-19. Ngkai iai tabeua karikirake aika a waakinaki ngkai iaon Kiribati ao e kona ni iai teutana keraken te kaubwai n reitaki ma aei ao boon te maeu ke te *inflation* n taetae ni imatang ibukin 2020. E katautauaki bwa e na bwaka teutana man 2% nakon 1.8%. E kuri ni kanganga kabaerantan ana karekemwane ao ana kabanemwane te Tautae kiokina bwa I 70% man ara ikota ni karekemwane e reke man te ika ke te akawa. Ao te kaubwai ae teimatoa ao ti ataia bwa te kaubwai ae e nang bibitaki n taai ake ti aki kantaningai.

Aio bukina ae ti bon riai n tikotikona raoi ara kataumwane, katauraon te kataumwane aio te Tia Babaire ao bon anne teuana te itera ae ti karaua n taraia. Imwain maroroakinan te kataumwane aio ao e riai n ataaki irovia Taan Tei bwa tamnein te kataumwane are I kaewenakoa imatan te Auti n November boni ngaia naba ae manga roko imataia. Ma iai tabeua taian bitaki ao katamaroa n aron teuana karinan uoua ara motinnano aika a boou bwa te buoka nakoia ake aki mwakuri ao rakan te mwane

ni kara, ake ana waaki man te ririki aio.

Ao te kauoua, taonan karinan booia taan reirei n aia kuura Aro n ana *payroll system* te Tautaeaka ngkai e riai karaoan te katamaroa nakon te kainibaire imwain waakinan te karikirake aio. Tao e na uringaki irouia Taan Tei bwa aio teuana te atu ni kabanemwane are e rin n te kataumwane are e kabwataki. Ngkanne nang taetae iaon taian ware. Te kataumwane ibukin te ririki ae 2020 bon te ikota ae \$260.1 te mirion a rin inanon aio te mwaiti ake eti taekaia ian te tua ke tao ti bon taneiai taian *statutory expenditure* n te mwaiti ae \$10 te mirion ao te mwaiti ae \$22.2 te mirion are e karaaia te Tautaeaka man te mwane ni karikirake ibukin kabutan te waaki inanon te namwakaina ae Tianuare 2020.

Te mwaiti are e kainnanaia ana kariaia te Auti ngkanne ngkana arona bwa ti katukui taian ware aikai are e irekereke ma ware ake a mena ian te tua ni ikotaki ma te bwai ae ti aranaki bwa te *January Breaching Finance* te mwaiti ngkanne are e na tangira ana kariaia te Auti n Tei aio bon ti \$227.8 te mirion ke 18% rakana iaon te mwaiti ibukin 2019.

Te kabanemwane n te ririki e raka nakon te kabanemwane n te ririki ae nako 2019 n te mwaiti ae 28%.

Ngkana e taraaki aio ma ana karekemwane ao e anga te raka ni kabanemwane iaon te karekemwane ke te *deficit* n te mwaiti ae \$36.9 te mirion. Tao e koaua tao e na bon iai te raraoma bon ti aki te kabuanibwai reken te *deficit* n te ririki teuana ma teuana. E riai naba ni mataata bwa bon iai ana kaikomwane te Tautaeaka n ana akaunti aika a kakaokoro n reitaki ma te raka man 2019 ae ikotaia bon \$335.8 te mirion ao aio are e nang tau ibukin kaitaraan te *deficit* aio.

Tao e riai ni mataata naba bwa e tuai ni mwaneweaki te bumwane man te mwane n Tania. Te Tibiika e na teretere man tibwatibwaan te kataumwane aio iaia ana botaki ni mwakuri te Tautaeaka bwa 4 aia tabo ni mwakuri aika a bwaina atiin te kataumwane aio. Bwa teuana, bon te reirei ke te *Ministry of Education* n te mwaiti ae \$29.4 te mirion. Te kauoua bon te Mauri ao Kuakua ke te *Ministry of Health* n te mwaiti ae \$25.2 te mirion ao te kateniua n rabwata bon te Botaki ni Bureitiman n te mwaiti ae \$9.8 te mirion ao te tabo ni kakamwakuri ke te *Employment* n te mwaiti ae \$5.5 te mirion. Ikotan aia kabanemwane rabwata aikai bon I \$70 te mirion ke 27% man te kataumwane ae bwanin.

Aio te Tia Babaire n aron tibwatibwaan ana kataumwane Kiribati aio te Tautaeaka e bon

boutoka nab ate iango ae ti aki toki ni katuruturua inanon ara maroro n taai aika nako, bwa botanaomata e nang kakawaki. Te *Human Capital Development Capacity Building* aikanne bon taian kiing nakon te waaki bwa ngkana a matoa akanne ao bon te waakirake e na bon teimatoa naba. Te Tia Babaire I aki kan kataua te Auti ngkai e a bon tia ni maroroakinaki angiin bwaai aikai inanon te kataumwane ae nako ma nna ti kabotoa au maroro iaon atu ni kabanemwane ao karekemwane aika a bubura.

Aia kabanemwane ana mwaanga te Tautaeka ke tao e aranaki bwa te *Parliamental Expenditures* bon te ikota iai \$120 te mirion. Te kabanemwane ibukin booia Taan Mwakuri aia KPF boon aia Auti *Person environment* bon \$89 te mirion. Iai \$50 te ngaa ae anganaki aobitin kabowi bwa kakoroan riki boon te Tia Moti ae Rietata, ibukin namwakaina aika Aokati nakon Ritembwa 2020 ao iai tengaun ma onoman 16 taan reirei n te Moanrinan *Primary Schools* aika ana teirake ma ikotaki te kabanemwane ibukia ae \$83 te ngaa.

Iai naba nimangaun ma temanna Neeti (51) aika ana kateirakeaki n Botaki ni Kuakua ma ikotan te kabanemwane ibukia ae \$690 te ngaa. Te kabanemwane ibukin kabutan te waaki ke te *Operating Cost* e bon roko n te ikota ae \$34.9

te mirion. I kukurei n taekinna bwa iai naba tikotikonan te kabanemwane n itera tabeua n aron te mwane ni mwamwananga nako tinaniku, *external travel* ae e na tia ni kerikaaki n te mwaiti ae \$1 te mirion.

Kabanemwane riki tabeua ke tao *other commitment* a roko n te ikota ae \$72.6 te mirion. E raka n te ririki aio ibukin ana Motinnano te Tautaeka aika a boou n aron ae I taekinna mai mwaina bwa buokaia ake aki mwakuri, ke taian *Employment support for the unemployed* n te mwaiti ae \$20 te mirion. Te mwane ni Kara n te mwaiti ae \$12.4 te mirion. Mwanen te ware aomata ibukin 2020 n te mwaiti ae \$1.2 te mirion ao mwanen te rinerine ibukia kaain te Auti n Tei are a kawaraki n Tuun n te mwaiti ae \$500 te ngaa. Iai naba te mwane ae \$3.2 te mirion ibukin kaitaraan bwaka mwane nakon ana tarau te Tautaeka ae aranaki n taetae ni imatang bwa te *Debt servicing*.

E kakawaki kateretereana nakon te Auti aio ao Kiribati bwa tarau aika I mwanewei aikai ake ti tabe ngkai ni kabwarai bon tarau man te Tautaeka ake imwaira. Te Tautaeka aio bon akea ana tarau ke ana tangomwane man moan rokona n te kai n tekateka ni Maati 2016.

Iai naba te mwaiti ae \$64.2 te mirion ibukin karikirake ke tao e

aranaki bwa te *Local Contribution to development LCDF* are e raka n te ririki aei n te raka ae 43% iaon te mwaiti ibukin 2019. Man te mwaiti ao \$18 te mirion te kataumwane ibukin te takataka iaon te boo ae \$2.00 te taara n te kilo. E na uringaki ao tao e a bon tia naba ni maroroakinaki n te ingabong aei bwa ni moan uotan te kataumwane aei nakon te Auti n November n 2019, ao boon takataka are e moti ngkanne bon \$2.50 te taraa n te kilo. Bukina bwa e a bon bane te ririki aei ao boon takataka n 2021 e na taboro nakon 4 te kilo ao e a baireia te Tautaeka bwa e na tiku boon te takataka iaon \$2.00 te taara n te kilo ni karokoa banen te ririki aio.

E rin naba n LCDF te mwaiti ae \$13.5 te mirion bwa ana buoka te Tautaeka nakoia aomata ma Bitineti ao ana kambwana te Tautaeka ake a tia n rootaki n ana kamangaongao te aoraki ae te Covid-19. Te Tibiika e riai bwa nna taakin rongorongon aia buoka ara itabon *Development Partners*. Bangke aika Bangken te Aonnaba Bangken Asia a tia ni kamatoai aia buoka nakon te karikirake ae te *Kiribati Outer Islands Transport Infrastructure* n te ikota ni mwane ae \$32 te mirion.

A tia naba rabwata aika uoua aikai n reitaki ma te *green climate fund* n anga aia buoka ae ikotana \$66.4 te mirion ibukin te *South Tarawa Ward*

Supply Project. Te Bangke n te aonaba e buoka naba te karikirake ae te *Pacific Regional Oceanscape Program* eke te *PROP* n te mwaiti ae \$8.7 te mirion.

I kukurei naba ni kaongoraea naba te Auti aio ao Kiribati bwa iai naba buoka aika a tia n roko inanon bain te Tautaeka ni kaineti ma ana waaki ni katauraoi te Tautaeka n totokoa rokon ao ni buakana te aoraki ae te *coronavirus* n te mwaiti ae \$13.3 te mirion.

I taekinna inanon moan au maroro bwa ibuakon te ikota ni mwane are e na kabwatia te Auti aio ke tao e na *appropriate* iai te mwaiti mai ibuakona ae aki tangira te *appropriation*. Aio are ibukin te mwaiti are kabongana te Tautaeka ibukin kabutan te Tautaeka n te namwakaina ae Tianuare nakon moan wiikin Beberuare. Ao tao e bon matata irouia Taan Tei aika a karineaki iroun Kiribati bwa aio te tai are e bwaka iai te Auti are e aki kabwataki iai te kataumwane, e aki bwaka te Auti. Ao tao e na mataata naba irouia Taan Tei aika a karineaki bwa mwakau ae ngai te Minita n te mwane ni kabongana ana mwane te botanaomata ngkana akea te kataumwane ae kabwatia te Maneaba ni Maungatabu, ao iai mwakau ian te *constitution* bwa nna kabuta te Tautaeka kona kariaia kabonganaan ana mwane te Tautaeka ni karokoa te tai are e tei

iai te Tautaeaka. Ma e mataata irouia Taan Tei aika a karineaki bwa te mwaaka anne e ti kona ni kabonganaaki ngkana arona bwa e a tia n *dissolve* te Auti.

Ao e ataaki irouia Taan Tei aika a karineaki bwa te Auti e aki te roko n te bwaka ni karokoa 6 ni Beberuare 2020. Ngaia are te titiraki ao tao aio te titiraki ae e aki toki n taekinaki irouia Taan Tei ao iroun Kiribati bwa e kangara ngkanne ni kabutaki te Tautaeaka n te tai are akea te kataumwane iai. Are man 1 n Tianuare nakon 5 ni Beberuare ao anne bukina ngkanne te Tia Babaire. Bukina anne are ti a kabongana te mwaiti ae \$22.2 te mirion ni kabuta iai te Tautaeaka. Te titiraki ae e aki toki n taekinaki eti anne ian te tua? Ti a tia ni kateaki n te kabowi te Tia Babaire e a tia ni kateaki te Tautaeaka ao tao I kateaki ngai ae te Minita n te mwane ian te koaua are e bure kabonganaan ana mwane te Tautaeaka. Ao e na ataia naba Kiribati tao ana ataia naba Taan Tei bwa te moti are e nako n te tai arei e taekinaki ae akea te bwai ae karaoia te Tautaeaka ae bure. Ma te kanganga bwa akea te bwai ae tia ni koreaki iroun te *Written Judgement* ae roko man te kabowi, ti aki ataia bwa bukin tera ngkai e tauaki. Ma anne ae taekinaki iaon te *open court* bwa akea buren te Tautaeaka e aki bure te Minita n te mwane, akea te tua ae tia n

uruakaki bwa bwaai ake a karaoaki a karaoaki ni kaineti ma te tua.

Ma tao e koaua te Tia Babaire bwa ngke arona bwa tao e bure te waaki te tai anne e bure kabonganaan ao te *court* e a kanga ni kariaia te Tautaeaka bwa e na teimatoa ni kabuta te Tautaeaka n te waaki inanon kabonganaan ana mwane te botanaomata ngkana e aki eti, ma are e aki bwa n aron ae mena e bon waakinako te Tautaeaka ni karokoa e a manga bon boo te rinerine ao anne ngkanne n te tai anne ngkanne ae ti nang kabongana iai tera te mwane arei ao ni karokoa ngkana e bwaati te kataumwane aio ae ti na manga tabekia inanon te wiiki ae na roko, te moan wareware ao te kauoua ao anne ngkanne are e nang butiraoi te Tautaeaka ni manga bon okira arona. Ma te bwai ae karaoaki ngkai e karaoaki ni kabane man Beberuare nakon te tai are e kabwataki iai te kataumwane, e karaoaki anne ian mwakan te Minita n te mwane ian te Tua ae Maungatabu ao man te tai are man teuana n Tianuare nakon 5 ni Beberuare e a karaoia naba ma te mena ian mwakan te tua ae Maungatabu ni kaineti ma Cap 79 section 11.

Ma e koaua n aron are I taekinna e a tia n ekakinako anne, te *court* ma te bwai ae mena bwa kanga bon akea kairuan te bwai ae karaoaki. Ao anne kabwarabwaran ngkanne aron te mwane are e aki tangira te

appropriation inanon te ikota ni mwane ae na kaweneaki imatan te Auti aio ngkana e maroroakinaki te Biira n te wiiki ae na roko. Te titiraki ngkanne te Tia Babaire, ana kangara ni mwanenaki kataumwane aikai n te mwaiti ae \$260 te mirion are I taekinna ngkoa? Ibukin te ririki aio ao ikotan ana karekemwane te Tautaeka ni katautauaki bwa \$209.2 te mirion aio itinanikun te bwai are aranaki bwa te *budget support* n aron ae kam ataia iai taian *budget support* are e anganaki te Tautaeka irouia Australia, New Zealand n te *World Bank*, *Bangken Asia*, *European Union* ao aba riki tabeua. Aikai are anganga ni katoa ririki are bon te *budget support* bon te mwane are kanga bon akea rekerekena kanga bon buokan te Tautaeka bwa e na bon waakinna. Ma bon iai naba taian *conditions* aika ana kabonganaaki.

Ngaia are te ikotanimwane ni karekemwane ae tia ni kataunareaki ngkai ibukin te ririki ae na roko te mwaiti ae \$209.2 te mirion itinanikun taian mwane ni buoka n taian *budget support* akanne are mwaitina \$13.9 te mirion. Teuana oin ana karekemwane te Tautaeka bon angabwai ke te *tax* ao a katautauaki bwa \$49 te mirion ae na reke man anne. Karekemwane mai itera aika ti aki taian angabwai ke tao te naan *tax revenue* te ikota iai bon \$160.2 te mirion ao angiin te

mwaiti anne man mwanen te ika, te akawa, ae te \$150.1 te mirion anne kanga ara kataumwane ibukin te ririki aio iaon man te ika. Ao e kakawaki te Tia Babaire kai e reke taekan te karekemwane man te ika, ao I nang kukurei n taekinna are a bon tia n ongotao tarina ma mwanera aika n te Kaitara ao Kiribati bwa n te ririki ae nako ao aio ai tibwa te ririki are a *break* te *record* iai Kiribati mwanen te ika. Bwa aio te tai are e a reke irouna te mwaiti ae \$219 te mirion. Aio bon ti man te *license* \$219 te mirion n te ririki ae nako ao e koaua bwa ti karabwa te Tautaeka are mai mwaina tao e moamoa riki te Minita n te mwane are mai mwaina are ai ti aki raora ngkai, te Minita n te Fisheries ae e mena ngkai n te itera ae teuana aio bwa n ana tai ngkoa bwa bon ngaia ngkoa are e karika te mwaiti ae rangi ni bubura ae tao \$205 te mirion ke \$207 te mirion. Ma e rabwa bwa n te ririki ae nako I taku bwa e a manga tei te *record* ae boou ae te mwaiti man te ika bon \$219 te mirion.

Te kantaninga ao I a tia n taekinna n au maroro te Tia Babaire ae te karekemwane man te ika ti aki te bwai ae ti na onimakinna n taai nako bwa are aranaki n taetae ni imatanga are e nang *volatile*, e *seasonal* ma te kantaninga bwa ti na kataia n raa ni kakorakora riki ao ni kareke riki anga ae ti na kona ni kabubura tibwara man te

karekemwane. Moan te bubura te raka aei iaon te kataumwane n aron ae I a tia n taekinna, ao e na ataia naba te Auti aio bwa te 13 bongin Aokati 2020 ao ikotan ana mwane te Tautaekea inanon ana Akaunti aika a kakaokoro, bon \$422.9 te mirion. Aio are e bon itinanikun te mwane n Tania, ngkana ti taekin akaunti aika a kakaokoro bon te mwane n te ANZ I Tarawa I Bairiki ikai, te mwane are I Australia n *state street* ma are te mwane are n te ANZ ewaa aekakina. Iai are e mena n te *short term deposit* iai ae *No.4 Account* aio are e ti tabe ma aron taian karekemwane n te mwane ao iai ae te *No.3 Account* ae tibwa kaukaki. Ao ikotan mwaane akanne mwaitina a roko n te *cash reserve* ae \$422.9 te mirion. Te mwaiti aei ae rinnako iai *balances* man te *account No.4* ae mwaitina \$67.5 te mirion ao *Account No.3* ni mwaitina ae \$19.5 te mirion.

Ngkai a kaman *No.3* ao *No.4 account* ngkai a kaman bae *account* aikai bwa iai bukiia ae bon aekakin bukin te karikirake ao are *no.3* arei aio are ana mwane Tiaina are e na kaukia bwa e na karea ibukin kaboon ara wanikiba. Ngaia are ti aki kona ni ikoti mwaane aikai bwa mwaane aika a *free* bwa taian *reserve* bwa are a tia ni bae. Ngaia are ngkana ti katikui mwaane akanne ao bon te mwane ngkanne ke te *cash reserve* are kanga e bon *free* are akea rekerekena are ti kona ni kabongana mwaitina bon \$335.8 te

mirion. Ti taekina ngkoa te *deficit* are iraua \$36.9 *million* ke tao iraua ti ataia bwa te *liquidity* te *cash reserve* ae inanon baira e bon kaan 10 okiokin te *deficit* anne.

Ngaia are I taku bwa bon akea te raraoma n aron tarakin kanga te raka iaon te karekemwane. Te Tibiika e kakawaki bwa nna kaongoraea naba iaon kaubwain Kiribati are moan te kakawaki ae te mwane n Tania ke te *Reserve Equalise Reserve Fund* ke te tao *RERF for short*. Aio te mwane n Tania bon ana mwane Kiribati ae bon nang kamoamoaaki iai Kiribati ao ni banen te namwakaina ae Turai 2020 ao ana *balance* te mwane n Tania bon \$1.155 te birion. Ni karokoa te tai aei ao ti bon tekateka naba iaon \$1 te birion are bon bukina teuana bwa e aki te roko n te kumeaki inanon te 4 n ririki ae nako aio.

E nang kakukurei bwa e ngae ngke iai tao te kerikaaki tao inanon te *Global Economy* ibukin kanganga aika bati ao ti kukurei n taekinna ao ti karabwarabwa bwa te mwane n Tania aio e aki rangi n rotaki naba. Ao ti a kantaninga bwa inanon taai rake aika imwaira e na bon ririkirake ni katoa ririki n aron ae ti kantaningaia. Te Tia Babaire n au maroro n taai aika nako ao I taekina nab ate bwai are kanga iai ana kainibaire ara Tautaekea ibukin kabonganaan te mwane n Tania.

Aio are kanga e aranaki bwa iai te *draw down policy* ke tao e aranaki bwa te *rules paste draw down policy*. Are e a tia ni barongaaki ao e a tia ni kariaia te Kabineti bwa e na kabonganaaki te kataumwane. I ataia naba bwa iai raora tarira ma mwanera n te Kaitara tabeman are a bon tangira aron kabonganaan te mwane n Tania.

Bwa te kantaninga ikai ti a kitana te aekaki ni iango te aekaki ni koaua are te mwane n Tania e ti katukaki ibukia roro ake imwaira. Ti a riai naba ni iangoia bwa ti aki ti te roro are imwiina, ae e na mabiao man te mwane n Tania ma e kakawaki naba te roro ae ngkai e na riai naba ni mabiao man te mwane n Tania, n te aro are ngkana e a kabongana te roro ae ngkai e na akin aba riinga tibwan te roro are imwina.

Ao anne te kainibaire are ti a tia ni wakinna ngkai are te bwai ae ti a tia ni baireia ngkai e kangai aron baireana bwa rikirakean te mwane Tania kanoan te mwane n Tania n te ririki teuana ma teuana, e na katokaki iaon 5%. Ngkana arona bwa te ririki teuana e a raka iaon 5% bwa tao e nako tao 7% ke tao 8%, 3% anne are e raka iaon 5% anne are e na kabonganaaki ibukin taian karekemwane. E aki kabongaaki ibukin tao te *travel* nako tinaniku ke tao booia Taan Mwakuri. E na anaaki ni kabonganaaki te mwane anne

ibukin te *investment* ao taian karikirake.

N te aro aio akea ae *loose out* te mwane n Tania tao e na bon kekerake ma e koaua tao e kekerake e a katokaki kerakena iaon ti 5% bwa ngke tao arona bwa tao ti aki bwa tao 10% ma are ti *contained* ke tao tia *put* te *limit* nakon ana *growth* te mwane n Tania bwa e aonga ni buoka naba te roro ae ngkai. E boou te roro ae ngkai ma e na akin aba kabuanibwai ana mwane e na aki ringaaki te *capital value of the RERF* bwa e na bon kekerake 5% ni katoa ririki. Ma te raka are iaon 5% arei anne naba e nang kabonganaaki n ringaki bwa e nang kabonganaaki ibukin te rikirake. Ao tao kam na titiraki bwa ti kangara n roko n te ware 5%, aio 5% ti bon *taking into account* te *population growth rate* ao *plus GPB growth rate* ti *assume* bwa *every year* te *population* e na *grow by 2%* tao kanga ti kona ni *contain* riki anne bwa te *GTP* ti *assume* bwa e na *go by another 2.5%* anne ngkanne ti kangara n roko n te ware anne ao tao te *inflation* irarikina ngkanne kee.

Ngaia anne ngkanne ae ti kataia ao I taku bwa anne ngkanne te kainibaire bwa are e koaua bwa iai titiraki aika mwemwe ikai bwa ti na riinga te *RERF* ngaia kaekaan ao tao e a bon tia n taekinna te Beretitenti ae karineaki e na ringaaki te *RERF*

ma e na aki ringaaki n te aro ae e na kabuanibwai bwa e na ringaki rabwatana. E na bon *continue to grow the RERF the rate of 5% every year* ma *any access over 5%* e na kabonganaaki ibukin taian karikirake aika bongana ibukin te botanaomata.

Te Tia Babaire ngkana ti tara ngkanne bwa e koaua bwa are bon tuai reke te boki aio ao ti a tia n taekinna ae kanga te *deficit* ibukin te ririki aio are te *taking into account* te karekemwane ao te kabanemwane e bon nakon te mwaiti ae \$36.9 te mirion. Ma I kan kaokia riki bwa are aio ngkana ko taraia n *relation* nakon te *liquidity* ae inanon baira ngkai are e kaan \$400 te mirion ngkana ti katikui *account* ake uoua akekei I taku bwa *more than enough to cover that deficit*, n aki kainnana naba te bumwane ma te mwane n Tania.

Tao e koaua te Tia Babaire tao e koaua te titiraki ngkanne bwa tera ngkanne ae ti nang karaoia n taai aika nako ngkai ti a tia ni karaoa te kataumwane iai te *way forward* ao te bwai are I a tia n taekinna e koaua bwa are ti a tia ni kamatoa bwa ti mena n taai aika a nang kanganga n taai aikai. Te rootaki ibukin bibitakin kanoan bong are e kona n roota aron kaubwaira te rootaki ibukin te aoraki ae boou ngkai ae bane n roota te aonnaba ao taian raa riki a kona n roota te

waaki ibukin te karikirake ibukin te karekemwane ao ana kona naba ni kabuanibwai iai te *economy* ngkana arona bwa e aki taraaki raoi. Ngaia are e nang kakawaki te Tia Babaire bwa tarakin taai aika imwaira ti na ataia bwa iai aika a mena imwaira, aika ti na riai ni kakoroi nanoia ma e kakawaki bwa ti na kakoroi nanoia n te aro bwa e na aki kabuanibwai Kiribati.

Ti na manga bon taetae riki tao e koaua bwa are e na manga bon kauntaekaaki te kataumwane iaon te wiiki ae na roko ao I taku bwa anne I kona riki ni manga kabwarabwarai ni ikotaki ma raou n te Tautae n te itera aio iaon aron tein te kataumwane. Ti taekin aron kabuburan riki aron kabuburan riki ngkai e koaua bwa e nang korakora te kabanemwane ti na riai naba ni kataia n *explore* taian *options* taian *ways of maximizing broadening our revenue base* ao I a tia n taekinna e koaua n taia aika nako I a tia n taekinna kaokan ara karawa te *hungary* tera riki tao *increasing the inflow of the tourist* ao tera riki ao akanne e a tia ni waaki. Ao I kukurei n taekinna bwa te wanikiba ngkai ara karawa ngkai I taku bwa kanga e a roko ngkai *about 60%* ao anne te tai are I taku bwa ngkana e a bon okirira Kiribati ara karawa aikai ao I taku bwa anne e na rangi ni ibuobuoki. Bwa are e koaua bwa n tabetai tao e kona n taekinna bwa buburan ara marawa ai bon buburan ara karawa, ti aki ngai tao

kaa'in *Fisheries* ke tera ma kanga aron teina anne.

Ngaia are kanga e kakawaki ae na kaokaki bwa te *bungary* bon teuana te karekemwane ae rangi ni bubura ao anne naba ngkai ae ti a tia ni waaki ngkai irouia kaa'in te *Fisheries* aika waaki naba iaon te itera anne. Iai ngkanne te itera ni karekemwane ae kanga aio te itera ni karekemwane ae boou ae aio ti nang bon *maximize* ara *return* ke ara karekemwane ke ara mabiao man kaubwaira ae te akawa. Ti taekinna bwa tao e riai naba ni iangoaki ae ti nang karekei ara bukinibwai ni kambwana ake a bubura ake taan karao ika n aekakin are I Bangkok, bwa are *we are the main producer* bon ngaira ti aki toki n *supply* te *resource* anne te *material* nako ikekei. Ngaia are anne teuana ae ti na riai n *explore* ao anne teuana ngkai ae ti kataia ni karaoia bwa ngkana e reke ara bukinibwai ni kambwana aikai ao I taku bwa anne e na rangi ni ibuobuoki naba.

Te kauoua ngkanne, aio kanga e aranaki bwa kanga te iango ae boou ao te iango ae ngkana arona bwa e bon koro bukina ao e na rangi ni mabiao iai Kiribati. Aio are kanga te mena are ngkana akea ae *loose out* akea ae rin. Aio are kanga ti aranna bwa kanga te *capitalization approach* nakon ara mwane mwanen te ika. Bwa are n tabetai ti tara ngkai mwanen te ika ti taraia

kanga ai bon ti te mwane ae rereke iroua ni katoa ririki. Ma ti tuai n taraia bwa anne te *asset* bwa ngkana ti tara kaubwaira ae te ika bwa te *asset instead of only a stream of income* ae e a bon nanakoira naba. Ti mena bwa ara *asset* ao man te *asset* anne are man ana *return* ti kona ni kabongana ngkanne ma tao e koaua tina aki mena bwa I aki tangiria bwa nna kamangora te maroro ma anne ngkanne te itera teuana ae ti taraia naba bwa e na waaki naba. Ao anne ngkanne te iango ae na nang bubura ao e na nang tikiraoi. Ao I taku bwa anne teuana ae nang buokira ni kakoroi nanon ana buoka Kiribati ni kakoroi nanon ara kanoa ni mii ao n te KV 20 ao taian Motinnano ake ti bane n taekin akanne.

Te ikarekebai ma te *private sector* e nang kakawaki naba ao anne ae ti na kaunga. I taku bwa e kakawaki naba bwa te Tautaeka e riai naba ni kanakoi ao n angan te *private* bwaai ake I taku bwa e bon kona riki ni karaoi te *private sector* nakon ae karaoia te Tautaeka. Ngaia are e bon kakawaki are *Triple P* arei te *Partnership*, ao anne tabera ngkana ti anga bwaai akanne ao ngaira te Tautaeka ti bon titiku naba iaon tabera are te *regulatory functions* ti na ti *provide* te *environment* ae nang *conducive* e nang bongana e nang anai nano nakon te tia bitineti. Ao anne ti na angania tao te *tax resume*

ae bongana ana ibuobuoki naba aia bwai.

Anne teuana te bwai ae ti na kataia ni waakinna riki ni manga kamaeua riki te *private sector*. Ao e koaua bwa tao te itera ni karekemwane akanne ae kanga I taekinna ikai te Tia Babaire, ao n te kabanemwane ngkanne tao e koaua naba ti aki ti te karekemwane ae ti na taraia bwa tao e kakawaki naba ae ti na manga bon tara te kabanemwane, ti na kataia n nikoi kabanemwane ake ti taku bwa aranaki bwa taian *consumption expenditure* ke tao kabanemwane are a bon rangana naba n akea te bwai ae ana kaokia. Ao anne te itera ae ti na kamatoa riki.

Ngaia are I taku bwa anne aron kaoburaan te kataumwane ibukin 2020 te Tia Babaire ao Taan Tei aika a karineaki ao I taku bwa imwain ae totoki au maroro ao I taku bwa anne bon ribuaka ngkana arona bwa I aki anga au taeka ni karabwarabwa nakoia naake e a bon bane aia tai bwaro mwaonoia, aki matu n te ngaina ma te bong ni iangoa tian te kataumwane aei. I taku bwa ngkana a noria Taan Tei a noora te boki ae tia ni n tibwatibwaaki ti aki te mwakuri ae bakekete. Ngaia are I karabwaia naba naake a tia n rekereke ma te waaki aio aron karaoan te kataumwane e moamoa riki kaain au tabo ni mwakuri ae te NEPO kaain te *Planning* are bon

ngaia aika a bane n raa, I nang karabwa te boutoka e nang tikiraoi ao I taku bwa kam na kukurei kaain Kiribati kam na kukurei Taan Tei bwa I taku bwa n te tai aio ao ai tibwa te moantai ae bon karaoaki te boki iroun te I Kiribati. Akea te TA akea tera ai bon I Kiribati aika a karaoa te boki aio, ngaia bon iai ara kona. Ngaia e koaua tao ti na akea ana *input* te TA ke tera ao anne ngkanne ae kam noora te kataumwane ae imatami, ngaia are bon te karabwarabwa nakoira ao I reitanako naba te karabwarabwa ae bubura nakoia ara *Development Partners* ara itabon ake mai tinaniku are a tia ni buoka aron te waaki ni karikirake. I taku bwa e nang korakora aia ibuobuoki Aotiteria, Nutiran, European Union, te World Bank, ADB ao ni ikotaki naba ma raora ngkai are e a boou are Tiaina. I taku bwa e nang kakawaki ngkai ti a itoman ma teuana te Super Power are ngaia are e na kona n tei irarikira inanon ara tai ni waakirake ao ni buokira ni karokoiria n ara kouru, are te KV 20. Ao tao ti aki ti anne e kakawaki naba ae nang bongana ae iai te *Super power* ngkai ae tei irarikira ao e a kona ni buokira teuana ibukin ara marawa ni kaokakin ara *upper space* are kam ataia ngkai ae Tiaina ngkai ae ngaia te Beretitenti iaon IKO ao anne ngkanne teuana ae e na kabirimwaka naba ngkanne aron kaokan ara karawa nakon Kiribati. Ngaia are e rabwa te bwana ni

karabwarabwa nakoia ni kabane ao ara kantaninga bwa e na teimatoa te reitaki aio ngkai ao n taai nako inanon te waakirake.

Tao man taeka akanne te Tia Babaire Madam Speaker nang motika au maroro iaon te kataumwane 2020 ao I a motikia ma ara taeka ni bau Kiribati are te Mauri, Te Raoi ao te Tabomoa e na tekeraoi Kiribati.

Tibiika: Ngaia tera te *Point of Order* te Leader n te Kaitara Hon.Tessie Eria Lambourne.

Hon.Tessie Eria Lambourne: Ko rabwa te Tia Babaire I ti kan kaeta ana taeka te Kauoman n Beretitenti ao te Minita ae karineaki are e taku bwa te Kaitara e aki tangira kabonganaan te RERF bwa ti aki anne te bwai ae ti taekinna bwa ti taetaekinna are e taetaekinna ao tia manga aki ongo n te taeka ni bau I ti kan kaeta te ongora ao ko rabwa.

Tibiika: Ngaia I karabwa te Kauoman n Beretitenti n ana maroro iaon te Budget ao e bon teretere ian ara *Rules are 60(2)* ao ngkanne I a taona te maroro ni karokoa te tai are e a tia ni baireaki iai iaon ara *Order of Business* ao ngkanne ti a nakon ara bwai are imwina.

Kiraaka: Titiraki ao Kaekaia.

TITIRAKI AO KAEKAIA

Tibiika: N te bwakantaai aei ao ara moan titiraki e na tabekaki iroun te Tia Tei mai Makin Hon.James Taom e nanoim.

TAMNEIN AIA MANEABA KAAIN TE ARO NI KATORIKA IAON TEBUNGINAKO

Hon.Betero Atanibora: Ko rabwa te Tibiika ao I a kan tabeka taekan au titiraki ae kangai taekana:-

Nna butia te Minita are tabena Mwakuri ao Korakora bwa e a bwaka ia tamnein aia Maneaba kaain te aro ni Katorika iaon Tebunginako? Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minita am kaeka.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Tia Tei ae karineaki n ana titiraki ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki:-

Te Tibiika korean ao tuoakin matoan te tamnei ibukin ana Maneaba Tebunginako ai 70 nakon 80% ao e a tia iai mwakuriana. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia Tei buokan am titiraki mai Abaiang teuana.

Hon.Betero Atanibora: E rabwa te Tibiika ao e teretere ana kaeka te Minita, bwa I 70% nakon 80% ae e a tia ni karaoaki nakon te tamnei. Ao e kakoaua te Minita ae e a toki te mwakuri man Meei te ririki aio mai mwiin katokakina ni karokoa ngkai ao ni ngai ngkanne te tai raoi ae kantaningaaki ae na tia raoi iai te tamnei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minita ae karineaki Hon.Willie Tokataake.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao te katautau bwa tao te namwakaina tao teuana riki te namwakaina ma ngkai ao tao e na kona raoi ni bwanin ngkanne kanga aia kamatebwai ao tamnein raoi te maneaba are e tabekia te Tia Tei ae karineaki n ana titiraki. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan riki am titiraki te Tia Tei mai Abaiang ae ko karineaki.

Hon.Betero Atanibora: Ko rabwa Madam Speaker e rabwa te Minita n ana kaeka n aron ae tia n taekinna bwa tao bon teuana riki te namwakaina te Tibiika. Ti kakoaua bwa a bane ni mwaing kaain au kaawa ae Tebunginako ao mai tabon te kaawa nako tabona, ni mwaie nako nakon ana tabo te ora ae boou. N te tai aio ao e a moanna ni kee angina nanoia bwa a nang moanna n okirikaaki, teuana te namwakaina e nang abwabwaki te

Tibiika ti kona ni bubuti ngkana e kona riki ni birimwaka. E rabwa.

Tibiika: Te Minita am kaeka.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Tia Tei ni buokan ana titiraki ao n aron are I taekinna anne kanga te kabane ni birimwaka ae a kataia ngkai ni mwakuria ara koraki. Ribuakon tabeia aika a rawata ao anne naba teuana tabeia ae a kataia ni keiaki ni kataia ni katia imwain aia tai are kanga iai aia tabo are a uaiakinna are kanga aongkoa teuana te namwakaina. Tao ngkana arona bwa e na waekoa ao tao e na kona n teniua te wiiki ma kanga te moa aio ngkai ti kantaningaia bwa aongkoa teuana te namwakaina. E na karauaki raoi ni katamaroaki aia tamnei aio bwa e aonga n are e aki manga riki te kanganga. Ngkana manga iai tao angi buaka ke tao raa aika nako aio, a noria kaain ara tabo ni mwakuri mai mwiin te kanganga are e nakon Maneaban Butaritari are n te ananau Kotiwei arei. Ngke e tia n reke te kanganga nakon arei ao ngaia are a nang matoatoa ngkai ara koraki bwa e tekeraoi bwa akea te kabuanibwai n ae nako, ma iai maneaba tabeua ae a tia ni bwaka ao iai te kabuanibwai iai. Ngaia are kanga aio ngkai ae a nang tangiria kaain ara tabo ni mwakuri bwa e na aki manga oki riki te kanganga n aekakin aio ao ti noora nanoia kaain te kaawa ae

Tebunginako ao ti karautaeka iai ma I taku bwa ae ti karaoia aio bon ibukin buokaia ni maeuia nakon taai aika ana roko bwa e na akea manga te kabuanibwai ae kona n reke nakon maneabaia ngkana e a tia raoi te tamnei are a tabe ngkai ni karaoia kaain ara Botaki ni Mwakuri. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki te Tia Tei ae karineaki.

Hon.Betero Atanibora: Ko rabwa Madam Speaker ao I a karabwa riki te Minita ma ana Taan Mwakuri ao e koaua a bon ongora kaain Tebunginako ao au kantaninga bwa a kona riki ni manga kakooa nanoia nakon are ti teuana te namwakaina. E koaua bwa e nang baiti naba ae teuana te namwakaina aei. Nna iraorao ma ngaia iaon are teniua te wiiki bwa kanga e baiti riki ae teniua te wiiki e rabwa.

Tibiika: Am kaeka te Minita ae ko karineaki Hon.Willie Tokataake.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika n aron ae I taekinna I a karokoa te rongorongo anne irouia ara koraki ao ni kataia ni butia bwa ngkana a kona ni kakatai riki aia mwakuri bwa e aonga n are e baitata riki, bwa n aron are a kantaningaia te Tia Tei ae karineaki. Ngaia ko rabwa te Tibiika ao I karabwa naba te Tia Tei ma kaain ana kaawa aio te taotaonaki n nano

bwa aio ae ti karaoia bon ibukin aia *safety* ke tao ibukin maeuia ibukin taai aika ana roko. Ngaia are ti karautaeka iai ao ti na keiaki ni karaoa ara kabanea n tamaroa ao ara kabanea ni birimwaka ni kataia ni kaea nanon are ana kantaninga te Tia Tei ae karineaki ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E rabwa anne ao ti a nakon are imwina ara titiraki *question 48* ae na tabekaki mai iroun te Tia Tei mai Makin Hon.James Taom e nakoim.

KAINNANOAN TE KATAMAROA NAKON NAKAA JSS I MAKIN

Hon.James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua tao ibukina are moan te moan naba mai Meang ao tia kauka te titiraki n te bwakantaai aei ao e kangai taekana:-

I kan titirakina te Minita are tabena bwa e na waaki ni ngai te katamaroa nakon Nakaa JSS iaon Makin? Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minita n Education Hon.Alexander Teabo.

Hon.Alexander Teabo: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua I a kamauria kaain Makin n aia titiraki aei ao aio kaekana te Tia Babaire:-

Te Tia Babaire I kukurei n taekinna bwa te katamaroa nakon Nakaa JSS iaon Makin e na waaki n tokin te Kateniua n Term inanon November te ririki aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei.

Hon.James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Minita n ana kaeka ae rangi n tamaroa. Ao e koaua e bon tamaroa ma kanga ti aki naba rangi ni iruwa n te aekaki ni kaeka aei te Tibiika. Bwa are e koaua iraua au tai n tabetabeka nab ate titiraki aei Auti n Tei aika nako ao kanga e kuri n ae e a bon kakaea naba ae e a manga kaeka naba te Minita n te tai aei, are ngkana e motirawa te reirei ao e nang waakinaki karaoakina.

Ma e aoria tao e rabwa bwa tao n te tai aei ao ti na kakaitau bwa are aei ngkanne tao tia bon taua bwa ai bon matoan raoi ana kaeka te Tautaeaka nakon ara bubuti ke tao ara kainnana aei. Ma ti buokan te titiraki kanga e kona n ti kabwarabwara teutana te Minita e aonga n are a ongora naba kaain Makin ao a rau naba nanoia ni kangai, ngaia e na bon karaoaki raoi naba ara JSS, tao e na kona n titebo ma karaoakin aikai iaon Tarawa ao tao aba riki ake tabeua. Kanga aekakira raoi taraan tein te katamaroa nakon te JSS aei kanga e a kabwarabwara naba teutana te Tia

Babaire te Minita ngkana e tauraoi iai taiaoka.

Tibiika: Te Minita n te Education.

Hon.Alexander Teabo: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire ao e koaua ana aki raraoma kaain Makin te Tia Babaire bwa n aron ae I a tia ni mena ao kaain au Botaki ni Mwakuri a tia ni karaua ni karaua raoi ni kawenei bwaai aikai imatau. Iai teniua (3) am *classrooms* aika ana *renovated* teuana bon te auti ae bubura ae 4 te *classroom* inanona ke te *unit classroom* akana inanon ae e na *demolish* ao ngkanne nanona bon te mwakuri ae bubura ngaia are kanga ti aki kona ni karaoia n tain te reirei, ao a tia bwa iai mwanen te bwai aei a tia naba ara taan line te Tia Babaire ae ngaia te *procurement* ane ieie ngkai. Iai bwaai tabeua ake a nang *procured* are ti te *solar* are bwain ami reirei aei. Ao I taku bwa n angina ni kabane te Tia Babaire a bane n *set* nakon te tai ae nako a bon kakauongo kaain au aobiti, ao ti karautaeaka n te iremwe bwa e koaua aio e a kaman waaki n 2019, ma bon iai kawain *procurement* ma taian raa te *process* ao iai naba ara tia mwakuri are bon te tia mwakuri ae mwakuri ae tabe ma aio n te tai ae nako ao e a tia ni manga kitana te mwakuri ngaia are kanga e a manga bae. Ma au kantaninga e na tiku ami onimaki kaain Makin ti a kataia ni katia ma kaain au aobiti

ao a bon ongora kaain au aobiti ti a keiakina aio bwa e na aki manga mwemwe te titiraki aei. Ko rabwa.

Tibiika: Buokan riki am titiraki te Tia Tei.

Hon.James Taom: E rabwa tao kanga akea moa buokan au titiraki mai ikai ma kanga bon ti te kakaitau nakon te Minita ae karineaki ao tao tia bon manga raonna ma te bubuti riki bwa terana ngke ai bon ngaia anne n aron ae ko a kaeka te Minita e aki manga tikunako riki ao ni manga karekeaki te *excuse* bwa tao manga terana. Ma ti na teimatoa ni bubuti bwa are a bon ongora kaain Makin ngaia ae bon waakinaki ngkanne karaonan ami JSS nakon te motirawa ae na roko. Ao ko bati n rabwa te Minita ao tao I a katokia ikai.

Tibiika: Ara bwai are imwina iai ana reta ni karautaeka te Tia Tei ae karineaki Hon.Tekiau Aretateta mai Tabuaeran ngaia are I a taoni naba ni kabane ana titiraki ni kabane n te tai aei ao tia manga uotia nakon te ingabong ao nakon bong akana imwina ao ti a nakon ngkanne are imwina te Tia Tei mai Abaiang Hon.Betero Atanibora e nakoim.

**KAINNANOAN TE KATAMAROA
NAKON TE UAABU ARE I BETIO**

Hon.James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao aei ngkanne au kauoua n

titiraki n te bwakantaai aei n aron taekana ae kangai:-

E kona te Minita are tabena n taekinna bwa iai ana iango te Tautaeaka ni kabubura ao ni katamaroa riki te Uaabu are I Betio ke akea taiaoka?

Tibiika: E na kaekaaki iroun te Minita ae karineaki Hon.Tekeeua Tarati te Minita ibukin *Communication* e nakoim te Minita.

Hon.Tekeeua Tarati: Ko rabwa Madam Speaker ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki temanna mai Makin:-

I kukurei n taekinna bwa bon iai ana iango te Tautaeaka ni kabubura ao ni katamaroa te Uaabu are I Betio. Ko rabwa Madam.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei mai Makin.

Hon.James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao e rabwa naba ana kaeka te Minita ae karineaki ao e koaua are tao e na bon aki boou te ongora n aron te titiraki ae I kataia n tabekia n te tai aei. Are tao e na bon kakoauaki are Makin bon te abamwakoro naba teuana ae iai ana kaibuke ana botaki ni kaibuke ana kaibuke are e kekeiaki ni kataia n tobwa kainnanon te I Kiribati ke tao n tobwa kainnanoia kaain Kiribati iaon karorokoan aia kako, ananakin

aia takataka ao tao te bwaa ma terana riki, ao tao bon te bwatintia.

Ma e koaua n aron ara nonori inanon taai aika nako aika a tia n nako inanon ara tai ni moan wawaaki ni karokoa te tai aei ao kanga iai noran taian kanganga ae tuai man tobwaaki raoi kanga ron ribwanonon te uaabu are I Betio ibukin nneia kaibuke ana kona n aera ni bae ao ni kanoaaki ke tao ni karuoaki kanoaia. Angiin te tai e kona n roko ara kaibuke ke tao ni beibeti e angor ao e a beibeti tebongina, uabong, tenibong ao e koaua are e bon kakoauaki naba are te tai bon te mwane naba. Kanga ti aki rangi n tangiria bwa e na wene naba anne naba ara kaibuke ni beibeti n aki mwakuriaki. Ao n tebetai kanga tia bon noria bwa kaibuke tabeua a bon roroo n aki kakamwakuri. Ti aki ataia bwa terana bukin karibwaakin taian tabo irouia.

Ngaia are kanga a rio aekakin titiraki aikai bwa kanga taian bubuti nakon te Tautaeka ngkana e koaua bwa tao nakon ni ngai te katamaroa are e na waaki anne tao e na bon bae ni iremwe teutana. Ma tao imwaain are e na kona ni waaki iai konan tarakin riki te babaire ke tao aron babairean kabonganaakin te uabu are I Betio tao n taraaki itera nako ni kanganga aikai riki nakoia kambwana ni kaibuke ake

ana waaki ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minita ae ko karineaki Hon.Tekeeua Tarati.

Hon.Tekeeua Tarati: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua ti kakoaua ana tangi n nano te Tia Tei mai Makin tao ibukin aia kaibuke, ao tia moanna ma taeka ni kakaitau ibukin aia kekeiaki aia *shipping Line* n are a tia ni karaoa naba tabeia ae moan te kakawaki ibukia kaain Kiribati ni urakinan kaako ao te botanaomata nakon te tabo teuana ao te tabo teuana.

E koaua iai irekereken te titiraki aio ma aki tauan te tabo n roro are I Betio tao riki ibukin kaibuke ake a uarereke, are a kona ni bae inanon te uabu ibukin kabaitian karaian kaako ake ana ruo ao ake ana manga toka ibukin aia waaki ni mwamwananga. Ao e koaua n aron are I taekinna iai ana waaki te Tautaeka iai ao I kan kaotia nakon te Tia Tei ae karineaki ao nakoimi Taan Tei ni kabane bwa iai ana waaki te Tautaeka rinanon te KPA are e na karaoa te kamatebwai ao e a tia ni kanakoa ana *tender* nakon te katauboo nakoia te naan kambwana ake a kona ni karaoi te naan kamatebwai ke te katauboo ibukin te mwakuri ni katamaroa aio n te uaabu.

Ae te uaabu ae I nanonna aio are e moa man kaitaraa te KFL ao e rinnako ni kangai ni karokoa are kanga te auti are te titoa, are e aranaki bwa tera te titoa arei are kanga mai irarikin te KOIL mai moana ao ni kangai ni manga nako Temakin are kanga bon te tabo ae kamanenaaki n te tai aei. Iai ana iango te KPA n anne ao ngaia kanoan ana babaire. Iai naba teuana are kanga I Maeaon te KFL are kanga te naan bono ake a bubura te naan *wave breakers* anne are e na manga katamaroaki naba ibukin naba kanga boutokaan te karikirake aei.

N te tai aio te Tia Babaire ao I kukurei n taekinna bwa te tenta ibukin te naan karaoan te katauboo ibukin te kamatebwai iaon te mwakuri aei e na toki ni banen Tebetembwa te namwakaina ae imwaira, ao mai ikanne are e a waaki naba ngkanne are imwina ngkanne are te kantaninga bwa inanon te ririki ae boou ao ana kona ni waaki karikirake aikai n aron aia ribooti au koraki. Te kamatebwai are e karaoaki iaon te kamatebwai anne ae na kaitara te KPA ao te mwakuri ngkanne are e na waaki imwina are ai bon karaoan te mwakuri anne ngkanne tao e na kona ngkanne ni ibuobuoki iai te Tautaeka ao te KPA are e anga naba nanona bwa e na kona ni buoka teutana ma e riaon ana kona, ngaia

are tao te Tautaeka e na kona n rinnano n anne n are imwina.

Ma e koaua tao kaekaan riki aio iai ana babaire te Tautaeka rinanon au Botaki ni Mwakuri ni katamaroa te uabu aio ibukin mwaitin naba ara kaibuke ae a moanna n tiraua ibukin mwakurian te kako ao te botanaomata. Ko rabwa Madam Speaker.

Tibiika: Buokan am titiraki te kauoua n tai te Tia Tei akea mai iroum te Tia Tei.

Hon.James Taom: Kabwara te bure te Tibiika e koaua tao e a kabanea buokan te titiraki te Tia Tei temanna are e a tia ni manga kateitea baina, ma kanga bon akea riki buokan te titiraki mai irou te Tibiika bon te bwana ni kakaitau nakon te Minita ao nakon te Tautaeka ti kakoaua bwa te kanganga ae tabe n rikirake kanga e bon nonoraki ngkai, ribwanonon nanon te uaabu aei. Ngaia are e a bon kaman noora naba aei te Tautaeka ao ti nang kakaitau ao e koaua terana ngke e kona ni waekoa kanga mwakurian te karikirake teuana ae nang kakawaki aei. E nang kakawaki naba ibukia kaain Kiribati ao ko bati n rabwa te Minita ao tao akea riki mai ikai te Tia Babaire.

Tibiika: Iai mai iroum te Minita kaekaan anne.

Hon.Tekeeua Tarati: Ko rabwa bon te bwana naba ni kakaitau nakon aia tataonaki n nano kaain Makin ao tao bon te naan *ship operators* ake iai naba aia kaibuke ae aekakin aio. Ae te kanganga ae rinanona ko rabwa.

Tibiika: Tao ko a kabanea te Tia Tei temanna mai Tarawateinainano.

Hon.Taoaba Kaiea: E rabwa riki te Tibiika ao e rabwa riki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Makin ngkai e kona n anganai bwa nna kakoroa ana titiraki. I a karinraea naba ngkana ko kukurei te Tibiika ao tao nakon naba te Minita ae karineaki, I a karinraea naba te uabu are I Bairiki ngkana arona bwa e na kona naba n reke ana ibuobuoki te Minita ma ana Botaki ni Mwakuri, bwa aio kanga bon te titiraki naba teuana ae I tabekia n te tai ae nako ni bon te *term* ae nako are ibukin kanga katamaroan te mena, ibukin buokaia naba ara botanaomata akana I Bairiki ni kangaraoan naba rinnakoia n aia Hon.Booti Nauan ao baikara riki.

Ngaia are tera ngkana arona bwa e kona e katinetinea naba ara bubuti aio te Minita ae karineaki ao ni manga taraa kanga mwiin nab ate bubuti are e a bon tia ni kaman newenewe mai mwaaina bwa e a raonaki ma ana bubuti Makin. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E nakoim te Minita ngkana ko tauraoi ni kaeka anne bwa kanga bon te titiraki teuana.

Hon.Tekeeua Tarati: Ko rabwa Madam Speaker ao e koaua kanga n te tai aio ao kanga akea moa au katauraui nakon aio ma tao I a iraorao ma te Tia Tei ao tao tia manga kanakoa bwa ara karinraa ni kaongora nakon taai aika imwaira ngkana a irekereke naba titiraki aikai. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon ara bwai are imwina. Ara titiraki are imwina e na tabekaki iroun te Tia Tei temanna ae karineaki Tarawateinaieta Hon.Harry Tekaiti e nakoim.

**KAROKOAN TE KATARATARA
NAKON TE TABO ARE E TEI IAI
ANA KIRINIKI TABONIBARA**

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa Madam Speaker ao I kukurei n te bwakantaai aei n tabekarake au titiraki ae kangai taekana:-

Bwa te aba are e tei iai ana Kiriniki Tabonibara I Tarawaieta e bon tuai man bwaka riiti ma ngke e kaukaki ni karokoa ngkai ibukina bwa e bon tuai karaoaki te survey nako iai.

Nna butia te Minita are tabena e kona ni karokoa te kataratara nakon te tabo aei n taina ae riai. Ko rabwa Madam Speaker.

Tibiika: E nakoim te Minita Hon.Ruateki Tekaiara man te Environment.

Hon.Ruateki Tekaiara: *E a tauraoi au aobiti ni kataratara te aba are e tei iai ana Kiriniki Tabonibara ngkana a tia n toua tiaia taan ababa ao ni uota minitina nakon te aobiti naba.* Ko rabwa

Tibiika: Buokan am titiraki ngkana iai te Tia Tei mai Tarawateinaieta.

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa ao buokan te titiraki ao tao imwain ae I kanakoa buokan te titiraki I a bon anga bwanaau ni kaitau nakon temanna ae rine n te MELAD n ana kaeka ae moan te tamaroa. Ma e koaua te kaeka n te tai aio te Tibiika imwain ae I anga buokan te titiraki, bon titebo ae ti a bon tia ni karaoi bwaai akanne te Minita ma bon raou naake abaia akanne inanon au tai ngke I *Mayor* ngkoa ao I a bon tia ni kawara naba am aobiti, ao ti a tia naba ni karokoi miniti akana ko tangiri ngkai.

Ma buokan au titiraki, e na kairauaaki ngkanne tao manga tangirakin riki bwaai ake ko tangiria te Minita ko rabwa.

Tibiika: Te Minita n *Environment*

Hon.Ruateki Tekaiara: Madam Speaker ao e rabwa buokan te titiraki mai iroun te Tia Tei ae

karineaki mai Tarawateinaieta ao eng ngkana e koaua bwa e a tia ni karaoaki aio bon ti are te toutia, ngkana e tia raoi tian abaia raoi taan ababa bwa iraman akana a bon tia raoi, bwa ngkana arona bwa e a bon itiaki raoi ao e a tia n roko naba n ara tabo ngkanne ai tabera anne. Ma e koaua ngkana e a tia n roko anne ni kabane ao tia butia te Tia Tei ae karineaki mai Tarawateinaieta bwa tia rimwiin aio nna kawaekoa naba te kataratara Tarawaieta n te wiiki ae na roko. Ko rabwa.

Tibiika: Buokan riki am titiraki te Tia Tei mai Tarawateinaieta ngkana iai.

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa Madam Speaker ao I rangi n kaitaua te Minita n ana kaeka ao tao e koaua are a bon ongo taan ababa ao e rau nanoia n ana kaeka te Minita ao e koaua tao ai bon te bubuti naba bwa are e a tia ni kawenea bwanana bwa taai raka aikai ao I a kabaea am tabo n taeka te Minita ao tia tarai taairake aikai ao e koaua au onimaki ae korakora iroum bwa are ko bon boou nakon te *Mnistry* ao ko bon *smart* naba. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Iai kaekana iroum te Minita ae ko karineaki.

Hon.Ruateki Tekaiara: Ko rabwa Madam Speaker ao e rabwa buokan

te titiraki mai iroun Tarawateinaiaeta ao are I a tia n taekinna ngkana arona bwa e bon koaua e a bon tia n roko iroua, ma tao e mangao mai iroua ao ti na ukera aio n te wiiki aio ao ti na kataratara naba n te wiiki ae na roko. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei iai buokan am titiraki.

Hon.Harry Tekaiti: Ao ko rabwa kanga akea ma I ti kabwaranakoa teutana te tabo aio, bwa man 2016 ao tao e reke naba tau ni kaitauia naake taan ababa bwa are kanga a bon *sacrifice* n anga abaia ao inanon te maan ae tao ai 5 ngkai te ririki n aki reke aia riiti ao I ataia ngkai bwa e nang reke. Bwa n te tai are ko karaoa iai te kataratara ao tao te *payment* are imwina ngkanne. Ko rabwa te Minita ao tia kaai ni iraorao iaona bwa are n aron are I taekinna I teimatoa n onimaki nakon are ko taekinna ko rabwa.

Tibiika: Iai kaekana te Minita, kai akea kaekana ao ti a nakon ara bwai are imwina e na tabekaki te titiraki mai iroun te Tia Tei temanna ae karineaki mai Betio Hon.Ioteba Redfern e nakoim te Tia Tei.

KARAKAAN TE LEAVE GRANT

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua au titiraki ane ane nambwana 27 n te Ota Beba te Tibiika:-

Bon te titiraki ni kan ota nakon te Tautaeaka iai ana iango ni karaka te leave grant n te tai aei? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti ae ko karineaki kaeka te titiraki.

HE.Taneti Mamau: Ko rabwa te Tia Babaire ao aei ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Betio;-

Te Tibiika I karabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Betio n ana titiraki ao I kukurei n taekinna bwa e na raka aia mwane ni motirawa Taan Mwakuri n te mwaiti ae \$1,500 ni ira kanoan ara Motinnano ao e rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei mai Betio teuana.

Hon.Ioteba Redfern: Ngaia ko rabwa te Tibiika ao I kan kaotai rai te Tibiika bwa bon iraua te raka ae kanga ae nanonna te Beretitenti ikai, bwa kanga eng n aron otara bwa iai taekinana are e na roko n teniua te ngaa. E kona kanga n ti kabwarabwara bwa e aera ngkai e aki roko te mwaiti ane \$1,500 n \$3,000 n aron otara, bwa ti ataia tao ngkana iai te bitaki ti aki ataia te Tia Babaire ngkana e kona ni kabwarabwara te Beretitenti. E rabwa.

Tibiika; Te Beretitenti ae karineaki HE.Taneti Mamau.

HE.Taneti Mamau: E rabwa buokan ana titiraki ao e koaua I kaeka kibun ana titiraki are kanga te raka. Iai te raka nakon te *leave grant* ao n aron are a bon tataneiai Taan Mwakuri n te Tautaeaka a tia ni karerekea \$1,500 te raka ngkanne are kanoan te motinnano ae boou manga \$1,500. Nanona ngkanne ni botana ngkanne \$3,000 ma au kaeka arei e ti kaineti nakon kanga te raka ni mwaitin te mwane ni motirawa. E rabwa.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki te Tia Tei mai Betio.

Hon.Ioteba Redfern: Ngaia ko rabwa te Tibiika e ang e rarabwa te Beretitenti bwa e a mataata raoi ngkanne are e a tia ni kataia ni kabwarabwara n te tai aei. Ae ngaia ngkana ti kataia tao ni kaboraoa otara ngkanne ngaia e na kaea te mwaiti ae \$3,000 n are ngkana e a ira te raka mwaitin te *leave grant* ngkanne are e na reke nakoia Taan Mwakuri. Tao ngkana eti otara ngkanne ao tia boraai ngkanne iaon aei ao I karabwa riki te Beretitenti n ana kabwarabwara iaon aei. E rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti iai am kaeka n anne, akea ao ngaia ti a nakon ara bwai are imwina te ti ae na tabekaki iroun te Tia Tei temanna mai

Tarawateinaiaeta Hon.Terieta Mwemwenikeaki.

KAWAEKOAN KARAOAN KAWAIN BUOTA

Hon.Terieta Mwemwenikeaki: Ko rabwa te Tibiika ae ko karineaki ao e koaua I kukurei n taekina au titiraki ae kangai taekana:-

E kona te Tautaeaka aei ni butimwaea te bubuti ibukin kabaitian karaoan raoi te kawai are I Buota I North Tarawa Tarawateinaiaeta ao n taraia bwa te bubuti ae raka ngkai bon iai kakawakin tibwangan te kaawa aei te Tautaeaka ao nakoia kaaia Kiribati ake a maeka iaon Tarawa ma Betio? Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E na kaekaaki te titiraki anne iroun te Minita man te *Infrastructure* ae ae Hon.Willie Tokataake, e nakoim te Minita.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Tarawateinaiaeta n ana titiraki ao aio kaekana ngkanne:-

E a tia te babaire ibukin karaoan kawai ake aki karaoaki ian te karikirake are te Kiribati Road Rehabilitation Project ao karaoan kawain Buota bon kanoan nab ate babaire aio. E na waakinaki mwakurian te kawai ngkana e

tauraoi mwanena. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki teuana te Tia Tei Tarawateinaieta.

Hon.Terietta Mwemwenikeaki: E rabwa I a karabwa te Minita n ana kaeka ae rangi n tamaroa. E koaua kanga bon tein te kaeka are e bon kaotia bwa kanga te bubuti aio bon ti aki te bubuti ae boou ao e koaua tao e a kaman e taekinaki naba irouia Taan Tei ake imwaira. Ao tao I ti kan kamataai are e a tia te babaire ao kai bon te bubuti ae kona ni maan ao tao te babaire are e karaoaki ni ngai raoi ni ngai te babaire, te babaire tao n te ririki aika nako ke tao tibwa te babaire tao n tein te Tautaeaka aio ibukin taekan kawan Buota e rabwa.

Tibiika: Am kaeka te Minita ae ko karineaki.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Tia Tei ae karineaki ni buokan ana titiraki, eng te babaire n te Tautaeaka aei. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Iai buokan am titiraki te Tia Tei mai Tarawateinaieta te kauoua n tai.

Hon.Terietta Mwemwenikeaki: E rabwa ao ti a karabwa ngkai ngaia e mwannanoaki naba taekan te kawai are e a tibwa waakina te Tautaeaka

aio ae tia tibwa ataia bwa tao ai tibwa iraua aia tai ni bowi ao ngaia e a tia naba aia babaire iaon taekan kawain Buota. Ibukina bwa e a tia te kaeka are taekan te karikirake are ni kawai, ane katamaroan te naan kawai. Ngaia are ti bon kan titiraki bwa tao kanga buokan te titiraki bwa are ti ataia bwa tao kanoan naba te Motinnano ao bon katiaan te naan kawai akana iaon Kiribati ni kabane ake bon reitan te karikirake are e a bon tia ni waaki iaon katamaroa te kawai.

Ma tao bon te kantaninga ngke ti tabekia bwa kanga ngkana e kona n taraaki bwa kanga te bubuti ae raka, ian are kanga bon Buota bon te tabo ae rangi ni kaan ao ngkana arona bwa I ataia bwa iai naba te titiraki iroun n Tia Tei temanna are e titiraki bon tain Tarawaieta ni ngai tain karaoan kawain Tarawaieta. Bwa ti ataia bwa man te waaki ae tia n nako ao e bon rangi ni maan aron karaoan te naan kawai bwa are ti ota n anne n aron te kanganga ae mwaiti. Ngaia are kanga ti bon kan tabekia bwa te bubuti ae raka tao bon ibukia kaain Buota, ti aki kan karaka aron te kaawa aio bwa tao bon ibukina ae kanga bon iai kakawakina bwa are ti aki ti kaain Buota ae ana ti kabwaia ngkana e tia kawaira aio bwa bon iai kaawa tabeua are kanga ataein te reirei, akana a bon ririanna naba e nang *depend* are e bon tia kawain Buota, ao a kona ni buokaki kaawa aki toki

n rangi ni kakabongana tera arei tao te katabwanin ni kabonganaan kawain Buota e rabwa.

Tibiika: Am kaeka te Minita ngkana iai.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Tia Tei ae karineaki ni buokan ana titiraki ao e koaua eng, n aron are I taekinna e a tia te babaire e a bon tia ana babaire te kabineti ni bon tao te wiiki ae nako ke tao te wiiki aio. Are e nang karaoaki te kawai are mai Anraei ni kangai ao e a roko naba ni karokoa Buota. Te kawai ae na karaoaki ngkana e roko karaoan te kawai I Buota ao e na karaoaki te kawai are ana *main road* Buota te kawai are e biri I Tanrake, te kawai are e rinnako inanon te kaawa nako Meang ao te *feeder road* are e biri n aban te tia ababa are nei Teniiti akanne kawai akana ana karaoaki ngkana e a roko te karao kawai I Buota. Ao anne ae iaon kawaina ngkai ae ngkai e a kakaekaki mwanena ao e nang moanaki karaoan te kawai mai Anraei ni kangai ni karokoa Buota.

Ngaia are tao e taku bwa e a mataata naba iai ngkanne te Tia Tei ae karineaki. Iai naba ngkanne ae ti tabe naba ngkai ni karaoia iai te naan bwai ni mwakuri are ti kantaningaia bwa ti na kanakoi naba nako Buota mai irouia naba man aia bubuti naba Taan Tei ake

raora are a bubuti bwa e kona ni karaoaki naba kawain moa ngkai Buota imwain are e a bon karaoaki raoi te kawai ae abwabwaki aio. Ae aio e na karaoaki tao nakon tao iraua ae kan reke te ririki ao tao e nang tibwa roko I Buota. Ma iai moa ngkanne are iaon kawaina ngkai ae nang karaoaki, e tia ngkai ara *grater* ngkai are e karaoaki iaon kawaina n tia. E tia ao e a mwanga naba n tain te ora nako Buota ni karaoa moa te kawai ni katamaroa teutana imwain are e a bon roko raoi ngkanne are bon karaona te kawai are I taekinna anne. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki te Tia Tei.

Hon.Terieta Mwemwenikeaki: E rabwa te Tibiika ao I a bon kaitaua te Minita n ana kaeka are I taku bwa e rangi ni kakukurei I taku bwa are a bon ataia kaain Buota bwa are e a bon iaon kawaina ni waakinaki kawai. I a reita naba te karabwarabwa nakoia raou n Tia Tei akana uoman ake ngaia a bon teimatoa aron buoka aron ana kainnana Buota man ana waaki te Tautaeaka E rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki ane imwina e na tabekaki iroun te Tia Tei temanna ae karineaki mai Nikunau Hon.Tauanei Marea e nakoim.

**TAEKAN ANA BONO BETANIA I
NIKUMANU I NIKUNAU**

Hon.Tauanei Marea: Ko rabwa Madam Speaker ao imwain ae I tabeka au titiraki ao bon au moantai naba n taetae inanon tain te Auti n te tai aio ao I kan anga bwanaau ni kamauri nakoim te Tibiika ma kaain am aobiti, te Beretitenti ma te Kauoman, Minita ao ai bon ngaira Taan Tei ni kabane ao ni ikotaki naba ma kaain au abamwakoro ae Nikunau eng te bwana moa ni kamauri nakoimi, kam na bane ni Mauri ao ngkanne I a tabeka au titiraki are nambwana 17 ao e kangai taekana:-

I kan bubuti bwa e a bwaka ia taekan buokan ana bono Betania I Nikumanu I Nikunau are e a bon tia naba n roko n noria kaain ana tiim ana aobiti te Beretitenti n taai aika nako ko rabwa?

Tibiika: E na kaekaaki am titiraki iroun te Beretitenti ae karineaki HE.Taneti Mamau e nakoim.

HE.Taneti Mamau: Ko rabwa te Tibiika ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna mai Nikunau ae karineaki ao aei kaekana. I kukurei ni kaotia bwa e a tia ni waaki te kabobwai ibukin bwain ana bono Betania are e kainnanao karaoana. E rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei ngkana iai.

Hon.Tauanei Marea: Ko rabwa Madam Speaker I kaitaua te Beretitenti n ana kaeka e rangi ni karau nano ao e koaua bon ongora ngkanne naake aia tabeka aio ao eng are e a waaki te kabobwai n aron are e a kaeka iai te Beretitenti ao tao bon buokan te titiraki tera ngkanne e a manga waekoa ni katokaaki n te moan kaibuke. Bwa are ngaia tao are e a waaki te bobwai tao a tia n reke tera ngke e a waekoa ngkanne katokakia n te moan kaibuke riki ngkai e a manga o teia naba ngkai n te tai aio ao eng tao e aonga naba n are e waekoa naba n toki te kanganga aei e rabwa.

Tibiika: Am kaeka te Beretitenti ae karineaki.

HE.Taneti Mamau: I karabwa buokan te titiraki mai iroun te Tia Tei temanna ae karineaki mai Nikunau ao e koaua anne ae bon kakaraoaki ngkana e tia te bobwai ao bon te moanibwai ke te moan kaibuke are e tauraoi ao a toka nako naba bwain karikirake aikai, ao riki ibukin kainnanaoia kaain Betania ana bono Betania iaon Nikumanu I Nikunau. Ao e rabwa.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki te Tia Tei.

Hon.Tauanei Marea: Iai te Tibiika ao eng I a kaitaua moa anne bwa ngaia are e a tia ngkai aio ao ngaia tao bon buokan ngkanne te titiraki eng bwa tao I a ti kai rekerekea naba bwa are ngkana iai kainnanon Nikunau inanon bain ana aobiti te Beretitenti iaon naba te bono tera ngke e a uringaki naba irarikia. Ko rabwa.

Tibiika: te Beretitenti ae karineaki am kaeka.

HE.Taneti Mamau: Ao e rabwa buokan te titiraki ao n te taua ni mwii iaon te rongorongo are I anganaki iai riki irarikin Betania bwa te bono naba iaon KUC Tabutoa ae kaai ngkai ni biriakinaki. Ao tao bon akanne kanoan mwanangan te tiim are e roko ikekei. Ao ngkana riki irarikin bwa are aikai ana bubuti te abamwakoro ae Nikunau are e na riai n roko ngkanne ngkana ikekei ao I a manga ongora irouia kaain te aobiti bwa e koaua a kaai naba ni kakaeaki angaia ni kabaitiaki. Ao e rabwa.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki, ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekaki iroun te Tia Tei temanna mai Tarawateinaieta Hon.Harry Tekaiti e nakoim.

**KAINNANOAN MWAKURIAN ANA
RAWA KAINABA**

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa Madam Speaker ao aio kauoua n titiraki n te bwakantaai aio ae kangai taekana:-

Ni karaoan te boraraoi ibukin karaoakin kenakin raawa te naan lagoon passage ibukin kawa aika Kainaba ao Nabeina ao e teretere n te workplan bwa ana kaai ni mwakuriaki. Te titiraki bukin tera ngkai e tuai mwakuriaki ana rawa Kainaba? E rabwa.

Tibiika: E na kaekaaki iroun te Minita n te Iti ae Hon.Willie Tokataake e nakoim.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Tarawateinaieta n ana titiraki ao aio ngkanne kaekana:-

Iai moa riain rinanoakin raoi te kanganga are e kakoauaki bwa e a riki man korakoran te aira are e a manga katika te tano ni manga kanoai taabo ake a tia ni kenaki, aio are e noraki ao ni kakoauaki ngke e moan kenaki ana rawa Nabeina. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei mai Tarawateinaieta teuana.

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa ao aio buokan au titiraki ao tao I kaitaua te Minita n ana kaeka ao tao e koaua tao kai bon reke ni kairekerekei kaawa aikai Madam

Speaker bwa are bon ngai naba n te tai ae nako are ti karaoa te boraraoi ibukin kaawa aikai ao I noori bwa iai uoua mwanen kaawa aikai bwa ana riai ni karaoaki, ma e koaua bwa inanon te mwakuri are e a tia n taekinna te Minita ae rine bwa iai te kanganga nakon n are Nabeina.

Buokan au titiraki Madam Speaker nna butia te Minita ao tao kanga e aera ngke aki kaman noora aio imwain are au kantanninga bwa e na bon iai te *assessment* ae na kaman karaoaki imwain te mwakuri nakon taabo aikai. Ao buokan au titiraki e aera ngke kam aki kaman nora aio are ngaia e a karika rotakin ana rawa Kainaba. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minita am kaeka.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Tia Tei ae karineaki ni buokan ana titiraki ao te karautaeka ngkai tao e aki kaman noraki aio, ma are tao e koaua kaain ara tabo ni mwakuri are kanga akea aia konabwai ni kona n ataa aron biribirin te aira ma terana riki, ti te bwai are ti karaoia ti a ti karaoa naba te mwakuri are ti na karaoia are ti na kaeta ao ngaia anne bukina are ngke e kenaki te rawa ao ngaia iai te kanganga nakon, e kenaki ao e a manga on e kenaki ao e a manga on naba. Ngaia are anne ngkanne bukina are e a katokaki ngkanne manga karaoan are teuana arei bwa e a

moanna ni matebuaka te mwakuri bwa are ai aron ae nang moanna ni mennako ao ni mannoki te mwakuri. Bwa are ko karaoia e a manga moan koa manga karaoia e a manga moan oki naba.

Ngaia are anne bukina are a taua ara koraki iai n te tai arei. Ma e aoria bwa are ngkai e a rangi ni korakora tangiran karaoakina ao ti na bon kataia ni kona ni karaoia are ti na kona ni karaoia inanon te tai aio ao ti na kona ni ibuobuoki ma te bubuti aio n aron ane e tangiraki ti na manga bon kataia n nako n noria. Bon iai te kamatebwai ngkai ae karaoaki tao e na rangi n ananau aron te kamatebwai. Ma ti na kataia moa ngkai ni keiaki ni karaoa moa are ti kona ni karaoia imwain raoi are e a bon tia te tamnei ae bubura. Ao tao anne ae iaon kawaina ni karaoaki te Tibiika. Ko rabwa.

Tibiika: Te kauoua n tai boutokaan am titiraki ngkana iai te Tia Tei mai Tarawateinaiaeta.

Hon.Harry Tekaiti: Ao ko rabwa Madam Speaker ao eng bon buokan riki au titiraki nakon te Minita ae rine. Nna ti butia iai tao ngkana arona bwa e kona n tauraoi ni kaeka buokan au titiraki aio tao iai kanga nikiran mwanen Kainaba n te tai aio bwa are I ataia bwa are a kaai ni mwanenaki karikirake aikai ni kauoua ao ngkana arona bwa tao e a bon bane naba I Nabeina, ke tao

ngkana iai te nikira te Minita ibukin are I Kainaba. Eng tao I bon ti kan buoka te titiraki ti te kan ongora iai ana nikira ni mwane ngkai Kainaba inanon baim te Minita ke tao e a bon bane ibukin Nabeina.

Tibiika: Te Minita

Hon.Willie Tokataake: N aron kaongoau te Tibiika ao e tuai bane mwanen te karikirake bwa are bon nanona e na bon riai ni uoua te rawa aika ana kenaki ngaia kanga e bon tuai bane moa mwanen te karikirake aio. Ngaia anne bukin are I taekinna are I kangai e kona ni manga tauraoi ara Botaki ni Mwakuri ni manga nako ni manga waakina te mwakuri ibukina bwa bon iai mwanen iai nikiran mwanen te karikirake aei, bwa are e tuai tia are teuana. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ko rabwa te Minita ma I a bubutiko I tuai anganiko ao koa kaeka naba ngkanne imwina I anganiko ao koa teirake naba ni kaeka te Tia Tei I a bubutiko. Ao kabanean buokan am titiraki te Tia Tei e nakoim.

Hon.Harry Tekaiti: Kabaneana ao e koaua tao I a bon kaitaua te Tibiika tao e koaua ae I noora nanona ae abwabwaki ao ngaia tao e koaua e a rangi nanona ni kan kaekaeka nakon ara titiraki aei ao tao e koaua tao e mwaninga ae ko tuai anganna ana tai ma e aoria I a bure ana

bure, ma e koaua tao n aron ae nna ti kabwarabwara teutana bwa te rawa are I Nabeina e a tia akea te kanganga iai e a nang nakoraoi. Eng kanga irou e aki manga okiraki Nabeina bwa e a tamraoa. Ngaia are I tangiria ibukin Kainaba bwa are bon tuai karaoaki ma e rabwa ana kaeka bwa e na bon kibaria n te tai ae waekoa.

Ma bon buokan au titiraki Madam Speaker bwa are ngkana ko tara ara kaawa ae Kainaba bwa ngkana tain te bwataka n ora ao kona rianna bwa tao bon 2 te kilometer te raroa nako naano te Tibiika ae ko rine ao tao bon anne teuana te kainnanao ae nang korakora irouia, bwa are ara kaawa naba aio n aron ae na uringaki bon taan mwakete, ao n angiin te tai a bon nanakomai ni uouoti mai aia bwai ni mwakete.

Ngaia are te rawa kanga bon te *means* irouia are e na kona ni buoka aron kawaekoan kanga aia mwamwananga ke tao buokaia ni mwakete ni karokoia tao n Tarawateinainano are ngaia kanga ti aranna bwa kanga te tabo ni mwakete. Ngaia are kanga bon anne kanga ti kabwarabwaraan teutana ma ngkana arona bwa tao e na tiku ni maan nna bon rangi n nanokawaki te Tibiika bwa are angina aine akana ataei, ngkana a nang katan n te rawa ao ngkana arona bwa tao nna bubutia I a boboa waen te Minita ae karineaki

bwa tera ngke arona bwa e kabaitia ao ni manga ienikuria riki aron tarakin te kainnanae I uotia n te tai aio ao ke e bia moanibwaia bwa teuana te *issue* ae kanga tao e *priority* irouna anne buokan au titiraki Madam Speaker. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minita ae ko karineaki am kaeka Hon.Willie Tokataake.

Hon.Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I kabwara au bure I a kabwara moa au bure ngke I a kibarake naba n rimoa imwaain are ko kumeai bwa nna teirake I a kabwara au bure te Tibiika. E koaua I a butimwaea ana tabeka te Tia Tei ae karineaki ao e koaua I taku bwa ti noora nanon te bwai ae kataia n taekinna te Tia Tei ae karineaki ao n aron are I taekinna naba nakoina ni kaekaan ana titiraki aika nako are ti bon tauraoi. Ao ngkai n aron ae I taekinna ti tauraoi ni wakinna, e tauraoi ngkai ara Botaki ni Mwakuri ni waaki ni karaoa nanon te kainnanae are e tabetabekia te Tia Tei ae karineaki. Ao ti noora riain are e taekinna ao ti na waaki kanga bon anne ngkoa n te tai arei ti kabwara bure iai ngke e tauaki n te tai arei ian are kanga iai iangoan are kanga rimwi e a okioki te mwakuri. Ma are ngkai tao e koaua a rangi ni kainnanaoia ao e aoria bwa are tao e a manga taraaki are imwina ma tia waaki moa ni karaoa aio n te tai aio ao ko rabwa te Tibiika ao I karabwa naba te Tia

Tei ae karineaki ni buokan ana titiraki e rabwa.

Tibiika: E rabwa anne ao ti a nakon ara titiraki are imwina e na tabekaki iroun te Tia Tei temanna ae karineaki mai Maiana Hon.Vincent Tong e nakoim.

**BUBUTI KARAOAN TE BONO
IMARENAN TEMATANTONGO AO
AOBIKE I MAIANA**

Hon.Vincent Tong: Ko rabwa Madam Speaker ngkai ko karekea au tai ni kanakoa au titiraki ao I nang kukurei n tabeka au titiraki n te bwakantaai aio ae kangai taekana:-

E kona te rabwata are tabena ni buoka karaoan te bono imarenan kaawa aika Tematantongo ao Aobike iaon te abamwakoro ae Maiana ngkai e a rangi n rootaki n te kanaki ao iabubutin taari riki n tain te oniia ko rabwa Madam Speaker?

Tibiika: Ao e na kaekaaki am titiraki iroun te Beretitenti ae rine HE.Taneti Mamau e nakoim.

HE.Taneti Mamau: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Tia Tei temanna mai Maiana ae karineaki ao aei kaekan ana titiraki:-

E na karaoaki te kamatebwai mai irouia taan rabakau ibukin mataniwiin te aba iaon te aono ae maneweaki aio ibukin noran te ang

ae te kabanea n tamaroa ibukin kamanoan te aono aio ao ko rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei mai Maiana ngkana iai teuana te tai.

Hon.Vincent Tong: Ko rabwa Madam Speaker ao ko rabwa te Beretitenti ibukin am kaeka ao titiraki ke au *follow up question* imwiin anne ngkai e kakoauaki bwa kanga e rangi ni buburakaei te tabo ae e *involve* aio ke kanga e rotaki n te oniiia ao e korakora iai te kanaki, ao ko taekinna bwa e na iai te *study* ko kona n taekinna bwa e na nako ni ngai te *study* ao ngkana arona bwa iai te *study* ae na karaoaki e na waaki ni ngai te mwakuri nakon te tabo ae a bubuti bwa aonga n ataia kaaain kaawa aika a taekinaki aikai ni ikotaki ma bon au abamwakoro ko rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti ae karineaki.

HE.Taneti Mamau: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa buokan ana titiraki te Tia Tei temanna mai Maiana ae karineaki ae tao e tangira riki te kamatata iaon taina. Eti e rangi ni bubura te aono are e taekinna te Tia Tei bwa e kanga e karekerekei uoua kaawa. Ao bon iai te moan kamatebwai are e karaoia te tabo ni mwakuri are mwakuri ao korakora ke te MISE ao e tia ni karokoa ana ribooti ao ngkanne e a manga noraki ngkanne irouia taan

rabakau n te tabo ni akawa, are kanga iai rekerekeia iaon te *coastal assessment* bwa e kakawaki bwa e na bon noraki raoi bwa imwin te ribooti are e karaoaki ao e roko inanon bain te aobiti ke te tabo n akawa ao ibukin abwabwakina ma te katautau ngkoa ngke e kaotinakoa te MISE ae \$200 tabun te ngaa kanga te kataumwane ngkoa iaon te mena are e karaoaki ni 2017. Ao ngkanne kanga imwiin te roko ao a manga nako ni kitea kanoan te ribooti anne ao e noraki ae iai bon te aono anne e aki rangi ni buaka. N te aro are e na kona ni buburakaei te urubwai kanga n aron te ribooti bwa kanga e mena iaon te *low energy zone* ae kanga kanga e uarereke te korakora.

Ao te kauoua bon iai te naan tongo n te tabo anne n te aono n anne ao te kateniua, iai rakai ke te naan bwaa a kona ni ibuobuoki naba n totokoa te aba, ma tao ngkanne ngaia ane e a tangiria te tabo n akawa kanga katurua riki aron aia kakai man aia itera ngaia ni kamanoi kanga kaubwai akanne. Ngaia ane anga te katautau nakon Okitobwa ae na roko, I Maiana ni waakina te kamatebwai n ana itera ngkanne te tabo n akawa. Ao e rabwa tao e a matata anne.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia Tei ae ko karineaki ngkana iai te kauoua n tai.

Hon.Vincent Tong: Ko rabwa Madam Speaker ao ko rangi n rarabwa riki te Beretitenti n am kaeka au titiraki ae imwina kanga ti aki raoi te titiraki kanga bon te bubuti ni kaoriori ngkana arona bwa e na bon iai te *study* ao n ai aron are ko a tia n taekinna ao e nang otinako inanon Okitobwa ngkanne ngaia te Beretitenti e na kona te Tautaeaka tao ni *consider* bwa tao e a kareketai naba te *study* ke te tiim anne tao ni karaoa naba te *survey* iaon Maiana n tarai riki itera tabeua. Bwa a rawata riki taabo aika a rootaki n te kanaki iaon Maiana e rarabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Beretitenti am kaeka.

HE.Taneti Mamau: E rarabwa buokan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Maiana ao e koaua bon anne ngkanne kanga aron ara Policy ke ara kainibaire n te tabo are e roko ana tiim te Tautaeaka ao e kareketai naba ni maroro ma te botanaomata ibukin taabo naba ake a kainnanaoaki. Ao ti kaitaua bwa bon raona naba n Tia Tei are temanna are mai Maiana are n ara itera bon akanne naba ae e a tia n raa kanga ni bubuti tarakin naba karikirake tabeua iaon Maiana ake ana kona ni ibuobuoki ni kaineti ma kanga te kanaki.

Bwa are e koaua bwa kanga te kanaki bon te kanganga ngkai teuana ae tabangaki iaon abara ae

Kiribati. Ma eng a taraaki naba ni kabane kainnanon Maiana ake ana rekereke ma kanga te aekaki ni kanganga aei ao e rabwa.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki ngkana iai, ngaia ti a nakon ara titiraki are imwina.

Hon.Vincent Tong: Te Tibiika kabwara au bure ko anganai ma iai au boraraoi ma raou ane te Tia Tei are temanna ngkana ko kona taiaoka.

Tibiika: Ao kabwara au bure ngaia e a motikia e a kabanea raom n Tia Tei are temanna mai Maiana Hon.Koraubati Remuera e nakoim.

Hon.Koraubati Remuera: E rabwa te Tibiika ao tao e kakawaki bwa are te moantai n taetae aei ao bon au taeka naba ni karabwarabwa ni kaitau nakoia kaain Maiana ngkai anganai te mwioko ngkai I a mena inanon te Auti aei ao aei te bwai ae kakawaki ae a na ongo, ao I a reitia naba ma aia taeka ni kamauri nakoimi ao nakon te Tibiika te Beretitenti te kauoman, Minita ao ai bon ngaira ni kabane ake ti a bane n roko inanon ana Auti n Tei ae mimitong aio. Kam na bane moa ni Mauri.

Ao I a kan reita ana tabeka raou n Tia Tei mai Maiana e kakawaki bwa are bon ti teuana te abamwakoro aei tabera ae kakawaki ibukin ara

abamwakoro ao I kan reitia ana tabeka raou n Tia Tei mai Maiana ae kakawaki bwa are bon ti teuana te abamwakoro aei tabera ae kakawaki ibukin ara abamwakoro ao I kan reitia ma e kabwarabwara te bono ao ikanne reitakiu ma kaain au kaawa are Bubutei ao iai naba kan buokakia ibukin kanga te kotiweei are e kataia ni kamaenakoa te nei ao taari, ao e rootaki ao e titebo bwa e a moanna n rootaki ao e a rinnako taari iai ao te bwai ae riki e a manga rootia auti ake a mena irarikin te Nei. Aei te kanganga ae e a bon tibwa riki n taai aika nako ae ngkana iai ana babaire te Beretitenti ngkana e kona riki imwain riki ae tao e na bubura tao tera te kamatebwai are e na karaoia I a katikua inanon bain te Beretitenti ao e rarabwa riki te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti ae ko karineaki.

HE.Taneti Mamau: Ao e koaua e rabwa buokan te titiraki tao iroun te Tia Tei are temanna arei ae karineaki mai Maiana ao anne n aron are I taku, akanne tabera. Ma iaon te kotiweei are bon iai are e a tia ni karaoaki n te aua n ririki ae nako ngkana e koaua bwa manga iai te uruaki iai anne naba ae e a noria naba te tiim arei ngkana e roko ikekei. Ngaia are kanga e kaokoro ngkanne anne bwa are e na bon aitara riki te tabo ni mwakuri are Mwakuri ao Korakora. Ma anne e a

noria naba ngkana e roko ikekei. Ao ti na bon kaungaia naba tao Taan Tei kanga kakawakin naba are ngkana bon iai karikirake man ami abamwakoro ao e kakawaki naba are e na bon rinanon te Kauntira. Bwa are anne riki ae ti kaungai ngkami bwa bon kawaina kawain te mwakuri. Ma e aoria bwa are ngkana uotaki nakomai ti kataia ni bon ibuobuoki iai ma bon akanne naba akana kawaina ae e na baiti naba iai. Ao e rarabwa te Tibiika.

Tibiika: I taku bwa e a bon boo 4 ai uoua te miniti ao tao e a bon boo ao I a kamotirawa moa te Auti ibukin te *Afternoon Tea* ao tia manga kaitibo ikai ni iteran aua.

MOTIRAWA NI KATOKITAKA

Tibiika: Ti a waakina are ti a tia n toki iai n ae e nako ao ti a roko ngkanne n ara titiraki are imwina. E na tabekaki iroun te Tia tei temanna mai Onotoa, Hon. Taiaki Irata. E nakoim te Tia tei.

KABWAKAN AIA MWANE TAAN ABABA NI KAINETI MA KATEAN TAIAN PRE-SCHOOL IAON ONOTOA

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker*. Ao imwain ae I kanakoa au titiraki ao bon te bwana ni kamauri ae e teimatoa

mai Onotoa nakoim Madam Speaker. Mauri!

Aio ngkanne taeka au titiraki. I *kan titirakina te Minitita are tabena, bwa tera bukina ngkai e aki kabwakaki aia mwane taan ababa iaon Onotoa bwa boon mwini korean arokaia te nii are e reke ni mwaken abaia ni kaineti ma katean taian Pre-School?* Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita ae e karineaki ae e na kaeka, Hon. Ruateki Tekaiara ibukin *Environment, Lands and Agricultural Development*. E nakoim.

Hon. Ruateki Tekaiara: Ko rabwa Madam Speaker ao aio ngkanne ana kaeka te Tautaeaka. *E na bon ti nako te kabomwi ibukin korokai nakon aba ake e ritiani te Tautaeaka. N te tai aio moa, ao bon taben te tia bwaibwain te pre-school karekean nnen ao katean ana pre-school aon ikotaki ma kaitiakan te pre-school.* Ko rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Onotoa ngkana iai te moan.

Hon. Taiaki Irata: E koaua are n ana Moti n nano ara Tautaeaka ao e moanibwaia te *pre-school*. Ao n taai aika nako ao iai ana tutuo are kanga e waakinna bwa a nang kabwataki; a nang karinaki iaan te *Ministry of Education*

Ao I Onotoa ai 14 ngkai ana *pre-school*. Ao ana wards mwiatina 10.

Are nanona bwa iai nanon Onotoa, kain Onotoa ni boutoka te *pre-school* ibukin kanakoraoan riki te reirei riki nakon te Moanrinan.

Ngaia are buokan te titiraki *Madam Speaker*. Bon te bubuti nakon te Tautaeaka, e kona ni buokia taan ababa are a butimwaea te *pre-school* bwa a na kateaki I abaia ni kabwakaki boon mwini aia nii. Ke e kona ni karinna n ana Kainibaire bwa n aron are taekinna n ana Moti n nano bwa iai tabbo are e na ritinii. E na kabwakai ritinakini n aron taabo ake a kabonganaki ibukin te botannaomata n aron te Umwantabu ao marae n takakaro kanoan ana Moti n nano are e taekinna.

Buokan te titiraki *Madam Speaker*, e kona n nora riaina aio ngkana e kanimma naba iaan ana Kainibaire aio ke ana Moti n nano aio. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita am kaeka.

Hon. Ruateki Tekaiara: Ko rabwa *Madam Speaker*. Kanga manga bon te bobou ae e boou aei ao te iango ni kakaewenako nakon te Tautaeaka e na tara aio. Ma are bon arona, ngke e kaunga kaboakia taan reirei te Tautaeaka ao bon tabeia taan *providers* katean aia reirei ae *pre-school* ma a na ti kaei te naan *criteria* ibukin ana kabane

te Education ibukin kaboakia taan reirei.

Ma are ngkai ai manga te kakaewenako teuana ae e boou bwa ti na kona n ritini taabo aikai n aron ae ti na ritini taabo ake tabeua n aron are te Moti n nano. Ti a manga bon taraia ma nanon ara Tautaeka. Ti a manga bont araia ni karabinoa inanon ara Kabineti, bwa tera ana iango n aron aio ao ti a manga moantai. Ngkana tian reken aio ao ti a kai reitaki ma te Tia tei ae rine ao boni manga Kiribati ae e bwanin ibukin manga noran riain aio. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Onotoa ngkana iai te kauoua n tai.

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker*. E koaua bwa aio are kanga ti boni biriakinna ngke I mena I buki. Ao ni kaongoakiu irouia taan ababa, a taku bwa e a tia aron kanga kabwakakin boon aia nii. Ngaia are a tuangaki kawaia ao a karaoa ngkanne nanon are a tuangaki are a na rinanon te Kauntira. Ao ngkanne man te Kauntira ngkanne a manga butiai bwa N na ibuobuoki ma ngaia ni kawaerakea nakon te *Ministry of Education*. I aki ataia ngkanne bwa e a kanga nakon te *MELAD*. Ma aio ngkanne kanga kawaina ae ti anganaki, ngaia are I amanga uotia nakonte *Ministry of Education* ao I a

tuangaki ngkanne bwa e nang maan. Tao e kan reke teuana tabun te namwakaina biriakinan kabwakakin boon aia nii taan aba iaon Onotoa.

Ma ngke e a roko imwina, ao a karautaeka kain te *Ministry of Education* bwa ti aki tabeia. Ngaia are I boni karinna n au titiraki bwa tera ngke arona bwa ara Tautaeka aio e kona naba n nora riaina iaan ana Moti n nano are e a tia n anai nanoia kain Kiribati ao bon Onotoa naba ibukin are a nang tara ngkanne te naan kateitei ake a kabonganaki ibukia te botannaomata bwa a nang kabwakaki aia riiti n aron are I taekinna mai imwina.

Ngaia are e aoria bwa I a katikuia inanon bwain te Tautaeka bwa e a bon iangoia bwa e aoria naba n ae e reke buokaia taan ababa ibukin boon mwin aia nii. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita am kaeka n anne.

Hon. Ruateki Tekaiara: Ko rabwa *Madam Speaker*. Eng are bon te moantai, bon taben are ana reirei te reirei. E na karaoa te kaitiaki ni kaea nanon are e tangiria te Education, ao bon tabena naba kaboan bwaai are kanga a rotaki n aron aon tano.

Are imwina ngkanne, are manga barongakin taoritinakin te *Pre-*

school tao manga taben te Tautaeka ae imwina. E na manga roko te Tautaeka imwin anne.

Ma ngkai moa ibukin taian nii ma taian mai ake a koreaki ibukin kaeen nanon te *Education*; bon taben te Kauntira are na *pre-school*, taben te Aro are ana *pre-school*, taben riki te *school providers* te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki te Tia tei mai Onotoa, te kateniua n tai.

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker*, ao tao ai boni kakaitau nakon te Minitita are e a tia ni kaeka au titiraki are a bon ongor akain abau ae Onotoa. Ngaia are tao e kakawaki naba bwa a na bon ongo naba ana babaire te Tautaeka. Ko rabwa *Madam Speaker*. Tao ti ngaia.

Tibiika: E nakoim te Minitita am kabanea ni kaeka.

Hon. Ruateki Tekaiara: Ko rabwa *Madam Speaker* ao e rabwa naba te Tia tei ae karineaki mai Ontooa ao e rabwa naba kain Onotoa. Kanga bon ti au manga kaunga nano nakoia kain Onotoa ao bon ni kabane reirei ake a rekereke iaan te *pre-school*. Bwa are ngkana e waaki te Tautaeka n riitinakin taabo aikai, are ti boni kainanoa tian aontano imarenaia taan ababa. Bwa e aki kona naba ni bwaka te

mwane n te tai ae waeako ngkana arona bwa e a ritinna te Tautaeka.

Ngkana arona bwa e na ritinna, ngkana e tuai raoi tia aontano. Bwa re e tia aon tano man te bowi. Enako te kataratara ao maikanne are e a bwaka naba te mwane n riiti. Ma ngkana arona bwa tao e na ritinaki, ti na butia aomata ake a bwaina te *pre-school* are e a bwaina ngkai te Tautaeka. E a kaboia taan reirei ngkai te Tautaeka bwa a na uaia ni ibuobuoki ma boni ngaia ni kabane bwa e aonga n aki manga mangaongao aon tano n te aro bwa e aonga ni baiti bwakan aia mwane. Ko rabwa.

Tibiika: E rabwa ara titiraki anne ao ti a nakon are imwina. Te titiraki e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Betio, Hon. Ioteba Redfern. E nakoim te Tia tei.

KARAKAN BOOIA TAANI MWAKURI IROUN TE TAUTAIEKA

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa *Madam Speaker*. Ao au titiraki ane e oti iaon te ota bebwa nambwa 26. *Bon te titiraki nakon te Tautaeka, iai ana iango ni karaka booia taani mwakuri n te Tautaeka?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E na kaekaki am titiraki iroun ara Beretitenti ae karineaki, H.E. Taneti Mamau. Ao e nakoim te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Ko rabwa *Madam Speaker*, ao aei ngkanne kaekan ana titiraki temanna te Tia tei ae karineaki mai Betio. *Te Tia Babaire, iai ana iango te Tautaeaka ni katamaroa booia taani mwakuri n aron are e oti n ara Moti n nano.* Ko rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Betio teuana te tai.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa *Madam Speaker*. N reitan au titiraki ngkanne nakon te Beretitenti ae karineaki. Ao tao kanga nakon n ningai ae kanga e kantaningaia te Beretitenti bwa e na kona n reke iai tao te katamaroa nakon booia taani mwakuri n te Tautaeaka te Tia Babaire. Kanga nakon n ningai? E rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti ae karineaki, e nakoim.

H.E. Taneti Mamau: Ao e rabwa buokan te titiraki. Ao I karautaeaka, I tuai ni kona n taekina taina bwa are a rangi n mwaiti Moti n nano. Ma are e kakawaki ngkanne e na boni barongaki raoi taia ni kaineti naba ma korakoran te Tautaeaka n te ririki teuana ao te ririki teuana. Ma inanon te 4 n ririki aei, e na kataki n noraki ngkana e na kona n nako naba rakan te bwakabwai ke taani mwakuri riki ngkai iai rakan mwane aika boni bubura naba nakoia taani mwakuri.

Tao n aekan te *leave grant* teuana ae e bubura ae e a tia ni kataboroaki man \$1,500 nakon \$1,500. Anne teuana.

Ao teuana ae iaoni kawaina n rinanoaki ngkai kanga mwin te baere te *job evaluation*. E a tia te kamatebwai iaona n 2018, ao I taku bwa e a tia ngkai ao e na taraki naba ngkanne.

Bwa are ngkana tera kanoan mwin te ribooti. E kona naba n otinako mai iai bwa e kona ni katamaroa te tikera ni boo ke ngkana ti aki te raka ni boo, e kona n taraki te tikera ni boo ke teuana e boni kona n taraki naba te raka ni boo.

Ma akanne baika a na iangoaki inanon ririki rake aikai ma inanon te 4 n ririki aei. Ao e rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Betio. Akea. Ao ti a nakon ara titiraki are imwina ao e rabwa anne.

Te titiraki e na tabekaki iroun ara Tia tei temanna Nikunau ae karineaki, Hon. Tauanei Marea. Ao e nakoim te titiraki.

**KARAOAN URUAKIN ANA RAN
TE KAWA AE TABOMATANG I
NIKUNAU**

Hon. Tauanei Marea: Ko rabwa te Tibiika. Ao aio taekan au titiraki. *N na butia te Minitita are tabena ana ibuobuoki nakon uruakin ana ran ara kawa ae Tabomatang I*

Nukunau. Te ran bon ngaia teuana oin te maeu ao tera ngke e kona ni mwannanoa te kanganga aio nakon ana kabanea ni waekoa are bon mai irouna. Ko rabwa.

Tibiika: E na kaekaki am titiraki iroun te Minitita ibukin Iti, Hon. Willie Tokataake. E nakoim.

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao aio kaekan ana titiraki te Tia tei ae karineaki temanna mai Nikunau. *E tauraoi au Botaki ni mwakuri ni buoka ana kanganga Nikunau ae e tabekia te Tia tei. Ko rabwa te Tibiika.*

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Nikunau, te moantai.

Hon. Tauanei Marea: Ao I a karabwa te Minitita ibukin ana kaeka ae e rangi n tangiraoi ana kaeka aio ngkai e rangi n tauraoi ni tauraoi ni buoka te kanganga aio nakon ana kanganga ara kawa ae Tabomatang ibukin ana ran. Buokan te titiraki, tao bon te bubuti ae mangori ngkana arona bwa e kona n tauraoi bwain ana ran ara kawa aio, tao imwin te *Water technician*. I taku bwa a mena ngkai rabwataia ikai iaon Tarawa, kanga otau a akea aia workshop ngkoa ikai. Ma ngkana arona bwa e tuai oki, tera ngke e a tauraoi naba bwaina bwa e okirikiki ao e a uotia naba. Tera ngke e kona n reke buokan aio iroun te Minitita ae e karineaki. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita am kaeka ngkana iai nakon anne.

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Tia tei ae karineaki ni buokan ana titiraki. Eng, ae e tabe ni kakaekaki ngkai ana *spare part* ana *controller* te *pump* are kanga e nanonna te Tia tei ae karineaki.

Ngkana arona bwa e reke ao ngkanne, ngkai moa e kakaekakin te tabo are kanga e na riai n reke iai ao akea. Ngaia are a bane n taraia ngkanne ara koraki bwa a na kona ni kaoa mai tinaniku ngaia ane a tabe ni mwakuri ma ngaia.

Ngkana ai bon akea raoi, nanona ngkanne e nang kaoaki mai tinaniku. Nanona tao e taninga te wanikiba ke te kaibuke are e na manga roko imwina. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Iai riki boutokan am titiraki te Tia tei mai Nikunau te kauoua n tai anne.

Hon. Tauanei Marea: Ko rabwa te Tibiika, ao I a kaitaua riki te Minitita ngkai e kona naba n reke buokan aio ngkana arona bwa e waekoa n reke te *spare part* ke te *controller* are e kainanoaki ibukin ana *water pump* te kawa ae Tabomatang.

Eng, ai akea ngkanne buokan au titiraki. Ngkana iai au iango teuana ibukin te ran naba ni kawa

aika tabeua, ma iai au titiraki iai ae e bon okoro ma tao I a manga bon tataninga au titiraki arei. E rabwa.

Tibiika: Iai am kaeka n anne te Minitita, e nakoim ngkana iai.

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Tia tei ae karineaki. Eng, I tauraoi naba ara Botaki ni mwakuri ni kona ni ibuobuoki naba ibukin naba kawa akana tabeua akana a kainanoa naba te ibuobuoki. Ao e rabwa te Tibiika.

Tibiika: E rabwa ara titiraki anne, ao ti a nakon are imwina. Te titiraki e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Maiana, Hon. Vincent Tong. E nakoim.

**TARARUAKIN ANA BWAOKI N
RINERINE MAIANA IROUIA
BUREITIMAN N RINEAKIN TE
BERETITENTI**

Hon. Vincent Tong: Ko rabwa Madam Speaker ngkai ko a manga anganai riki au tai ni kanakoa au titiraki. Ao I kukurei ni kanakoa au kauouan titiraki n te bwakantai aei ae e kangai taekana. *E kona te Beretitenti ni kabwarabwara bwa bukin tera ngkai bon ti Maiana mai ibuakon abamwakoron nako Kiribati ae e kawaraki ao man tararuaki ana bwaoki ni rinerine irouia bureitiman mai Tarawa inanon tain rineakin te Beretitenti n te tai ke n te ririki aio?* Ko rabwa Hon. Madam Speaker.

Tibiika: E na kaeka am titiraki te Beretitenti ae karineaki, H.E. Taneti Mamau. E nakoim te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Ko rabwa *Madam Speaker*. Ao I karabwa te Tia tei temanna ae karineaki mai Maiana n ana titiraki ao aei ngkanne kaekana. *Te Tibiika ae ko rine, ti Maiana te abamwakoro ae kawaraki man tararuaki ana bwaoki n rinerine n tain te rinerine ae e nako irouia bureitiman mai iaan rongorongo ake a roko iroun te Botaki ni bureitiman bwa a na kaukaki bwaoki n rinanoaki n noraki bwa antai ae e aki kare teuana. Akea aekaki n rongorongo aikai n roko man abamwakoro ake tabeua.* Ao e rabwa.

Tibiika: Boutokan am titiraki teuana te tai te Tia tei mai Maiana ae ko karineaki.

Hon. Vincent Tong: Ko rabwa riki *Madam Speaker* ao ko rarabwa te Beretitenti n am kaeka. Tao ti kabwarabwaran teutana te titiraki aio n ai aron ae e ataki ae inanon tain te rinerine ibukin te Beretitenti n te ririki aio, ao e buti te rongorongo inanon te facebook ao bon te rongorongo te wii n aomata ao aongkoa iai te mwananga irouia bureitiman iroun te tiim ni bureitiman nako Maiana iaan te koaua are iaan rongorongo are aongkoa iai te kauki bwaoki imwin te rinerine bwa a na noraki aomata ake aki ira nanon Kainibaire

aongkoa te Bau ni Maiana ngkana a rinea te aomata ae tiaki ana aomata.

Kanga a teimatoa n aki kukurei au Botaki n Unimwane ngkai n aia koaua ao akea aia babaire ae aekakin anne ao a ti kan titiraki bwa antai ae e anga te ota ibukin te kamwananga aio. Ko rarabwa riki *Madam Speaker*.

Tibiika: Te Beretitenti ae ko karineaki am kaeka ngkana iai.

H.E. Taneti Mamau: E rabwa buokan te titiraki ao tao kaekakin te titiraki bwa antai ae e anga te kaetieti. Bon anne iaan te Tua are te tua ni kaineti ma *Police Services Act*, ao anne ngkanne e teretere bwa bon taben te Kamitina ni bureitiman. Akea bwanan te Tautaeaka. Bon tabena ngke e ongo te rongorongo ao iai n te Tua ane ae ngkana e aki karaoa te mwakuri te Taboni bureitiman ni kaineti ma te rongorongo are e reke irouia. Ma ngkana e reke te kabuanibwai ao ngkana iai ae a tangitang bwa a bon tia ni karokoa te rongorongo ma e aki mwakuriaki ao e kona ngkanne n reke te kanganga.

Ngaia are anne I taku bwa bon te Kamitina iaan te Tua ane e karaoa anne. Ao ti boni karautaeaka nakoia kain Maiana, ma ngai naba I a kaongoaki imwina ao are bon anne taben te Kamitina ni bureitiman.

Kanga aekakin naba ngke a nako Onotoa. Ngke aongo te rongorongo ao a bon nako naba ao I a titiraki bwa are a un kain Onotoa ao e a roko te rongorongo irou ao are I aki ata naba te bwai teuana.

Ma are bon anne taben te Kamitina iaan te Tua, ane a boni karaoa ngkanne anne.

Ngaia are tao a na rau nanoia kain Maiana bwa are ngaia bon iai taben te Kamitina ni kaineti ma te Tua ibukin tuan te mauri. Ao e rabwa.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki te Tia tei mai Maiana ae ko karineaki.

Hon. Vincent Tong: Ko rabwa *Madam Speaker* ao e rarabwa te Beretitenti n ana kaeka. Eng, e teretere bwa ngaia ana ota te Kamitina ni bureitiman. Eng, ngaira irouia kain au abamwakoro a teimatoa n aki kukurei. Bwa are n aia koaua aio, akea te bwai ae e riki, akea te kiriwe.

Ma ngkanne n ara taratara te Tautaeaka ao n te ota aio ngkai bon akea te kiriwe ke te kakiriwe ae e reke ao e aki rangi n eti ae a kanakoaki 32 te naan *officers* iaon tao ti te naan rongorongo. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Beretitenti ae ko karineaki, am kaeka nakon arei.

H.E. Taneti Mamau: Ao e koaua ti karautaeka ngkana e teimatoa n aki kukurei te Bau ni Maiana. Ma kanga otara ngke a roko bureitiman ikekei, kai a rangi n rarabwa ni butimwaeia bureitiman. Kanga akea te bwai ae ti kaongoaki ae a rangi n rawawata nanoia, ma ngkana tao e koaua a oti ngkai ao ti a manga kawenea bwa te karautaeka.

Ma anne e kakawaki riki totokoan baika a na riki aika a bubura nakon are e a riki ao manga bon te bwai teuana ngkanne imwina.

Ma tao aei, tao ti kabwaiaia. Tao boni kabwaiaia naba kain Maiana n arona ngkana e kona n riki baika aki kantaningaki ao a kona naba n uotaki nakon te kanganga. Ma tao arei tao bon kanga tao maurin te botannaomata ae e taratariaia riki te Botaki ni bureitiman.

Ma ti a karautaeka, kanga akea te iango n ae e na kamangoraki te aba teuana ke tera , ma are boni karaoan te tabe iaan te Tua.

Ma ti a kabwara bure riki nakoia kain Maiana ngkana e koaua bwa a rangi ni raa.

Ma te ribooti are e oki, kanga a rabwa bwa e boni butimwaea naba te roko n aron aia katei naba ni kakairuwa ao n akoka naba te roko ao te mataata are a kamataataki iai otara, a nanoraoi kain Maiana.

E aoria bwa are e a oti n te tai bwanaia kain Maiana, ti a kawenea bwa te kabwarabure. E rangi n taraki bwa tao e uruaki naba tao inaomataia, ao e rabwa.

Tibiika: Ao iai riki buokan am titiraki kabaneana.

Hon. Vincent Tong: Ko rabwa *Madam Speaker*. Tao bon te kabaneana. E rarabwa te Beretitenti n ana kaeka ao ana kabwara bure ao tao a ongora ngkai kain Maiana, tao e rauaki nanoia. Ma tao n te aro ae tao e na ataia nikiran Kiribati. N tokin te tai, iai kiriwe, iai kaukan te bwaoki ke bwaai aika a bubuaka. Mwakuri ni kakiriwe aika a riki imwin otinakon mwin te rinerine.

Ko rabwa *Madam Speaker* ao anne au kabaneana n titiraki.

Tibiika: Iai kaekana te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Kanga akea kaekakina. E aki rangi ni teretere raoi tao te bae e tangiria te Tia tei. Ma kanga n otau, tao e ngae ngke iai te bae e karaoaki ma e karaoaki n akea te bae e riki. Ngkana tao e koaua anne kabwaranakoana.

Ma are e kona n taraki are tao e akea te bwai ae e riki naba ibukina ngke iai te ibuobuoki ae e roko iaon te abamwakoro ae Maiana. Ma are e na taraki n uoua te tai. A bon ibuobuoki kain Maiana.

Ti kaitau nakon te Bau n reitaki ma kain Maiana ao tao a ibuobuoki naba bureitiman n aron karaoan tabeia are a kabaekia iai iaan te Tua. Ao e rabwa.

Tibiika: E rabwa te titiraki anne ao ti a nakon are imwina. Ara titiraki are imwina, e na tabekia te Tia tei mai Banaba ae karineaki Hon. Tibanga Taratai. E nakoim te Tia tei.

ANA KANGANGA BABANA IAON TE RAN

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Ao au titiraki ae e kangai taekana. *N na butia te Tautaeke aio, e kona ni buoka Banaba iaon te ran ngkai e kakoauaki bwa akea te mwanibwa n ran iaon Banaba?* Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E na kaekako te Minitita n te Iti, ae te Hon. Willie Tokataake. E nakoim te Minitita.

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika. Aio kaekan ana titiraki te Tia tei ae karineaki mai Banaba. *Eng, e tauraoi te Tautaeke ni buoka ana kanganga Banaba.* Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Banaba te moantai.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. N na butia te Minitita bwa e kona ni kabwarabwara nakon te Auti aio, ao aonga naba n ongora

kain ara abamwakoro. Tera kanga ana buoka ae e kona ni karaoia iaon te ran ibukin Banaba. E rabwa.

Tibiika: Am kaeka te Minitita.

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika. N aron otau ao ti tebo moa bwa ngkai moa bon iai te ran naba I Banaba. Kanga bon iai te mitin ni karao ran ngaia are iai ngkai te *protect* teuana ae e tabe ngkai n taraki ao tao e na bubura riki nakon are ngkai. Ao anne iaoni kawaina.

I taku bwa iai taben te Kauntira ni Banaba inanon te MIA are a na karaoia. Ao ngkana e tia anne ao ngkanne e na kona ni waaki te karikirake ae e bubura riki nakon ae ngkai.

Ma n aron otara kanga bon iai ngkai ana ran Banaba ae e katauraokai ae iai te mitin n te tai aei. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Banaba te kauoua n tai.

Hon. Tibanga Taratai: Ao e koaua. Inanon rokou I Banaba inanon kaeen te Auti aio, ao iai ana ribooti te Water Technican ae I uotia. Ao I kakoaua bwa I nikiria naba n te *Ministry* ae e aranaki bwa tao te MISE ae e mena iai te Minitita aio.

Ao e rekereke te ribooti aio ma ana kanganga Banaba iaon te ran.

1. Ai ti 40 te bong ao ai akea nimaia kain Banaba.

E riki aio bwa e korakora te *draught* ao ngkana ti kauka te *internet* ao ti kona n noria bwa ti mena ngkai iaon *Level 1* n te *draught*.

Aio ngkana ti boni kauka ana *Ministry* teuao tao *on line*.

Ngkana N na manga taetae man au itera mai Banaba, ai uoua tabun te namwakaina ae e korakora te mwau takataka iaon Banaba.

Ara kanganga ae I kani katerea tao nakon te Minitita, ngkana arona bwa e aki wareka te reta ae I uotia mai Banaba.

a) E rekereke ma te *water pump* ae ai akea ana belt, ke tao ai te kabanea ni bare are e toka iaona ngkanne.

Te *water pump* aio ana *system*, e a moanna n rara ao e a moanna ni kanakinako te *belt* aio. I tangiria bwa ngkana tao e ongora tao am Tia koroboki ao tera ngke e note aikai. Aikai ae a kakawaki. Tera ngke I kona n okirikaki ana *spare part* te *water pump* aio. Bwa ti teuana te mitin ae te disnalinatation plant iaon Banaba ae e kona ni karekea n teuana te bong, 18,000 ltrs. Tao bon nakon ti 3 tangke n ran ibukin taian auti.

Mwaitin ara botannaomata iaon Banaba, e kan reke tao 300 tabun te botannaomata. Ao ngkana ko na iangoa te abamwakoro ae akea te mwanibwa n ran iaon, I taku bwa e na riai ni kibaraki. N na bubutia te Minitita aio bwa aikai ara kanganga ae ti mena inanon. Tiaki ti ngaia, e aki rau riki nanou ngke I a kona ni manga ongo bwa ngaia iai ana *workshop* te *water technicians* ae mwanenna tao te Tia tei temanna mai Nikunau, ae e taekinna bwa a roko kain *water technicians* mai aonaba ni kaea te workshop iaon Tarawa.

E aera ngkai e aki kaoaki naba ara *water technicians* naba mai Banaba. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita am kaeka nakon arei.

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao karabwa te Tia tei ae karineaki ni buokan ana titiraki. Eng n aron are I taekinna, bwa bon anne taben te Tautaeaka. Ao ti na mwakuri ma te Kauntira ao kain Banaba ni kataia ni kakoaua bwa a na aki rotaki n te kanganga. Ao anne bon tabera ao I taku bwa a ongo nake bon tabeia n ara Botaki ni mwakuri ao ane a na bon tabena anne ni kataia n iangoia bwa a na aki rotaki kain Banaba n te kanganga.

Ibukin ana *water technician* ao tao bon te titiraki teuana aio. I aki kona moa n tauraoi ngkai ni kaeka n te tai aio te Tibiika bwa are e aki rekereke ma aki katauraoina iai ibukin kaekan te titiraki aio.

Ma ti a kai manga reitaki ma ara koraki ibukin tera ngkana arona bwa te koaua bwa e aki kaoaki te *water technician* Banaba. I a reitaki ma ara koraki ao tao ti a kai manga kaongoa te Tia tei ae ko karineaki. Ko rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Banaba ae ko rine.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Ao bon au taeka ni kakaitau nakon te Minitita aio n ana kaeka. E koaua ae a ongora ana taani mwakuri, a ogora naba kain au abamwakoro.

Ao e koaua e na teimatoa n riki bwa tangin nanora ngkana a teimatoa ni katutukaki ara taani mwakuri ke ana taani mwakuri te Tautaeke ake a mena iaon ara abamwakoro n aki kakaea te *workshop*. I taku bwa aio, I kakoaua bwa kanoan te Moti n nano ae e taekinaki. I taku bwa kam bane n ataia bwa akea ae e na tiku imwinta.

Ao e koaua. Kam rabwa ao kam na tekeraoi inanon ami waaki, ngaira Banaba ti na tarataraiia ao ti na boutokaia. Ao ti na bubutingkami bwa tera raoingke arona bwa kam

kona n ururingira inanon te waaki rake aio. Kam rabwa ao tekeraoi.

Tibiika: E rabwa ara titiraki anne ao ti a nakon are mwina, e na tabekaki iroun te Tia tei temanna mai Tarawa Ieta Hon. Terieta Mwemwenikeaki. Ao e nakoim te Tia tei.

**ANA IANGO TE TAUAEKA N
TOTOKOA TE KANAKINAKO
NAKON MATANIWIN TE ABA I
TARAWA IETA**

Hon. Terieta Mwemwenikeaki: Ko rabwa te Tibiika. Ao aio taekan au kauoua n titiraki. *Teuana mai ibuakon ara kanganga iaon Kiribati ae e bon teimatoa n riki n rangi n korakora iai rotakia ara botannaomata iaon Kiribati ao riki iaon Tarawa Ieta bon kanakin mataniwin te aba. Tera raoi ana anga te Tautaeke n totokoa ao ni buakana te kanganga aei?* E rabwa.

Tibiika: E na kaekaki am titiraki. Iroun te Beretitenti ae karineaki, ao e nakoim te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Ko rabwa Madam Speaker ao aei ngkanne kaekan ana titiraki te Tia tei temanna ae karineaki mai Tarawa Ieta. I *kukurei n taekinna nakon te Tia tei temanna ae e karineaki mai Tarawa Ieta bwa iai te kamatebwai ae e abwabwaki are e a ti ani wakinaki irouia ana rabwata te*

Tautaeaka n aron te MELAD, te Fisheries, te MISE ao te OB ni kaineti ma waaki ni katamaroa riki nakon totoko ao kauarerekean kanganga n irekereke ma kanakin mataniwin abara. E a tauraoi te moan ribooti aio ibukin kabwatana imwin ae e a wakinaki kabonganakina. Ao e rabwa.

Tibiika: Buokan ama titiraki te Tia tei mai Tarawa Ieta ngkana iai te moan tai.

Hon. Terieta Mwemwenikeaki: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Beretitenti n ana kaeka. Ao ngkana I tara ana kaeka ni Kiribati ao e koaua iai te kamatebwai ae e abwabwaki ae e a karaoaki.

Ao I taku bwa ti bane ni kakoaua ngaira Taan tei ao riki tao nake a tia inanon aia tai ni mwakuri ao n irekereke ma te waaki ao bibitakin kanoan bong ao iabutin tari aika teuana mai ibuakona. Ao te kanganga are e a kaman taekinaki ao e na rangi n rotaki iai Kiribati, bon kanakin mataniwin te aba. Are ngkana e kanaki mataniwin te aba, ao a rotaki naba te maeu irouia te botannaomata.

E a bon rawata te kamatebwai ae e a kaman kakaraoaki iaon te kanganga ae kanakin mataniwin te aba, ibukina bwa ti bon ataia bwa e na bon roti baika a mwaiti ibukin maeun te botannaomata.

Ao e koaua ngai temanna naba inanon au tai ni mwakuri naba, e bon rawata te kamatebwai ae ti a tia naba n rangi n *involved* naba iai ae ti boni buokaki naba mai tinaniku.

Teuana te kamatebwai ae I taku bwa tao te ribooti ane e bon tiku naba inanon bain te Tautaeaka ngkana a bon teimatoa ni kawakinna bwa are bon te kamatebwai ae e bubura kaei ao bon te kamatebwai ae e bobuaka ane e karaoia te Proejct ane te World Bank ae n te Cap II. Ae e a tiani *identified* te naan options ibukin kanganga iaon kanakin mataniwin te aba.

Ma ti kan ataia raoi bwa Kamatebwai ake tao a tia ni ibuobuoki nakon te Tautaeaka, tao aki rangi n *relevant* ke aki rangi n bwainaki ao e a manga moan karaoaki te kamatebwai ke terana raoi. Bwa te *argument* ae ti kataia n taekinna bwa ngkana a teimatoa kanganga aikai ao e airi ma ana *cost*.

Ao bon *let alone* tao totokoan mataniwin kanakin te aba irarikin kanganga akana tabeua, e bon rangi ni bobuaka.

Ao bon iai *preminary costing* naba iaon totokoan ke te *coastal ration* ae tiaki te mwane ae e rangi n uarereke. Ngaia ae tao ti boni karabwa te kamatebwai ma ti boni kani kamataataira bwa kamatebwai aikai a bon rangi n boou ke ngkana

a manga okiraki ake mai imwaina ao ngaia bon te same thing naba are e a tia ni kataki iai ni buokaki iai abara ae Kiribati. E rabwa tao I a manga ongora iroun te Beretitenti.

Tibiika: Te Beretitenti e nakoim.

H.E. Taneti Mamau: E rabwa buokan titiraki. Tao e koaua kanga otau ni buokan te titiraki, iai kamatebwai mai imwina. E bon tangiraki naba te kamatebwai ke tao otau bwa iai *Cap II*. E a tia n toki *Cap II*. Ae e waaki ngkai *Cap III*. Nanona e bon tuai toki te kanganga bwa e bon rangi n matoatoa aron te kanganga arei.

Te aonnaba naba, e kanganga ngkai nikoan te kanganga. Are e bon ataia te Tia tei temanna ae karineaki are bon te tia mwakuri. E ata te kanganga ae rekereke kanakin mataniwin te aba n irekereke ma bibitakin kanoan boong, bon anne te kanganga.

N tabetai kanganga ae a tuai naba ni boraraoi taan rabakau iai.

Ngaia are kanga te Tautaeaka are mai imwaina, ai tokin te kanganga e nang kitanaki Kiribati.

Ao ngaia ae n te tai aei ae e a manga waaki te Tautaeaka ae ngkai, a na tikau kain Kiribati bwa are a bon rawa n nako ma a nang kakaeaki buokaia.

Ae kanga e a kakaeaki riki ke e a manga tuangaki ngkai te rabwata ae te *Cap* buoka tabeua ae a tauraoi ngkai ni buoka Kiribati, a nang kataia ngkanne ni manga kainetia nakon kanga boton ana Kainibaire o te Tautaeaka. N aron ae tao e bon ataia te Tia tei. E a tibwa reke ngkai te *climate change policy*, ao te *Disaster risk* n te 4 n ririki ae e nako ae ngaia ae a kateaki teuana ae ngaia ngkanne ae a roko n ibuobuoki ni kaineti ma te Kainibaire anne, ao n rekereke naba ma te Tua ae e a tiani kabwakaki ngaia are a rawata kakamwakuri.

Iai naba ngkai are ana tabeka te Tautaeaka rinanon ana buoka te aonnaba are e tauraoi ngkai. E a tia n nako ibukin kanakin mataniwin te aba bwa are e karinanaki.

Ti uneakin naba ngkai tibwara ma te aonnaba n aekaia naba aban te annba ae e bwanin. Ao iai are te ran n aron are e a tia ae e kaan \$60,000,000 tabun. Anne e a tia ni bwati.

Te kauoua ngkanne irarikin te ran, are ti aranna bwa Renewable energy; iaoni kawaina naba anne n reke.

Ao te kateniua ngkanne, iaon te naan *coastal*; kanakin mataniwin te aba. E tauraoi ngkai *JICA* n rinanona.

Ngaia are akanne baika aera. E kaoaua te kanganga ae e bubura ma aron mwakuriana bwa are e boni matoatoa. Kanga e reke iaan are e aki rangi n bebete.

A kakaitau naba kain Kiribati bwa ae e boni waaki naba te Tautaeaka ngkai aei ni kakamwakuri.

N taai aika nako ngkoa ao e tataekinaki te kanganga iaon bibitakin kanoan boong ma e karako te bae e noraki iaon tano ae baika a noraki ae kanoan te mwakuri.

N te tai aei e a rawata te bae e aera. N aron ae ngke ti roko ao e a kateaki te baere e aranaki bwa te mwane ae \$600,000 tabun are e reke n te *Finance* ibukin mwakurian karekean iterana ibuobuoki aikai.

Ngaia are tao kamatebwai aika a tia n nako. Tao n tabetai e a bon aitara ma kanoan Kainibaire. E kakawaki n te tai aei ae e na manga nikoaki kamatebwai nakon Kainibaire ke ana *Climate change policy* manga te Tautaeaka ae e boou. Ao e rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Tarawa Ieta te kauoua n tai.

Hon. Terieta Mwemwenikeaki: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Beretitenti n ana kamataata ae e rangi n mwaiti kanoana ae e taekinaki.

Ao e koaua tao te titiraki aio, kanga bon tiaki naba tera. Ti aki kani karokoiria n te marooro are ngkoa tera, ao ngai temanna ae I aki kani kitana Kiribati ngkana arona bwa e na rangi n korakora te kanganga iaon are e irekereke ma bibitakin kanoan boong ma iabutin tari.

Ma tao bon ti te *concern* ngkai I kaokioka te kamatebwai bwa ti ota ae e a tia n toki *Cap II*. Ma te titiraki e kangai; tera okoron ngkai ae aongkoa te *Strategy* ae tao e na anganira ngkana ti a manga bon tara naba aio. A bon rangi n okoro ke n tabetai ti a bon aki kan taraia ao tao boni kanoan te waaki n te Tautaeaka nako ao tia bon aki naba kan taraia.

Ao ti bon ataia bwa e rawata tao te mwane ao ana mwane naba Kiribati ae e a bon tia ni kabaneaki. E a tia naba n tei ana Komete te Auti ibukin te kanganga anne.

Ma I tabe ni mena bwa are ngkana ti bon tara te *Cap* are te ribooti ao e anganira tao 5 te *options* ibukin totokoan kanakin mataniwin abara.

Ao iai tabeua are a bon tia ni karaoaki. Teuana are e boni karaoaki n are n te Itibong ao e kaitara ae e bon tuai man uruaki te bono anne, bwa are anne te naan motto are e anganira te *World bank* bwa aikanne ara *options* ngkana arona bwa ti na kamanoi taabo ake

a bon aki kona ni maeu te tongo bwa a bon rangi n korakora tao birin te aira ngaia are e bon aki mwakuri are unikan te tongo are e a bon rangi n boutoka iai te Jica ke tera. Ao iai naba are ti boni kataia ni karaoia ni boni mwanenne ni mwanen Kiribati are e kaitara tera n au tai n Tia Koroboki n te *Works* ane e kaitara te O ni Katorika are I Teaoraereke.

Ae ti taku bwa anne naba ae e a kani 10 ririkina ao e tuai man uruaki. Ao ibukina are e teimatoa mangkekei ao tao man 4 naba te ririki n nako, boni kabobongan naba te naan *sandbags* are kanga a teimatoa ni kabonganaki.

Tao te titiraki ae e kangai; bwa ai bon tera raoi totokoana, ao ti atai aba e na maan bwa ti aki ngkai ae e karaoia te Tautaeke ao e a tia naba. Ma are bon te titiraki ao 4 te rkn nako ao ti aki rangi n nora teutana aron baika a raka riki ae e nang anganira te *assurance* bwa kanga e a mano abara man te kanganga are kanakin mataniwin abara.

Ngaia are kanga bon te titiraki n bubuti bwa are ti tangiria ni kan ibuobuoki nakoiria ma te Tautaeke bwa are aio e a riai n taraki bwa te bwai ae e rangi n *urgent*. *Bwa are ara point* iai n aron are e boni kona ni kariaia te Beretitenti bwa ngkana ti teimatoa ni katikui baikai ao a na bon teimatoa ni bubura kaei riki aia *cost*.

Ao tao tokina e a manga divert riki ter resource ake ti boni kona ni kabonganai nakon ana Moti n nano ae a rangi n mwaiti are e kantaningaia naba Kiribati.

Ngaia are tao bon te taeka ni marooro, te taeka ni iraorao nakon ara Tautaeke bwa tao e a tia te *strategy*. Ai tera ngke arona bwa e a kabaitiaki kakoroan nanona bwa e aoria n aki rangi n bobuaka riki ana *cost* te kanaki nakon Kiribati ao e aoria naba ni moantai n rinano abara ao tao e a mwengaraoi.

Bwa I kan taekinna aio, bwa iai te keiti ae iaoni Buota ae boni iaoni naba kawaina are N na mena n au titiraki teuana. Bwa iai tabeman taan ababa ae aongkoa e a roko te rongorongoro irouia bwa a riai ni kitana te tabo are a maeka ao are a maeka n te Tabon ran, bwa are ai bon akea riki aia tabo ni maeka bwa are e a kanaki te tabo are a mena iai. Ngaia are akea aia *options* ao a bon end up nako ni mena n te tabo n ran ao ai akea riki te bae a na maeka iai.

Ma tao akanne kanganga are ti taku bwa e a bon rota ara botannaomata ao ti a tangiria bwa tao e nang kabaitiaki riki te mwakuri nakon taabo are ti taku bwa a bon rotaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: E rabwa buokan te titiraki. Kanga iai tao ni waaki aika nako, ti reitia ao ti kataia ngkai n rinanona. A ti kamanoaki n aron ae e ataia te Tia tei mai Tarawa Ieta te naan *public basis* ao *public assets*. Kanga a kuri aki tabeakinaki ke e mamara riki aan temanna ke ana bwai te aomata temanna ma temanna. Tao Mwakoro ke Ekaretia, a reke naba iaan are te *public assets*.

Ao tao bon anne ngkana tera ae e kananona. Bwa n otau e rangi n ewa ngkai kibaraken kamanoana. Ai iraua ngkai boono ma mataniwin taabo ake kanga aranaki bwa ana tabo te Kauntira, aia tabo Reirei te O n aoraki n reitaki naba ma aia tabo Ekaretia. E a rawata taabo ae e a tia n kibari te Tautaeke n te 4 n ririki.

Ao n otara kanga n au ururing rikaki, tao iraua naba te mirion ao te mwaiti a e e tangiraki ni kamanoa te kanganga are e a tia n roko inanon bain te aobiti; \$20,000,000 nakon \$30,000,000.

Ma ngaia e aoria bwa ngaia e tangiraki te kabaititi riki, ti a manga kataia n rinanon akanne.

Ma otara are ngkana aan ana bwai temanna ma temanna, tao anne ae e na manga rinanoaki inanon te Kainibaire.

Ma n aron ae e a boni kaman wene mai imwaina ni karokoa ngkai, a

bon tararuaki moa taabo ake ana bwai te botannaomata.

Ma e rabwa te kauring ao te ibuobuoki, ti na kataia ni kakaea angana.

Ma ae ngkai taran ngkai manga te kukune teuana ae e boou, te kamatebwai ae iai rabwata ake I taekini ae e na manga kataia ni ibuobuoki riki iai.

Bwa are tao n aron taai ake ngkoa are e karakinna are te bono. E a tia ni manga roko kanga marooro man rabwata ae te *World Bank*. N tabetai n taabo e a urubwai riki te naan bono. Ngaia ae a tangiri kanga kamanomano aika kanga bebete, te uni tongo. Unikan te tongo ma tera.

Ngaia are ngaira ti kataia naba ni kaitarai akanne bwa n tabetai, a bon tangiri baika a mamatoa. Ma are a manga taku bwa manga iai kanga te tamnei ae e kaokoro ni kaineti ma kanga abara ngaira aika uarereke.

Ngaia are akanne tao irmwen naba kibaran te kanganga n ae e na aki banebuaka naba ana mwane te botannaomata. Bwa e ngae ngke te mwane ni buoka, ana mwnne naba te botannaomata.

Ngaia are n tabetai a boni naba n iremwe bwaai iaan kakae an anga ke bwaai ni kamanomano aika na bon aitara naba ma aron ara

environmenta keara Otabwanin. Ao e rabwa.

Tibiika: Tao e a bane buokan ana titiraki te Tia tei ao ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Banaba, Hon. Tibanga Taratai. E nakoim te Tia tei.

**IREMWEN KATEAN MANEABAN
BANABA I NANINAKI IROUN TE
TAUTAIEKA**

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa riki te Tibiika. Ao e kangai tein au titiraki. *Inanon te ririki ae e nako ao e taekinna te Tautaeaka bwa e na katea ana maneaba Banaba I Nanikai. E kona te Tautaeaka aio ni kabwarabwara bwa e a bwaka iaa ngkai ana maneaba Banaba ao tera bukin te iremwe?* Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E na kaekaki iroun te Minitita ae rine man te MIA, Hon. Boutu Bateriki. E nakoim.

Hon. Boutu Bateriki: Ko rabwa te Tia Babaire ao ae kaekan ana titiraki te Tia tei ae karineaki mai Banaba. *Te Tia Babaire, I kukurei ni kaongoa te Tia tei ae rine mai Banaba bwa iaoni kawaina te mwakuri ibukin katean ana maneaba Banaba I Nanikai, ao te iremwe e bon reke man Tuan te procurement.* Ko rabwa.

Tibiika: Boutokan am titiraki temoantai te Tia tei mai Banaba, e nakoim.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Te Tibiika inanon te ririki ae e nako ao e taekinna te Tautaeaka bwa ana maneaba Banaba ai ti bwai ae e taningaki te *building permit*. Ao e kantaningaki te *building permit* mai iroun TUC.

N otau iaon te bwai ae e atongaki bwa te *Procurement*, a tia taian babaire iaona.

Ao te *latest information* ae e reke iroua ae ana kaeka te Tautaeaka, inanon te ririki ae e nako.

Ngkai ai manga te ririki ae e bou, e a manga okoro kanga aron tein te kaeka. Tao e koaua e a manga okoro te Minitita.

Ngaira ti a bon rangi n minotaki ngaira mai Banaba bwa ti moan anganaki ae I Bairiki. E aki maan, ti kanakoaki.

Tao e reke naba au tai ngkai ni katekeraoia te koraki ake a kaembwa ngkai n ara tabo arei.

E koaua kam na tekeraoi taan kaembwa tao iai ana iango KV-20 iai, ma I bae ni mimi. Bwa ai aron ae ti a katiotioaki ao ti aki ataia bwa ti na tekateka iaa ma e aoria.

Kam taekinna bwa ti na katukaki I Nanikai, ao te bwai ae tuka katean

te maneaba, te *building permit*. Ngkai ai manga te karaki ae boou.

Ngai irou te Tia Babaire, kam taku bwa kan na kibaria.

Nakon n ningai ae kam na katea ana maneaba Banaba. Kai ti tuai ni booma bwaai aika rangi n mwaiti. A tuai reke tao katamaroan ara ran, a tuai n reke tao ara marae ni wanikiba.

Te maneaba te bwai ae e uarereke. I a katikua nakon te Tautaeka aio.

Ngai temanna ae iai au onimaki iroun te Tautaeka, ma aki kona ni mwakuri iroua mai Banaba, ma a mwamwakuri n taabo tabeua.

N na katekeraoiko riki te Tautaeka aio bwa te Atua are ko a tia ni kairia bwa ko taku bwa e na reke bwa am Kaben, au Kaben naba. Tekraoi te Tautaeka.

Tibiika: Te Minitita am kaeka nakon arei.

Hon. Boutu Bateriki: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire. Ao e koaua ao ti na karautaeka nakon te Tia tei ni buokan ana titiraki.

E koaua ae te maneaba ae ana maneaba Banaba bon te bubuti ae tao e koaua e rinanon au Tabo ni mwakuri ae te MIA.

Ao e koaua ae tao ibukin menana ngkoa I Bairiki te Tia Babaire, ao tao e koaua ae bon iai te naan

mamaroro ae a tia ni karaoaki ao riki bon te Meia are e a tia naba kanga bon agree bwa e na mwaing ana maneaba nako Nanikai, iaan ae e noraki riki bwa tao e a bubura riki te *space* n ta tabo arei.

Ngaia are n te tai aio, ao e koaua tao ibukin te iremwe te Tia Babaire. E koaua ae e boni kaokoro tein tamneina, bwa te naan maneaba ngkai kaka \$50,000 tein boon te naan maneaba aikai.

Ao tao e koaua ae Banaba e a tia ni mkanga karokoa ana bubuti ae e tangira ana mwaiti ae \$85,000. E koaua ae tangira \$85,771.44. Ao I taku bwa aio are e a tia naba ni bubuti karaoakin ana maneaba aei bwa are \$50,000 e a tia n tauraoi inanon baira ao ngkanne iai ae e a manga bubuti riki ae \$35,000 riki tabun.

Ao ngkanne aongkoa ti a tia naba ni manga kariaia naba are ti na manga on top of \$50,000 ti nang ana are mwanen ana katamaroa iaon Banaba are aongkoa \$43,809.00. Aio are bon aio mwanen ana protect iaon Banaba are katamaroan ana maneaba iaon Banaba. Ao ngkanne ti nang karaia ibukin karaoan ana maneaba ae e tangira ae \$85,000.

Ao anne ngkanne are ibukin ana rongorong te Tia tei, e tauraoi ngkai te MIA ao e a tauraoi ni waaki iaon te *protect aei* ao e tia

bwaai ni kabane ao e a waaki naba te Tia Babaire.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Banaba ae ko karineaki, te kauoua n tai.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. N na kaitaua te Minitita n ana kaeka. Ao e koaua iai te tibwatibwa ibukin katean taian maneaba ae taian \$50,000. Te ware ae \$85,000 aio bon ana ware te aobiti ke te *Ministry* aio ae e anganira.

Bwa tein te maneaba, tiaki te maneaba ae e bubura tao iaan riki maneaba ake I Temaiku. Ao ti a rangi n mimi n te *costing* ae ti anganaki.

Bwa ngkana e anganira te *Ministry* \$85,000 ao bon akea ana taeska Banaba ae ti na kona ni manga bita te aekaki ni mwaiti anne.

Ngaira ti a ti tangira kaekan kainanora. Katea te maneaba. Ngkana \$80,000 ke e na \$100,000 kateia. Ti aki tabe ma *how much* ma *built it*.

Te bwai ae e kakawaki n aron ae I taekinna te Minitita n te *Finance* inanon ana kataumwane ae e kanakoaki, ao te mwakuri ae e taetae.

Ngai irou I tangira te mwakuri bwa N na noria. Ngkana e aki ao I aki

ataia bwa manra ara tai ae ti nakakaoki ara titiraki aikai.

Ara titiraki aikai e a tia ni kanna ana tai Auti inanon te 4 n ririki ae e nako. Ti na manga katauraoui mani kanna ngkai inanon te 4 n ririki aio.

N na bubuti make it short. Ani kauarerekea naba. ngkana \$85,000 e nako te kai ani katea te maneaba ae \$85,000. Ao ti aki nanora bwa *we have don't any money* bwa ti na *spent* te aekaki ni mwaiti aio. Ma ngkana anne te *design* ae kam anganira, *that go for it*. Ti a kateia ao ti a maeka naba iai ao ti a kukurei. Ma ani kawaekoa katea ara Maneaba.

N na bubutia ngkanne te Minitita aio, tao nakon n ningai ae e na kona ni kateaki iai ana maneaba Banaba ao e aoria n toki ara titiraki iaon te titiraki aio. Ko rabwa.

Tibiika: Am kaeka te Minitita nakon boutokan te titiraki.

Hon. Boutu Bateriki: E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa naba buokan te titiraki bwa a bon ongo kain Banaba, bwa are a bon tia n roko aia bubuti inanon baira kain Banaba ibukin tangiran aia maneaba ae ngaia ae mwaitina \$85,000 tabun.

Ma tao e koaua ane e a tia n taekinna te Tia tei, tao a bon tangira ae \$50,000. Ao e koaua are

tao tina tiku iaon tein tamneina ae te \$50,000.

Ao irarikin anne te Tia Babaire, are bon iai kawain te naan tender ao te naan raa, te manga *procure* iaon te tender bwa are iai te naan contract are e na manga open te tender. Ao ngkanne anne e a bon take te *process* ae tao iraua. E a bon nakon ana process te tender.

Ngkanne mai ikanne ngkana e a tia, ao tao ti nang waakina aron karaoakin te maneaba aio n te tai ae e aki rangi n maan.

Ao e koaua ti na ibuobuoki ma te Tia tei iaon aei. Ko rabwa.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki te Tia tei ae ko karineaki mai Banaba.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Akea au taeka bwa e na kangai; bwa e na bitaki te karikirake man tao \$80,000 nakon \$50,000 ma *it's up to you*.

Ao ngkana ko kani bitia n arona anne, karaoia ma rabwata ni Kauntira I Banaba. Ma ngai n teina ngkai ko a tuanga am opinion ae ko a tia ni kawenea iaan te Auti aio bwa \$50,000. Ko a tia ni kataua ngkai abwakin ara maneaba ae te 12m.

Ko rabwa tao anne te aekaki ni maneaba ibukin te utu. Bwa anne te costing ao I a tia n nor ate design

iaon te aekaki \$50,000. Ti aki kukurei ngke ti nora 14m. Te aekaki ni maneaba ae e uarereke ao ti na tekateka iai ma ara botannaomata moara riki n tain te Runga. Ao anne ngkana tein ana kaeka te Minitita, ngai I taku bwa anne ti aki nanona anne.

N na ti bubuti, akea te bitaki ae e na karaoaki. Ti tangira ngaira kaekan te maneaba bwa e na katiaki. Ao bitakin karaoan te maneaba aio, ti aki tabeu. Ti na ti uotiamai. Once e na change te bwai aio, te Kauntira man te abamwakoro.

Ma ti te bwai ae e kakawaki, e na kibaraki ao e na karaoaki.

N na butia te Minitita riki aio ma te nano rinano ao N na bubuti. Kawaekoa ni katia ana maneaba Banaba. Bwa te titiraki aio, kanga ti aki te oi n titiraki ma e a rangi n kan ana tai. Ao ko rabwa te Tibiika.

Hon. Boutu Bateriki: E rabwa buokan te titiraki ao e rabwa te Tia Babaire. E koaua ti a mwakuria ma au koraki te Tia Babaire.

Ao e koaua are tao e a manga bon bitaki buokan te titiraki ao ti na mwakuri nakon are ti taku bwa e na raoiroi ibukia kain Banaba. Ko rabwa.

Tibiika: E rabwa te titiraki anne ao ti a nakon ara titiraki are imwina. E

na tabekaki iroun temanna te Tia tei mai Betio ae karineaki, Mr. Tebao Awerika. E nakoim te Tia tei.

**KATEAN BOONO N TAABO
AKE A KAINANOAKI IAI**

Mr. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao aio au titiraki. *E kona te Tautaeke ni katei boono n taabo ake a kainanoaki iai iaon Betio?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E na kaekaki te titiraki anne iroun te Beretitenti ae e karineaki, H.E. Taneti Mamau. Ao e nakoim te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Ko rabwa Madam Speaker. Ao I karabwa te Tia tei temanna ae karineaki mai Betio ao aei kaekan ana titiraki. *E tauraoi te Tautaeke ni kamatebwai ao n rinanoi aia bubuti kain Betio ibukin boono ake a rinanon te Kainibaire.* Ao e rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Betio ae ko karineaki te moantai.

Mr. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Aio buokan te titiraki. Iai te bono ane e a tei ngkai iaon Bairiki. E reke au tai n roko n te aono anne ao e rangi n tamaroa aron teina ao tao anne aron te kakae ae e kakaraoaki. E kateaki te bono aio n te tabo are kanga e aki toki n oreaki n te nao.

E rangi n mwaiti naba te tabo iaon Betio ae e aki naba toki n oreaki n te nao. Ma ngkana e kona ni karaoaki naba anne nakon ara tabo ae Betio, taiaoka. E rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Ao e rabwa buokan ana titiraki. Ao e koaua are boono aika a kateaki n aron ane I taku, iai te Kainibaire n aron are te *Disaster fund.* Ae ngkana tao e boni kaea nanon akanne.

I aki atai raoi ana bono te Tia tei ae karineaki mai betio bwa aekakira ngkana tao a rinnako naba inanon te Kainibaire anne, a riai ngkanne ni karaoaki ni kibaraki.

Tao ti a boni kai reitaki ma te Tia tei rinanon riki kanga buokan boono akana e bon tarai. Ao e rabwa.

Tibiika: Buokan riki am titiraki te Tia tei ae karineaki te kauoua n tai.

Mr. Tebao Awerika: Tao bon ti aio. Ti te taeka ni kakaitau te Tia Babaire.

I kaitau nakoim te Beretitenti n am kaeka ao e raoiroi. E rangi n tamaroa ti a bon reitaki ibukin taabo ake a kainanoaki bwa a na kateaki iai boono. E rabwa.

Tibiika: Te Beretitenti e nakoim.

H.E. Taneti Mamau: E koaua e rarabwa, bwa e aonga n ae e boni

mataata naba te Tia tei bwa ngkana tao aki angaraoi taabo akana e kotei boono. E aonga n ae e mataata bwa tera bukia. Ao akana taabo aika a bon aitarā n aekan ane tao e a waaki ngkai Bairiki, e riai naba ni karaoaki nakoia kin Betio. Ao e rabwa.

Tibiika: E rabwa ara titiraki anne ao ti a nakon ngkanne ara kabanea n titiraki inanon te bong aei. E na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Makin, Hon. James Taom. E nakoim te Tia tei.

**KABWAKAN NIKIRAN ANA
ARAUENTI TE TIA MOTI AE
ITAIA KIBAE IAON MAKIN**

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao aei ngkanne au titiraki are ai bon te kabanea naba n titiraki ibukin kanoan te bong aei. Ao e koaua are I boni bwaina moana ao I manga bwaina bukina. Ao e kangai taekan au titiraki.

I kan titirakina te Minitita are tabena bwa e na bwaka n ningai nikiran ana arauenti te Tia moti ae Itaia Kibae ibukin karaoan bowi ni karini bong ni bung n tain te rinerine ae e nako? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E na kaekaki am titiraki iroun te Minitita ibukin *Justice*, Hon. Tarakabu Tofinga. E nakoim te Minitita.

Hon. Tarakabu Tofinga: Ko rabwa Madam Speaker. Ngkai bon moan au tai ni marooro inanon am Auti aio, ao I a kukurei ni kamauriko. Ao I a reitai ma kain au abamwakoro ae Tabiteuea Meang ni kamauriko ma kain am aobiti. I a reita te kamauri nakon ara Beretitenti ae karineaki, ara Kauoman ni Beretitenti ao Minitita, Taan tei ao bon kain Kiribati ni kabane aika a ongora n te bwakantai aio. Kam na bane ni mauri!.

All: Mauri.

Ao ibukin kaekan ana titiraki temanna te Tia tei ae karineaki mai Makin, ao I a kukurei n taekinna bwa ni kaineti ma ara tau mwi ao a bnae n tia ni kabwakaki ana arauenti te Tia moti ae Itaia Kibae. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Makin, teuana te tai.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e rabwa kaekan te titiraki iroun te Minitita ae karineaki. Ao I taku bwa au kantaninga bwa e boni kakauongo naba te Tia moti are kanga ngaia ae e tabekaki te titiraki aei ibukina.

Ao e koaua te bwakamwane aei n aron atakina teutana irou, bwa are e koaua are e irekereke ma te *Ministry of Justice* ao e rekereke naba inanon te tai are I mena ngkoa naba iai n te tabo ni

mwakuri aei kanga n te teem ae e nako teutana te tai.

Ma n atakin rongorongo irou ao kanga ni raa tokin korakoran tiku n te tabo arei ao e nako te bwakamwane ae \$500.00 tabun nakon te Tia moti aei.

Ma ngai ngkanne n te tai anne au kantaninga bwa e a tia aron te *payment* anne. Ma ngkanne n rokon te Tia moti aei bwa are rabwatana e mena iaon Tarawa ngkai n te tai aei, e kaea te Maungatabu n te KUC.

Ao n rokona n te tai aei ao e a kabwarabwara ngkanne ngaia e bon tuai bane kanoan ana *claim* are e a tia ni kanakoa n te tai arei, bwa te *payment* ae e karaoaki n ana *claim* arei, e kabwakaki ni kaineti ma kanga te Kainibaire are a bon tataneiai inanona. Are kanga e na aki raka uoua te tai aia tai ni bowi n teuana te wiki ngkana e eti au ururing, ma e kabwakaki iaan te Kainibaire are n te tai arei.

Ma ngkanne e a riki te kanganga ngkanne bwa inanon tain te rinerine ae e nako ao e a rangi ni rakanako aia bowi Taan moti, riki te koraki ake a katabeaki ibukin karinan aia bong ni bung taan rinerine ngkoa are iaan kainanoana mairoun te Tautaeaka.

Bwa are ngkana ko na kabaea aram, e na riai n tauraoi am bong ni bung kanga te aekaki anne.

Ngaia are kanga kakaeen uarokoan naba te waaki inanon tangiran te babaire anne mairoun te Tautaeaka, ao Taan moti ngkanne aike tabeia aei, a kataia n tobwa te itera anne ngkanne ni katoa bongia aia bowi.

Ngaia are e kona n reke tain te bowi teuana te wiki, ai tiaki ti uoua bwa e a raka nako. Ao anne bukin are e a tiku n tinetine ngkanne te *claim* anne. Bwa are Taan moti aikai, a boni kantaningaia bwa a riai ni kaboaki n aia *sitting* n aron are te babaire are boni mai imwaina.

Ma are arei mai imwain e tianaki bwa ti uoua n teuana te wiiki ngkana e eti au ururing. Man te tai aei ngkanne ngkai e a reke ae e a rangi n rawata aia sitting ibukin kainanoan karinan aia bong ni bung taan rinerine mairoun te Tautaeaka ao e a rio ngkanne te titiraki aei ao te bubuti. E kona n rinanoia te Minitita are e a manga mena ngkai n te MOJ ke tao te Tautaeaka n tara aia bubuti tao te Tia moti aei.

Ao I taku bwa tiaki ti te tia moti aei bwa tao iai riki raona tabeman iaon abamwakoro ake tabeua. E kona n tara aia itera Taan Moti aikai ni mwannanoi riki kanga rakan tabeia ake a tia ni karaoia ibukin buokan uarokoan naba kanga ana babaire te Tautaeaka are e tangiria n te tai arei ibukia taan karaoa te rinerine.

E kona n nora riain anne te Minitita ae karineaki, taiaoka.

Tibiika: Te Minitita n te Tua ibukin am kaeka.

Hon. Tarakabu Tofinga: E rabwa te Tibiika ae ko karineaki ao e rabwa riki te Tia tei ae karineaki n aron buokan ana titiraki. Ao n aron are I mwaneweia ao I taku bwa e kaineti ma kanoan te naan bebwa ni bwaka mwane aika a wene I matau ao iai ane e a tia n reke te moan bwakamwane iroun te Tia moti ae Itaia ae te DW No. 76/20 ae mwaitina \$520.00.

Iai naba ngkanne te kauoua ni bwakamwane are e a tia naba ni karaoaki nakoina inanon te namwakaina are imwina inanon Tun, te mwaiti ae \$65.00.

N aron are e mwaneweia te Tia tei ao te bwai ae e riki, n aron booia Taan Moti ao te rate ke te mwaiti ae anganganaki inanon ni katoa karaoakin aia bowi, e bon reke nakoia e mwaiti ae \$65.00 ni katoa namwakaina. Ao e na riai n iai 4 ana keiti te Tia moti ao e reke irouna te mwaiti anne.

N rekereke ngkanne ma karinakin te naan bong ni bung ake a rimwi ni kaineti ma kainanoana, n aron karaoakin te naan ID n te rinerine ae e nako, ao au *Ministry* e a karekea ngkanne te mwaiti ni boo ke te arauenti ae e raka nakoia Taan Moti ake a rinanoi te naan

bubuti ibukin karinan te bong ae \$65.00 n te wiki.

Mwaitin ngkanne akea te keiti. Bwa ngkana teuana ana keiti n teuana te wiki ao e a reke naba irouna te mwaiti ae \$65.00 n te wiki.

Ngkana 10 te keiti ke te naan *late accesement* ae e karaoaki n te wiki, e reke naba bon te *amount* anne. Anne katamaroana, ma aio e reke nakoia Taan Moti ibukin te kainano ke te kantaninga are a mwakuri iai ni karokoa man Tianuare ni karokoa Tun n te rinerine ae e tabangaki ni karokoa manga rinean te Beretitenti.

Ao anne ni kaineti ma ana *claim* ni kabane te Tia moti ae e mwaneweaki n te tai aio, ao iai ana *claim* ae e roko ao ti tebo ma e *claim dialy allowance*. Ma are n aron te boraraoi are e kabaeaki iai te Tia moti aio, ao e kantaningaki bwa e na reke irouna te mwaiti ae \$65.00 n te wiki. E ngae ngke ti teuana, tebwina ana keiti ae e rinanoi n te wiki n are te late *asseccement* anne. Ngkana e ibuobuoki anne te Tibiika ae ko karineaki nakon buokan ana titiraki te Tia tei. E rabwa.

Tibiika: Te Tia tei mai Makin ae ko karineaki, am kauoua n tai n boutoka am titiraki ngkana iai.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao e rangi n rabwa ana kabwarabwara te Minitita ae

karineaki. Ao e koaua au kantaninga bwa e bon ongora te Tia moti ae karineaki aei n aron tabekan te titiraki ibukin ana kainano, ao au kantaninga naba bwa e kakauongo aron ana kakaeka te Minitita. Ao tao e a bon reke naba mataatam iai.

Ma n na bubutia te Minitita bwa ngkana arona ao N na reitaki riki ma te Tia moti aei bwa bon rabwata ae ikai.

Bwa ngkana arona e na iai riki baika ae tao I a tia n aki kabwarabwarai ae e na kona riki ni kabwaranakoa te Tia moti aei, ke tao terana riki ae e na kona ni marooro iaona te Tia moti aei ni kabwarabwara ana *claim* aei. Ao N na bubutia te Minitita ngkana e kona n reke tao mwawan temanna naba ana tia mwakuri are e na kona ni ibuobuoki iai, bwa I a kawaria ma te Tia moti aei ke tao ngkana e bon reke mwawan te Tia moti aei. Ma e na akea ana kanganga ni kawara te aobiti ao terana ngke e a kona ni mwannanoaki rokona ke tao rokou ma ngaia, bwa e aonga n are e bon karauaki ni kabwaranakoaki n aron ae ko a tia ni kataia ni kabwarabwara te Minitita.

Ngkana arona bwa tao e na iai riki ana titiraki ke tao a na aki rau n nano n aron ae e a tia ni kakaekaki.

Tao bon ti te bubuti anne ao akea naba ngkanne buokan au titiraki. Ai bon ti anne te Tia Babaire ao e rabwa.

Tibiika: Te Minitita ae ko karineaki, iai kaekan anne iroum.

Hon. Tarakabu Tofinga: Ao e rabwa *Madam Speaker*. Ao e koaua n aron are e mwaneweaki iroun te Tia tei ae karineaki, ao n aron are a mwakuria ara aobiti ibukin bwakamwane aikai. Ao bwaka mwane aikai ake a tia n roko inanon baira. Ao akanne ake bwakamwane ake man Tianuare nakon Maati. Ngkana e na iai riki te naan claim ke te naan bubuti ibukin namwakaina akana imwina, ti rangi n tauraoi ni manga karokoi iroura. Ti na tauraoi naba ni mwakuri ao ti rangi ni ku ni butimwae te Tia tei ma ana Tia moti ngkai e kakawaki bwa e boni mena rabwata ikai. Ti rangi n kukurei ni butimwaeia nakon ara aobiti ao ni boni marooro ma ngaia ao ni karekea buokana nakon are e kantaningaia.

Ao I kaitaua naba ana titiraki te Tia tei ae karineaki mai Makin temanna, bwa e a kona naba n anga te kabwarabwara teutana tao nakoia naba Taan Moti iaon Kiribati ni kabane ake a tia n rinanon te mwakuri aio.

Ao I taku bwa e kania ngkanne te mataata n aron mwaitin te arauenti ao mwaitira are e na reke

n te bongina ke tao te wiki ke te namwakaina.

Ibukin ami rongorongo n te tai aio, e a manga bon okira. E a toki kainanoan te *late asseccement* ibukin te bong ni bung. E a manga bon okira arona te arauenti aio are ai manga bon \$65.00 n te namwakaina. E rabwa ngkana e kaeka anne te Tia tei ao e aitu te Tibiika.

Tibiika: E rabwa te Minitita ao e a boni karokoirā naba ni banen ara titiraki ni kanoan te bong aei n ara ota bebwa.

Ao ti a nakon ara bwai are imwina.

Kiraka: Te kaoti ibukin te bwara.

Tibiika: I a butia te Minitita ae karineaki, Hon. Alexander Teabo bwa e a tabeka te kaoti anne.

Hon. Alexander Teabo: Ko rabwa Madam Speaker ao ni kaineti ma (18:(1)) ao I a kukurei n tabeka te kaoti bwa e na motirawa moa te Auti. Ko rabwa.

Tibiika: Ko rabwa te Minitita. Ao ngkai e a boni mwemwe te kaoti ibukin te bwara n te tai aei, ao I a bon anga moa bwanau ni kakaitau nakoimi ni kabane Taan tei aika kam karineaki, te Beretitenti ma kain am Kabineti te Kauoman ibukin kanoan tamaroan te bong aei. Au kantaninga bwa ti a manga kaitiboaki nakon te ingabong ma te

kukurei ao te bonnano ao ai aron naba ae e riki inanon ara bong ni moan ara bowi n te tai aei.

Ti na bane n tekeraoi ao I a kukurei ni kabwara te bowi ao ti a kaitiboaki ikai nakon te ingabong te aoa 10.00am te moan ingabong.

Kiraka: Te Tataro.

Tibiika: Ti a tataro: “N aran te tama ao te Nati ao te Tamnei ae raoiroi Amen. Te Atua ae moan te mwaaka ae akea tokim, ti kakoaua ma te nano rinano kainnanoan am kairiri iaon karaoan tibwangara. Buokira bwa ti na katikui bwaai ake a kaeti ma oin nanora n tatabemaniira nako ao ti na kakaraoa are nanom ibukin kabwaiaia kain Kiribati. Ti butiko bwa ko na raonira n ara waaki ni karaoi tabera n te Maneaba ni Maungatabu aei ibukin ara Botannaomata, bwa e aonga ni kateimatoaki te rau, ao te eti ibukin neboakin mimitongin aram ae tabu. Ti kaniko n aikai iroun Iesu Kristo ae ara Uea’.

Ao ti a boti nanora n anaa ana tataro te Uea

‘Tamara ae I karawa, e na tabuaki aram, e na roko Ueam, e na tauaki am taeka iaon te aba n ai aron tauana I karawa. Anganira kanara ae ti a tau iai n te bong aei, ao kabwarai ara bure n ai arora ngkai ti kabwarai aia bure akana a bure nakoira. Tai kairira nakon te kaririaki ma ko na kamaeura man te buakaka bwa am bwai te Uea ao te mwaka ao te neboaki n aki toki. Amen.

Kiraka: Katanoata mairoun *Hon. Speaker.*

KATANOATA MAI IROUN TIBIIKA

Tibiika: N te ingabong aei ao I a manga uti naba ni kamauri ngkami. N arana ae e tabu ao kam na bane moani mauri! (Mauri).

Ti teuana au katanaoata, tao ti uoua au katanoata imwain ae ti a waaki ni kanoan ara ota bebwa n te bong aei.

1. Bon ti teimatoan aron ana kauring te aobiti nakoia aa SOE’s ake a tuai n roko aia raa, a teimatoa n tuai ni kona ni kakoroa nanon ana Financial year ae a riai n roko ke n submit iai aia akaunti nakon te Kiribati *Audit Office*. Ao aikai ngkanne SOE’s akanne.

- a) Captain Cook Hotel – am outstanding ibukin 2018 ao 2019.
- b) Central Pacific Producers Ltd 2017, 2018 ao 2019.
- c) Kiribati Solar energy Company Ltd ibukin 2018 ao 2019.
- d) Public Vehicle Unit ibukin 2019 ao
- e) Public Utilities Board ibukin 2019.

Ti a bubuti ngkanne ke ara kauring nakoia ara taani mwakuri ke ake iai tabeian te itera aei bwa a waekoa ni karokoi aia akaunti bwa

e aoria n ae a rokoraoi n taia ao e nakoraoi te mwakuri.

2. I kukurei ni katanoata bwa iai ana *services* te *Ministry of Health* ke te Botaki ni kuakua are e tauraoi ngkai ni karaoia nakoimi ni kabane Taan tei ibukin tuoami ibukin marurungimi inanon te 2 ni wiki aei.

Iai te tutuo are e kona ni karaoaki ibukin aorakin te tioka, te rietata n rara. Kanga aoraki ake aki ewewe ao ti aki ti akanne.

Iai naba ana *services* akana a boni kona ni *provide* n te tai aei bwa a rawata ana *divisions* ke ana *section* akana a roko n te tai aei ibukin ke kanga ai bon te *awareness program* nakoimi ngkana iai bwaai aika kam kan atai man ana itera te Botaki ni kuakua. Ti ngaia anne ao kam rabwa. Ao ti a nakon are imwina.

Kiraka: Taiboranakin taian bebwa mairoun *Hon. Speaker* iaon ana ribooti te Oteta Tienera iaon ana akaunti te Kiribati *Housing Company, Financial Statement* ibukin te ririki are e toki n 31 Ritembwa 2018. Bebwa No.3/20.

Ana ribooti te Oteta Tienera iaon ana akaunti te *Kiribati Oil company*

Ltd. Financial statement ibukin te ririki are e toki 31 Ritembwa 2018. Bebwa No. 4/20.

Ana ribooti te Oteta Tienera iaon ana akaunti te *Atinimarawa company Ltd, Financial statement* ibukin te ririki are e toki 31 Ritembwa 2018. Bebwa No. 5/20.

Ana ribooti n te ririki te *Leadership Commission* 2019. Bebwa No. 6/20.

Mairoun te Kauoman ni Beretitenti ao te Minitita n te mwane. Te boki n kataumwane 2020. Bebwa No. 7/20.

Tibiika: Ti a nakon are imwina.

TITIRAKI AO KAEKAIA

Tibiika: Ngaia tera am *point of order* te Tia tei mai Betio.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika. Te Tibiika bon te kan ota man ara itera ae Tobwan Kiribati *party*, iraua raoi ngkai te naan *party* inanon te Auti n tei aei bwa kanga iai te rongorongongo ae ti karekea ae ti kani kabongana te ruu ane n te *Conference room*, ao a karautaeka bwa iai te Botaki teuana ae e kabongana.

Ma kanga bon te kan ota man ara itera, iraua ngkai te *party* inanon

te Auti aei bwa ti aonga ni bon ataia ao a na ataia naba kain Kiribati bwa iraua te *party* inanon te Auti aei te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: E rabwa te Tia tei mai Betio ae ko karineaki n am titiraki n te ingabong aei. Ao n aron ae ti taraia ngkai ao ti kona n noria bwa iai te *party* ae e boni kaitaraira ae te Kaitara. Are ngaia are e *leader* iai te Tia tei ae karineaki mai Abemama, Hon. Tessie Eria Lambourne.

Tao ibukin ngkanne te *sitting arrangement* are kam a noria n te tai aei, ao iai naba kanga tarakina bwa iai naba ake a mena ni kaitarai man te itera arei.

Ao I kakoaua ngkanne bwa iai te bubuti ibukin kabonganan te ruu are te *Conference room* are bon ami ruu naba.

Ngkana kam kukurei, ngkana ko kukurei te Tia Babaire ae ko karineaki ao tao imwin te *lunch* ao I a kamatoa raoi mai irouia au koraki bwa tera raoi. Iai reta aika a tia n roko ibukin tao kabwarabwaran te *party* ke te *sitting arrangement* inanon ara tabo aei. Ao I a kabwarabwara ngkanne imwin te *lunch* nakoimi te moanibwai ngkana ti oki n are imwina, ngkana kam kukurei n anne.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa *Hon. Speaker*, ti a butimwaea anne. Ko rarabwa n am babaire anne. E rabwa.

Tibiika: E rangi n rabwa ao are ieta butimwaeen te marooro.

Ao ti a nakon ngkanne ara bwai are imwina ao e kangai. Te moan titiraki e na tabekaki bon mairoun te Tia tei temanna ae karineaki mai Makin, Hon. James Taom ao e na kaeka te Minitita ibukin Itoman, Mwamwananga ao Kaneweaba ae Hon. Tekeewa Tarati. Ao I a kanakoa nakon te Tia tei mai Makin am titiraki.

**MWAKURI NI KATAMAROA
IAON KAANAUAN TE MARAE NI
WANIKIBA IAON MAKIN**

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tibiika. Ao e koaua I a manga kukurei naba n te ingabong aei ni manga kauka riki kanoan te titiraki ibukin kanoan te bong aei n au titiraki ae e kangai taekana. *E kona te Minitita are tabena ni kaotia bwa e nang manga waakinaki n ningai te mwakuri iaon katamaroan iaon kaanauan riki te marae ni wanikiba are I Makin.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita am kaeka.

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika. Ao ngkai te moan ingabong naba aio te bong ae e bou ao I a moanna ma taeka ni kamauri nakoim te Tibiika ae ko karineaki. Te Beretitenti ma te Kauoman, ao Taan tei ni kabane ao kain Kiribati ake a ongora n te tai aio. Bwanaia kain Tamana ao kam na bane ni mauri! (Mauri)

Aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia tei temanna ae karineaki mai Makin. E na waaki te mwakuri iaon kaanauan riki te marae ni wanikiba are I Makin n taubobongan bwaai ni mwakuri ao tauraoim mwanena. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Makin teuana.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao e rangi n rabwa te Minitita n ana kaeka. Ao e koaua e boni kananokawaki teutana aron te kaekan te tai aei, bwa kanga bon iai kaokorona ma aron are e a tia ni kakaekaki n taai aika nako.

Bwa te kaeka n taai aika nako, inanon te tai ae waekoa ao e na riain n roko naba katoamauan bwaai ni mwakuri. Bwa n aron ae e kakoauaki te Tibiika, ao a bon angin bwai ni mwakuri ngkai are a boni mena iaon Makin ao a boni mwakuri. A kona ni karaoaki.

A tia ni karaoaki naba ni *maintenance* teutana ao a kona ni

buti. Tao bon ti teuana ma uoua tenaan bwai ni mwakuri ae e aki buti. N aron teuana tao te *backhoe* ao tao te *tipper truck* eng ke ti te backhoe.

Nanona kanga bon te bae e rangi n uarereke n aron norakin taian backhoe ma terana iaon Tarawa ikai, a bon rangi n rawata. Kanga a rawata ni buti ao iai naba iaon abamwakoro ake tabeua ake a bon tia ni bane tabeia, n tia tabeia ao e tuai man kaokaki nako Tarawa.

Ma ti bon riki n tabetabeka aei te Tibiika ibukina bwa e a boni maan te tai, bwa ti tebo bwa a boni kaingarakeaki nanoia kain Makin n roko karaoakin aia marae n te tai ae waekoa. Kanga a bon aki naba kantaninga rokona n te tai arei.

Ao ngke e roko, ao akea bwa e a wakinaki karaoana ao ngke e toki ao e a toki nako naba. Kanga akea mwanewean ngkoa te kataumwane. Akea bwa bon ti te bwai ni mwakuri. Ao ngkai ti a manga kaongoaki bwa manga te kataumwane ai manga akea. Ao e a bane iaa ngkanne nikiran taian kataumwane n taai akekei are e na bon riain tia ni karaoaki iai te marae aei te Tia Babaire.

I kabwara bure nakon te Minitita ae karineaki ma kanga I bon ti tabeka aei bwa kanga aia bubuti ao aia

tangi n nano kain Makin ngkai a katukaki n arona aei, ma te kantaninga ngkai n aron te kaeka ae ti aki kona n ataia bwa tao e na tian ningai. Tao e na bon tara ni kiriaria n tia te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita am kaeka nakon te titiraki anne.

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika ae ko karineaki ao e rabwa te Tia tei mai Makin ni boutoka tera.

E koaua te karikirake aio te Tibiika, bon te karikirake ibukin kaanauan te marae iaon Makin bwa e aonga n tauraoi ni kona manga butimwaea rokon te Dash 8.

E koaua te Tibiika, e a bon tia naba n tabeka te titiraki aio te Tia tei ae rine tao ni moan te ririki ae e nako 2019. Ao are e anga n te kaeka n te tai arei bwa aongkoa e na wakinaki te mwakuri I Makin n nukan Tebetemba 2019 imwin tian te mwakuri iaon Abemama naba n aekan naba aio.

Ma te karautaeka te Tibiika, bwa inanon te tai ao aongkoa te kantaninga bwa a na oki bwai ni mwakuri akekei mai Abemama. Tao riki e koaua ane e taku te Tia tei bwa iai bwai ni mwakuri aika a mena ngkai I Makin. Ma uoua mai ibukaon bwai ni mwakuri akanne

aika a rangi n kainanoaki n te karikirake aei ngaia akana a uruaki, ae ngaia ae aikoa kona ni karaoa te mwakuri n aron are e kantaningaki iaan te quality n te marae.

Ma iai te kantaninga n te moantai bwa aongkoa a tia bwai ni mwakuri mai Abemama ao a na manga nako Makin. Ma te kabuanibwai bwa n rokon bwai ni mwakuri aikai ao a kuneaki bwa a bon rangi n aki raraoi naba. E tangira te mwakuri naba iaona.

Ao man anne ao ngaia are e a karika te bae. Taani mwakuri ake I Makin ngkoa are aongkoa a tia ni mwakuri I Makin, a tia ni kaokaki iaan te kantaninga are aikoa kona n tatanninga bwa bon te tatanninga ae e na maan ngkana a tiku ni maan I Makin.

Ngaia ae ti karautaeka n aio te Tia Babaire ma iai te kantaninga ibukin bwai ni mwakuri aika a boou. Ao ngkana arona bwa a roko ao a kona n taraki naba Makin ibukin katian te mwakuri are ngaia ae e tiku ngkai n tinetine. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Makin te kauoua n tai.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rangi n rabwa ana kaeka te Minitita ae karineaki. Ao

e koaua, eng are boni manga kanoan te waaki ae e boou n te tai aei. Ao ti a boni manga bubuti riki. Ti na bubutia riki te Minitita n te tai aei ke tao te Tautaeke ngkana ekona ni katoka moa ingaingan nanoia kain ara abamwakoro ae Makin. Bwa e koaua are a boni mamate rangara ngkai irouia kain Butaritari ae e roko te *Dash 8* ikekei ao ngaira ao ngaira kanga ai terana, ao ai boni Makin naba ao Butaritari kanga te tabo ae e rangi n kaan.

Ngaia are ti bon bubuti bwa ngkana arona bwa iai taian bwai ni mwakuri riki aika a na kona, bon ti te *backhoe*. Tao bon ti te *backhoe* n aron are e taekinna te Minitita ao terana are teuana. Ngaia bon ti uoua ngkana e boni kona n reke angan buokara n aei te Tia Babaire. Ao terana ngke e a kona ni mwannanoaki iroun te Minitita, ao ti rangi n karabwa n aron ana kakaeka ae e karau nanon. Ao ti a kantaninga ana kabanea n ibuobuoki n te aro are e na kona naba n reke iai buokaia kain Makin. Ao ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika, ao e koaua ti a tauraoi n nora aio n tian ara bwai ni mwakuri aikai ke n reken aika a boou ao a

kona ni waekoa n tobwaki te kanganga aei.

N aon are e taekinna te Tia tei, e koaua tao te *exavator* te kanganga ae te bwai ni keniken ma iai naba raona are te tipper truck. Nanona e bon aki kona ni mwakuri te *execrator* ngkana akea te tipper truck bwa are e na uouota te tano are e kenaki man te riburibu ao e na uotia nakon te marae are te tabo ae e raroa.

Ngaia are anne ngkanne kanga kabwakan te karikirake aio. Ma ti a nora aio.

N aron are I taekinna, ngkana a tauraoi bwaai ni mwakuri ao e a kona naba ni manga moanaki waakin te karikirake aio. Ko rabwa *Madam Speaker*.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki. Ti a nakon ara titiraki are imwina ngkai e a boni bane buokan anne. Te titiraki anne e na tabekaki iroun te Tia tei temanna mai Abaiang ae karineaki, Hon. Betero Atanibora ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Tararuan te Mauri ao Katoki aoraki Hon. Dr. Tinte Itinteang. Ao e a nakoim te Tia tei am titiraki.

Hon. Betero Atanibora: Ko rabwa *Madam Speaker*. Ao bon te bwana moa ni kamauri nakoimi n te moa n ingabong aio. Kam na bane ni mauri! (Mauri).

**KABWANINAN KABWAKAN ANA
MWANE KAURE IAON
TANGOAN ANA REBWEREWE
IROUN TE NEETI IAON
ABAIANG**

Hon. Betero Atanibora: I kukurei n tabeka taekan au titiraki iaon taekana ae nambwana 3 iaon te ota bebwa. *N na bubutia te Minitita n te O n aoraki bwa e kona ni kabwarabwara bwa bukin tera e aki bwanin ana mwane kain au kawa ae Aonobuaka ae Kaure n ana claim iaon tangoan ana rebwerebwe iroun ana neeti are e maeka I Takarano?*

Hon. Dr Tinte Itinteang: E koaua e rabwa te Tibiika. Tao imwain moa ae I waaki Tibiika, ao bon te bwana moa. Te bwana moa bwanaia kain au abamwakoro ae Betio ni kamamauri. I kamauriko te Tibiika, ara Beretitenti, te Kauoman. Raora ni Minitita ao taani mwakuri ao ai boni moara riki te nati ni Kiribati are a bane n ongora n te moan ingabong aio. Kam na bane ni mauri!. (Mauri).

E koaua e rabwa te Tibiika ao e rabwa riki ana titiraki te Tia tei ae karineaki temanna mai Abaiang. Ao aio boon ana titiraki te Tia tei. *I kukurei n taekinna nakon te Auti aio bwa au tabo ni mwakuri e a tia ni kabwaka boon tangoan ana*

rebwerebwe Kaure ao ni kabongana te katauboo ni kaineti ma ana Kainibaire ae \$10 n te bongina ibukin karaoan aia mwakuri neeti iaon aba. E rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei mai Abaiang teuana te tai.

Hon. Betero Atanibora: Ko rabwa Madam Speaker. E rabwa ana kaeka te Minitita man te O n aoraki ae e rangi n tamaroa ao man teretere bwa ngaia \$10.00 boon tangoan te rebwerebwe n te bongina n aron te boraraoi are e a tia n taekinna.

Buokan te titiraki. Nanona ana neeti are e mwakuri ngkai I Takarano I Abaiang, ai tibwa ana moantai ni mwakuri iaon aba, bwa kanga n te *agreement* are e karaoa te *rent* iai ao e kabongana ana rebwerebwe Kaure ae \$20.00 n te bongina.

E kakoaua te Minitita ae e a tia n approve anne te MA n te claim are \$20.00 n te bongina? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr Tinte Itinteang: E rabwa te Tibiika ao e rabwa riki buokan te titiraki. Ti kakoaua te Tibiika ao ti kukurei n taekinna nakon te Auti aio, bwa iaan ana Kainibaire te botaki ae Mauri ao Katoki aoraki ao bon iai ara Kainibaire ibukin tangoan te naan rebwerebwe.

Aio tangoakin te naan rebwerebwe ke kabonganakin te naan rebwerebwe irouia ara taani mwakuri I aon aba.

Ao n aron ara Kainibaire are e a tia ni kaweneaki, ao ti kakoaua bwa tangoan te rebwerebwe n te bongina irouia ara neeti e na kabwakaki boona n te mwaiti ae \$10.00 n te bongina.

Aio e boni kaokoro ma ara katauboo ibukin kabonganakin te rebwerebwe. Ngkana arona bwa iai kain ara tabo ni mwakuri ke kain te aobiti aika a roko iaon aba. Ao boon aio \$20.00 n te bongina.

Ngaia are ti karautaeka nakon te Tia tei ngkana arona bwa tao iai aki te itoman raoi ibukin te boraraoi, ma aio raoi tereterena ibukin te katauboo ao kakaokoron te katauboo ibukin tangoan te rebwerebwe irouia neeti iaon aba. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei te kauoua n tai.

Hon. Betero Atanibora: Ko rabwa te Tibiika. Ao e koaua ae e taekinna te Minitita. E kakoaua te Minitita ae aron te *claim* irouia kain aonnaba riki irouia kain au abamwakoro ae Abaiang, e rangi ni kanganga arona bwa ai manga bon te nakomai ni

kitana Abaiang nako Tarawa ibukin aia *claim* n aia kabanemwane ni kantokaia n te *Speed boat* ae \$20.00 ao n tikuia ni maeka iaon Tarawa n aia kakabanemwane ni bubutia n te *bus* n nanako ni karaoa aia *claim*.

E kakoaua naba te Minitita ae te rebwerebwe are e mena iroun te neeti anne, e tiku irouna ni katoa bong ao akea ana karekemwane Kaure are bon ana bwai ni karekemwane ibukin te *hire*.

E kona te Minitita ni kakoroa ana claim Kaure ae \$20.00 n te bongina, bwa e noraki ikai bwa tiaki ana kanganga Kaure are ana bwai te rebwerebwe ma ana kanganga ana tia mwakuri ngkai e aki karaoa raoi tibwangana n nora tarakin te boraraoi. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr Tinte Itinteang: E koaua ao e rabwa te Tibiika ao e rabwa riki buokan te titiraki. Ao e rabwa te Tia tei ae karineaki mai Abaiang. N reitakira ma ara tia mwakuri, ara neeti n te kawa ae Takarano n aron are e mwaneweaki ao ana marooro ara neeti n te kawa aio. E kaotia bwa ngke e marooro ma te aomata are e tangoaki ana rebwerebwe ao e kukurei bwa e na tiku ana rebwerebwe anne inanon bain te neeti ma e na ti anga ana tiati ibukin bong ake e kabongana

iai te rebwerebwe. Ao boong ake e aki, ngaia are ti aki tiatina iai ngkanne te O n aoraki. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei te kateniua.

Hon. Betero Atanibora: Ko rabwa *Madam Speaker*. Kabanean buokan au titiraki. Boni bwanau ni kaunga te Minitita ae e boou bwa te kanganga aio e riki nakon Kaure, bon aekan naba kanganga ae e na teimatoa n riki nakoia akana a na manga tangoaki aia rebwerebwe irouia ami taani mwakuri.

Ko kona te Minitita ni waekoa ni karekea bwain aorakin katokakin te aekaki ni kanganga aio, ngkai ti kakoaua bwa boni te taokita ngkoe ae kanga iai te mwatai iroum ao e birimwaka am iango. Ao ara kantaninga bwa e na aki manga okioki te aekaki n titiraki aei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa te Tibiika ao e rabwa riki buokan ana titiraki te Tia tei ae karineaki mai Abaiang. E koaua, e rabwa te Tia tei ao e koaua ae ti ataia bwa aio teuana mai ibuakon kanganga ae e taona Botakin te Mauri ao Katoki aoraki. Ao ti kukurei n taekinna bwa ara Botaki ni mwakuri aio e tauraoi n tei n taainako ni

butimwaei te naan kanganga ao ni butimwaei anga n ibuobuoki ao ni katamaroa ibukin boutokan maurin te botannaomata ao te nati ni Kiribati. E rabwa riki buokan te titiraki aio ao ti na kaai ni ikarekebai ibukin taai aika imwaira ao e rabwa te Tibiika.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina. Ao e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Onotoa, Hon. Taiaki Irata ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Akawa, ao Karikirakean kaubwaira mai tari, Hon. Ribanataake Tiwau. Ao e nakoim te Tia tei.

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa te Tibiika. Ao imwain ae I tabeka au titiraki ni kanoan te ota bebwa n te bong aei. Ao I a reita bwanau ma kain au abamwakoro ae Onotoa ni kamauriko te *Hon. Speaker*, ara taan kairiri man Tobwan Kiribati party, te *Beretitenti ma ana Kauoman*. Kain ana Kabineti ao boni kain te party ao nakon naba te *Leader* n te *Opposition party Hon. Tessie Eria Lambourne* ma kain am party. Ai bon raora ngaira Taan tei n te Auti ni Maungatabu ao kain ara abamwakoro ake a ongora ni bwanan Kiribati n te tai aei ao ai bon ake a roko irarikira n te Auti n tei. Kam na bane ni mauri! (Mauri).

**KAREKEAN ANA BOERA N
AKAWA TABUARORAE I
ONOTOA**

Hon. Taiaki Irata: Au titiraki ngkanne ae iaon te ota bebwa nambwana 23 e kangai taekana. *Inanon ririki aika bwakanako ao a tia kain te kawa ae Tabuarorae ni kabebeteaki ni kakarekei kanaia ika mani kabonganana te boera n akawa. Te kanganga ngkai bwa te boera n akawa anne e a kaman akea bwa e moti rona ao e betinako. N na butia te Tautaeka aio bwa e kona ni manga karekea ana boera n akawa Tabuarorae?* Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: Ko rabwa te Tibiika. Ao tao imwain ae I waaki nako te Tibiika. N na karokoa ni nnena aia kamauri kain ara abamwakoro ae Nikunau. Tao I a reitai iai ma raou n Tia tei temanna mai Nikunau. Te bwana ni kamauri aio nakoim Madam Speaker ara moan aine. Ni ikotaki nakoia ara Beretitenti, te Kauoman ma Minitita ao ai bon raora ngaira ni kabane Taan tei inanon tamaroan te ingabong aio. Kam na bane ni mauri! (Mauri).

E koaua I taku bwa ane e a tia n toka te titiraki ao e kangai kaboa ana titiraki temanna te Tia tei ae karineaki mai Onotoa. Ao kaekana

aio Madam Speaker. *E kaboaki mwini ana boera n akawa Tabuarorae n te tai ae waekoa. Ko rabwa te Tibiika.*

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki te moantai.

Hon. Taiaki Irata: E rabwa te Minitita n ana kakaeka ao e rangi ni kakukurei are e taekinna bwa n te tai ae waekoa. N na ti bubutia te Minitita tao n ningai ngkanne? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: Iai te tiim ane e a tibwa oki mai Tamana n taai aika nako ao iai naba akana iangoaki nakon abamwakoro tabeua.

N okin te tiim ao I taku bwa e a tia n reke te rongorongobwa a tia n oki kain te tiim mai Tamana. Ao inanon wiki rake aikai ao ti na bon manga reitaki ma te Tia tei bwa n ningai te tai ae e na waekoa ni manga mwananga iai te tiim aio nakon ana abamwakoro. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei kauoua n tai buokan am titiraki ngkana iai.

Hon. Taiaki Irata: E rabwa riki te Minitita ae karineaki. Ao e koaua, iai kanga ongongora bwa manga iai riki ana karikirake ana Botaki

ni mwakuri. Ao tera ngke e kona naba ni karinna iai abau ae Onotoa iai n reitaki ma ana boera are aongkoa e nang waekoa ni karaoaki. I ataia bwa te kawa ae Tabuarorae bwa e bon rangi n tionako, ao angin kanaia ae a kakarekea mai marawa bon ikan marawa. Are kanga ngaia ngkai oin kanaia ni katoa bong. Ao e nang ibuobuoki te boera are aongkoa e a rangi n maan n aki manga kabonganaki irouia kain te kawa ae Tabuarorae.

Ao tera ngke arona bwa e karababa riki ana taratara te Minitita ae karineaki ni karekea riki te boera ae e aki rangi n kaan ma te nama, ma e na mena riki inanon. Are aongkoa a na mwaiti riki te naan ika ni marawa are a na kona n reke mai iai. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: E rabwa buokan te titiraki *Madam Speaker*. Ao e koaua tangiran te boera tiaki te bwai ae e boou, ao e a kaman waaki te waaki aio man 1980 ni karokoa ngkai ao e a rangi ni okioki te kanganga aio.

Iai babaire aika a tia ni kaweneaki *Madam Speaker* ibukin taran te kainano aio bwa e nang riai ni katokaki bwa e aonga n aki okioki. Ngkana ti ikoikoti kabanemwane ngkai mai inanon taai are e moan

wakinaki iai te karikirake aio ao e a kona n rokoroko ngkai ni mwaitina.

Ngaia are I taku bwa iai babaire ngkanne aika a nang kaweneaki, bwa a nang taraki boera are a tei maan riki aika a kakabwakaki aikai *Madam Speaker*, te naan *shallow water facts*. ma iai te naan boera tabeua are a long term riki n ai aron te *deep border facts*.

Ao te kantaninga bwa n taraki aikai e na kainanoa te kabanemwane ae e bubura, ma I taku bwa n aron are I taekinna n te moantai *Madam Speaker*, e a rangi n wene maan te aekaki ni karikirake aio ao e a rangi n okioki te kanganga aio.

Ngaia are iai babaire ngkai aika a kaweneaki bwa a nang taraki boera ake a na teiman ao n anga riki teimanin maeuia ae e maan n aron are e noraki n taai aikai.

Ao e rabwa tabekan aio mairoun te Tia tei ae karineaki mai Onotoa bwa akanne ngkai babaire a nang taraki. A nang taraki boera ake a teiman. Bwa e eti *Madam Speaker* teuana te anga ae e rangi n ibuobuoki ibukin karekean ao tanian te maeu, moara riki n aba ake aki nama. Bwa are n tain tokin te waru ao e kanganga aron reken maeuia ao reken aba ake aki nama.

Ngaia are aikai ngkanne babaire ae a nang kaweneaki bwa a nang taraki boera ake a maan riki, ke te naan *deep pot fact* ae ti ataia bwa e kona n teiman riki nakon ae e kabonganaki n taai aikai.

Iai naba taian *design* aika a boou are a tia ni manga taraki ma a na manga bon okioki naba. Ma iai babaire ngkai ae tia ni kaweneaki ao I taku bwa e irekereke naba ma ana kaoti temanna te Tia tei temanna mai Arorae n irekereke naba ma aio, ao e nang bane n taraki ngkanne aekakin boera aikai. Ao e rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire ao tao anne man ara itera n te tai aio. Ko rabwa *Madam Speaker*.

Tibiika: Te Tia tei ngkana iai riki buokan am titiraki.

Hon. Taiaki Irata: I a bubuti naba Tibiika ngkana kabanean au titiraki ao I a kanakoa nakon te Tia tei ae karineaki temanna mai Tarawa Teinainano bwa e a kabanea. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia tei mai Tarawa Teinainano ae ko karineaki are temanna, kanakoa.

Hon. Taoaba Kaiea: E rabwa te Tia Babaire ao I a reitai ma temanna te Tia tei ae karineaki mai Onotoa ma kain ana abamwakoro ibukin Tarawa Teinainano. I kamauriko

moa te Tibiika ae ko karineaki, te Beretitenti, te Kauoman ni Beretitenti, Minitita ni kabane, Taan tei, taan ongora. Kain Kiribati ni kabane, tarira ma mwanera are a mena n te Kaitara. Boni bwanan Tarawa Teinainano moa ni kamauri ngkami. Kam na bane moa ni mauri! (Mauri)

E rabwa te titiraki aio te Tibiika, bwa bon iai naba rekerekera naba ngaira kain Tarawa Teinainano. Tao ngkana e kukurei te Minitita ae karineaki, I a bubuti naba ibukin Temaiku.

Ao tao n aron ae e ataki ngkai, tao teuana te tabo n akawa iaon Tarawa Teinainano bon Temaiku. Ao marin te tabo aio n taai akekei a rangi ni korakora.

Ma tao ni bon boong aikai, ti aki naba arona. Ao e koaua bwa kanga tarakin te boera kanga e bwai teuana ae e na uua te ika bwa e na kona ni kania te ika nakon te aba bwa e na kona n akawaki. Ai tera ngke e kona naba n nora riain aio te Minitita ae karineaki, bwa e a karekea naba ana boera Tarawa Teinainano teuana I Temaiku bwa e aonga ni karokoa riki te ika ni kania nakon te aba. Bwa are taabo aikai tabon te aba bwa nnen te ika ke taabo n akawa.

Ma ti a bubutia te Minitita ae karineaki ngkana e kona naba ni

katinetinea naba ara bubuti
Tarawa Teinainano irarikin ana
bubuti Onotoa. Ko rabwa te
Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: E rabwa
Madam Speaker. Ao e rabwa manga
buokan te titiraki aio iroun
temanna te Tia tei mai Tarawa
Inano.

Tao e kakawaki ngkai e tabekia te
Tia tei ae karineaki, bwa iai te
protect ae e waaki ngkai ae e
mwanenaki mai iaan te *FAO* are e
koaua bwa e tara ngkai Tarawa
Teinainano, Betio ao TUC ibukin te
kabwaka boera.

Ao akanne ake ti nang kataratara
iai ngkanne te tamnei are te *Deep
water FAD*, bwa ti a tara naba
maikanne tamaroa.

Ma I kukurei n taekinna nakon te
Tia tei ae karineaki mai Tarawa
Teinainano, bwa e reke TUC iaan
ana kataratara te *protect* are e
waaki ngkai are e mwanenaki mai
iaan te *FAO*. Au kantaninga bwa e
na ibuobuoki anne te *Madam
Speaker* ao e rangi n rarabwa.

Tibiika: E a boni bane buokan te
titiraki anne, ao ti a nakon are
imwina. Ara titiraki are imwina, e
na tabekaki iroun te Tia tei temanna
mai Nonouti; Hon. Ieremia Tabai

ao e na kaekaki iroun te Minitita
ibukin Itoman, Mwamwananga ao
Kaneweaba ae Hon. Tekeewa Tarati.
Te Tia tei.

KATAMAROA NAKON MOBILE TAREBON IAON NONOUTI

Hon. Ieremia Tabai: Ko rabwa te
Tibiika, aio au titiraki. *Imwin rokon
te mobile tarebon iaon Nonouti ni
moan te ririki aei, ao iai taabo I
tabon riki te abamwakoro mai
Meang ae e aki raoiroi iai. I kan
titiraki bwa e kona ni karaoaki te
katamaroa n te aro bwa e na raoiroi
iai te mobike tarebon iaon Nonouti
ae e bwanin?*

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa
Madam Speaker. Ao aio ngkanne
kaekan ana titiraki te Tia tei ae
karineaki temanna mai Nonouti. *E
waaki ngkai vodafone ni karaoa
ana katamaroa nakon te mobike
tarebon iaon Nonouti. Ko rabwa
Madam Speaker.*

Tibiika: Te Tia tei moan buokan am
titiraki.

Hon. Ieremia Tabai: Aio te waaki
ae karaoaki ao e a noraki naba te
kanganga n taabo akana
Abamwakoro ao Tebuange n taabo
ake e aki bati n raoiroi iai tarebon.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao tao e kakawaki bwa N na karakina teutana te karikirake ae iaon Nonouti. Aio te karikirake are bon Mwakoro 2 ke *phase 2* n tibwakin abamwakoro aika 6 are akea aia tarebon, ao te kantanninga bwa e na anganaki te kambwana are e reke irouna karaoan te tarebon I aon aba aikai n te requirement ke e kantanningaki bwa a na karokoa 90% iaon rokon te tarebon iaon aban Kiribati aika a tia n taekinaki aikai. Te tarebon nakon te tarebon 3G.

N rokon te kambwana n tarebon are e reke irouna te *tender* n te tai arei ae te ATHL n te tai arei, ao e karaoia. Ao ngke e a tuoaki man uoua ana antena are e kateia iaon Nonouti. Ao n ana moan koaua bwa e na kona ni karekea te *coverage* ae 90%.

Ma ngke e a tuoaki iroun te CCK ao e aki reke te mwaiti anne bwa e ti reke 69%. Ngaia are iaan e *contract* ao bon taben te *vodafone* bwa e na riai ni kakoroa nanon aei.

Ma ti kukurei n taekinna bwa te *vodafone* e a tia ni kibara ngkai aio. E a tia ni katea ana aentina iaon mwakoron Nonouti mai Maiaki are e karaoia n oin ana kabanemwane iaan are kanoan te

contract bwa e na riai ni karokoa te *coverage* ae 90%.

Imwin te ribooti are ti karekea mairoun *vodafone* ao e na tia ana mwakuri ke ana aentina aio inanon 15 Sept 20 te namwakaina ae e boou.

Ao mai imwin anne ngkana e tia ana mwananga iaon te Itera Maiaki ao ngkanne e na manga karoko ngkanne n te Itera Meang ni manga kaeti raoi tao ana raurau akana iaon ana aentina ane n te Itera Meang, bwa te kantanninga ae e taku te *vodafone* bwa te Itera Meang e aki tangira te aentina teuana ma e na ti karaoa te *adjustment* ke barongan ana raurau ake iaon ana aentina.

Ao mai ikanne ngkanne are e a kona ngkanne ni manga kona ni manga roti kawa akana mai Meang are e taekinna te Tia tei.

Te kantanninga bwa e na tia aio iroun te *vodafone* n 5 nakon 8 Okitobwa 2020. Ko rabwa *Madam Speaker*.

Tibiika: Te Tia tei te kauoua n tai buokan am titiraki.

Hon. Ieremia Tabai: Te Tia tei moan te uarereke au titiraki. E na wakinaki naba ke e aki. Ai abwabwakira kaekana te Tia Babaire. Eng ai abwabwakira.

Te Tia Babaire, ao n otau n te karaki arei. Aongkoa iai te mwakuri ae e na karaoaki. E a tia. Ti kantanninga mwin te mwakuri ae e na raoiroi nakon Nonouti ae e bwanin. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tekeeua Tarati: Te Tia Babaire, I taku bwa I taekina ni babanen au kaeka ma tao e aki rangi ni kakauongo te Tia tei.

Ma n aron are I taekinna, a mwakuria Maiaki ao ngkana e tia Maiaki ao a na karaoa ngkanne aia katamaroa ni mwakorona Meang. Are te kantanninga bwa aongkoa a na kona ni uarokoia nakon are e kantaningaki n te *contract* are 90% iaon aba, bwa are aio te boraraoi are e karaoaki nakon aba are te roll out program aei.

Ao aio n aron are I taekinna naba, bwa aongkoa e kantaningaki bwa e na tia te mwakuri iaon Nonouti n ana katamaroa te *vodafone* inanon Okitobwa te ririki aei. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E a bane ana titiraki te Tia tei ao ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekaki iroun te Tia tei temanna mai Tarawa Ieta, Hon. Harry Tekaiti ao e na kaekaki iroun te Minitita; Hon. Alexander Teabo. E nakoim te Tia tei.

**IREMWEN KANIWANGAN TE
REIREI AE ETI MAN ZAYED
SUSTAINABILITY PRIZE**

Hon. Harry Tekaiti: Ko rabwa *Madam Speaker*. Ao I kukurei n te ingabong n tabekarake au titiraki ae e kangai taekana. *N na bubutia te Minitita are tabena bwa tera ae e karika te waeremwe nakon ana karikirake au reirei ae ETI mani kaniwangaia man Zayed sustainability price?* Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Alexander Teabo: Ko rabwa te Tibiika. Ao e rabwa te Tia tei mai Tarawa Ieta n ana titiraki ao I a boni kamauria kain Tarawa Ieta ni kaekan aia titiraki aei. Aio kaekana te Tia Babaire. *Te Tia Babaire te iremwe e bon reke man biriakinan bwaai tabeua iroun Eutan Tarawa Ieta JSS ake a kainanoaki bwa a na tauraoi imwain rokon te mwane.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te te moan boutoka am titiraki.

Hon. Harry Tekaiti: Ko rabwa tiki *Madam Speaker* ao I a karabwa te Minitita n ana kaeka ao aio buokan au titiraki. E kona ni kabwarabwara te Minitita aio bwa tera baike a karika waeremwen n aron are e taku bwa e irekereke ma taan reirei n JSS I Tarawa Ieta. E kona e kona ni katerea bwa

baikara baikana a karika ae tao ngaia ae a bukinaki n te tai aio bwa ngaia aki karaoa nanona taiaoka.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Alexander Teabo: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao e koaua are te mwane e na roko mai tinaniku. Ao e riai n roko te mwane rinanon te bangke. E na riai moa ni karaoaki te akaunti, ana akaunti te reirei are e na bon nakoina te kaniwangana.

Ma I kukurei n taekinna bwa a tia n rinnako teutana kain au tabo ni mwakuri ae boni kain Tarawa Ieta, a tia ni karaoa aio n ana *requirement* te *banking*. Ao anne te bwai ae e bon iremwe iai ao te bangke naba tabena bwa e na *screen out* bwa ngkana e roko ikai bon te mwane ae e na roko man te rabwata aio ke tera.

Eng, a tia akanne te Tia Babaire. E a tauraoi anne e a tia anne ni kabane. Ao ti a tia ni manga okira te rabwata arei ni kaongoa bwa e tia n tauraoi te akaunti. Ao anne ngkanne ae ti a mena inanona n te tai aei. E rabwa.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Harry Tekaiti: Ao e rabwa riki te Minitita ao kanga e a moanna n rau nanona ni buokan riki ana kamataata iaon aio *Madam Speaker* bwa ti ataia bwa kanga e

nang moanna ni bwai aron te karikirake aio.

N aron ae e ataki *Madam Speaker* tao e koaua tao I ti katerea teutana, bwa te kaniwanga aio e reke man moan te ririki ae tao inanon Beberuare. Ao tao inanon Beberuare *Madam Speaker* ao e a tiku ni maan, ngaia are ti a tiku ni kakantaniga bwa ti taku bwa e nang wakinaki. Ngaia are e rabwa tabekan te titiraki n te tai aio, bwa I a noria bwa e a kibaria te Minitita ma ana taani mwakuri. Ao tao bon au bubuti, I a boni boboa waem te Minitita bwa ko a biriakina aio ma am taani mwakuri bwa e aonga n ae e a wakinaki te karikirake. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Alexander Teabo: Ko rabwa te Tia Babaire ao ao e koaua bon te karautaeka nakoia kain te reirei aei ke tao te rabwata aio ke kain Tarawa Ieta ngkai e iremwe aei.

Ma are aio bon aron ana *requirement* te bangke. 5 ana namwakaina ni karaoa ana *research* iaon te bwai aei ao e a tia ngkai. N aron ae ti a tia n taekinna e a tia ni created te akaunti. E a tia ni kaongoaki te rabwata aio are e a tia n tei te akaunti.

Ao iai naba ngkai baika ti na manga mwakuria man te reirei bwa

bon iai te *phases* are e na kabwakaki te mwane aei ma baika requirement aika ana karaoaki aike e tangiri te mwane aei ae kanga ti na marooro iai ma te reirei aei.

Ngaia are I taku bga e na aki raraoma te Tarawa Ieta bwa ae e a n roko inanon bain tera, e a tia n notify te tabo aei ao iai te itoman iaona ao ara kantaninga bwa ti na kibaria ni kawaekoa n te tai ae waekoa. Ko rabwa.

Tibiika: Kabanean am titiraki te Tia tei.

Hon. Harry Tekaiti: Ao ko rabwa ao a rangi n kukurei kaaro ma ataei n ongo te kaeka n te tai aio. Ko rabwa te Minitita bwa ti ataia bwa e rangi n iai riki te kerake nakon ara reirei ae Tarawa Ieta, bwa are e nang waaki kanga te karikirake anne. Ko rabwa riki te Minitita n am ibuobuoki ao e a bane ikai.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Alexander Teabo: E rabwa ao I karabwa te Tia tei n ana titiraki aei, ao I karabwaia kain te reirei aei kain Tarawa Ieta. Ao N na kaunga naba kain Tarawa Ieta bwa ngkana e roko te mwane aio irouia ao kain te reirei a bia kabongana raoi n aron are e kantaningaki, iaan ae aio te kaniwanga ae ti bon riai ni karabwaia iai bwa e reke nakoina. Bon te kaniwanga n tamaroan aia

submission are a karaoa n aia *protect* are a karaoia. Ao are e reke iai atongan Kiribati.

Kam rarabwa kain Tarawa Ieta, kam rabwa kain te reirei aei. N na katekeraoi ngkami ngkana e reke te mwane aio iroumi. N na kaungai ngkami bwa kam na waakinna, kam na taua ma nanomi. Kam na keiakinna bwa e na teimatoa tamaroan ami reirei ibukia kain Tarawa Ieta. Ko rabwa.

Tibiika: E a boni bane boutokan te titiraki anne, ti a nakon are imwina. E na tabekaki iroun te Tia tei mai Nikunau, Hon. Tauanei Marea ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Itoman, Mwamwananga, ao Kaneweaba Hon. Tekeeua Tarati.

**TATAONAKIN KIBAIA KAIN
NIKUNAU N AKEA ONEAN
MWINA**

Hon. Tauanei Marea: Ko rabwa *Madam Speaker* ao aio au titiraki. *E korakora kainanoan te kibakiba Inanoa n raonaki ma taian kaako ake aikoa roko n taia aika a kainanoaki iai. Bon te bubuti ae mangori nakon te Minitita are tabena, e kona n taiaoka ni kamataata nakoia kain abara ae Nikunau ibukin reken te kanganga ae e a okioki ae tataonakin kibaia*

ao akea kabooan mwina ao tera angan tobwakina?

Ko rabwa te Tia Babaire.

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika ao aio kaekan ana titiraki temanna te Tia tei ae karineaki mai Nikunau. *I a moanna ma te bwana ni karautaeka ae e abwabwaki n tataonakin kiba, kiban Nikunau ao aba riki tabeua.*

E riki tataonakin aba bwa e a boni koro aoan te wanikiba ao iaan te Tua ao e riai ni mwakuriaki te maintenance ke te onobwai nakon te wanikiba.

N te tai naba moa aio ao bon ti tewana ana wanikiba Air Kiribati ae e kiba, ngaia are e bon rangi ni kanganga mountain reken onean mwin kiiba ake a taonaki. E na kabanea ana kona ami Tautaeka n reitaki ma Air Kiribati ni kakaei anga ake a na kona ni moantai iai n roko ana spare parts ana wanikiba ake tabeua bwa aonga ni manga buoka te kanganga ae e tabekaki n te tai aei. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tauanei Marea: Ko rabwa te Tibiika, ao I anga te bwana ni kaitau nakon te Minitita ae karineaki ao ni butimwaea ana karautaeka ao riki bon ana kabwarabwara ao rangi ni mataata nakoia kain abara ae Nikunau n aia

kanganga ae e a tia n reke n taai aika nako.

Ao bon te bwana ni kaunga nakon te Minitita ae karineaki ma kain ana tabo ni mwakuri ao riki tao bon te Air Kiribati n aron tobwakia ara botannaomata ma kainanoan te kibakiba ao karokoan taian kaako. Ma bon ara kantaninga bwa a na waekoa n nakoraoi bwaai ni kabane ngkai ti bon ota naba n ana kanganga te Air Kiribati ao tao riki n rokon taian *spare parts* n te aoraki ae te *Covid-19*.

I a kaitaua riki te Minitita n ana kabwarabwara ao akea riki naba riki buokan au titiraki. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tia tei mai Nikunau, Ko rabwa te Tibiika. Ao e koaua ibukin ongorami ao tao boni ngaira Taan tei ni kabane ae ti bane n irekereke ma kanganga aikai. Ao iai ngkai ana kataratara te Air Kiribati n ana wanikiba ngkai ae ti tewana, e na kona ni kakae ana anga. E na kona ni karaoa te maintenance tao n te tairiki are e na kona n aki rota te kibakiba ibukin aba ake a na kona ni manga taonaki n te tai teuana ma teuana.

Aio imwain moa ara iango ae e na abwabwaki ae imwaira are aongkoa karekean riki ara wanikiba aika a

boou are e na kona n tobwa te kibakiba Inanoa. Ko rabwa *Madam Speaker*.

Tibiika: E a boni bane buokan te titiraki anne, ao ti a nakon ara titiraki are imwina. Ao e na tabekaki mairoun te Tia tei ae karineaki mai Beru, Hon. England Iuta ao e na kaekaki iroun te Beretitenti H.E. Taneti Mamau. E nakoim te Tia tei.

Hon. England Iuta: Te Tibiika ae ko karineaki n reitaki ma kain ara bowi n te ingabong aio _ao ai bon te bwwana moa n reitaki ni kamauri man ara abamwakoro ae Beru nakoimi ni kabane. Kam na bane ni mauri!. (Mauri).

I rangi ni kukurei nanou n tabeka au moan titiraki inanon waakin te Auti ae e booureirei aio ae e kangai taekana. *E kona te Tautaeka ni kataumwane bwa iaingakai ana babaire aika a boou ibukin totokoan mataniwin aba ake a kanaki iaon Beru?*

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: Ao e rabwa te Tia tei temanna mai Beru n ana titiraki ao aei ngkanne kaekana. *Akea moa ngkai Kainibaire aika a boou ibukin totokoan mataniwin aba ake kanaki iaon Beru ao boni Kiribati ni kabane, ma I kukurei n taekinna bwa iaoni kawaina ngkai n*

otinako mwin kamatebwai ibukin kakaeen kamanoan riki mataniwin aban nako Kiribati n ikotaki ma Beru.

N te tai moa aio ao te Tautaeka e a bon teimatoa n ibuobuoki n tobwai kanganga n aekakin aikai inanon ana karikirake are te Disaster fund project. Ao e rabwa.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. England Iuta: Ao e koaua te Tibiika aikai ngkoa are kanga reitan ara marooro are ngkoananoa. Ti kaitau nakon te Tautaeka ao ti taekinna bwa ti na tabe ni keneuti ngkanne teutana imwina teuana baike a tinetine mani kanoan waaki aika a nako. I taku bwa e boni kakoaua te Beretitenti bwa iai tabeua mai ibuakon kanganga aikai, ai bon 4 ririkia. Bwa ngke e boni moan tei te Tautaeka n 2016 ao a bon oti naba aekakin au titiraki akanne.

E aoria N na ti titiraki moa n te itera aio. Iai mwin ae iroun te Beretitenti bwa iaa taabo ngkai aika a mena inanon baina aika a tangira bonoakia taiaoka?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: E rabwa buokan te titiraki, ao n aron te rongorongoe ae I matau ao iai taabo iaon Beru ae tao e bon ataia naba te

Tia tei ae karineaki. Iai ake a tia naba ni mwanenaki. N aron te 4 n ririki ae e nako iai naba iaon Beru kanga n au ururing tao uoua ke teniua n au kakaeka naba n te Auti n tei ae e nako, ao iai aika a tuai naba mwanenaki.

E koro mwaitin te bubuti ao kainanoan te ibuobuoki, n aekan Tarawa Ieta ngkoananoa. Ma ririki aika nako ao e boni kuri ni bane aon abamwakoron Kiribati n reitaki ma Tarawa Teinainano ao Betio ae a kainanoa te ibuobuoki kanga n te kanaki.

Ma iaoni Beru, n te rongorongo ae I anganaki ao e na manga oki riki te tiim. Bwa are ana tiim te MISE te Tautaeka are e roko Beru n Eberi 2019. Ao anne are e karaoa iai te kamatebwai ao e kunea bwa iai taabo iaon Beru ae a tia ni boni kanaki kanga n rotaki ni mataniwin te bike.

Ao aei e rekereke riki ma karikibwai ake a manga karika riki te uruaki n aekan te kotiwei ao te bono. Riki n te tabo ae Tebikerik tao n uakan ma Tebikeriki ao n te tabo naba ae Kariaia kotiwei.

Ao teuana naba te tabo ae e kakoaua naba te tiim, te kawa ae Eriko ao Tabukinberu. Ao ngaia ti aki ti ngaia naba. Bon iai riki taabo iaon Beru n aron are ngkana e roko ana tiim te Tautaeka, ao e a

tarai naba taabo ni kabane iaon abamwakoro.

Ngaia are n te rongorongo ae I anganaki, e na manga tangira riki te kamatebwai n reitaki ma ana aobiti te *Fisheries* bwa a na kona ni manga nako riki n raa ae kanga aranaki bwa te *Comprehensive coastal survey* ae e kainanoaki ngkai I Beru ibukin taabo ake a a rangi ni rotaki riki. Ao aikanne ae aongkoa e kantaningaki te mwananga imwain tokin te ririki aei. Anne n aron te rongorongo ae ana aobiti te *Fisheries* ao te *MISE* ao bon reitaki ma te OB. A na nako Beru ni manga kainanoaki riki kanga te *comprehensive coastal survey*, ke te kataratara riki ao te kamatebwai riki ae e bubura. Kanga e taraki bwa teuana te aba ae a rangi n rawata taabo iaon Beru ae a kainanoa ngkai te ibuobuoki. Ao e rabwa.

Tibiika: Te Tia tei am kauoua n titiraki.

Hon. England Iuta: E rabwa ana kakaeka te Beretitenti, e raoiroi bwa are bon te kauring n iraorao. Eng, bwa e koaua iai naba raraomaia kain te aba ni kaubwaia akana tabona mai Maiaki ae te nei ni bokaboka, a boni kaira te Beretitenti nako iai.

A boni kairia, a bon nanonna bwa a na kairia nako iai bwa e kakawaki

arei iaon Beru ao e boni kairia te Unimwane. I aki koaua ae e a tia ni karaoaki anne, ao iai naba te nein taoro ae a tataekinna nakoira ae a karautaeka bwa e aki reke rokon te Beretitenti n are I Meang. Ma ara taoro aio tao e mena ao e tamaroa riki nakon Kiritimati. Antai ae e na ataia.

Ngaia are a bon rangi n tangiria naba bwa e na roko iai bwa are te kaubwai are ikekei. Ao tao e na kona n reke aroia kain te abamwakoro aikai ngkana a kabonakoi baikai.

E aoria bwa are inanon te tai. Ti kaitau bwa e a bon waaki te waaki ao ngkai e a manga taekina te disaster fund, e a bwaka karawa n nanon te *disaster fund*.

Bon ti te bubuti riki, kaungan te waaki ae e boou. Katekeraoan manga te kai n tekateka. E kona te Tautaeka n ti bon mwannanoi riki aikai, tokina tao aki koro bukin taeka are e kakawaki riki karaoan te mwakuri nakon te tataetae. Bwa angin te tai ti anganganaki naba te taeka ao te mwakuri moan te mwarara. Bon ti te bubuti ni iraoraotai aoka.

Tibiika: Te Beretitenti

H.E. Taneti Mamau: E koaua I karabwa bwanan te Tia tei temanna ae karineaki mai Beru,

ao e koaua are e a manga tabekia bwa bon te bubuti. Are bon taben te Tautaeka. Ngkai iai te kanganga iaon Beru. Kanga anne naba ana kanganga Beru ae ti ongora naba iroun raona n Tia tei are temanna ae ai raora n te tai aei. Ao e tauraoi naba te Tautaeka.

N aroia kain abamwakoro ni kabane, bon ana *program* ngkanne riki Beru e taraki bwa are e a tia n roko te kamatebwai iaona. Ao e koaua iai ake a buokaki ao iai ake kanga a tiku n tataninga. Tao bon iai bukina irouia taan rabakau.

Ma n te tai aei imwain tokin te ririki e na manga nako riki te tiim n noria riki, ao antai ae e na ataia e a kibaraki ngkanne are imwina n te mwakuri n aron ae a bubuti kain Beru. Ao e rabwa.

Tibiika: Te Tia tei kabanean boutokan am titiraki.

Hon. England Iuta: E rabwa te Beretitenti are e koaua are bon arona. Ti a waaki inanon taina, ti na kekeiaki n tataninga. Ti na keiaki n tataninga ao are bon iai naba tabeua ara bubuti n te *disaster fund*. E aoria ti a bon noori aikanne inanon taina ma te aobiti. Iai tabeua naba ma ti keiaki ni manga uotirake bwa are e na toki te bae te buaka aio ma korakoran kamwakurin te aonnaba. E aki

kona n toki, ao ngaira abara e na bon rotaki naba.

Ma ti ara bubuti riki n are I Eriko ao Tebikeriki. Bwa ngkana mwakoroia are I Eriko ao e na moti te kawai nako Taboiaki. Anne I a bon tia n taekinna n ae e nako. Ao e a kani bane te uabu are I Tebikeriki ngkana e tataekinna te Beretitenti. ao e tuai mani bonotaki te rawa. Are ngkana e roko te O ni iaa ao ko a buti inanon te neinei ae tiaki te neinei bwa taari te bwai anne.

Ngaia are anne ara bubuti ao I a kawenea aikanne ni bon ti bwa are e a riki taningan te Tautaeka ma ana waaki. Kam rabwa.

Tibiika: TE Beretitenti.

H.E. Taneti Mamau: E rabwa kauan riki ke buokan ana titiraki te Tia tei ae karineaki temanna mai Beru. Ao e koaua are e bon oti n au kakaeka ae teuana te kawa ane e taraki Eriko.

Ao bon n aron te kataumwane are e a tia naba n reke inanon baia taan kamatebwai, e abwabwaki naba te tabo ane I Eriko 200m tabun te abwaki ane e kainanoaki. Ao e eti bwa are iai te kawai are ana bwai te botannaomata ane e kataki ni kamanoaki. Ao mwaitin te kataumwane ane e kaotinakoa

\$200,000 tabun buokan kamanoan Eriko.

Ma I taku bwa ngkai e oti Eriko ikai, tao bon anne naba teuana te kawai ae e na moanibwaiaki iaon Beru. Ao e rabwa.

Tibiika: E a boni bane buokan te titiraki anne ao ti a nakon are imwina. Te titiraki e na tabekaki iroun te Tia tei temanna mai Onotoa, Hon. Taiaki Irata ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Tararuan te Mauri ao Katoki aoraki, Hon. Dr. Tinte Itinteang. Te Tia tei

**KABANEMWANE IBUKIN
TAUNIMATEAN TAKOBU
KABUBUKE**

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker*, aio ngkanne au titiraki. *Iai te aoraki ae te tei mai Onotoa ae ai tibwa 3 tabun ana ririki. Arana Takobu Kabubuke. E baireaki man te O n aoraki inanon Okitobwa 2019 bwa e na bwai n aorakiaki n te O n aoraki I Bitii man raonaki iroun Tamana ae Kabubuke Iaokabu.*

Te kananokawaki bwa e motirawa te tei aio inanon Eberi 2020, ao tamana e bane ni kaitarai kabanemwane n irekereke katauboan barongan ruanimaten natina.

N na butia te Tautaeaka aio bwa e na kona ni kaboa mwin ana kabanemwane te karo aio, ngkai e boni mwananga mai inanon bain te O n aoraki? E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa te Tibiika ao e rabwa riki ana titiraki te Tia tei temanna ae karineaki mai Onotoa ao aio kaekan ana titiraki. *Tibiika, I kukurei n taekinna bwa kabanemwane ibukin te taunimate ibukin Takobu Kabubuke, a tia ni bane ni kabwakaki nakon Air Ocean Logic ao te Melanesian Hotel, te naan kambwana are a barongaa aron te kauni mate. E rabwa.*

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker*, ao I karabwa te Minitita ae karineaki. E koaua ae a tia ni bwaka mwane ni kaitarai ana kabanemwane te karo aei, ma te kananokawaki bwa e a bon tia ni kabwaka te karo aei mwane ake a irekereke ma kanga barongan ruanimaten natina, ma are kanga akea te reitaki are e kaongoaki are kanga kaboa mwin mwane ke kaitaran mwakurian aron ruanimaten natin te karo aei, kanga e a boni kanakoaki naba n te tabo are kanga a karaoa te mwakuri.

Ngaia are kanga n are akea te reitaki nakon te karo aei, ngaia are ana kabwakamwane e a kantaningaia bwa e na kaboaki mwina man te O n aoraki. Ma e rabwa ana kamataata te Minitita bwa ngaia a bon tia ni kabwakaki. Ma ti a bubuti, e kona te Minitita n reitaki riki ma ana taani mwakuri bwa ngkana iai te kabwaka mwane ae a karaoia, a kona ni manga ibuobuoki ni kaongoa te karo aei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa buokan ana titiraki te Tia tei ae karineaki mai Onotoa, ao ti karautaeka bwa tao e koaua n te tai aio tao e memere teutana aron te reitaki. Ma e a raoiroi naba bwa bon te kakaewenako nakoia au taani mwakuri bwa e kakawaki n taainako te reitaki. Te reitaki ma ara botannaomata ibukin te baronga ao ibukin riki nakoraoan aron te itoman ibukin kanganga n aron aikai. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Am titiraki ngkana iai riki te kauoua n tai.

Hon. Taiaki Irata: Ko rabwa te Tibiika. Ao I karabwa riki te Minitita, e koaua bwa ngkana ko a mena I tinanikun Kiribati ao kanga akea ae kona ni buokiko. N aron ae tao iai am koraki irarikirim ma e kakawaki naba ae te Botaki ni

mwakuri e na kawaekoa ni kibara tao te naan kanganga aika a riki, riki nakoia aoraki aike a mena I tinanikun Kiribati.

Ma e rabwa ana kakaewenako te Minitita ae e boou aei. E a tia n noria bwa e nang kibara te kanganga aio bwa e na aki ti riki nakoia tao te aoraki ae I tabekia n te tai aei mai Onotoa ma e na taraia naba aoraki aike man abamwakoro ake tabeua aike a kanakoaki bwa a na bwai n aoraki I Abatera, I tinanikun Kiribati. Ko rabwa te Minitita ao ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa riki buokan ana titiraki te Tia tei mai Onotoa ae karineaki. Ao e koaua e tauraoi n tabenna au Botaki ni mwakuri ae Tararuan te Mauri ao Katoki aoraki ao ti a kibara aio n aron are e mwaneweia te Tia tei. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Iai riki buokan am titiraki te Tia tei.

E a boni bane buokan te titiraki anne ao ti a nakon are imwina. Te titiraki e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Maiana, Hon. Vincent Tong ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Itoman, Mwamwananga ao Kaneweaba, Hon. Tekeewa Tarati. Te Tia tei.

Hon. Vincent Tong: Ko rabwa *Madam Speaker* ngkai ko karekea au tai. Ma tao imwain ae I waaki, te moanibwai ai boni bwanau ma kain au abamwakoro ae Maiana ni kamauriko ma kain am tabo ni mwakuri. Te Beretitenti ma kain te Kabineti, Taan tei ao ai boni kain Kiribati ni kabane. Kam na bane moa ni mauri!. (Mauri).

**KATAMAROA NAKON TE
NAAN BLACK SPOT IAON
MAIANA**

I rangi n kukurei n tabeka au titiraki ae e kangai taekana. *E kona te Minitita are tabena ni kairoroa te rabwata are tabena bwa e na karaoi ana mwakuri ni kakoaua bwa e nang akea te naan black spot iaon Maiana, riki tao iaon kawa aika Bubutei ao Tebikerai?* Ko rabwa *Madam Speaker*.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa *Madam Speaker* ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia tei temanna ae karineaki mai Maiana. *E tauraoi au Botaki ni mwakuri n reitaki ma rabwata ake tabeia n aekakin Vodafone ni kakaea angan buokan te kanganga are e mwaneweia te Tia tei ae karineaki.* Ko rabwa Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei, iai boutokana.

Hon. Vincent Tong: Ko rabwa *Madam Speaker* ao te Minitita tao ti te *follow up question*. Eng, I noria bwa e kuri n ti tebo au titiraki ma te Tia tei mai Nonouti, ma e ngae n anne ao I boni kani kaokoroa aio ngkai te kanganga n taabo aikai riki bon Bubutei ao Tebikerai bwa kawa aika tionako ao e rangi ni kanganga te reitaki iai, ao are ngaia e rangi n kainanoaki aio riki tao iaon Bubutei. Tao ko na mwananga nakon te marae ni wanikiba, e boni mena I tabotabo. Ngaia ko a roko n te marae, ko a kaongoaki e kamaunaki, e a kakeaki te kiba. Aio moan te kanganga ae e moan te abwabwaki.

I noria man am kaeka nakon ana titiraki te Tia tei mai Nonouti, bwa kagna aongkoa iai a kakamwakuri kain te *vodafone*.

Au titiraki ngkanne bwa tao iai I Nonouti ao tao taabo riki tabeua. E na iai kawarakin Maiana iroun te *vodafone* ae kanga ko kona ni kaongoira I aonga ni kaongoia kain au abamwakoro, taiaoka. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Tia tei ibukin boutoka ana titiraki. E koaua e kakawaki bwa kanga N na manga karakina naba kanga ana *background information* Maiana,

bwa are e kaokoro ma ana keiti Nonouti.

Maiana bon teuana aban naba Kiribati are e a kaman roko iai te bwai ae te tarebon ae te 2G ngkoa iroun *TSKL* n taai akekei.

Man 2015 ngke e a roko te *ATHKL* ao e a upgrade te 2G anne nakon 3G, bwa are te 2G akea te *internet* bwa ti te tarebon.

Ma te kanganga bwa bon ti teuana te antenna are e tei iaon Maiana e mena kanga irarikin te Kauntira. Ao anne naba bukina are e boni uarereke ana coverage bwa ti 63% n aron ara ribooti taan rabakau ao e aki bane ngkanne kaawa na ron are e taekinna naba te Tia tei.

Ma ibukin bwa Maiana ao Abaiang ao Tarawa Ieta, a *viable* n te business ao e aki tangira ana intervention te Tautaeaka iai, ibukina bwa e maeu aia karikirake iai ngkana a waaki iai.

Ngaia are inanon aia iraorao te Tautaeaka ma te *Vodafone* ao e a tia ngkanne ni *commit* te Vodafone bwa e na karaoi ngkanne aikai.

Ao I kukurei n taekinna bwa e a tia ni waakina ibukin aba aika teniua, ti tebo ami keiti Abaiang, North Tarawa ao Maiana. E a tia ni waakina ngkai Abaiang. Ao n aron te ribooti are I kaongoaki, e a tia

ngkai Abaiang. Ao ana tiim *Vodafone* ane e a manga roko ngkai I Tarawa Ieta.

Ao te kantaninga bwa imwin North Tarawa ao aongkoa a nang kibara ngkanne Maiana, are aongkoa te kantaninga bwa e na tia te mwakuri iaon Maiana imwain banen te ririki aio ken I bon moan te ririki ae e boou 2021.

Aio kanga teutana te rongorongo te Tia Babaire ngkana e kona n ibuobuoki nakon te Tia tei ae karineaki. Ko rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei ngkana iai.

Hon. Vincent Tong: Kanga tiaki te titiraki *Madam Speaker*. Ko rarabwa te Minitita n am rongorongo ae I taku bwa a bon ongora kain Maiana.

Eng, aio bon te kanganga ae e a rangi ni maan. Ma ai bon te bubuti ngkana e kona ni kaumakaki *Vodafone* bwa e na bon *stick* nakon ane *serve you madam*. Ko rabwa *Madam Speaker* ao te Minitita.

Tibiika: Iai kaekana te Minitita.

Hon. Tekeeua Tarati: E koaua te Tia Babaire. E koaua tao ti boni kona riki ni moantai iaon anne, ma te kanganga ngkai bwa ara intinia aika

a mwakuri ngkai bon ti aika a tauraoi iaon Tarawa.

Iai riki ana kantaninga te *Vodafone* bwa e na karokoia riki ana intinia tabeman are e a kona ni karaoaki tao uoua ke teniuan teuana te tai. N aron ae kam ataia te *longdown* te aoraki ae e buti ngkai, ae ngaia ae karekea te mwarara n aio.

Ngaia are e koaua tao n aia schedule n te tai aei, banen te ririki aio ke ni moan te ririki ae e boou ma ti na butia kain te *Vodafone* ae tao a bong ongora naba ngkana a kona ni kabirimwaka riki tao ai ti Tarawa Ieta ngkai ae e bae iai aonga ni manga kibara Maiana. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a boni bane boutokan te titiraki, ti a nakon are imwina. E na tabekaki iroun Hon. Tebao Awerika, te Tia tei temanna ae karineaki mai Betio. Ao e na kaekaki iroun te Minitita man Botaki ni mwakuri ibukin Karikirake ao Kateimatoan korakora Hon. Willie Tokataake. E nakoim te Tia tei.

**KAREKEAN AIA TANGKE N
RAN AUTI AKE A RIAOAKI N
TAIN TE TIBWATIBWA IAON
BETIO**

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao aio au titiraki. *E*

kona te Tautaeka ni karekei aia tangke n ran taian auti ake a tia n riaoaki n tain te tibwatibwa? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika, ao e rabwa te Tia tei ae karineaki temanna mai Betio n ana titiraki ao aio ngkanne ana kaeka te Tautaeka. *E tauraoi au Botaki ni mwakuri n rinanon te tabeka aio ibukin barongakina raoi imwin banen tibwatibwakin tangke iaon Tarawa Teinainano.* Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua moa te Minitita n ana kaeka, ao I a bubuti ngkana ekona ni kaotaira raoi bwa tera ae e kananonaki n ane e na barongaki raoi, bwa aikai te naan auti ake a riaoaki. A tia n tei ma a riaoaki n ikotaki naba ma auti ake bon autin naba te *Housing* ke a riai naba n reke aia tangke. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao n aron ae I taekinna, ngkana e tia Tarawa Teinainano ao ngkanne a manga okiraki Betio bwa are e a tia ni mwaing ngkai te mwakuri nako Tarawa Teinainano.

Ngaia are ngkana e tia Tarawa Teinainano ao ngkanne e okiraki naba Betio ni manga kababaneaki ake aki bane n te tibwatibwa ae e nako. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tebao Awerika: E rabwa. E raoiroi bwa are a bon ongora naba taan maeka, ao I taku bwa te aki rau n nano aio ibukin are a bon riaoaki ao a ti bubuti bwa e na karokoaki aia tangke. Ti ataia bwa tangke naba aikai a bon tibwaki mai Betio. Ma ti kan ongora, e aki kona ni karaoaki tao imwain anne teutana. Bwa auti ake iai kaia, a kaman tei ma aki reke tibwaia n te moan tibwatibwa ao a rangi ni tangi nanoia iai bwa a reke nnen nimaia te ran kain rarikia ao ngaia akea. Ngaia ae kanga ti kan ongora bwa nanona e na bane n ningai anne? E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa Tibiika ao I karabwa riki te Tia tei ae karineaki ni buokan ana titiraki. Eng, e koaua tao n aron rongorongo aika a kaweneaki nakoiu, bwa kanga n te moan waaki ao a bon taku kain ara Botaki ni mwakuri bwa e boni bane are a tia n tuo. Tao e koaua tao iai akana a tibanako mai iai ngaia are tao e koaua ae e a manga noraki anne.

Ma ni bon aron mwaitin te Auti are a tuaa are 2,555 ao a tia n roko 2,388. A tia n roko irouia ni kabane aomata.

Ma e koaua ae iai ngkanne are a na bon riai naba n tibwaki ao aki roko tibwaia n te tai arei bwa aki roko, kanga iai te boraraoi ma ngaia bwa ngkana a kainanoa aia tangke ao a nang roko bwa kanga iai te aki boraoi raoi n iango. Ngaia are kanga irouia nake taan tibwatibwa ao nake taan maeka. Kanga te aki boraoi raoi n iango ngaia a butiaki bwa a na kona n roko n te Botaki ni mwakuri are a tibwa te tangke bwa e aonga ni karauaki ni barongaki aron aia tangke.

Ngaia are tao e koaua tao aki roko n te tai arei are ngaia are e a waaki nako te waaki.

Ma n aron ae I taekinna, e bane ae I Tarawa Teinainano aio ao ti a okira naba ane Betio ni manga karaua ni manga baronga raoi aron nikirana bwa e aonga n ae e na toki te kainano irouia te botannaomata ake a rotaki n te kanganga. Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa te Tia tei.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki te Tia tei.

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Mwaitin te naan auti iaon Betio 2,764 te naan *house*

hold ao aika a tia n tibwaki 2,100, E tara n ae 600 riki te Auti are e tuai n reke tibwana. Aio are man te *census* are e nako, nanona e kona riki n raka riki.

N na bubutia te Minitita bwa ti a butimwaea bwanana n iraorao anne ao ti a reitaki ibukin te auti ake a tuai reke tibwaia ma ana Botaki ni mwakuri e aonga n ae e a reke tibwaia.

Ao aikai tiaki taekini auti ake a manga tibwa kateaki n aron ae te mangi ngongo ngkai ae e riki, ma bon auti ake a maan n tei ao bon autin naba te *Housing*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa Tibiika ao ae I a tia n taekinna, are ti a nora aio ngkana e tia ae Tarawa Teinainano aio ao ti a okira naba Betio.

N aron are I taekinna, tiaki mwaninga karokoan tangke. Ti na roko iai ngkana e tia aio, bwa are ti karaua naba ni baronga aio ae I Tarawa Teinainano ao imwina ti a okira naba Betio ni katia raoi ao ni kababanea raoi nikiran te aki koro. Ngaia are e a karaua nanona te Tia tei ao kain Betio bwa ae e na roko ae ti na waakinna inanon te tai ae e aki maan ngkana e tia Teinainano. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E a boni bane buokan te titiraki ao ti a nakon are imwina. E na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Betio Hon. Ioteba Redfern, ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Tararuan te Mauri ao Katoki aoraki. Te Tia tei am titiraki.

**ANA IANGO TE MINITITA NI
KAMANOA KIRIBATI MAN TE
AORAKI AE COVID-19**

Hon. Ioteba Redfern Ko rabwa *Madam Speaker* ao aei au titiraki. *Te titiraki nakon te Minitita are tabena tera ana iango ibukin kamanoan Kiribati man te aoraki ae te Covid-19 bwa e na bon aki roko I Kiribati?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa te Tibiika ao aio kaekan ana titiraki te Tia tei temanna mai Betio ae karineaki. *E a tia au Botaki ni mwakuri ni waakina te mwakuri ni babaronga ao e waakini waaki ni katauraoui ao n totoko man Tianuare 2020, bwa e na teimatoa n aki roko te aoraki ae te Covid-19 iaon Kiribati.*

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei ae ko karineaki.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa *Madam Speaker*. Ao e koaua I

karabwa raou n Tia tei mai Betio ni kaekan au titiraki.

Ao ngkanne reitana mai ikai te Tia Babaire. Ti kakoaua bwa te aoraki aei e bon rangi ni kakamaku. Kanga bon te kan titiraki te Tia Babaire, e a tia n reke bwai n aorakian te aoraki aei ke e tuai. Kanga bon te titiraki ni kan ota nakon te Minitita. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa te Tibiika ao e rabwa riki buokan te titiraki. N aon te kukune ao te kakae iaon te aonnaba te Tibiika, ao ti nanokawaki ni kaotia bwa e tuai moa reke bwai n aorakian te aoraki aio ae Covid-19. Ti ataia ae a rawata aba n te aonnaba ae a tabe ngkai ni mwakuri mwaka ni kamatebwai ibukin kakaeen buokan ao kaitaran te aoraki ae covid-19, ma ti karautaeka moa n te tai aei te Tibiika bwa e bon tuai moa n reke bwai n aorakiana. E rabwa.

Tibiika: Te Tia tei am titiraki ngkana iai.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ao e rabwa te Minitita ni kaekana. Ao e koaua ae kanga e kananokawaki ae te aoraki ae e tuai n reke katokana te Tia Babaire. Ma are anne ti na bubutia

taan rabakau bwa a na kawaekoaia naba ni kakaea katokan te aoraki aei bwa e aonga n ae e toki naba kakamakuna te Tia Babaire.

Ngkanne reitana ngkanne au titiraki nakon te Minitita. Ti ongo ae iai ana waaki ni kakatauraoi ae e na wakinna nakon boong rake aika imwaira ao ngaia ae ti kan ongora bwa tera ae kanga kanoan ana waaki anne bwa kanga e kakaongora te Tia Babaire, bwa e aonga n ae kanga e na bwarabwara naba nakoia te botannaomata te Tia Babaire ae ngaia e korakora ana kakamwakuri te Botaki ni Kuakua ni kataia ni boni kakaea angan katokan te aoraki aei te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Dr. Tinte Itinteang: E rabwa riki te Tibiika ao e rabwa riki buokan ana titiraki raou n Tia tei mai Betio.

Ao e koaua te Tibiika, I taku te moanibwai ae e rangi n kakawaki ae ti kani katerea ngaira man te Botaki n te Mauri ao Katoki aoraki, bwa n aron are ti bon tataneiai iai ao e kakawaki riki totokoan rokon te aoraki nakon bwai n aorakiana ao moa riki ibukin te aoraki ae te *Covid-19* ngkai ti bon ataia bwa e bon tuai reke bwai n aorakiana ao e kakawaki bwa ti na kabane buaka korakorara, tiaki ti ngaira kain te

Botakin te Mauri ao Katoki aoraki ma ti reitira naba ma Botaki nako n te aonnaba ake a tia n anga baia ni ibuobuoki n ikotaki ma Botaki n Tautaeka ake raora n tia ni waakina aron te katauraoi ao ni ikotaki ma te naan *communities* ao Botaki nako ake a mwanenaki man Mwane ni buoka ibukin totokoan rokon te aoraki aio iaon abara.

Ao e koaua te Tibiika, bon teuana ngkai mai ibuakon ara kanganga ngaira kain Kiribati bwa a rawata ara botannaomata aika a bae I tinaikun Kiribati ao a kainanoa kaokakia n okira abaia.

Ma ti kakoaua naba te Tibiika, bwa ti kataia ni kabaranta aio ma kamanoaia ara botannaomata. Totokoan rokon te aoraki iaon abara.

Ao aron ara baronga are ti karabwaia iai ara taani mwakuri ao ara taan kamatebwai ake a tia ni waakina aron te baronga aio, e momoa mai irouia kain te Botaki ni Mwamwananga, te Botaki ni Kuakua are e mena iaan au tararua ao n ikotaki ma te Botaki ni Kamwakuri are ngaia are ana aomata are a mena naba I tinanikun Kiribati.

Ao ti kukurei ni kaotia bwa te Tautaeka ae iaoni kawaina ngkai ni baronga aron ana babaire ibukin kaokakia ana botannaomata.

Te baronga aio n aron ae ti wakinna ao n aron Kainibaire ake a tia ni kaweneaki, a na boni wakinaki moa man aba ake a kakoauaki n te tai aio bwa akea iai te aoraki ae te *Covid-19* ae e a butinako inanon aia community. Aba n aron tao Matiare, tao Biti ao a rawata riki.

Ao aikai aba are e kataia moa n taketenna ami Tautaeaka bwa e na moanaki moa mai iai te kaokioki, bwa ti ataia bwa taabo aikai ake akea iai te aoraki.

I kukurei naba n tibwaia ma ngkami ami Tautaeaka, bwa aomata ke ana aomata Kiribati ake a na kaokaki bon iai te naan Kainibaire ake a tia ni karauaki ni kabongaki ibukin kaokakia.

Teuana mai ibuakona a na boni bane n tuoaki imwain are tao a tokari baoia n okira Kiribati. Imwain ae a tokara te wanikiba ke imwain ae a tokari kaibuke ni kaokaki.

A na tuoaki moa ni kakoauaki bwa bon akea irouia te aoraki ae te *Covid-19* imwain ae a wakina mwanangaia n oki.

Teuana mai ibuakon ara Kainibaire, boni kamaekakia aomata aikai bwa a na kawakinaki. E aranaki n taetae ni Imatang bwa a na *quarantine*. A na kaokoroaki ma te

botannaomata imwin rokoia ikai I Kiribati.

Ao aio are a tauraoi ngkai ami Botaki ni mwakuri ae Tararuakin te Mauri ao Katoki aoraki. E a tauraoi ana *quarantine centre* I Bikenibu ni butimwaeia ara aomata ake a oki man aban tinanikun Kiribati bwa a na katukaki ikekei inanon 14 te bong ao a na tuoaki bwa e na akea irouia ao e na kakoauaki bwa e na akea irouia te aoraki ae *covid-19* imwain ae a kaotinakoaki bwa a na riki bwa manga kain ara community.

E rabwa te Tibiika ao au katautau bwa e buoka aio kaekan ana titiraki te Tia tei.

Tibiika: Buokan am titiraki riki te Tia tei mai Betio.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika. Eng, I karabwa raou n Tia tei mai Betio ni kaekan au titiraki aikai te Tia Babaire ao kanga akea reitana mai ikai. E rarabwa riki te kaeka.

Tibiika: Ao ngkai e a boni bane buokan te titiraki anne, ao ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekaki iroun temanna te Tia tei mai Tarawa Ieta, Hon. Harry Tekaiti ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Tautaeaka Inanoa Hon. Boutu Bateriki. E nakoim te Tia tei.

**BAENIKAIN ANA KARIKIRAKE
TARAWA IETA AE AIA AOBITI
BUREITIMAN AO KARABUTI**

Hon. Harry Tekaiti : Ko rabwa riki *Madam Speaker* ao aio au titiraki. *N na butia te Minitita are tabena bwa tera ae karika baen ana karikirake au Kauntira ae ETC ae aia Aobiti Bureitiman ao Karabuti.* Ko rabwa.

Hon. Boutu Bateriki: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio kaekan ana titiraki raou Tia tei mai Tarawa Ieta ae karineaki. *Te Tia Babaire, I karautaeka n taekinna nakon raou n Tia tei bwa te mwarara bon man iremwen reken manga te kataumwane n au Aobiti Bureitiman ao Karabuti ma e tabe ni mwakuriaki irouia kain au aobiti.* Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon. Harry Tekaiti: Ao I a kaitaua te Minitita are bon raou naba n Tia tei man ara abamwakoro ae Tarawa Ieta n ana kaeka. Ao e koaua ti buokan au titiraki. E koaua tao e ti kabwaranakoa teutana te karikirake aio, ae ana karikirake te Kauntira n Tarawa Ieta ibukin 2009/2010 ake karikirake ake a mena n te MIA. E nako mwanena n 2000 ao e karaoaki te karikirake aei n 2014 ao e a tiku naba n aki tia ni karokoa te tai aio. Ao e rabwa

bwa e a teretere bukina bwa ngaia e aki tau te mewane.

N na butia raou n Tia tei aio bwa e ataia bwa aio naba ana tabeka are e a tia n tatabetabekia, bwa e na kabwaranakoa ao ni katerea bwa e kanga nreke aio irouia taani mwakuri. Bwa n otau ao iai te tamnei ae uoua teina. Ma N na butia te Minitita bwa ngkana e kona n ti kabwarabwara bwa iai katauboan karaoan te *project* irouna. Ao e kona n ti kabwaranakoa bwa iraua mwanenakin aekakin tamnein te *project* aei taiaoka.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Boutu Bateriki: E rabwa te Tia tei ni buokan ana titiraki. Ao e koaua bwa bon iai tamnein te karabuti ao bureitiman, ma e bon rangi n kaokoro ma are e kabotauaki ma ake iaon aba tabeua te Tia Babaire.

Ma n te tai aei ao tao e koaua ae te kainano irouia Tarawa Ieta ae e rangi ni maan. Ao n te tai aei tao e koaua tao e nang kaokoro aron tamneina ao katauboana.

Ma n te tai aei ti na mwakuria, ti na manga butia te Kabineti ibukin manga kataumwaneana bwa e aoria n ae e waaki te mwakuri iai inanon te tai ae e aki rangi ni maan te Tia

Babaire tao imwain token te ririki aei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia tei buokan riki am titiraki.

Hon. Harry Tekaiti: Ao e rabwa riki te Minitita ao tao I a boni katikua, I a butia bwa e a kan 5, 6 te ririki e a riai n ataia e a riai ni kabaitiaki. Bwa are taonibon token te tai *Madam Speaker* ao e nang aki bongana te karikirake are e a tia n tei rabwatana arei. Ngaia are I a kawenea bwa te bubuti nakoia am taani mwakuri te Minitita bwa a moantai ni katia aio. Bwa e a boni kananokawaki are I okioki ao I nonora te karikirake aio ao e nang moanna. Ai ngkam, I aki ataia ngkana e na bongana ke tao e nang aki. Ma e aoria ao tao tera manenan are e a reke mwanena ao ngaia tao e a manga rotaki, aingkam ai mwin te riringa ao te karau inanon te maan ae e a rangi ni maan. Ko rabwa te Minitita ao I a katikua iroum au onimaki are bon te Tia tei ngkoe naba mai Tarawa Ieta, au kantaninga bwa e na birimwaka aio. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Boutu Bateriki: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa buokan te titiraki. Ao e koaua ae I kakoaua ae iai ana mena Tarawa Ieta ae e tangiria ao tiaki naba ti ngaia. I taku bwa iai naba taabo tabeua

akana iaon aia *priority project* akana ti mwakuri. Ara kantaninga bwa a na bane ni rinanona aoni kabaiti n karaoi n aron are e tabekia raou n Tia tei. Ao e koaua ti na kataia ni manga uotarake bebwana ao ti na kataia ni mwakuria n te tai ae waekoa. Ko rabwa.

Tibiika; E na kabanea buokan te titiraki te Tia tei mai Maiana tmanna ae karineaki, Hon. Koraubati Remuera. E nakoim.

Hon. Koraubati Remuera: Reitan te naan bwana ni kamauri mairoura ngaira kain Maiana nakon te Tibiika, te Beretitenti, te Kauoman ao ai boni ngaira. Te *Leader* n te *Opposition* ao ai ngaira ni kabane aika ti bane n tekateka iaan Maneabara ae Maungatabu aei ae e rine. Ti a bane moa ni mauri n te ingabong aei. (Mauri).

Ao I karabwa te Tia tei mai Tarawa Ieta ngkai e kona ni karinai ni kabanean ana *supplementary*. E koaua ae te kanganga aei e bon rekereke naba ma au abamwakoro ae Maiana. Ti kakoaua bwa te karabuti e tuai man tei ikekei man te tai ae e maan. Ti kona ni kangai te tai ae e maan. N angin te tai ao angina ara bure angin te tai ara bure a kabaeaki baia ao e a kamenaki naba ma bouan te bwia kanga n aekakina anne.

I taku bwa aei te kakaewenako naba nakon te Minitita are tabena aei ngkana e kona n rinanon naba aei ao e karina naba Maiana ibuakon naba te bubuti ae e mwemwe mai Tarawa Ieta ngkana e tauraoi mwanena te Tia Babaire. E rarabwa riki te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Boutu Bateriki: E rabwa te Tia tei ae karineaki mai Maiana ni buokan naba reitan te titiraki. Ao e koaua are iai kawain te naan *project* te Tia Babaire. Ngkanne ibukin Maiana ngkana e mwaneweia n te tai aei, are a boni kona ni karini bwa aia *priority project* ao ngkanne ti a kona ngkanne ni manga rinanova ngkana arona bwa e aera. Are e bon nanako te *priority project* ni katoa ririki te Tia Babaire.

Ti kona ngkanne ni manga ibuobuoki ma Maiana ngkana arona bwa e boni kainanoia ao e a kataia ni karinna ao ni karokoa n ara aobiti ana Kauntira. Ko rabwa.

Tibiika: E a boni buokan te titiraki anne ao ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekkai iroun te Tia tei ae karineaki temanna mai Butaritari Hon.Tinian Reiher ao e na kaekaki iroun te Minitita ae karineaki ibukin Itoman, Mwamwananga ao Kaneweaba

Hon. Tekeewa Tarati. E nakoim te Tia tei.

**TE RAKA NI BOO IBUKIN
KARAIAN KAAKO IAON
ABAMWAKORO**

Hon.Tinian Reiher: Ko rabwa te Tibiika, ao e kangai au titiraki. E kona te Minitita are tabena ni kaongoa te Maneaba aio bwa e na waaki n ningai te raka ni boo ibukin karaian kaako iaon abamwakoro? E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: E rabwa te Tibiika ao e rabwa te Tia tei ae karineaki mai Butaritari n ana titiraki aio. Ao aio ngkanne kaekana. *E kamatoaki te rakani boo ibukin karaian kaako iaon abamwakoro n te ririki ae e nako 2019.* Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon.Tinian Reiher: Ko rabwa te Tibiika ao e rangi n rabwa te Minitita bwa ngaia tao e a bon tia ni waaki n te ririki ae e nako.

I kani butia te Minitita bwa n ningai raoi n te ririki ae e nako ao tera te raka ni boo anne. Mwaitira te raka ni boo te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika. Ao n aron kaongoakiu ao e karaoaki te raka ni boo aio n 1 Tun 2019, are e tiaina te kaetieti te Minitita are imwaiu nakon te *Shipping* bwa e na kamanena te rate ae \$10.00 n te tan. Ao aio are a kantaninga kaibuke ake nikirana bwa a na kamanena naba te aekaki ni *rate ae* e bwainaki aio. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tibiika ao ngaia e bon teretere raoi ngkanne bwa are n te tai ae e nako n tain te kambein ao a kaongoaki kain abara ae Butaritari bwa e na karakaki nakon \$20.00 ngkana E reke te Tautaeka n te tai are e roko iai man \$10.00 nakon \$20.00. Ao anne raoi tein au titiraki are I kangai; e na wakinaki n ningai, bwa are aio kanga te berita ae a tuangaki kain ara abamwakoro bwa e nang karakaki nakon \$20.00.

Iai ngkanne ana tka te Tautaeka ae e na waakina aio ke tao bon ti taian kakaongora ni kaunga nano bwa e aonga ae ataia kain ara abamwakoro. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tia Babaire, e koaua ae kagna I waeremwe ni kaeka aio bwa kanga I tuai rangi n noria n aron are e

taekinaki bwa teuana kanoan ara Moti n nano. Ma e aoria bwa I a manga reitaki n iraorao iai ma te Tia tei ae karineaki mai Butaritari.

Ma n aron ae e ataki ngkai ao te Tautaeka e a tia ni karina te *freight handling* tao ibukia kaibuke ake aki ira nanon aei, ao e riai ni mataata irouia kaibuke bwa te cargo *handling charge* e a tia n rin ngkai bwa raon te *freight charges*. Are ngkana ko kabwaka am kantoka ao ngkekei ngkoa, ko kabwaka te kantoka ao e *refundable* ti te *freight* ao te *handling* a kabwaka nake aia kaako.

Ma imwin te Tautaeka ae e nako n ana Kabineti ao e a tia ni kabwatia ngkanne bwa te Tautaeka e a nangoa ngkanne te *freight charge* ae e kona ngkanne n *refund* aikai iaan te *freight levy refund*, te *freight* ao te *handling*.

Ngaia are ti kaumakia ngkanne tao kaibuke ake a tuai kona n ira nanon te kaetieti aei bwa a na riai ni karaoia bwa are e na manga bon reke n tokin te tai bwa e na manga okiria aia mwane are a kabwaka ibukin te *handling*.

Ma ibukin are a kaineti ngkanne nakon are e taekinna te Tia tei are \$20.00, tao ti a manga uotarake aio bwa ti a karaua ni kakaea rongorongona. Kanga I aki tauraoi ni kaeka aio n te tai aei ma I a

iraorao nakoim te Tia tei ae ko karineaki imwin ara babaire ma Kabineti. N teina n te tai aei ao nanona bwa kanga ai te Tautaeaka ngkai ae e appear te cost. Ngkekei ngkoa te naan *customer* ake a bobwai mai buki, a kabwaka boon aia kaako ao a kabwaka boon te *handling charge*. Ngkai n te tai aei n tokin te tai ao ai te Tautaeaka ae e a mwanena anne through te *freight levy fund*. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Buokan am titiraki te kauoua n tai.

Hon. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tibiika ao e rangi n rabwa te Minitita ae karineaki. Ma I taku bwa kanga bon ti te tabeka ni kan ataia bwa e na bon iai ke e na akea te Tia Babaire, bwa are aio te kanga te rongorongoe ae e kaongoaki kain ara abamwakoro ae e na raka nakon \$20.00 ngkana e oki te Tautaeaka n te tai are e oki iai.

Ti anne ae ngaia ae I kan tabekia iai bwa e aonga n ae a ongora, bwa tao ai boni kanoan te tai ngkanne.

I karabwa te Minitita bwa ngkana tao e koaua tao n te tai aio, tao e bon tuai baireaki ma tao iaoni kawaina ni manga noraki. Kanga te kantaninga bwa tao ngaia e na katekea nanon te Moti n nano are a tuangaki kain ara abamwakoro are aongkoa e na karakaki nakon \$20.00.

Ao I karabwa te Minitita, I taku bwa akea riki te titiraki iai. I karabwa ngkai e butimwaeia bwa tao ai norana. Ao ngkanne ngkana tao e a reke ana babaire te Tautaeaka ao tao e a kona ngkanne ni manga kerake nakon \$20.00. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tia Babaire ao kanga ti taratara ara Moti n nano ao akea inanona. Ngaia ti boraoi n iango ma raou ni Minitita aikai ao kain ara backbench bwa akea n ara Moti n nano. Ma e ngae n anne are tiaki te Moti n nano are tao e a bon roka naba n aki manga kanga Tua ake tebwina ake a roka ao ai boni ngaia naba. Aikai a kona ni manga noraki n riaia ao n tarakina bwa aio ana kainano te botannaomata.

Ma e rabwa, ti a iraorao nakon anne ao ti a kataia ni manga maroroakinna ngkana ti kona n rinanon aei.

Ma tao N na kabwarabwara ngkana e na kaokoa te *understanding* ke te ota. Bwa are n aron te *handling* ngkana e kabwaka te *Shipping*, te kambwana ke te *customer* are e kaboa ana kaako iroun te kambwana ao e kaboa ana kaako ao ngkanne te *supplier* ke te kambwana ngkanne anne. E kabwaka ngkanne boon Tia tei

freight nakon te *Shipping Operator* are e na uota te kaako anne. E kabwaka ana *freight* ao e kabwaka naba te *handling* ae \$20.00.

Ma ngkana arona bwa tao e mixed up te Tia tei, I kabwaka \$20.00. Te \$20.00 ngkanne arei e spread inanon half, bwa are 50% of it, e kamanenaki ibukin te *cargo handling* iaon Tarawa ao te 50% e kabonganaki ibukin karaian kaako iaon aba.

Ngaia are n *total of* \$20.00.

Ma ngkana tao e nanona te Tia tei are tao ti na irakea nakon \$40.00, tao anne ngkanne ti a manga karaua ngkanne n rinanona bwa e aonga n ae \$20.00 e kamanenaki I Tarawa ao \$20.00 e kamanenaki iaon aba.

N aron are I taekinna, te Moti n nano tiaki te bwai ae e a bon roko kanga Tua ake 10 are ngaia ai boni ngaia naba.

E open ended are ti kona ni manga iraorao iai ni manga karini kainanon ara botannaomata. Ao ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa naba te Tia tei ae karineaki mai Butaritari n ana nonori ae moan te tamaroa. E rabwa.

Tibiika: Buokan kabanean am titiraki.

Hon.Tinian Reiher: Te Tia Babaire e koaua kanga ti aki te bwai ae e na rangi n abwabwaki rongorongona, ma are kanga aio te berita ae a tuangaki kain te abamwakoro bwa e na karakaki te *handling* are a karaioia are karaian te kaako iaon te abamwakoro man \$10.00 nakon \$20.00. Ao e na karakaki aio ngkana e rineaki te Tautaeaka.

Ngaia are aio ae ngaia ae e kakawaki. Iai inanon te Moti n nano ke akea ma are a tuangaki ara botannaomata. Ao a kantaninga ngkai ara botannaomata bwa e na karakaki nakon \$20.00. Bwa are tao ngaia arei ae anaki nanoia naba iai n te tai ae e nako.

Ngaia are bon ti te bubuti nakon te Tautaeaka. Bwa e aoria bwa are tao akea n ami Moti n nano, ma are e na kanga ao are a tia ni kaongoaki ara botannaomata n tain te Kambein bwa e na karakaki nakon \$20.00.

Ngaia are kanga ti anne ae I kan tabekia iai, bwa are a bon ongora ngkai ara botannaomata bwa are a tuangira bwa N na tabekia ibukin bwa aio ae a kakantaningaia bwa e nang riai ni wakinaki. Bwa are e taekinaki nakoia are ngkana ti oki n Tautaeaka ao ti a kanakoa naba ni karaka nakon \$20.00 ao ngaia anne ae I tabekia iai te Tia Babaire.

Ao I karabwa te Minitita ngkai e a tia ni butimwaeia. Kanga akea te bwai ae N na uneakinna iai ma I ti kani kaeta te mena bwa ti aki mangaongao ma are e taekinna te Minitita ae te *handling charge* are e kaboaki.

Ma rongorongo aio boni karakakin are te \$10.00 are booia taani mwakuri ngkana a karaia iaon abamwakoro ae karakaki man \$10.00 nakon \$20.00. Ngaia ae ti anne ae I tabeka iai au titiraki te Tia Babaire. Ao e aoria bwa e atia ni butimwaeia te Minitita. Ti a katikua ikanne te Tia Babaire ao e rangi n rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Tia tei ae karineaki ibukin kabwarabwaran riki anne. Ao e koaua ti aki kona ni manga kauntaeka anne bwa are e kakawaki tao e a tia n nako taina, ma ti aki ataia bwa antai ake a karokoa te rongorongo. Ma e aoria te tabeka ae e moan te tamaroa te Tia Babaire. Ti aki noria bwa ti na kauntaeka aio, ma ti noria bwa te tabeka are e tabekaki tiaki ti ibukin Butaritari ma e na bon tieuataake nakon Kiribati ae e bwanin.

Ngaira naba iaon ara abamwakoro are Tamana, a tangitangira naba aio. Ma e koaua tao te overlook nakon ara Moti n nano ao ti

karautaeka. Ma n aron are I taekinna, e aki toki ikanne ara Moti n nano. Ti kona ni manga karini inanon te tai ae ti waaki iai nanon te 4 n ririki. Ao e kakawaki bwa I a uotarake aio nakon ara mronron ao tao ti a manga kaotinakoa tao n te taina n taai aika imwaira. Ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E rabwa ao ngkai e a boni bane buokan te titiraki anne ao ti a nakon ara titiraki are imwina, e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Betio Hon. Tebao Awerika ao e na kaekaki iroun te Minitita man te Botaki ni mwakuri, Karikirake ao Kateimatoan Ko rabwa te Tia Babaire, Hon. Willie Tokataake. Te Tia tei.

KATAMAROA NAKON KAWAIN BETIO

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao aio au titiraki. *E kona te Tautaeka ni karaoa nnen te ran n ranga iaoni kawain Betio.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao e rabwa te Tia tei ae karineaki n ana titiraki, ao aio ngkanne ana kaeka te Tautaeka. *Eng, e tauraoi te Tautaeka n tara te kanganga aio ibukin karaoan kawain te ran n otinako man te*

kawai ibukin Betio. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua te Minitita n ana kaeka ae e tauraoi n rinanona. Ma tao n ningai, iai ana time frame ae e kona n anga taiaoka?

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ae e tabe ngkai ni karaoaki te kamatebwai. E a tia te kamatebwai ma ngkanne ngkai te bae e kakaeaki, e na kakaeaki moa mwanen te karikirake aio. Te katautau ngkai bwa tao te mwane n ikotaki ibukin katamaroa aikai tao nakon \$2,000,000 tabun te mirion.

Ngaia are te kantaninga bwa e reke mwanena ao e a kona naba ni waaki te waaki.

N aron ae e ataki kanga ai bon aio ngkai kanga kabwakan naba te karikirake are te karao kawai n te tai ae e nako. Ngaia are tao akanne aika a na manga karauaki ni magna taraki. Iaoni kawaina e a manga butiaki te Kabineti bwa e na magna kakaea te mwane ae mwaitina aio, ao ngkanne e a kona naba ni waaki. Ao tao anne ae e bon tabeaskinna ngkai ara Botaki ni mwakuri, bwa are e na bon taraia

naba bwa e na riai n teimatoa naba raoiroin te kawai. Bwa ngkana arona bwa e aki waekoa ni karaoaki aio ao a na waekoa n uruaki te kawai. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon. Tebao Awerika: Te Tia Babaire bon ti te kakaitau n aron tabekana ae e uotiarake te Minitita nakon te Kabineti. Ao ti a kaireita naba ma kain te Kabineti te bubuti mai Betio, bwa e kanga kawaira ae e a bon tibwa tia ae bane iai \$10 tabun te mirion ao e nang waekoa n uruaki ibukin akean nnen te ran n ranga. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa ao n aron are au kaeka arei te Tibiika, eng bon anne ngkai ae e tabeakinna ara Tabo ni Mwakuri bwa e na kaaia ni kabirimwaka iangoan karaoakina. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: E a boni bane buokan te titiraki anne, ao ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekaki iroun te Tia tei temanna mai Beru, Hon. England Iuta ao e na kaekaki iroun te Minitita man te Botaki ni mwakuri ibukin Tua Hon. Tarakabu Tofinga. Te Tia tei.

**TANGIRAN KARAKAKIA
KAUNTIRA IAON BERU**

Hon. England Iuta: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I bubuti tabekakin au titiraki ane nambwana 58 ane e kangai taekana. *E kona ni karaoaki te ukeuke rinanon kaawa nako iaon Beru n noria ngkana iai tangiran ae e na karakaki mwaitia Kauntira iaon Beru?*

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tarakabu Tofinga: Ko rabwa *Madam Speaker* ao aei kaekan ana titiraki te Tia tei temanna ae karineaki man te mwakoro ae Beru. *Hon. Speaker, I kukurei n taekinna bwa e tauraoi au Botaki ni mwakuri ni mwakuria te bubuti aio.* Ko rabwa.

Tibiika: Buokan am titiraki.

Hon. England Iuta: E rabwa ana kaeka te Minitita ae e moan te tamaroa. Tao bon tera raoi ae e na karaoaki ao nakon n ningai are kanga ti kantaninga bwa e na karaoaki.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tarakabu Tofinga: E rabwa te Tibiika ao e rabwa buokan te titiraki mairoun te Tia tei. Ao e koaua te bwai ae e kakawaki ibukin karakakin mwaitia Kauntira, ao iai Kainibaire akana e mwakuri ma

ngaia nake tabeia. Ao teuana mai ibuakon Kainibaire akanne, bon tarakin te botannaomata n te *wards* anne bwa e roko n te mwaiti are e na kona n raka iai te Kauntira.

Teuana naba kanoan te Kainibaire, tarakin te raroa. Raroaia te botannaomata nakon te tabo are a na kona ni karebwaoki iai.

Te kateniua mai ibuakon te naan Kainibaire akanne, tarakin korakoran te Kauntira teuana ma teuana ibukin ana kona ni kaitarai kabanemwane ake a na kona ni kaineti ma aron ana waaki te Kauntira n aron anne te Tia Babaire. Ao e rabwa.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon. England Iuta: E rangi n rabwa ana kamataata te Minitita ma tera ngkanne raoi ae e na karaoaki kanga n aron ana kamataata anne. Ti a mataata ngkanne ao I taku bwa a ongora raoi kain Beru, anne aron wakinan te mwakuri. Ao N na bon ti manga kaoka riki au titiraki nakon n ningai ao tera raoi ae ena karaoaki. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tarakabu Tofinga: Ao e rabwa buokan an titiraki te Tia tei ae karineaki mai Beru. Ao e koaua te

bwai ae e kakawaki bwa e na karaoaki ngkana iai kainanoan riki ana Kauntira tao te *wards* ke te abamwakoro iaon Beru ao e na karokoaki te bubuti.

Ao n aron kawain te bubuti ao e riai n rinanon te Kauntira. Bon mairoun te Kauntira nakon te aobiti ara tao bon te MIA. Ngkana tiaki ao te botaki are e tabe ibukin te Rinerine *Elections office*. Ao e kakawaki bwa N na karokoa aia bubuti n te tai are e roko ao e a rinanoaki te Kainibaire akekei ibukin te *wards* ke te kawa ane e bubuti karakakin ana Kauntira nakon te naan Kainibaire ake teniua akekei.

N aron ae e mena inanon baira, ao I kakoaua bwa kanga e tuai n roko ana bubuti. Ngkana bon iai ma e tuai roko irouia nake tabeia ana bubuti. Ao ibukin karakakin ana Kauntira ngkana bon iai noran riaina irouna bwa e bon riai n raka n te tai aio. Ao e rabwa ngkana e kaeka anne te Tia Babaire.

Tibiika: Buokan am titiraki te Tia tei te kauoua n tai.

Hon. England Iuta: E rabwa e a mataata, tao tian te rinerine ao a bon ongo akanne. Te Kauntira ae e boou tao ai bon tabeia ngkanne ni karaoa anne ni manga kaua aia bubuti. E rabwa.

Hon. Tarakabu Tofinga: E rabwa te Tia tei. Ao te bwai ae e kakawaki ae e na mataata naba nakoia Kauntira akana a bon nora riain karakakin aia Kauntira, bwa e boni kona ni karaoaki karakakin te Kauntira ngkana e a bon tia naba te wkn rinerine. Ngkana e kona ni karaoaki te rinerine imwin te rinerine ibukia Kauntira. Ngkana norakina 1, 2 te ririki, e boni kona ni manga karakaki te tai anne ni manga karaoaki te rinerine ibukin karakakin te Kauntira. E rabwa ngkana e kaeka anne.

Tibiika: Te Tia tei. Ao ngkai e a boni bane titiraki n anne ao ti a nakon are imwina. Te titiraki are imwina e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Banaba, Hon. Tibanga Taratai ao e na kaekaki iroun te Minitita ibukin Itoman, Mwamwananga ao Kaneweaba Hon. Tekeewa Tarati. E nakoim te Tia tei.

**KAINANOAN TE INTERNET
IAON BANABA IBUKIN TAREN
KAAKO, AORAKI AO A MWAITI
RIKI**

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Ao I kukurei n tabeka au titiraki n te ingabong aio ae e kangai taekana. *E a kan koro 5 namwakaina ao e tuai maeu ana internet Banaba. E kainanoaki te*

internet ibukin te reitaki n te tare kaako, te aoraki ao a mwaiti riki.

E kona te Minitita are tabena ni buoka ana kanganga Banaba aio, taiaoka te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati : Ko rabwa *Madam Speaker* ao ko rabwa riki te Tia tei ae karineaki mai Banaba, ao aio ngkanne kaekan am titiraki. *E tauraoi au Botaki ni mwakuri ni karekebai n itoman ni karekei bwaai ni itoman ake a na manga toma Banaba iai n te tai ae waekoa.* Ko rabwa *Madam Speaker*.

Hon. Tibanga Taratai: Buokam am titiraki te Tia tei.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Ao N na kaitaua te Minitita n ana kaeka are e tauraoi ana Tabo ni mwakuri ni kibara ana kanganga Banaba aio.

Ti kakoaua bwa Banaba e bon raroa nako, ao ti kakoaua bwa iai ana formula ngkai te *Communication* ae e kabongana ibukin te itoman iaon bwai n taetase ke tao te *internet*. E karaoaki te bwai ae kanga e *sony* are taabo ake a kiraroa ao e a moa naba kanga ni boborikaki.

Ao I kakoaua bwa e a roko raoi ana bwai n taetae ke ana service te Itera Mainiku. E teimatoa ni maeu.

Ana *internet* tao tarira mai Kiritimati ma te Itera Mainiku. Ao ngaira ngkanne kanga ti kakoaua bwa kanga te kauoua n aba ngkanne ngkana ti na bobomai. N aon ae ti kakoaua, akea ara marae ni wnn. Akea te kaibuke ae kanga e roroko ikekei. E boni kanganga rokon te kaibuke, ao te *communication* te bwai ae e kakawaki n aron bwaai aika I taekini.

Te tare ni kaako e teimatoa ao anne bukina ngke ti a bubuti bwa ngkana iai ana tamnei te Minitita ke tao ana tabo ni mwakuri ibukin katamaroan te *internet service* ao tao nakon n ningai ao tao manra. I bubuti ngkana e kona ni kabwarabwara anne te Minitita taiaoka.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika. Ao e koaua imwain ae I kanakoa au marooro are imwina, ao e kakawaki bwa N na karakina naba kanga te *background information* tao ibukin te Tia tei ao ibukia naba kain Banaba ake a ongora n te tai aei.

Ana karikirake Banaba ae te *internet*, e moan karaoia bon ana waaki te Kauntira ma teuana te kambwana ae *provide* te *business* teuana iaon Tarawa are e katauraaoa te *internet*. Ao n taai

akanne ao a kabongana n te tai anne te kambwana ane mai Tarawa anne, *Pintech*. I karautaeka ngkai I atonga aran te kambwana ma e kakawaki bwa e na mataata te rongorongon.

Te *satellite* are e kamanena n te tai arei bon te Kacific *KU band* ao are e tia n toki kabonganakina ke e a tia n toki korakoran te bwai anne ao e a oneaki mwina n te Kacific *KA band*.

Ao ngkanne te bwai ae e riki, bwa e na riai ni kaman kamwainga Banaba ke ni kaman kaongoa Banaba bwa e nang mwaing nakon te *KA band*. Ma te kabuanibwai bwa e aki noraki te itera anne.

Ngaia are e a kibaria ngkanne au Botaki ni mwakuri. E kunea bwa aio te bwai ae e riai ni karaoaki ngaia are e a rinnako iai ngkanne te CCK. Bwa te kanganga bwa te bwai n itoman are I Banaba ngkai are te disc, e rangi n uarereke korakorana ni kaitara te *KA band* are kanga te *system* ae e boou. Ana disc are I Banaba 1.2m abwakina, ao are e kainanoaki n te *technology* ae boou are iaona riki 1.8m. Ngaia are bon te kanganga bwa e aikoa kona ni maeu ngkai te *internet* are I Banaba n ana *disc* are mai imwaina.

Ma e ngae n anne ao e a tia ngkai ni kibaria te *CCK* ao e nang kaboa, ao iai te kantaninga bwa e

na roko ke e na kona ni maeu ao a na roko bwaai aikai inanon Tebetembwa. Aongkoa e na kona ni waaki te karikirake, e na kona ni manga maeu te internet iaon Banaba n *November 2020* kanga babanen te ririki aei.

Te mwaiti ni mwane ae e bubura, ma ti kakaitau nakon te *CCK* bwa e na mwanenna n te mwaiti ae \$100,000.

Ma ibukin te tai ae e kanga e uarereke moa n te tai aio ae kanga te interim soloution, ao e a tia ni karaoaki te boraraoi ma *Vodafone* bwa e na katoma moa Banaba ni kona ni kaitara te kanganga aei ma te bwai n taetae. Ao aio are e a waaki ngkai iai te *vodafone* ma Banaba n aron ae kaongoakiu ngkai n te tai aei bwa are e a waaki ngkai karaoan anne imwain moa are e na roko ana disc are iaoni kawaina ngkai. Tao e a tia n otanaki ao iaoni kawaina n roko. Ao ni moan angaraoin te kaibuke nako Banaba ao e a kona naba n uotaki te *disc* are teuana ao e kanimwaki. Ao n aron te kantaninga are aongkoa e na maeu inanon November 2020 ngkana arona bwa akea bitakin kaibuke ke e angaraoi ma kawain kaibuke. Aikai kanga kabwarabwaran teutana rongorongon ana itoman Banaba ae te *internet*. Au kantaninga e mataata nakon te Tia tei mai Banaba ao kain ana abamwakoro ae

Bananaba. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Am kaouua n titiraki te Tia tei.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika. Ao bon te moanibwai, kanga reitan te bwana ni kakaitau nakon raoiroin te kaeka nakon aio bwa e koaua aio bon kainanon ara abamwakoro. Kainanoia ara botannaomata, ara taani mwakuri ibukia tao aoraki moara riki te tare ni kaako. Bwa are teuana bwaai ae ti kona n noria kanga bon aron te ota. Ae aio e teimatoa n riki bwa kanga ana kanganga Banaba, ma e ngae n anne ao ti a kakaitau ao I kani kamatoa riki n aron ae e tia n taekinna te Minitita. I kakoaua bwa a na roko bwaai akanne inanon *September*, ao tao e na maeu te *internet* inanon *November*.

E koaua I kan reita naba te marooro are I a reita naba te kakaitau nako te CCK n te mwane ni buoka ae e kona n tauraoi ni buoka Banaba iaon te itera ae e kakawaki aio.

Tiaki ti ngaia, N na reita naba te kakaitau nakon te *Vodafone* ngkai ko a manga toma te itoman moa ngkai inanon te bwai n taetae. Ma I taku bwa anne I taku bwa ai te *social communication* ae ti kona ni waaki iai inanon taai aikai.

Iaon am kaeka ibukin *September*, ao iai kanga okiu inanon taai akanne. Ao I a butia naba te Maneaba ni Maungatabu ngkana tao N na oki rikaki, ao tao I a okirikaki naba ma kain CCK bwa are e a roko naba aia bwai n *internet* n te tai anne. Bwa tao a karaoia ni mwakuri inanon *September* ao e maiu inanon *November*. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Tekeeua Tarati: Ko rabwa ao e rabwa te Tia tei mai Banaba ae ko karineaki. Ti a iraorao iaon anne ma ara tabo ni mwakuri ara kambwana ae te CCK ibukin kabirimwakan anne. Ao ngkana arona bwa a boni bane n on schedule biribirin aia ota ma aia kaotinako ngkana arona bwa a roko n te tai anne, ara kantaninga ao ara bubuti bwa a airi naba ma te Tia tei ae karineaki nako Banaba ao tao e a waaki naba ikanne te mwakuri ni kona n tobwa te kanganga are a rotaki iai kain Banaba n te tai aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia tei mai Banaba kabaneana.

Hon. Tibanga Taratai: Ao e koaua ai bon te bwana ni kakaitau bon au kabanea ni bwana aio. Ao bon te bwana ni katekeraoi nakon te Tautaeka.

I kakoaua bwa ti a tia kanga ni kakatukaki. Ti a moanna ni manga tatauaki baira bwa ti na iri inanon te waaki. Ko rabwa ao tekeraoi te waaki.

Tibiika: Ngkai e a boni bane te titiraki anne ao ti a nakon are imwina. Te titiraki e na tabekaki iroun te Tia tei temanna ae karineaki mai Betio, Hon. Tebao Awerika ao e na kaekaki iroun te Minitita man te Botaki ni mwakuri, karikirake ao kateimatoan Korakora. Hon. Willie Tokataake. E nakoim te Tia tei.

**KAROKOAN BWAIBUN KAI N
NAKO TINANIKU NAKON
MWENGA IAON BETIO**

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio au titiraki. *E kona te Tautaeke ni karokoi bwaibun kai n nako tinaniku nakon taian mwenga ni kabane iaon Betio?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika. Ao I karabwa te Tia tei ae karineaki n ana titiraki ao aio ngkanne ana kaeka te Tautaeke. *Te Tibiika, e tauraoi au tabo ni mwakuri n rinanon te bubuti aio imwin tian te kamatebwai are e na karaoaki moa.* Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I kaitaua te Minitita n ana kaeka ae e tamaroa. Ao e koaua te titiraki aio, bon rimwian te Moti n nano man te 4 n ririki are e a tia n nako are e a tia n anga nanona te party aio bwa e na karokoi te naan *toilet* n te naan auti ni kabane iaon Betio.

Au kantaninga bwa e a bon raatia te kamatebwai anne, bwa tiaki te bubuti ae e boou aio. N na ongora tao e na tia n ningai taiaoka.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika ao I karabwa riki te Tia tei ni buokan ana titiraki. E koaua e a kaman waaki te kamatebwai, ma are te bwai ngkai ae e riki ae e bon tabe ni waaki te kamatebwai. Iai taan rabakau are kanga a kantaningaki bwa a na roko n ibuobuoki, ma are te kanganga ngkai bwa are aki kona n roko ikai ibukin te aoraki ae e in moa mataroan Kiribati ngkai. Ngaia are anne bukina teuana ae e waeremwe iai te karikirake. Bwa are taan rabakau ake a na roko ni kamatebwaia aron kabutan te naan bwaibu ke rabakau riki ake a na iangoi, kanga a bae ngkai n te bwai aio.

Ma ae a bon rereitaki ara koraki ma ngaia iaon te *internet*.

Ma n te tai are e uki iai ara matabaiawa iai, ao a waekoa naba n roko te koraki aikai ao e a birimwaka naba te kamatebwai.

Ngaia are ae bon iaoni kawaina. Te kantaninga bwa are n aron are bon kanoan te Moti n nano ao ae e bon tataekinna ae tao ngkai ae taben au Botaki ni mwakuri, ao anne ngkai ae bon tabera ae ti na keiaki iai n iangoia bwa e na koro nanon te kantaninga are e taekinna te Tia tei. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Tebao Awerika: I kaitaua te Minitita n ana kabwarabwara ibukin tao iremwen te kamatebwai ae e karaoaki aio.

Te Tia Babaire, e a bon kuri n tomimi autin te *Housing* ae a bane ni ai aia *toilet*. Ao a rabwa taani mwakuri n ana tabo ni mwakuri teuana te Minitita ae te *PUB*, bwa kabwarabwara bwa e boni kona naba n reke angan katoman te naan *toilet* ma iai.

Ma tera ngkana e a kona n ibuobuoki te Minitita ae e karineaki ma ana Botaki ni mwakuri n aron tao tabeua moa aika katomaki bwa e aonga n ae a reke moa kai n nako tinaniku n te naan mwenga tabeua.

E kona ni karaoa anne te Minitita taiaoka.

Tibiika; Ko rabwa te Tibiika, ao e koaua. E rabwa te kantaninga ane e tabekia te Tia tei ae karineaki, ma are e koaua e na taraki. Ma are e kakawaki are ngkana e taraki te tamnein are e bubura riki. Ma are ngkana arona bwa ti na karaoia ikanne ao nanona e na manga iai te kabanemwane.

Ngkana e a manga roko te tamnei are e bubura ao nanona kanga e nang banebuaka te mwane n are a tia ni karaoia. Bwa are e taraki, e taraki tamneina are e nang buti naba are e bon rangi n tamaroa n te aro e na aki manga okioki te mwakuri imwina.

Ngkana ti karaoia, tao e koaua ti ko na ni karaoia ngkai ma ngkana e a manga roko arei ngkanne. Ngkana arona bwa e aki rinanon aia tamnein are a na waakinna, ao ngkanne kanga e na bane buaka te mwane ni karaoaki aikai.

Ti aki totokoa te kantaninga anne ma a na manga taraia ara koraki, ara tia rabakau bwa tera aia reke iai. I a kawenea anne nakoia ao I taku ae a boni kakauongo ngkai ara tia rabakau iaon aio, ao a na ongora ao a na karaua ni kakaea angana.

Ma e rabwa te Tia tei ni buokan ana titiraki, ti a tara ana iango ane e iangoia anne. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: buoka am titiraki te kabanea n tai.

Hon. Tebao Awerika: Ai bon te kakaitau te Tia Babaire. Ti kaitau nakon te Minitita ma aron ana waaki ae e karaoia ao ti a kakantaninga ngaira kain Betio, tao ai bon rokoia taan rabakau n tokin te aoraki aio ao e a tia ngkanne aio. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina. E na tabekaa iroun te Tia tei ae karineaki temanna mai Arorae, Hon. Teima Onorio ao e na kaekaki te Minitita ibukin Akawa ao Karikirakean kaubwaira mai Marawa. Hon. Ribwanataake Tiwau. E nakoim te Tia tei.

**KABWAKAKIN BOERA AKE A
KAMAN ROKO IAON ARORAE**

Hon. Teima Onorio: Ko rabwa te Tibiika. I a reitai ma kain au abamwakoro ae Arorae ni kamauriko *Madam Speaker* ao ni katekeraoiko n tibwangam ae e kakawaki ibukin abara ae Kiribati. Te kamauri naba nakon te Beretitenti, te Kauoman, Minitita ao boni ngaira Taan tei ni kabane ao ai boni kain Kiribati. Kam na bane ni mauri! (Mauri).

Au titiraki te Tia Babaire e kangai taekana. *I kani butia te Tautaeaka, e kona ni ibuobuoki ni katiai mani kabwakai boera n akawa I Arorae ake a kaman roko bwaia iaon Arorae ma a tuai n tabwanin ke ni karaoaki man te teem ae e nako?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa ana tabeka temanna te Tia tei ae karineaki mai Arorae iaon ana tabeka iaon te boera. Ao aio kaekana te Tia Babaire ae ko rine. *E na karaoaki nanon aio n te tai ae waekoa.* Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia tei

Hon. Teima Onorio: Ko rabwa te Tibiika, ao I kaitaua te Minitita n ana kaeka ae e nang tangi raoi.

I bubutia te Minitita, e kona n ti kamataata kanga tera raoi te *plan*. Tao n ningai ae e na karaoaki ao tera raoi bwaina, a tauraoi bwaina ake tao a na kona n tabwanin iai ao a kona ni kabwakaki ke e kanga te Tia Babaire. Ti kona n ongora mairoun te Minitita. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: E rabwa te Tia Babaire ni buokan te titiraki. Ao e koaua n aron are I kakaeka

iai te ingabong aio te Tia Babaire nakon ana tabeka naba te Tia tei ae karineaki mai Onotoa ae boni irekereke naba ma aio. Are iai te naan tamnein tabeua aika a na kamatebwaiaki. N aron are I taekinna, e a rangi n okioki karaoakin te naan boera aikai te Tia Babaire, ao e a riki bwa ai teuana te kabanemwane ae e bubura nakon te waaki.

Ngaia are iai kataratara aika a nang riai n taraki bwa e aonga n aki okioki te kanganga aio te Tia Babaire.

Ao ngaia ane tao teuana anne bukina ane e baenikai, iaon teuana te tamnein ae e na kamatebwaiaki.

Teuana are I taekinna ngke ingabong naba imwain te titiraki aio te Tia Babaire, are kamatebwaian ana karikirake te FAO ke ana botaki aban te aonnaba are e tabe ma amwarake. A na waaki ngkai iaon Betio ao TUC are e nang karauaki raoi ni kamatebwaiaki ngkanne taian tamnei aika a boou aikai.

N aron are I taekinna, iai ae ti tabe ni kataratara bwa e a riai n taraki kabonganana taian boera are aranaki bwa taian *deep border fact* bwa a na teiman riki aikai nakon aekakin boera ae a kabonganaki n taai aika nako ao e a man okioki

aron karaoakia ao n irekereke ma te kabanemwane ae e mwaiti.

Ngaia are aron kaekakin ana bubuti Arorae n te tai aio te Tia Babaire, ti na waaki nakon are e kainanoia kain te abamwakoro ao iai teuana imwain are e tia te babaire iaon karaoakin taian boera are aranaki bwa te naan *deep boarder fact*, ke boera ake a kabwakaki n te nano are a marawa riki ao e na waaki moa te tamnei teuana ae e na uotaki nako Arorae. Ao e na manga kabwakaki moa anne bwa e na riki bwa kanga katokan te kanganga n te tai ae uarereke ni karokoa are e waaki te karikirake are e bubura riki iaon tarakin boera ake a nano ke boera aika a na kabwakaki n te naan marawa aika a nano.

Ao tao e na ibuobuoki teutana te kakaeka anne *Madam Speaker* ni kaitara buokan te titiraki mairoun te Tia tei mai Arorae. Ko rabwa *Madam Speaker*.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki te kauoua n tai.

Hon. Teima Onorio: E rabwa te Tibiika ao I a kaitaua te Minitita n ana kabwarabwara ao e mataata otau bwa iai te *study* ae e karaoaki moa iaon Tarawa ni kaineti ma *deep boarder fact* boera n akawa ake a na kabwakaki I nano riki. Ao te kantaninga bwa a na kona n teiman riki.

Ao I kaitaua te Minitita n te kabwarabwara aio, bwa bon teuana ara kanganga iaon Arorae a rangi ni mwaiti.

E koaua ae e taekinna te Minitita, a rangi ni mwaiti boera n akawa aika a tia ni kabwakaki n ririki aika a nako ao aki teiman tao ti iraua te namwakaina ao a bwra nako. Ti a manga tabeka naba te bubuti ikai ao a manga kabwakaki aika a boou. Ti nang boutoka aio te Minitita ao ti na bon bubuti.

Bwa ti kaitau moa ibukin am kaeka are e na kona ni waekoa ni katokaki te kanganga ni katian are tao a tia n roko rabwatana ikekei ibukin waekoan katokan te kanganga. Ma N na rangi n boutoka te kantaninga are boni kakaeen te design ae kanga e na teiman riki.

Ao ngkana ngaia anne bwa e na kona n teiman riki are boera are tao a na kona ni kabwakaki I nano riki. Ngaira ara boera n akawa e boni bwaka raoi n are e a roko n tera, bwa are e rangi ni kaan te marawa iroura.

Eng, ma ti kakoaua naba bwa bon te naan angi buaka ao a boni waekoa naba ni bwara. Ti kaitaua te Minitita n ana kaeka ao I bubuti, tera ngke e kona ni waekoa n taraki naba te itera are a na kona n teiman riki te naan boera n akawa.

Ao ti rangi n butimwaea aio ao ti a kantaninga te roko nakon ara abamwakoro n te tai ae e aki maan. E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon.Ribwanataake Tiwau: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire. E koaua are bon anne ara kanganga ae ti aitarā ma ngaia bwa abara aio e rangi n reme aron tera. E aranaki bwa ara *self*, bwa abara a boni bane naba n tei naba iaon te tabuki ao a boni bane naba ni karabe angina ara marawa are irarikira angan katokan anne.

Ngaia are anne te kanganga ae e aki toki n okioki, bwa are e rangi ni kanganga ae e na mwane raoi angkan te boeran tein kanga te kaora I abara. Bwa are a boni bane naba ni kataki, bwa are man te kaora ae uarereke ao e a kataki rikaki naba.

Ngaia are ngkana e boni mwane raoi ana angka te boera anne bwa e reke raoi te kaora are teutana anne e kona. Ma ngkana e a mwainging ke e aera, e a boni bwaka naba nakon te kataki.

Ngaia are I taekinna bwa te tamnei ae ti a bon tangiria, ti aki tangiri aekakin boera ae e wakinaki iai ngkai. E bon eti are e taekinna te Tia tei ae rine mai Arorae temanna are ai man ningaira kakaraoakin

aikai ao e tuai man toki te kanganga aio.

Ao ngkana tao ti ikoikoti kabanemwane ake a tia ni kabaneaki ibukin okiokiran tangiran te boera ao e kona n uotira ngkai ae e a nakon tao irabwi te mirion te katautau iai. Bwa are te waaki aio tiaki te bwai ae e boou bwa e a kaman waaki inanon 1980 ni karokoa ngkai, ao e teimatoa n ri riki te kanganga aio nakoiria ao ti kakoaua bongana bwa e rangi ni bongana ibukia ara botannaomata ai moarariki nakoia kain ara abamwakoro are e aki nama abaia. Bwa ti aio aia tabo ni kabirinako ibukin kakaeakin kanaia te ika I marawa.

Ngaia are aikai babaire ae a wene bwa a nang taraki boera ake a na teimatoa bwa e aonga n teimatoa aron maeuia ara botannaomata e moara riki kain ara abamwakoro ake aki nama. E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki te Tia tei mai Arorae.

Hon. Teima Onorio: Ko rabwa te Tia Babaire. Eng ao e rarabwa riki te Minitita n aron teimatoan te kabwarabwara ae e karau nano.

Kanga bon ti te kan bubuti. E kona ni kainga te Minitita bwa kanga nakon n ningai raoi. E taekinna

bwa n te tai ae waekoa, ao ti rangi ni kaitau ao ti butimwaea anne. Ma e kona n anganira te tai raa, ke tao te namwakaina raa ae tao ti na kantaningaia. Iai ara Boboti n akawa ae e rangi ni marurung ao e tauraoi ni ibuobuoki ma ngkami, ao ti a kai rekerekeia ma te bubuti nakon te Minitita ae karineaki ma ana Botaki ni mwakuri bwa tera ngke ti kona ni waekoa n ataia bwa a tauraoi ni ibuobuoki. Tera ngke a karinaki naba te rabwata n Unimwane ao bon te Kauntira ibukin bairean aron te tabo are e na kaweneaki iai te boera. E na kabwakaki iai te boera. Tao anne teuana naba kanga aia bubuti ara taan akawa iaon Arorae. Ao e bati n rabwa ao ti rangi ni kaitraua riki te Tautaeaka n aron te ibuobuoki ae ti kantaningaia ae e na tauraoi ni karaoia. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Ribwanataake Tiwau: E rabwa te Tia Babaire ao kakaeakin te tai bwa n ningai. Ao N na kamatoa nakon te Tia tei ae a rine mai Arorae, bwa ara tiim ngkai iai ane e mena I Tamana. Iai akana a nako Nonouti, ao imwin okiu te naan tiim ao iai te karautaeaka n te iremwe ngkana arona bwa e na iremwe bwa iai naba ara tiim teuana ane a bae iaon Kiritimati.

Ngaia are n okin te naan tiim aikai man abamwakoro aikai ao e na

tauraoni ni waeko ani mwananga ara tiim nako Arorae ni kibara te kanganga aio ke te kainano aio. Ibukin te tai ao I a kamatoa nakon te Tia tei, I aki kan taekinna bwa e kawa n ae e bure au tai ao aki raoi naba n te tai are a na roko iai kain ara tiim. Ma I a iraorao iai ma te Tia tei ae e rine mai Arorae *Madam Speaker*.

Tibiika: Ao tao e a boni bane buokan te titiraki anne ao ti a nakon te titiraki are imwina. E na tabekaki iroun temanna ae karineaki mai Abaiang, Hon. Betero Atanibora ao e na kaekaki iroun te Minitita man te Botaki ni mwakuri ae Karikirake ao kateimatoan Korakora Hon. Willie Tokataake. Te Tia tei.

TATAREN TE BWAA NAKON AU ABAMWAKORO AE ABAIANG

Hon. Betero Atanibora: Ko rabwa *Honourable Speaker*. N na bubuti taekan au titiraki ane iaon te ota bebwa 38. *N na butia te Minitita are tararua te Kambwana ae te KOIL ngkai e kakoaua bwa te bwaa n au abamwakoro ae Abaiang e kuri katoa wiki n tatare. E rangi ni kaan Abaiang ma Tarawa ao N na butia te Minitita bwa e na kabwarabwara bwa bukin tera ngkai e kona n tatare te bwaaa nakon au abamwakoro ae Abaiang?* Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika. Ao e rabwa te Tia tei ae karineaki mai Abaiang n ana titiraki ao aio ngkanne ana kaeka te Tautaeka. *Tibiika oin raoi tataren te bwaa boni mani kanganga ake a irekereke ma kaibuke ake a na uota te bwaa nako aonaba.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon. Betero Atanibora: Ko rabwa te Tibiika. Ao e koaua ao e a teretere bwa ngaia oin raoi te kanganga, boni baao ni mwamwananga ake a na uouota te bwaa nakon abamwakoro riki n au abamwakoro ae Abaiang.

Te bubuti nakon te Minitita are tabena. Iai ana iango n ana kataratara n ana tabo ni mwakuri ibukin karekean tao te kaibuke ibukin katokakin te kanganga aio, bwa ti tebo ma taran ae ti bon tiku naba ngkai n te kanganga aei. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika, ao I karabwa te Tia tei ae karineaki ni buokan an titiraki. Eng, bon iai ana kantaninga te Tautaeka ao I taku bwa ae mwakuriaki ngkai anne. E a kaman wene bwa kanga te kamatebwai

irouia nake tabeia ao ane e na boni waaki nako te kamatebwai iaon anne.

Ma e koaua tao I bon ti karaua nanon te Tia tei ae karineaki. E koaua tataren te bwaaa n taai aika nako ibukin baona, bwa are iai ngkoa te kaibuke are kanga e bon rangi ni taneiai n okiokira Abaiang ao iai te uruaki nako iai.

Ma I kukurei n taekinna nakon te Tia tei ngkai, bwa Abaiang ngkai e tuai manga tare ana bwaa. Kanga kaongoau e rawata ngkai te bwaa I Abaiang n te tai aio.

Ngkai kanga ti tebo bwa e nang bon waaki nako naba ni katoa wiki nikiran te bwaa I Abaiang. Ngaia are tao e na toki moa te kanganga aio.

N te tai aio n aron are I taku, bon iai ana kamatebwai naba te botaki aio ane e tabe naba n tara itera riki tabeua are e na ananau riki ibukin te tai ae kanga e abwabwaki riki. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon. Betero Atanibora: E rabwa kaekan buokan te titiraki iroun te Minitita ae karineaki.

Ao e koaua n te wiki ae e nako, I kaongoaki naba bwa e tare te bwaa

I Abaiang ao ti kataia naba ni buokia ara koraki ake a na mwananga ni manga uota aia tianaki ni bwaaa mai Tarawa ikai nako Abaiang.

Te kanganga are ti kaongoaki a taku bwa e aki tatau te turam are e uotaki bwa bwanan te abamwakoro.

E kona ni kabwarabwara te Minitita bwa tera raoi oin raoi te kanganga, bon te kaibuke ke te turam. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tibiika. N aron ae I kaongoaki irouia kain te botaki are tabeia aio, te kaibuke. Te kaibuke ae kanga te kanganga.

E koaua iai naba te kanganga n te turam, ma ti tebo ma e a toki anne. E a tia n toki anne bwa a tia n roko te naan turam aika a rawata. E a waaki ngkai manga nikiran te bwaa Ngaia are eng, kanga bon oina raoi ni koaua n aron kaongoau bon te kaibuke.

Ao e koaua ae iai te tare n turam, ma a taku bwa ngke arona bwa bon iai te kaibuke ao e na bon kona naba n reke te bwaa nako Abaiang. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia tei te kauoua n tai buokan am titiraki.

Hon. Betero Atanibora: E rabwa te Tibiika. Tao N na buoka riki au titiraki teuana. Ao e koaua te Tibiika bwa tao te kanganga aio tao e a bon okioki ao tao ti aki naba ti ngaira naba n rotaki ao tao e a karaoaki te rotaki irouia abamwakoro akana a raroa riki ma Tarawa. Ti kona ni butia te Minitita ao te Tautaeaka n iraorao ma ngaia ao ana taani mwakuri riki n te KOIL, ngkana arona bwa tao iai aia kataratara n aia kantaninga ni karekean tao bon te kaibuke ni bwaa ae boni uaraoi ae e aonga n ae e bon kona n toki te kanganga ao karekean te naan tangke ni bwaa aika a bubura aika a bon tau bwa a nang bon tiku iaon aba bwa e aonga ae e aki manga tatara te bwaa ao ngaia anne ae I taku bwa e na tobwaki riki te kanganga iai. E rabwa te Tibiika.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Willie Tokataake; Ko rabwa te Tibiika ao ngaia are kanga I taekinna ni kaekan buokan ana titiraki te Tia tei ae karineaki are I kangai; iai ngkai kataratara aika a abwabwaki akana a taraki. Ao ngaia bon akanne baika a taraki ngkai.

Teuana e na kabuburaki riki te naan tangke ni bwaaa iaon aba.

E na karekeaki te kaibuke are e nang bon ti kona n urakina tera. Kanga iai ngkai te iango iroun te tabo ni bwaa ao te tabo are e tara te takataka bwa kanga iai aia iango teuana ae a na manga karekea te bwati ao te take are a nang kona ni urakina te bwaa nako aonnaba ao e na urakinaki te takataka nako n oki nako Tarawa. Akanne aika ngkai aika a wene iaon te taibora ni katarataraki, ao iaoni kawaina.

E a tia n anga nanona Tiaina bwa e na kona ni kaboa te take ma te bwati. Ao anne ae iaoni kawaina ni waaki te waaki iai.

Ao te tangke ibukin tangke. Ngkai iai te kakatai ane e karaoaki I Tabiteuea Meang ane e kataki ni kabubura riki te tangke. Iai te tangke te tangke are e na kateaki I Tabiteuea Meang, ao ai anne ngkanne te tamnei ae e na taraki n taraki aba akeke aera. E karaoaki mai Tabiteuea Meang ibukina bwa are ngkai Tabiteuea Meang, ngaia teuana te aba are e bwabwana te wanikiba. Ngaia are uoua te tangke ngkanne ae e na kateaki I Tabiteuea Meang, bwa teuana ibukin te bentin ao teuana ibukin bwaan te wanikiba.

Ao akanne ngkanne ane a wakinaki. Ngaia are eng, bon iai ana kataratara te Tautaeaka rinanon ana rabwata aika I mwanewei aikai.

Are anne a na taraia bwa e na aki manga oki n tare te takataka nakon taai aika na roko. Ko rabwa te Tibiika.

Tibiika: Kabanean buokan am titiraki te Tia tei.

Hon. Betero Atanibora; Kabwara au bure te Tibiika, kanga taran ae e a boni bane man au taua ni mwi ikai.

Tibiika: Ao ngkai e a boni bane ao ti a nakon ara titiraki are ai boni kabanea naba iaon ara ota bebwa. Mairoun te Tia tei temanna ae karineaki mai Makin, Hon. James Taom ao e na kaekaki iroun te Minitita n te Reirei ae karineaki ae Hon. Alexander Teabo. Ao e nakoim te Tia tei.

**KATOAMAUAN MWAITIA TAAN
REIREI N TE REIREI AE
TEIAKO AO ABAEWEWE
PRIMARY SCHOOL IAON MAKIN**

Hon. James Taom; Ko rabwa te Tia Babaire ao I rangi n kukurei ngkai I a manga bwaina naba te moa ao te toki n te bong aei ao ni kaina taian titiraki n au titiraki ae nambwana 49 ae e kangai taekana. *E kona n taekinna te Minitita are tabena bwa e na reke n ningai katoamauan mwaitia taan reirei n ara Reirei aika Nan Teikao ao Abaewewe Primary School iaon Makin.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Alexander Teabo: Ko rabwa te Tibiika, ao I kukurei ni kaeka ana titiraki te Tia tei are te moa ao te toki n te tai aei teuae Hon. James Taom. Ao aio kaekana te Tia Babaire. *I kukurei n taekinna bwa kainanoan karakan mwaitia taan reirei n reirei ake a kakoauaki bwa a rangi n mwaiti aia ataei, e rin ngkai n te E.R. ibukin 2020.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia tei boutokan am titiraki.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao e rangi n rabwa te Minitita ae karineaki n ana kaeka. Ao e koaua are n ana kaeka te Minitita ae karineaki, ao kanga e kuri n tieuataake. Kanga e a bon tabangaki naba aron ana kaeka te Minitita aei ao e aki rangi n kaeka raoi au titiraki are ibukin Abaewewe ao Nan Teikao.

Ao I kani butia te Minitita buokan au titiraki. N ana kaeka aei, e rinnako naba inanona au reirei aika uoua aikai ke e aki ibukin kanoan te E.R n te ririki aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire, ao e koaua au kaeka anne kanga e tieuataake. Ma e koaua ibukin ana titiraki te Tia tei,

ao e koaua au Botaki ni mwakuri e bon tia n rin am reirei ae Nan Teikao inanon te bwai aei. Ao ngkanne Abaewewe aongkoa ti na karinna n te ririki ae e boou.

I kakoaua bwa Nan Teikao iai 302 ataeina, ao iai 11 am taan reirei iai. Kanga te *class 5* are ngaia kanga temanna te tia reirei ao 50 tabun ataein te reirei. Anne ae e kainanoa te ibuobuoki.

Ngaia are anne ti kukurei bwa e koaua ae ti karautaeka n te iremwe aei, bwa kain Makin e a kaman noraki aei ma e bon reke te kanganga man totokoan te kataumwane are e kaweneaki inanon te Auti bwa kain te E.R n te ririki aei, taan reiei ae 16.

N aron ae kam ataia 90 tabun mwaitinte *primary* iaon Kiribati ma mwaitia aia ataei aika moan te mwaiti ao e aki rangi n tau ara taan reirei. Ma ti kaitau bwa te kataumwane ae ngkai, te E.R are e a tauraoi ni manga taiboranaki ao e nang tauraoi ni bwatii mwin te tai aei. Ngkana arona bwa e bwati ao a karinaki 16 riki taan reirei ake a na boutoka aron taian kainano akana a mena iaon ara *primary schools* akana iaon aba.

Abaewewe 82 ataein am reirei ao e koaua iai 3 am taan reirei iai. Ti ataia bwa temanna am tia reirei ae ko kainanoia n are te *class 1 & 2*.

Bwa e koaua ae anne ke te Botaki n Reirei ti rangi n tangiria bwa ngkana ti ikota am *class 1&2* ao *mwaitia* 33. Ao ti temanna aia tia reirei, e *compo-set* anne. Ngaia are kanga ti tangiria bwa e na riari n uoman ikai. Bwa ti ataia bwa tina kataia ni kakioa te PTR ae kanga te 20 tabun ke tao nakon 30 are ti taku bwa e n raoiroi riki iai te anga reirei nakoia ara ataei.

Ngaia are e na aki raraoma Makin ao kain Kiribati bwa ngkai ae ti a mwakuria kanoan kainano te naan reirei ma taan reirei akana ti kataia n iangoi bwa a na katoai taabo n reirei aikai.

Tao kam kona naba n ataia bwa e a tia n raka mwaitia kain te KTC aika a karinaki. E mwaiti te bwai ae e kataki ni karaoaki. E rawata baika ti taku bwa ti a set up bwa ti a noria bwa e rangi ni kainanoaki te anga reirei bon ara kainano taan reirei. E rabwa.

Tibiika: Te Tia tei buokan am titiraki.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tibiika ao e rangi n rabwa riki buokan te kamataata nakon ana kaeka te Minitita ae karineaki. Ao e koaua ti kakaitau, ti karabwarabwa ao aukta bwa a bon ongora kain ara reirei aikai n aron kaekan aia kainano are a kaman tatabetabekia naba.

Ao eng tao e na boni karau nano bwa are e a tobwaki ana kanganga Nan Teikao ibukin kanoan te ririki aei. A bon ongora ngkanne bwa n te ririki aei ao e a riai n tia ke tao n riai n reke ni waekoa n reke buokaia inanon te ririki aei.

Ao ara Reirei ngkanne are Abaewewe, e koaua ti a kantanninga te ririki ae e boou bwa e a manga reke te ibuobuoki iai te Tia Babaire.

Eng are I taku bwa e bon ataia te Minitita ao bon anne ae e taneiai ni kakaraoia ara Botaki ni mwakuri are bon iai ke a rawata naba ara *Retired teachers* aika a boni maeka I buki ngkai iaon Makin ngkana iai naba kainanoaia imwain tao riki n are I Abaewewe ngkana iai te ibuobuoki ae e na kona n reke imwain te ririki ae e boou tao irouia *contract teachers* aikanne ngkana arona bwa e aki tau ana tia reirei te Minitita n aron otau n ana kabwarabwara. E raoiroi ao e rabwa. E rangi ni rarabwa te Minitita ao are ieta ao akea riki au titiraki. Ao ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Alexander Teabo: Ko rabwa te Tibiika ao e rabwa te Tia tei ni buokan ana titiraki. Ao e koaua, ti kakoaua bwa aio te kanganga irouia kain Makin ao e koaua ti karautaeka n te iremwe bwa tao e

bon teretere bwa oin te iremwe are ngke tao e bwati te kataumwane n ae e nako ao e a tia ni kanoaki Nan Teikao n te ririki aei.

Ao e koaua I roko I Makin ao bon te kanganga aei ae e tabekia ngke ti roko I Makin, ae bon te kanganga bwa are bon akea aia tia reirei.

Ao ti aki naba kona ni kateirake bwa are e a toki te E.R. Akea te kataumwane ae e katauaki ibukin karakan te tia reirei. Nanona e tuai n reke te mwaiti ae ti na karaka n aron ae ti taekinna ni karaka ana tia reirei Makin are Nan Teikao. Bwa are ara E.R e tuai moa kona n tuangira bwa are e tataninga kabwatakina n te tai ae e nako.

Ma e koaua ara kantanninga n te tai aei ngkana e bwati n te tai aei, ao anne e na reke buokaia kain Makin. Ao ti karautaeka n te bwai ae e riki.

A na rau nanoia kain Makin bwa ae ti kataia ni keiaki. Ao e koaua ti a iraorao ma kain Nan Teikao, tao ngkana arona bwa e tia te kataumwane e bwati ao ai tia reirei ngkanne e nang toamau aia taan reirei ke tao ngkana iai te *arrangement* ae e na karaoaki bwa are nanona e a tauraoi te mwane.

Kanga e a korakora riki tera ni bake ti kona n raa. E a mwawa riki aron te babaire ni katoamauakin

ara reireia akana iaon aba. Ao ngaia are au kantaninga bwa a rau nanoia kain Makin ao e rabwa.

Tibiika: Tao e a boni bane ana titiraki te Tia tei mai Makin. Ao anne are e a boni katoka, e a boni kabanea naba kanoan ara titiraki n ara ota bebwa n te bong aei. Ao I ataia bwa ti teuana kanoan te bwakantai aei ke ara bwai are imwina are te *motion*. Ao bon ti teuana kanoana. Ma N na bon titirakina te Tia tei ae ko karineaki mai Betio, ngkana ko taku bwa ko kona ni waakinna. Ke ngkana ko tauraoi ni waakinna imwin te break, bwa 20 am miniti ni marooro ao e a toki naba bwa ti a nakon naba are imwina. E nakoim, tera am iango.

Hon. Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Tao ti a waakinna imwin te *lunch*. Ko rabwa.

Tibiika: Ko rabwa te Tia tei ae ko karineaki, ao n te tai aei ngkanne ao I a kamotirawa te Auti ao ti a manga kaitibo ikai n te aoa 2.00pm. Ti a motirawa moa.

KATAWANOU

Tibiika: Ngaia Taan Tei imwin bwaran ara bowi are ngke ingabong ao I taku bwa iai I uringa teuana kanga kabaeakiu man ana titiraki temanna Tia Babaire man TKP are e kan titiraki ni kaota bwa tera ngkai aron ara Party ke ara *sitting* ngkai

arrangement inanon ara tabo aei. Ao ngkanne nna kukurei ngkanne ni kamatata n te tai aei nakoimi bwa kam aoria n ota iai ao aoria naba n ataia kaain Kiribati.

N aron are I taekinna n te moantai ao te Party ngkai ae kaira te Kaitara kioina ngkai bon ngaia ae te kauoua ni mwaiti ian te Tautaeaka n te tai aei bon te Party ae BKMP Boutokaan Kiribati Moa Party n te mwaiti ae 9 kaaina ao are e kairaki iroun te Leader ae Hon.Tessie Eria Lambourne ae ngaia ngkanne are e a kinaki bwa te Leader n te Kaitara n te tai aei.

Ngkanne te kauoua ni Party, kam aoria naba n ataia e tuai *officially* anganai arana ma e mena I Nuka ao te mwaiti ae 5 kaaina, ao iai naba ngkanne te Party teuana are bon ti temanna kaaina ae te Tia Tei mai Beru ae karineaki Hon.England Iuta ao aran ana Party are e mena iai Boutokaan te Koaua Party. Iai naba te temanna mai Butaritari Hon.Tinian Reiher are e tiku I Nuka ni bon inaomata bon irouna ao n reitaki naake teniman ake a tuai n roko man te Aono n Raina , are e tuai ni kona ni *confirm* bwa tera nneia n te tai aei. Anne ngkanne moa ngkai tein aron tekatekami inanon ami tabo aei.

Au kantaninga bwa e matata ao tia nakon ara bwai are imwina. Ngaia

Point of Order te kauoman n Beretitenti.

Hon.Dr Teuea Toatu: E rangi n rarabwa Madam Speaker ti te kan titiraki ngkana e raoiroi iroum te Tia Babaire ti kona n ongo bwa antai kaain Party akanne taiaoka.

Tibiika: Akea te kanganga I kona kaain te Party are a mena ngkai I Nuka are ngaia niman 5 Hon.Banuera Berina te Tia Tei mai Kuria temanna, Hon.Jacob Teem te Tia Tei mai Kiritimati, Hon.Tibanga Taratai te Tia Tei mai Banaba, Hon.Bonteman Tabera te Tia Tei mai Nonouti, Hon.Tekiau Aretateta te Tia Tei mai Tabuaeran temanna ngaia akanne ake niman 5. Ao ake teniman are I taekinna a tuai roko n te tai aei ake kaain te Aono n Raina are a tuai n reke rokoia ni kaea ara bowi n te tai aei ao ai rokoia ngkanne ao a kona ni *confirm* bwa tera nneia n te tai aei. Ti ngaia anne.

Ngaia te Tia Babaire n TKP te Tia Tei mai Betio

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ngkanne ti te kan ota bwa tera ngkanne aroia ara koraki ake a tangiria tao ni kabongana ami tabo arei. Are te Conference Room bwa e titebo bwa n aekan are te rongorongo are ti karekea n are I uotirake nakoim ngke ingabong te Tibiika are aki kona ni kabongana te

tabo arei ian bukina are e tabetabe irouia kaain te Party arei. Ma tera ngke e kona ni karekeaki aia tabo teuana kaain te Party ane ngkana e koaua ae titebo bwa ngkai n otara a mwaiti Party aika a tei ngkai n te tai aei. Ma tera ngke e kona ni karekeaki aia tabo kaain te Party anne bwa e aonga n ae bon kona ni waaki naba kabonganakin te tabo arei irouia Taan Tei te Tia Babaire. Ke tao e *Partition* te tabo arei bwa are bon bubura nanon te tabo arei te Tibiika.

Tibiika: E rabwa te Tia Babaire ae bon te Tia Tei mai Betio man TKP akea te kanganga n anne e na tiku inanon bain te aobiti bwa e na tobwaia, ao ngkana iai kan kabonganaan te *Conference Room* ke iai bwaai aika kam tangiri Taan Tei ae kam kan kabongana iai aon te tabo aei ao au bubuti nakoimi reitaki nakon te aobiti bwa e na *accommodate* aron kainnanon taabo ma bwaai ake kam kainnanoi iaon te tabo aei n te aro bwa kam na aki kona ni kauntaba ao kam na aki kona ni uneaki iaon ami tabo aei. Ti ataia bwa e uarereke ara *space* ma ti na kabanea ara korakora ni kataia ni kakaea te anga ae ti na tobwai ngkami bwa e aoria n ae akea te nakobuaka ao akea te anga buaka iroumi ni kabane man ami tai ni karaoi ami mwakuri iaon ami tabo aei. Ngkana ngaia bwa e ibuobuoki anne ao kam rabwa.

Kiraaka: Te Kaoti

TAIAN KAOTI

Tibiika: Ao ti a nakon ngkanne ara bwai are imwina n aron are I taekinna ao te kaoti are e na tabekaki iroun te Tia Tei ae karineaki temanna mai Betio Hon.Tebao Awerika e nakoim n te tai aei.

KAOKAKIN ABAIA TAAN ABABA AKE AKEA ANA KATEITEI TE TAUTAIEKA IAI

Hon.Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire. Te Tia Babaire ao aio te kaoti ae te kaoti aio aia kaoti taan ababa mai Betio ao bon TUC naba bon iaon Kiribati ao I kukurei n tabekia n te aua aei ao aio taekana:-

Bwa te Auti aio e na butia te Tautaeaka bwa e na kaoki abaia taan ababa ake akea ana kateitei ke e aki kainnanoi te Tautaeaka.

Te Tia Babaire te kaoti aio tao e bon ataaki iroun te Auti bwa e a tia naba n tabekaki n are nako. Ao I kaitaua bwa e a manga reke riki taina n tabekaki. Au kantaninga bwa tao e nang eti ana kauti bwa kanga e aki eti n ana kauti n are nako.

Aio bon kainnanoi taan ababa iaon ara tabo ae Betio e a rikirake te mwaiti n aomata ao e aki reke iai te

tabo ni maeka ao e noraki bwa e mwaiti te tabo ae ritinna e kuri ni bane aon Betio n ritinaki iroun te Tautaeaka. Ma e noraki bwa iai taabo aika a mwawa tabeua e noraki bwa iai Auti akana a rin iai taan ababa,ao a tau i ao a bon kaota mwakaia n ababa, ao ngaira Taan Tei ti kataia ni irantangaia bwa e a noraki bwa ai bon akea aia tabo.

N te karikirake a tangiria taan ababa bwa a na karikirake ma iai aia tabo akana a tauaki bwa are e a rikirake te wanawana irouia ara botanaomata ao a bon kona naba ni karikirakei aia tabo. Ao anne raoi anne bukin raoi tabekan te kaoti aio ao e rangi ni korakora te kainnanoi ibukin kainnanoi te aba irouia ake bon taan ababa ao I taku bwa e bon kakawaki ae e na okira nnena te babaire inanon baia. Bwa ngkai n teina ngkai ao e nang kanganga bwa ana karaoi aia babaire bwa e ritinaki abaia iroun te Tautaeaka, ao n otaia n aron te reireitaki ao ngaia ti kaira te kaoti aio ma te bubuti nakon te Tautaeaka bwa ngkana arona bwa iai te kakamwakuri ae ana karaoia, a manga bon baireaki e ngae ngke e noraki bwa e aki kabonganaaki abaia iroun te Tautaeaka ma e tautauaki ian te maroro are e na bae ni kainnanoi ao e a rikirake aroia te koraki ake a karikirake iaon abaia ao a ngaia a tiku n aroia ni mangori ao a ribwanono, n nikiran abaia ake a

tiku inanon baia. Ngaia are anne bukin tabekan te kaoti aio.

Inanon te aua n ririki ae nako ao a rangi n rawata kainnanaoia taan ababa ae aki toki n okiokiraki iai te Tautaeka, e uneaki ma rakan te riiti ao terana riki ao butimwaeen te kaoti aio ao e na bon reke aia tai taan ababa ni bon karikirakea aon abaia, ao tao e nang karako riki aron te tangitang iaon bwaai akanne. Bwa are a kona ni karikirake e a bon reke aia mwane are a taku bwa e na bon reke irouia.

Iai te raraoma iroun te Tautaeka bwa iai taabo tabeua tao akea iai ana kateitei Tautaeka, taan ababa ake ti a tia ni ma maroro ma ngaia ao ota n aei ao a bon tia naba n rereitaki ma taan karikirake akana a mena iaon abaia. Ao te maroro e rangi n ota bwa ti aki nanona bwa tao e nang kanakoaki naba taan ababa, a wanawana ao a bon tia n rereitaki ao ti a tia naba n reitaki ma te koraki ake a maeka naba iaon taabo ake e ritin te Tautaeka ma e aki kabonganai ma tao a kabonganaaki tao irouia riki taan karikirake. Ao taan karikirake akanne a nang tangiria naba bwa nang bon anganaki naba taan ababa bwa iai tabeman a tia ni kabooi aba akanne. Ma are e bon tau i naba te Tautaeka tao ibukin kainnanaoana.

Ngaia are te bubuti bwa iai noran auti tabeua ane a bon okiri abaia ke a kaainaki irouia taan ababa tao e a noraki ae iai riain ae nang kaokaki taabo ake a bon aki kainnanao. Nakon are aia taratara taan ababa a manga anganaki riki te koraki tabemwaang n aron are e babaireia te Tautaeka tera ngkana e a uringia moa taan ababa ae a bon kainnanoi abaia.

Ngaia are tao nna katikua moa ikanne te Tia Babaire bwa tia katikua ma te bubuti nakon te Tautaeka ao ni kaoka taekan te Kaoti aio *Bwa te Auti aio e na butia te Tautaeka bwa e na kaoki abaia taan ababa ake akea ana kateitei Tautaeka iaona ke e aki kainnanoi.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ao ngkai e a tia n tabekaki te kaoti ao nna angan moa te Tautaeka ana tai bwa e na kaeka. Te Minita n te Lands.

Hon.Ruateki Tekaiara: Ko rabwa Madam Speaker ao bon bwanau moa bwanaan te *Ministry* ni kaitaua te Tia Tei ae rine temanna mai Betio nna ana kaoti ae moan te tamaroa, ibukin manga taraan aontano, taabo ake e na kainnanoi ke e na aki te Tautaeka iaon taabo nako ake e ritini te Tautaeka.

Nna moanna ni kangai bwa te Tautaeka e butimwaea te kaoti aio ma te kantaninga are e na karaua

raoi kanga ni baireia ao ni baronga aron te tabo akana ana tangiraki. Bwa e bon kainnanoi ke aki bwa ngkana e aki kainnanoi taabo akanne ana karaua raoi ni barongai arona n te aro bwa e aonga ni kariaia taan maeka ke bon taan ababa. Bwa e aonga n ira aron te kainibaire inanon te maeka n te aro bwa e na kona ni iai te kawai n akea manga te mangaongao ae a riki n taai aikai.

E koaua Madam Speaker te kaoti aio ti aki te moan kaoti ke ti aki te kaoti ae boou bwa te kaoti kaua, te oki kaua. Ao ti kukurei nakon te Tia Tei ae rine temanna mai Betio ngkai e a manga tabekia bwa e a kaeta ana kauti, bwa n te moantai ae tabekaki n November n te ririki ae nako te kabanea n Auti, ao e bon aki eti ana kauti ngkoa, te kaoti aio. E aki eti ana kauti ibukina bwa e kauia ma te tai are kanga e korakora iai te mwamwaingiing n te tai arei. Ao ngke e a tabekaki ao e kariaiakaki te kaoti e boutokaaki iroun te Tautaeka ae nako are ti 18 ke ruaman kaaina. Ao e totokoaki irouia kaain te Kaitara n te tai arei te kabanea n Auti aika 20 tabun uangaun ma niman ke uangaun ma onoman. Ao anne bukina are e aki bwaati te kaoti aio n te moantai, ma e rabwa ngkai e tabekaki ngkai bwa e na manga kaeta ana kauti bwa tera ngkai butimwaeana inanon te tai aio ae na eti ana kauti ke e na manga bure naba ana kauti, ke e na

teimatoa nanoia taan kaitara ake ngkekei n aki butimwaia ao tera ngkai nanon te Tautaeka ae e a tia n taekinna n aron ae I a tia n taekinna ae ti boutoka te kaoti aio.

E kakoauaki bwa Betio n aron are e a tia n taekinna te Tia Tei 300 tabun ikotakin te eka iaon rabwatan Betio ae bwanin. Ao ae taua te Tautaeka n ritini 290 tabun te eka. Are nanona bwa ai bon ti 40 ke tao e kaan 40 tabun te eka are e bon tiku n tuai n ritinaki. Man aika e taui te Tautaeka ae 290 tabun ke e a kaan 300 te eka ao a ritinaki man 1950 tao ni 50 tabun n te maan ae 99 te ririki. Ngkana ti karaua ni wareka maanin ae tia n taua te Tautaeka ngkai bwa ai ti iraua riki ana tai ao e na okiria taan aba tao ai bon ti te 30 te ririki tao 20 tabun te ririki. Ao e nang oki aba akanne nakon te Tautaeka.

Ngaia are inanon tarakin naba Betio ngkai Betio bon te aba teuana ke ara atimwakoro teuana ae nnen te karikirake aika e maeka inanona ke e maeka iaona ao ti teimatoa n noora riain Betio moa ngkai bwa nnen ara tabo ni karikirake. Iai tabao tabeua n aron ae I tia n taekinna n au kaeka iai taabo tabeua akana ana taraaki bwa a bon tuai kakaai ngkana e bon riai ni iai te Tautaeka ni kanakoa e na riai. Ao ngkana e bon taua ibukin te karikirake aika bon riai ibukin Kiribati ae bwanin e na bon taua.

Ma are ngaia are ti karabwa te Tia Tei ae rine mai Betio n ana kaoti bwa ti na taraia ao te Tautaeaka e na taraia ao n karaua ni barongaia raoi bwa e ngaa bon taabo ake e a bon riai n aki kabongana te Tautaeaka e na kaoki. Irarikin ana tabo te Tautaeaka ae ritini ao ti kona naba n noori angina bon te *housing* ao n te tua n maeka ke bon tuan naba te auti, e bon riai ni maawa te auti ke ana *boundary* ae 5 te miita katabwaninna. Man te auti teuana nakon te auti teuana e na aki riai ni katenaaki auti akanne. Ngaia are taan ababa ake a ritinaki abami a riai n ota aio bwa are aio bon tuan te mwengaraoi tuan naba te maeka n te aki ibetutu. E na riai ni maawa te maeka teuana 5 te miita ni katabwaninna ni ikotaki ma are teuana.

Ao anne naba ngkanne are ti na mwakuri ma ngaia inanon barongaakin aontano ngkana tia kariaia bwa a ngaa taabo aika ana riai ni kanakoaki bwa a nang maekanaki. Ko rabwa Madam Speaker bwa aikai kanga ana kabwarabwara iaon taekan kanakoakin aba ake e bon kainnanaoia te Tautaeaka.

Inanon ara motinano ae boou ao iai taekinan te riiti bwa e na iai rakan te riiti. Te kantaninga bwa ngkana arona bwa e na nako aba aikai ake ti na kanakoi ni kaoki nakoia taan

ababa e na kona riki n aki reke te *benefit* aio are kanga rakan riki boon te riti nakoia naake abaia ake a titiraki bwa are ti nang angania taabo ake kainnanoi te Tautaeaka, nanona e na manga katarataraaki bwa iraua ae na manga nako ao iraua abwakin are e na manga nako ao mwaitira ana *value* are e na tauaki naba n aki kabwakaki bwa boon te riti anne.

Aikai taeka tabeua Madam Speaker ao I kan kaokia n taekinna ni motikia bwa e tauraoi te Tautaeaka ni ibuobuoki n aio I buoka te kaoti aio ian te kantaninga are e na karaua ni barongaia raoi man taraia bwa te tabo raa are a tia ni katarataraaki ibukin karikirake aikai aio kawaia ni karikaki ao taabo raa aika a bon riai ni kanakoa nakoia taan ababa, man taeka aikai Madam Speaker ao ti boutoka te kaoti ko rabwa.

Tibiika: I a kanakoa te maroro nakon te Leader n te Hon.Tessie Eria Lambourne e nakoim.

Hon.Tessie Eria Lambourne: Ko rabwa te Tia Babaire al taetae n te bong aei ao ai bon te bwana ni kamauri bwanaan Abemama ni kamauri nakoim te Tibiika, te Tia Babaire ao te Beretitenti, te Kauoman ni Beretitenti, Minita ao Taan Tei ao ai bon kaaan Kiribati kam na bane moa ni Mauri n te bwakantaai aei.

Ao te Tia Babaire ti na kanakoia tabeua ara maroro ni kaineti ma te kaoti are e a tia ni mwemwekaki ae te kaoti ae moan te kakawaki ibukia ara botanaomata iaon Kiribati ae bwatin. Ao ti kakaitau ibukin te kaoti aei, ao e koaua ngaira kanga tia tibwa roko ikai bwa te Auti aei bwa are e a bon boou te Auti aei. Ao e koaua ti ataia bwa e a tia ni mwemwekaki n te Auti ae nako are e a tia ni bane ana tai ao ngaira ti bon kubanako bwa e aera ngke e a bon manga bon mwemwekaki kaua. Bwa n otara akea kabaeen te Tautaeka bwa e na aki karaoa are e na riai ni karaoia n tibwangana ngkana arona bwa e aki bwaati te kaoti man te Auti aei. Bwa taekan te kaoti e na ti butiaki te Tautaeka nanona te bubuti e aki butimwaeaki, ma ti aki nanona bwa ti aki butimwaea ae tao e nang karaoa tabena te Tautaeka.

Ngaia ae ngaira ake ngkai tibwangara ae boou n te Auti ae boou aei ao anne kanga e mwaneweia te Minita n ana kaeka are e bure ana kauti n te Auti ae nako. E koaua aei te Auti ae boou ao ngaira n otara Taan Tei tao a memeere otara akea kabaeen te Tautaeka ian te tua ke e aki *legal binding* kanoan ana babaire te Auti aei ian te kaoti ke ana *resolution*. Anne ae I taku bwa e nang mataata bwa ti aki te tua are e tao e aki bwaati ikai are ngaia e na kabaeaki

iai te Tautaeka bwa e na aki karaoa tibwangana are e bon ataia bwa bon tibwangana.

Ao e koaua kanoan te kaoti aei te Tia Babaire ti aki te bwai ae boou man ririki ao ririki aika a bwakanako ao ti kakoaua bwa aia kanganga ara botanaomata, ae bon riai n tobwaaki iroun te Tautaeka. Bwa te kanganga ae tao a kaitara riki ma ngaai ara botanaomata iaon TUC ao BTC. Ma iai naba taan ababa ake a ritinaki abaia iaon ara abamwakoro ni kabane e riai naba n rinanoaki kanoan naba taekan te kaoti aei I abaia. E na tabangaki aron ana mwakuri te Tautaeka iaon aei ae ti na bubutia.

Ao e koaua ti boutoka te kaoti bwa te bwai ae kakawaki te bwai ae kakawaki ibukin te botanaomata ao tabera ngaira Taan Tei ngkai ti roko inanon te Maneaba ni Maungatabu aei, ti na karaoa te bwai ae riai nakon ara botanaomata. Ma ti na ti kakauringa te Tautaeka bwa iai tibwangana ae e na riai ni karaoi bwaai rinanon te tua ao ti ataia bwa e kabaeaki ngkai te Tautaeka ian te boraraoi n te riiti ma taan ababa. E a bon ataa te bwai ae e na karaoia te Tautaeka ian te riiti ti aki kan manga taekina anne bwa taan rabakau ake a nang tiraua ake iroun te Tautaeka. Ma anne tao iai riki ana anga te Tautaeka ae na kona ni buokia iai taan ababa bwa ngkana te kanganga ngkai bwa tao

akea aia tabo ni maeka bwa tao
akea riki abaia bwa are tao ai bon
abaia are e ritin ngkai te Tautaeaka
ao tao e na iai riki ana anga te
Tautaeaka e na kona ni buokia moa
n aia kanganga aei.

E a korakora ngkai te rabakau ae
boou tao e a kona ngkai n taraaki
aron karikan te aba ti a nang bwaati
karikan te aba, ara tabo ae tekateka
iai ara maneaba ae Maungatabu aei
te aba ae karikaki. Ao tao anne taai
aikai bong aikai tao aikanne bwaai
naba ti na butia nab ate Tautaeaka
bwa e na tarai bwa I taku bwa aikai
bwaai ae e na riai ni karaoaki. Ao e
koaua iai taben te Tautaeaka ian te
riiti bwa tao e a reke naba tain tao
butian te Tautaeaka bwa ngkai ae ti
ataia bwa ai ti 20 tabun ngkai te
ririki ao e a toki mwakan te riiti
anne. Tera ngkai ana kantaninga te
Tautaeaka ke ana iango ibukin taai
aikanne, ao ti na bubuti bwa e na
aki taningaaki are e a bane te riiti
ao e a tibwa karaoaki nanon bwaai
are ana riai ni karaoaki tao ibukin
riki kainnanon te Tautaeaka ibukin
te botanaomata.

Ngaia aei bwanara tabeua te Tia
Babaire ti boutoka te kaoti aei bwa
ti kakoaua bwa te kaoti ae moan te
kakawaki ao ti bon mimi bwa e aera
e na tataningaaki bwanaan te Auti
aei ao e aera e aki karaoa tabena te
Tautaeaka bwa aei akea kabaiana
bwa ti na tuanga bwa tera ae e na
riai ni karaoia anne taben te
Tautaeaka ae e ataia ao ngaira tabera

ti na ti taraia bwa ko karaoa tabem
te Tautaeaka ian te tua ae
maungatabu, ian tua ao kaetieti are
e na riai ni kairaki iai am waaki n
Tautaeaka. Ngaia ae ti na bubuti ti
na boutoka te bubuti nakon te
Tautaeaka bwa kona karaua raoi n
rinanon te riiti ma kainnanom ma ti
na bubutiko naba bwa ngkoe ae ko
tekateka n te kain tekateka ko atai
kainanom ibukin taraan kanoan am
kataratara are e abwabwaki ao
taraan kainnanon Kiribati are kam
na riai n tobwaia, ao kainnanoan te
aba n te itera anne.

Ngaia ti na katuka aei nakoim te
Tautaeaka te Tia Babaire ti boutoka
te kaoti aei bwa te kaoti ae
kakawaki ibukin ara botanaomata
ao kam bati n rabwa.

Tibiika: Ngaia imwin tauan araia
ake a katei baia ao nna angan moa
te Tia Tei man TUC ae karineaki
Hon.Taoaba Kaiea e nakoim te *floor*.

Hon.Taoaba Kaiea: Ko rabwa te Tia
Babaire te moanibwai bon te bwana
moa ni kaitau nakon te kaoti ae
rangi n tamaroa aio are e tabekia
temanna te Tia Tei ae karineaki mai
Betio ni kaineti aia tangitan taan
ababa. Ti kaitaua nab ate Tautaeaka
ao te Minita ae karineaki ibukin ana
kaeka are e a tia ni kariaia ao ni
butimwaea te kaoti ae rangi n
tamaroa aio. Ao ti kaitaua naba te
Leader n te Kaitara n ana maroro ae

rangi n tamaroa naba ni kaineti ma
boutokaan te kaoti aio.

Te Tia Babaire e kateirakeai te kaoti
aio bwa nna maroro bwa ibukina
bwa akea kaokoron Betio ao
Tarawateinainano n te riiti ao tao ni
ikotaki naba ma abamwakoron ake
a ritinaki iroun te Tautaeka. Ao e
koaua n aron are e taetaekinaki te
Tia Babaire e a manrea ke tao e a
bongata e a rangi ni maan te tai ke
tao ai iraua te tai n okiokiraki. Ma
are e koaua bwa are te Tautaeka n
te tai teuana ma te tai teuana tao
bon iai bukin bwaai ake e tau i nako
iai ma kangaraoakia te Tia Babaire.

Ma ti karabwarabwa n te tai aio
ngkai e kona te Tautaeka aio ni
butimwaea te kainnanao aio are ti
taku bwa aio bon kainnanaoia ara
botanaomata ni kaineti ma tangiran
abaia ni itera aika a mwaiti te Tia
Babaire, n aron are e a tia ni
kabwarabwara te Tia Tei ae
karineaki mai Betio are I aki kan
manga okiri ni ikotaki naba ma tao
bon te Minita ao te Leader n te
Kaitara.

Ao e koaua I boutoka te kaoti aio te
Tia Babaire bwa ana kaokaki abaia
taan ababa ake iaon
Tarawateinainano, ae nna bon
taetae ibukin Tarawateinainano te
Tia Babaire bwa Taan Tei are ana
bon taetae ibukin aia abamwakoro
akana ritinaki te Tia Babaire.

Ma e koaua ngaira n ara tabo ae
Tarawateinainano a bon mwaiti
naba abaia taan ababa aika bon
kaain te aba aika bon kaain Tarawa
aika a tiku ngkai n aki
kabonganaaki iroun te Tautaeka
inanon ririki ma ririki. Ao e koaua
ti kataia ni ibuobuoki ni karau
nanaoia ngkai ti kakoaua bwa are
anganaki te riiti ao te kauoua tao
bon iai naba ana babaire te
Tautaeka.

Ma ti karabwai nanaoia ara
botanaomata bwa a teimatoa ni
butimwaea ara kabwarabwara, a
teimatoa naba ni karinea naba ana
babaire te Tautaeka n te tai teuana
ma te tai teuana. Ma tao e a boo
taina te Tia Babaire ngkai kai e a
butimwaeaki aio iroun te Tautaeka.

Ngaia are e koaua n taraakin bwaai
ni kabane e a rawata kanganga aika
a riki iaon Tarawateinainano n aron
ae a bon ataia Tautaeka ake mai
mwaina, ao n ana tai naba te
Tautaeka aio te Tia Babaire. A
rawata tangitang a rawata bwaai
aika a nang riki aika ana karika te
kabuanibwai te Tia Babaire, tao te
uneaki imarenaia tao bon imarenan
te Tautaeka ma te botanaomata.

Ma e ngae n anne ao te bwai ae ti
taraia te Tia Babaire kanga bon
kananoangaia riki ara botanaomata
bwa ana kona n anganaki te tai aio,
bwa e na kainaomataaki bwa e
aonga tao ni kauarerekeaki te

ibetutu bwa are a mena inanona ngkai ni ikotaki ma rakan mwaitin aia botanaomata kanga n aron ae e ataaki mai mwaaina e mwaiti te tai ae e weweteaki nab ate Minita n te Lands irouia au botanaomata mai Bonriki are a ikotaki ma kaain Buota n te tai ae nako te Tia Babaire, ao ni kaoti naba nanoia ibukin uarereken abaia. Ma ngkana tao iai naba ibuakoia te koraki aikai te Tia Babaire aika iai abaia n te tabo ae a taekinaki te Tia Babaire aio aika a ritinaki iroun te Tautaeaka ae aki kabonganaaki ao ngkana tao anganaki te koraki aikai ao antai ae ataia bwa e a uarereke riki aron te ibetutu. Ao tao ngkana aki kabongana bwa ana maekanna e a kona n reke bwa aia tabo ni karikirake n aron are e taekinaki.

Bwa are e koaua Tarawateinainano te tabo ni karikirake e rangi ni kakawaki te tabo iaon Tarawateinainano ibukin te karikirake ao tabeua riki te Tia Babaire ibukia ara botanaomata. Ngaia are e rabwa te kaoti aio te Tia Babaire. Tao man aikai te Tia Babaire ao e na kona naba ni kauarerekea ana kanganga te Tautaeaka e na kona naba ni kauarerekea ana kanganga te Ministry te Minita are tabena ibukin te aro ni kakauntaba ao ni bobobuaka ni iango ma te botanaomata n te tai teuana. E rabwa te Tia Babaire I boutoka te kaoti ao bon te kantaninga bwa tera

ngke te Tautaeaka e a mwannanoia naba kaain Tarawateinainano n aia kanganga naba n abaia aika a katauaki iroun te Tautaeaka aika aki kabonganaaki n te tai aio bwa ana kaokaki nakoia. Ko rabwa te Tia Babaire ao I boutoka te kaoti.

Tibiika: Ko rabwa te Tia Tei man TUC ao ti a nakon ara tia maroro are imwina te Tia Tei mai Betio ae karineaki Hon.Ioteba Redfern e nakoim te *floor*.

Hon.Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tibiika ao e koaua te Tibiika I kukurei naba ni kaotia ae I boutoka te kaoti aio te Tia Babaire ao e koaua ae te kaoti ae bongana nakoia taan ababa te Tia Babaire. Ti kakoaua e korakora kainnanoan te aba iaon ara tabo ae Betio ao e rawata taai ae a tia ni uouotirake aia bubuti ae ai aron aei ara botanaomata are iaon Betio te Tia Babaire. Ae ngaia I taku bwa e bon kakawaki naba ae ti na manga bon teirake naba ao ni bon anga bwanaara ni boutoka naba te bubuti ke te kaoti are e a tabekaki iroun temanna raou n Tia Tei mai Betio nab ate Tia Babaire.

I karabwa raou n Tia Tei n ana kaoti are ngaia tia maroro iaona n te tai aei, ao ti bon kakoaua te Tia Babaire ae korakora kainnanoan iaon abara ae Betio. Ao ngkana eng ti tara naba tao riki taabo ake e kabongana te *Housing* tao e bon

kabongana te *housing* bon iai naba taabo ibuakoia ae kanga akea te naan kateitei iai ao taraan ae kanga a maawa.

Ngaia kanga I taku bwa e a nanonna naba raou n Tia Tei mai Betio n ana kaoti ae tabekia n te tai aei kanga aei taabo ae ngaia tia bubuti iai boutokaan te kaoti aei te Tia Babaire. Bwa e bon korakora kainnanoan te tabo ibukin te maeka te kamwawa te Tia Babaire iaon abara ae Betio ao ngaia tia teirake iai n anga bwanara ni boutoka te kaoti are e a tabekaki n te tai aei te Tia Babaire. E koaua te Tia Babaire ae taekinaki naba karikan te aba ao tao anne itera tabeua are e a bon kona ni manga karauaki n taraaki inanon taina n angaraoin taina ao inanon naba reken te naan kataumwane te Tia Babaire. Ma I taku bwa anne naba angana teuana ae e kona ni buokaki iai karikan te aba manga katean te naan aba bwa e aonga n tobwaaki aia kainnanao ara botanaomata n aron kainnanoan te aba irouia te Tia Babaire.

Ngaia kanga anne bwanaau te Tia Babaire I boutoka te kaoti n te tai aei ko rabwa.

Tibiika: E rabwa te Tia Tei ao ti a nakon ara tia taetae are imwina te Tia Tei ao bon te Minita Hon.Tarakabu Martin e nakoim.

Hon.Tarakabu Martin: Ao e rabwa Madam Speaker ngkai ko kona n anganai te tai aio ao I a kan moana au maroro ma te kaitau, nakon te Tia Tei ae karineaki mai Betio ibukin ana kaoti ae ti kakoaua n te tai aio bwa bon teuana te kanganga ae e a kaitibo ma ngaia ara botanaomata I Betio. Ao n reitaki te Tia Tei man TUC ibukin boutokaakin raonakin anga kanganga BTC.

I a reita te kaitau nakon te Minita n te MELAD n aron ana kaeka are e a kaota naba iai ngkanne aron ana kaeka te Tautaeka nakon te kaoti aio. Ao ti kakoaua bwa kainnanoan te aba ke te bwai ae te aba bon teuana kaubwaira ae babane ke e aki raa ngkana e kabonganaaki ao riki ngkana e a manga mwaiti te botanaomata ao e na kona ni bane ao e na kona ni karekea te kanganga nakoira ngaira taan ababa ao ti kakoaua naba bwa teuana te kaubwai ke tao teuana rikiara n rekereke ma kateira ao anuara ngaira I Kiribati.

Ti kakoaua naba bwa te aba ngaia teuana kanga te anga ni uarokoa te rikirake nakon ana waaki te Tautaeka ao bon ana waaki te botanaomata. Ao e koaua n aron te kaoti ao rekereke ma aba ake a ritinaki ao tao bon kakokakin aba ake a ritinaki nakoia taan ababa ngkana e noria te Tautaeka tao e kakoaua bwa e a toki kainnanaoana

irouna ke tao akea noran kainnanoan te aba anne irouna.

Te Tibiika te bwai ae kakawaki bwa ngkai ti maroro iaon aba aika a riiti ao iai bwaai aika a kakawaki bwa te riiti e boboto iaon te tua, te tua n aron are e mwaneweia te Minita ao te tua ae aranaki bwa te *Native Land Ordinance* Cap 61 ao anne are e barongaaki iai aron karaoakin te naan riiti. Ao n aron ae ti kakoaua n aron are e mwaneweia naba te Minita iai ana riiti Betio e karaoaki man te 50 tabun ao iaon kawaina tao e a raa toki banen ao are e ritinaki inanon 99 te ririki. Te boraraoi n te riiti ma taan ababa ao kanga te kabwarabwara iaona ian te tua kanga e kuri anaaki inaomatan te tia ababa n aron ae noraki ngkai iroun te Tautaeka bwa e na kabongana te aba anne.

N reitaki naba ma te riiti e kona ni manga anga te Tautaeka nakoia koraki ke tao botanaomata akana iai norakina irouna bwa a kainnanoia rinanon te *sublease* anne naba ngkanne kanoan te tua anne ke tera kanoan mwakoron te tua anne are e kona ni manga anganako te Tautaeka bwa te *sublease*. Ao I taku bwa te kantaninga anne are e kona ni karekea ke ni kauekea ao manga te tangi nano irouia taan ababa bwa are e bon ritinaki abaia iroun te Tautaeka ao e a manga bon anganako bwa te *sublease* nakoia te korakina. Ao I karabwa te kaeka n

aron are e mwaneweia te Minita e na mwakuriaki ao e na mwakuriaki nakon angana. Tarakin te naan tua aikai bwa n aron ae kakoauaki tua aikai a bon koro a moanna ni bongata taia bwa man taian te korone bwa ai ti aki te naan tua bwa te naan *Act* bwa te naan *ordinance* ao I taku bwa e a bon riai ao e a roko te tai are e bon riai ni manga taraia te *Ministry* ao te Tautaeka ao te *Ministry* are tabena tarakin manga rinanoan te naan tua aikai.

Ao ti karabwa te Minita ao te Tautaeka ibukin nanona ni kan tobwa nanon te botanaomata riki ana itera ae te botanaomata I Betio n aron are e tabekia te Tia Tei ae karineaki ao n reitaki ma tao bon aba naba akana ritinaki n reitaki ma ane e mwaneweia ke tao ni karinrakea te Tia Tei ae karineaki temanna man TUC. Bwa e noraki bwa taabo aikai e bon korakora iaona te ibetutu ao e a bon roko te tai are e nang bon manga taraaki te naan kainibaire n aron are ian te tua naba are te *Land Planning Ordinance* Cap 48 te naan kateitei iai angaia ao kona riai ni ira, iai te raroa 5 te miita 10 te miita ngaia anne ae I taku bwa ane e mwaneweaki iroun te Tia Tei mai Betio temanna ae e a tibwa maroro imwaiu bwa iai *space* n taabo tabeua bwa ian te tua ngkanne ae te *Land Planning Ordinance* e na riai ni iai te *sit back* ae 10 te miita ke ni 5 te miita n taabo aika a katauaki. Ao

I taku bwa e a bon roko te tai anne a nang manga bon taraaki bwa are a nang manga bon kona ni kabonganaaki abara tao *space* ngkana a nang bon aki ke e kauarerekeaki riki te naan *sit back* akanne riki ian tein abara, aba aika a uarereke ao ngkana ti na kainnanao bwa ti na *maximize* kabonganakin abara nakon ana *full potential* ti a riai n kauarerekei te naan *sit back* akanne e aoria ni bon bongana raoi kabonganaan abara nakon are te kabanea n tamaroa ao ibukin naba tobwakin kainnanon ara botanaomata ibukin kainnanaoan aia tabo ni maeka. Man taeka akanne te Tibiika I a kukurei n reita are e a tia n tabekia te Minita man te MELAD ke te Minita are tabena e boboto tabena ma te aba ao ti boutoka te kaoti aio ao e rabwa.

Tibiika: E rabwa te Minita ao ti a nakon ara tia taetae are imwina Hon.Tibanga Taratai te Tia Tei mai Banaba temanna.

Hon. Tibanga Taratai: Ko rabwa te Tibiika ao tao I a bon tei moa ibukin ara Party ae kanga ko a tia ni mwaneweia imwain ae ti waaki. E koaua aio te Party teuana ae tao ngaira niman kaaina. Ti aki ngai te Leader ma ngai temanna kaain te *member* iai. Ko rabwa te Tibiika te moanibwai bon te bwana moa ni kakaitau nakon te Tia Tei temanna mai Betio ngkai e kona n tabeka te

kaoti ae kakawaki. Ae ti noora kakawakina bwa are antai ae ti aki te tia ababa. I kakoaua bwa ti bane n tekateka ian te Auti aio ao taan ababa ngaira.

Ao I kan taetae iaon te moan maroro aio bwa te tia ababa ngai, ke e na tei ibukia kaain Betio ma te TUC. Bwa e koaua bwa ngai nna taetae iaon taabo ae uarereke. Iai te bwai ae roko te *climate change* ti nang biri nakea? I taku bwa kaekana ae inanon bain te Tautaeaka ao I kakoaua bwa iai tamnei ae aranna bwa te KV 20. Ngai temanna naba ae I *believe in development* ae *modern development*. Ngai temanna ae I tangira te aekaki ae Dubai bwa e koaua bwa tia noori ngkai bwaai ke kanganga ae a riki iaon ara tabo. Tia noora te ibetutu ao tia noria bwa e a riai ae ti na riai ni waaki nakon anganakin tao ti aki ti te *Land Owner* ma tao inanon te kataratara te *land owner* tao te Tautaeaka ti a butiko I taku bwa iai naba am kataninga ibukin te bwai ae te *human right*. Ma e ngae n anne ao nna kauarerekea te Tibiika bwa man ara taratara ngaira man ara Party aio ti kaitaua te Tautaeaka aio ao ti boutokaia ngkai e a kona ni boutoka te kaoti aio. Ma te kantainga e kangai karaoia, bwa a rawata bwaai ae e a tia ni kabwataki iroun te Tautaeaka ae ti taraia bwa e kana te tai ao inanon kanakin te tai anne teuana te bwai ae kaoti bwa te *population increase* e aki toki. Ao

ngkana maan raa ke tao ni ngai ae kona *implement* iai tia kaitaua bwa koa kabwatia ngkai ma karaoana I taku bwa ngai ae ti na kataratarai ao I taku bwa ti na buokiko n noria bwa e na koro nanona nakon ana kantanninga ao ara kantanninga e moarara riki ana kantanninga te *land owner* ae e na aki ti mwengaraoi te Tautaeka n anga iango ni karikirake ma e na mwengaraoi naba te tia ababa n abana.

Teuana te *point* ae I ti kan ae I kunea inanon ana maroro te Minita bwa e na manga katei *boundaries* tao aikai kataratara bwa tao e koaua bwa e anganaki te *list*, ngai irou e koaua e a moanna kanga ni manga riao te Tautaeka ao aio taabo tabeua ae I taku bwa I kan tei irarikin te tia ababa ngai, ao e koaua ae nna ti teimatoa n tiku ma kaain au utu ae tao ti niman (5) n aron kanga te bwai ae bibitaki kanoan bong ao bibitakin kanga te ware ni mwaitin te botanaomata ao e na okoro ara reke ngkai bwa kanoan te ingabong. Am babaire ae ko karaoia ngkai nna butiko kona tobwa naba kanoan te ingabong.

Ti kaitauko ibukin kanga kabwatakin te kaoti aio ao ti boutokaiko ao ti butiko kakoroa nanona. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ko rabwa te Tia Tei ao ti a nakon ara Tia Tei are imwina

Hon.Mikarite Temari e nakoim te maroro.

Hon.Mikarite Temari: Ao ko nang bati n rabwa Madam Speaker e nang korakora naba nanou n taetae iaon te kaoti aio ao I a karabwa te Tia Tei temanna ae tabekia mai Betio. Hon Madam Speaker e riai n tabekaki te kaoti aio inanon ana Auti ni Maungatabu Kiribati e bon riai. Bwa e riai n ongo Kiribati bwa e a kua te I Betio ke tao te I Tarawa ke tao te I TUC n tangitangira abana e a kan 20 tabun te ririki, te 12 te ririki n ae nako aei e aki kona n rinanoaki e a riai n tabekaki n te Auti ni Maungatabu aio. Ao e tabekaki n ae nako ao a totokoia bwa a kamwaitia bwa are aki tangiria kaain Betio ma kaain TUC ma te Tautaeka aio e tobwaia ae e a manga tabekia kaua aio nnena ae riai n tabekaki bwa e aonga ni kibaraki iroun te Tautaeka ao riki Taan Mwakuri ake ti onimakinia bwa taan kakoroa bukin ana motinnano te Tautaeka ao anne oina.

Ao oina teuana e kakawaki bwa ti noora te *corruption* ae mwaiti ngaia e aki kona ni kaekaaki ana bubuti te I Betio ke te I TUC. Te mwane e a nako a kona aomata n anganiia mwaane te mwane bwa e aonga n aki tatabekaki te kaoti aio, e aonga n aki bwabwati tao inanon te bowi, tao tabeman kautiran Betio a manga karaoia bwa aia bwa ni

kaembein, ai kawara kaain Betio aikai riki ngkana ko a bon aki kainnanaoia te Tautaeka ao an angan te I Betio.

Ngaia are I rangi ni boutoka te waaki aio bwa iai te waaki n aonikai ae aonikaiaki iai taan ababa iaon Betio ma TUC. Ao e na rebwetau ikai bwa aonga n taia Taan Mwakuri ake a *corrupt* ao a inanonano bwa e a riai n toki te waaki anne ao aio nnena ae kanikan. Ngaia are I boutoka te kaoti ao e riai n tobwaaki nanon te I Betio ao ai moarara riki ngkai ae I bon maroro iaona are ko a bon aki kainnanaoia te Tautaeka an angan te tia ababa bwa ai kawara te tia ababa bwa e a manga bwaotinaki irouia aomata ake a riiti, teuare are e riiti e a manga angan natina te riiti e a manga anganna ai akea aia bwaibwai naake bon abaia. Ao ti a ongora bwa ngaia e karaoia angina te Kauntira ake anganga araia bwa ana Kauntira mai Betio aia bwai ni kaembein. E riai n toki ao e riai n rebwetau inanon te Auti ni Maungatabu aio.

Ngaia are e rangi n tamaroa te kaoti ao ngkoe te Kaitara ae ai tibwa ngkai ae ko boou boutokaia ma aio nnena. Ngaia are I nano naba iai ao e bwaka nanou bwa e a nang aonikai tao iaon TUC iai kaain te Tautaeka ni kawai ae a maan a baka n tikun aban te I Tarawa tao te I Bairiki kaain te Tautaeka n ae nako, e a boo taina bwa a nang

nako, ae e a reke bwa abaia bwa abaia mai ia, an bon oki nako abam an angan te I Bairiki ke te I Tarawa abana ae koa kateitei iai n am tai n Tautaeka n aonikai e a boo taina aio nnena, e aera kai e na aki tabekaki ikai bwa e aonga n ongo te Tautaeka ao te tia mwakuri are kona ni *corrupt* inanon te Lands ke tera e a riai ni kibaria ao ni mwakuri te eti ao te koaua.

Ma e kakawaki Madam Speaker ngkana ko anganaki ngkoe te I Tarawa bwa e a oki abam bwaina te tangira ao te iraorao nakon are e a tia n tekateka n am *list* ma karekea te tangiria ae raoiroi ma ngaia bwa Kiribati ao te Tautaeka riki ae Tobwaan Kiribati e a tangira te tangira te iraorao ao te I karinerine. E uarereke te maeu aio bwa te Auti ao te tabo n rianna ti na manga kitanna ma e kakawaki te tangira. Ngaia are I boutoka nanon te I Betio ao te I TUC te Tautaeka anganiia kaoki abaia, ma ngkoe abam are e ewaa bwaina te tangiria naba e aonga n are ko bon rau ao e rau are ko anganna e tekateka n abam ao e teimatoa te rau iaon abara ae Kiribati ngkai ao nakon taai aika rimwi. I nang boutoka te kaoti bwa aio raoi nnena n tabekaki bwa e kaan irabwii ririkina are I kaokia riki. Ko rabwa Madam Speaker ao I nang karinea nanon te Tia Tei mai Betio temanna ae tabekia bwa kaotana bwa e bon tangiria kaain

Betio ao ai moarara riki te Tautaeaka ae ngkai aio raoi ae bon tangiria.

Ao I karabwako te Tautaeaka ngkai ko tabekia bwa ko tabekia n ae nako ma tera te kanganga tia kanaki naba, a nako naba ni mwaing angina ake iraman akekei ni bon kaitaraia, ko mwane Boutokaan te Koaua e kamwaneko Kiribati Moa bwa kona aranna bwa Boutokaan Kiribati Moa ao tokina ngkai e ngaa are e a manga kitani ngkami. Ngaia are tai rakeia bwa taan mwaantiaka ao aikai naaka aki boutoka Betio ao TUC ana aki anganaki aia tai ma nakon taai aika ana roko a nang riki bwa taan tiaka. Ko rabwa Madam Speaker ao I kabwara buren te maroro ngkana iai ma I nano bwa e na oki aban te I Betio ao te I Tarawa n etina ao riaina ngkai bon abaia aia bakatibu ao bon abaia ae ana ebiebi iai. Ko rabwa te Tia mwakuri n te *Lands* kibaria raoi ma te eti ma te koaua tai bwebwenaki n te mwane, e na aki bweeniko e na bweniko te eti ao te koaua n taai nako bwa anne ae kainnanaoia Kiribati. Ao ko rabwa Madam Speaker ao I toki ikai.

Tibiika: E rabwa te Minita ao ti a nakon ara tia maroro are imwina te Tia Tei temanna ae karineaki mai Tarawateinaiaeta Hon.Terieta Mwemwenikeaki e nakoim.

Hon.Terieta Mwemwenikeaki: Ko rabwa te Tibiika ae ko karineaki ao e koaua ngkai ai tibwa au moantai n

taetae n reken te bong aio ma au kamauri ma kaain abau ae Tarawateinaiaeta nakoim te Tibiika, te Beretitenti, Minita ao ai Taan Tei ni kabane kam na bane ni Mauri. Ao e koaua tia karabwa te kaoti are e tabekaki iroun te Tia Tei ae karineaki mai Betio ti taku bwa e rangi ni bongana tao ti aki ti nakoia kaain Betio ma bon nakoia kaain Kiribati tao ai moarara riki kaain au abamwakoro ae Tarawateinaiaeta. Ao e raoiroi bwa are e a bon tia n nako te kaeka man ara itera are e boutokaaki te kaoti ao I bon kan taetae ni bon kaota naba boutokaakin te kaoti ni bon onoti aroia kaain au abamwakoro ae Tarawateinaiaeta.

Ao e koaua tao e boboto te kaoti n aron taraakin tao te ibetutu ane ti a kona n oria irouia taan ababa I Betio ma TUC ma boutokaakin te kaoti irou aio te Tia Babaire bon iai naba kaain Tarawateinaiaeta are I aki toki ni maroro ma ngaia bon inanon au tai ni kaembein ao bon te tai naba aio kanga bon tangiran naba bwa are e bon ngae ngke a maeka I Tarawateinaiaeta ao bon iai naba abaia aika a ritinaki iroun te Tautaeaka iaon TUC ao I BTC.

Ao namakinan naba tao bon mwaitin aia koraki namakinan naba tao uarereken nanon te karekemwane ao tao ataakin ana *value* ke tao ai boon te aba n taai aikai. Ngke ti taku bwa e kona ni

buburakaei riki nakon are e anga te Tautaeka n te ririki. Ngaia are tao e ngae ngke a bon aki ibetutu ikai bwa ibetutu I Tarawaieta ma ngkana e a tibwatibwaaki aia riiti are tao iraua e a bon uarereke naba nakoia ngkana a tibwatibwaia bwa are e bon koro mwaitia aia koraki.

Ngaia are tao teuana tarakina irouia are ana bon iai naba taabo ake a bon aki kabonganaaki ao tao e a bon iai naba natiia kaain Tarawaieta are e a bon iai te kona irouia ni bon karaoi aia bitineti ke tao a kona riki n anganako nakoia tao taan karikirake ake ana kona riki n angania mwanen abaia are e na buburakaei ke tao e na kona riki n toa baia bwa are e a bon mwaiti te botanaomata. Ngaia are tao bon anne moan boutokakina irou te Tia Babaire are e riki ni karabwa iai te tia tabeka te kaoti ao I karabwa naba te Tautaeka ngkai ngaia e kona n taraia ma aron bon ana taratara ni bon aron kainnanoan te aba irouna, bwa are e bon korakora naba kanoan ana motinnano ake ti taku bwa a kainnanao te aba. Bwa are e bon aki kona naba n rikirake naba ana waaki te aba ngkana bon akea naba te aba ae tauraoi.

Ma ti karabwarabwa ngkai e kona ni kaeka n are e na bon taraia ma angaraoina ma ngkana iai taabo akana ana kona ni kaokaki ao ana kaokaki. Ngaia are kanga ti boutoka te kaoti n arona anne.

Te kauoua are kanga I kan reita te maroro iaon te kaoti ae rangi n tamaroa aio bwa are ti na ataia bwa e na bon teimatoa tangiran te aba iroun te Tautaeka, ma ngkana e kairua anne ma iai ara kanamakin ngkana ti bon taraa aron tangiran te Auti moa irouia Taan Mwakuri e bon aki tau e korakora naba aron taian karikirake are a tabe n tarataraaki. Ma e aoria bwa I a kawenea bwa kanga te naan kabaeen te Tautaeka inanon ana waaki n taraia bwa e nan ganga ke e na taua kee, are bon iai naba Tarawaieta iai naba taabo tabeua akana a bon rangi ni kaan ngkana a bon kona naba ni manga ritinaki ao buokan kaboan mwiin akana tao a kanakoaki akana I Betio tera burena ngkana a ritinaki I Abatao ke tao I Buota bwa are a bon kaan ae kona naba n riki bwa tao aia auti naba Taan Mwakuri. Bon angina naba ngkai Taan Mwakuri a bon ririanna iai ae a ririanna mai Tabiteuea mai Abatao mai Tabiteuea ni katoa bong ni kaei aia tabo ni mwakuri.

Ngaia are kanga e a reke bwa kabaeen te Tautaeka inanon tarataraan kanga iangoana bwa e ngaa ae e na kanakoaki e ngaa ae e na tauaki n aron tangiran te aba naba iroun te Tautaeka. Ngaia are e rabwa te tia tabeka te kaoti ao kai tao ti anne reitan te maroro man au itera ao kam rabwa tia bane n tekeraoi.

Tibiika: E rabwa te Tia Tei ao ti a nakon ara tia maroro are imwina Hon.Tauanei Marea te Tia Tei mai Nikunau e nakoim.

Hon.Tauanei Marea: Ko rabwa Madam Speaker ao eng I kan anga naba bwanaau ni boutoka te kaoti ana kaoti te Tia Tei temanna ae karineaki mai Betio ibukia naba taan ababa n aron are e oti n taekan ana kaoti. I tabe n ongongora tao ana kaekaeka te Tautaeke te Tia Babaire ao I kan anga bwanaau naba ni kaitau ngkai e butimwaia. Ao eng ti kakoaua bon teuana te kanganga naba iaon abara ae Kiribati eng bon te *Land Dispute* ke tao mangaongaon te aba ke tao uneakinan taian aba. Ao eng kanga e okirikaaki au ururing tao ngke I bon moan tao rinnako riki n te tabo aio ao iai te botaki teuana ae reke naba au tai kanga ni bon maroro, bon te maroro n aki akaka ma antai tao te Tia Moti ae Rietata tao inanon teuana te *function* ao I uringa ana maroro teuana kanga I titirakinna bwa tera te kabanea ni kanganga ae tao e tia ni kakaitibo ma ngaia inanon mwakurina iaon abara ae Kiribati.

I uringa ana taeka bwa teuana kanga te kabanea ni kanganga ae noria bwa bon mangaongaon te aba iaon Kiribati. Tao ti aki ti iaon Betio ma TUC bon iaon abamwakoron Kiribati ni kabane. Ao anne teuana te bwai ae taku bwa e tuai man

kona n raa ni karaoaki tao bon mai moana ni karokoa te tai aio ao e bon nang oti inanon te naan *cases* ni kabane bon angina riki bon taian *land cases*. Ao angiin taian *land cases* naba a bon bane n tuai naba n *resolved* ke tao ni bane n tia n eti taekaia ni karokoa tao bon te tai aio ae I taku bwa e bon korakora naba ngkai tao e rawata ae ti bon ongongo taian utu ae a bon waaki naba ngkai ni waaki naba ni kakaai nako naba etin are a taku bwa bon abaia.

Ma ti karabwa te kaoti aio ngkai e a taekinaki bwa e nang kaoki a nang kaokaki e a butiaki te Tautaeke bwa a nang kaokaki abaia tao taan ababa, tao e reke ngkai kai e tabekaki mai Betio ao tao aio tao eng e kaineti nakoia kaain Betio. Eng I tabe naba n taraa te kibu n taeka ae kaokakin abaia eng are ti bon ota bwa te Tautaeke e aki taumatoai abaia taan ababa. E ritini abaia ke e tangoi abaia e anai e kabonganai ao iai te mwane ae kakabwaka. Iai aia *right* n abaia naba taan ababa a bane ni mwakoro *ownership* iai ngaia are kanga e aki raoi ke tao ti aki raoi taekana bwa e nang kaoki aba bwa e a tia n taumatoai. Ma tao e nang kamaraua te riiti are e a tia tao n ana iai inaomatan te tia ababa tao bon anne ae nanonaki raoi bwa e nang kakea ana riiti bwa e aonga n are e a bon inaomata te tia ababa ni bon

oin abana bwa tera ana karikirake are e na karaoia.

Ti tabe n tarai kanganga naba irarikin aio ma tao tera ngke e kona noori naba te Tautaeaka bwa are iai naba taan *sublease* ao are a bon bane ni karaoaki inanon te tua bwa are bon iai te tua are e a tia n taekinna tao te Minita n te MOJ, are te *native lands ordinance 1977 cap 61*. Ao anne a bane ni karaoaki bwaai ni kabane inanon naba te tua.

Ngaia are a kaawa naba taan *sublease* ngkana arona bwa tao te Tautaeaka e aki kainnanao te tabo anne ao e nang ti taraia naba bwa e nang kanakoa e nang kaokia nakoia naba taan ababa ngkana arona bwa a bon rinanon naba te tua naaka taan *sublease*. A tia naba ni kabwataki inanon naba te tua. Ngaia are ti na bubuti bwa are tao bon oin naba mangaongaon bon man aki irakin naba ara tua ae Maungatabu. Ngaia are ngkana a bon aki naba iraki tua ao tao anne naba ngkanne are e a reke naba te mangaongao. Ma ti karabwa te Tautaeaka ngkai kanga ti ongo ana kaekaeka ao e taraa n ae e a rangi ni boutoka ngkai aron katokan te mangaongao aio, ao tao man te kaoti aio ao e na bae ni iai riki norakin kaoti riki imwina iaon kaetakin taian aba. Ao ti kaungaia ngkanne Taan Tei bwa a nang waaki naba iaon aio e aonga n ana rau

raoi taan ababa iaon abara ni kabane iaon Kiribati. Ao e koaua te taeka are ti na tiku ma te rau ao te kukurei n taai nako. Tao aikai boutokaan te kaoti aio te Tia Babaire ngaira man ara itera tao n ara abamwakoro ae Nikunau ti nang tangira naba ngaira naba aron kamwengaraia naba ara botanaomata iaon naba kaetakin naba tao taian ababa ma ana tabo ana riiti te Tautaeaka, ao e rabw riki te kaoti ti boutoka te kaoti ao I a toki naba ikai kam na bane n tekerai.

Tibiika: Ko rabwa te Tia Tei ao ara tia maroro are imwina te Tia Tei ae karineaki mai Tarawaieta Hon.Harry Tekaiti e nakoim.

Hon.Harry Tekaiti: Ko rabwa Madam Speaker ao e koaua I kakaitaua te Tia Tei temanna mai Betio n tabekan te kaoti aio ma e koaua are e bon iai rekerekera iai, bwa are angiin te aba ae ritinaki tao e koaua ae BTC ao TUC, ma e na ataaki bwa Tarawateinaiaeta kaain ara tabo are Tarawateinaiaeta bon angina naba taan ababa naba n te tabo aei neie te Tia Babaire. Tao bon iai au *point* tabeua Madam Speaker tao e koaua e a bon tia ni maroro raou n Tia Tei temanna ae karineaki mai Tarawateinaiaeta ma iai naba tabeua ae kanga I a tia ni kaitibo ma ngaai inanon naba kanga te mamaroro au taan ababa n au tabo ae Tarawateinaiaeta.

Ao e koaua kanga iai te koaua are e aranaki te tabo aio bwa aio e *commercial rate* ao ngaira ngkanne e ngae ngke ti mena ni *part of* bon Tarawa naba ma are ara tabo are ieta arei kanga e aki nang taraaki bwa aio te tabo riki ae nang bubura ritina. Ma tao e koaua are e a bon riai n te tai aio n oki bwa are iaan naba te koaua are I kan taekinna bwa ana *value* te aba ikai e rangi ni bubura n aron are e a bon tia n taekinna raou n Tia Tei. Ma I rangi n nano naba n te bwai ae te *loan* ae wawakinaki ngkai n te DBK Madam Speaker. Ao angina ara koraki are iai abaia ikai e na kona n reke bwa aia *security* ngkanne ngkana arona bwa tao e a kaokaki abaia anne bon nakoia.

Ngaia are kanga tao I nano n te aekaki anne angina ngkai bon kaain ngkai Tarawateinaieta a bon kona n ewenako ao a bon kona naba ni karaoi aia karikirake are bon irouia. Ngaia are I taku bwa n te tai are e oki abaia iai ao au kantaninga bwa nna kaungaia bwa ana kona ni manga tanogmwane man rabwatan taabo tabeua tao n aron DBK ke tao te Bank ao I taku bwa e a bebeta ngkanne aron karekean aia *loan* bwa are e a tauraoi abaia bwa e nang riki bwa aia *security* are e nang kaokia te Tautaeka n te tai aio.

Eng Madam Speaker iai naba te kanganga ao I kakoaua te Minita n

te MOJ bwa e ngae ngke n aron ae iai au taan ababa ae kaain Tarawaieta ababa n te tabon ae Betio kanga are Temakin ao inanon mamaroroou ma ngaia ao a kaongoai naba bwa e a tia n *sublease* e riiti te Kauntira ke tao te Tautaeka e anganaki te Kauntira ni Betio, ao te kananokawaki bwa n aron te kanganga are a manga e anganaki te riiti ao a manga bon kaukanako te *sublease* ao n te tai aio e a mwaiti aia kanganga bwa a tangiria ni kan kaoka abaia, ma e rabwa te tai aio bwa I taku bwa iai bebetena. Ao n aron are I taekinna ngkana a ongo ngkai tao te kaoti aio a rangi ni kukurei bwa e ataaki bwa a nang bon okiriiia kanga te aro n *ownership* neie Madam Speaker. Eng akanne kanga *point* tabeua ae kanga I kan tabeki n te bwakantaai aio n reita aron tamaroan te kaoti ke te *motion* ae mwemwe mai Betio ao I bon boutokaia naba ngai ma temanna ana Tia Tei Tarawateinaieta ae I noora tamaroan te kaoti ao nakoraoina ngkai e mwemwe inanon te Auti aio.

Ko rabwa Madam Speaker ao man au taekana ao tao bon ti kabanean au *point* bwa tao ngkana arona bwa e a oki abaia nna bon kaungaia au taan ababa n te tai are e oki abaia iai nna tuangia bwa ana bon aki kabonakoa abaia ma e raoiroi ngkana iai te kambwana ae bubura ana aki kabonakoa te aba, ma ana karaoa te boraraoi te *sublease* ma

nna kaungaia ngkana e nang oki abaia ana aki kabonakoa. Bwa n te tai are e kabonakoa abam iai akea e a toki ikanne. Ngaia are bwanaau ni kaungaia kaain au abamwakoro ae Tarawateinaiaeta ngkana e oki abami tai kabonakoa ma karekea te boraraoi bwa kona *sublease* bwa e aonga n teimatoa reitakinakoan bwakan am mwane. Tai iangoia bwa n te tai are ko kabonakoa iai ao e a toki ao ko a biri nakea ngkanne imwina. Ngaia are aio au taeka ni kaunga nakoimi kam rabwa.

Tibiika: Tia nakon ara tia maroro are imwina te Tia Tei ae karineaki mai Beru Hon.England Iuta.

Hon.England Iuta: Ko rabwa te Tibiika ae ko karineaki, e bon tabeaianga nanou te Tibiika, ao ara kantaninga te Minita tera ngke e karaoia raoi n aron are ana kaokia te Tautaeka, ao bon tera raoi oin te kanganga kai e mwemwekaki aei, bwa bon ti Betio ae ritinaki, Bairki, Nanikaai, Bikenibeu ao tao Bonriki, ao nikirana e bon tangaina kanga ti aki raoi te tabangaki, tao e mena moa ao ti bon tarataraira bwa e rawata rongorongonga aika nako, e nako ma te *corruption* ao a boou aikanne ngai I taningau, ao e mena tao bon ngaira aikai aika ti tekateka aikai, e mena ao bon iai naba ara tabo iaon Tarawa, ti aki ataia ti bon riai moa n taraiara ngkana ai ngaia anne rongorongonga, ngaia are bon ti raraomau bwa ti taetae ngkai, ao te

Tautaeka ae ngkai e berita bwa e na kaoka abaia taan abaaba, ma taben te Tautaeka irarikin aikai bon iai naba ana kona n anaa te aba, ngkana e kainanoia n aron are e karaoia I Nawerewere bwa e onrake te maeka are I Nawerewere ngke e karaoaki te onaoraki are e boou, ao a bane naba ni katotoroakinako naba nakekei bwa e kangai, aio ana tabo Kiribati ae kainanoia bwa e kaan ma te marae ao e angaraoi ma aron biriakinan bwaai, iai aia taeka taan maeka?, akea a botataki naba ni kanakoaki.

Tera ngkanne kanoan ae ti na taekinna ngkai, bwa ngkana e roko te Tautaeka are imwin ami Tautaeka ao e a roko te roro bwa are e kangai te rongorongonga, te Tautaeka tabem anne, te botannaomata e tabe n rikirake ao ngkana e kangai te Tautaeka I a tangira au bwai n te roro ae ti aki ataia, e aoria ngkana e a kamaunaki n te Tua, ngkoa are akea ngkai inaomatan te Tautaeka bwa iai n te Tua ngkoa, iai n te Tua ngkoa ae inaomata te Tautaeka ni kan anaa te tabo are tangira ibukin mweraoin ao kabwaiian te botannaomata, ao e aki riai ni kamaunaki te tua anne, ngkana e a mauna, ni bon etina e bon kona naba te Tautaeka ni manga anaa te tabo anne, ngaia are ti na taraia bwa bon Betio bon arei katauan Betio mai moana ao iai maekaia kain Betio ae ti bon ataia, are a bon mwaiti te aomata, ti bon bane n

ikawai inano tain te korone ao ti ata kaokoron Betio ngkekei ao Betio ngkai, ngkana kam na kaoka abaia kain Betio e na karaoaki n aron are e taku te Minita n te *Environment* are e taekinna te Minita n te MOJ bwa are iai otaia iai, kaitiaki bwaai ni kabane bon rinanoi raoi maeka ikekei bwa a tia n rinanon te kainibaire ae karaoaki ke aki, antai ngkanne ae na ninikoria n kaeta aron te bwai anne, anne tabem te Tautaeaka, kaoka abaia ao karaoia raoi, ti bon riai n taekinna ae eti nakon te botannaomata, akea tain, tera ae taekinna n November ae nako, tao bon iai bukina bwa are November e kuri kaan te rinerine ae ngkai, tiaki ataa nanona, kabwara au bure ngkana tao e nang tang buaka au karaki, ngkana e manga mwemwekaki ngkai tera bukina tao e aki koro bukin te berita, I angoana, ngaia are ti bon riai ni karaurau n taetae bwa ti aki nanona bwa ti na taekini baika ti na taekini ikai ao Betio ma arona ngkai ao te kantaninga are kam bane n taekinna taan abaaba ao n aron are a taekinna Taan Tei mai Tarawaieta e bon kainanoia Kiribati bwa bon ai nnena ngkai, bon akea angana ae ti na kona ni birinako riki mai Betio ke tao mai Bairiki, ke tao mai Nanikaai, ti tangira riki ni karababa nneia taan mwakuri n aron are e taekinna Tia Tei mai Tarawaieta, ngaia are e raoiroi are ti bon maroro raoi ikai bwa eti baika ti taekini nakon are e na manga roko te

Tautaeaka are imwina tao 20 te ririki ma ngkai ao e kakeai bonganan aikai, bwa are aikanne baika ri riki, aikanne tararuan aron kabwaiian tao maurin te botannaomata ngaia are ti na butia te Minita bwa are kam a tia ni kaeka ma te riai, ao karaoia raoi, kaoka abaia aomata ao karaoia raoi ao ngkana kam karaoia raoi nakoia aikanne ao ani karaoia raoi naba nakoia taabo akana irarikina, tuoi ni kabane, kiberi, bwa are ngaia kam kona n ataia bwa e riiti te aba man te 1950 norii mwiin kateitei ake akana akea aia *Building permit* ao bon aki kaea raoi te kaetieti ao a tekateka iaon te uaea ao a tekateka iaon te bwaibu, ao a tekateka iaon tera riki ma terana riki bwa ana riai ni kaitiakaki, anne I taku bwa etina, anne te bwai ae ti riai ni maroroakina ao anne te bwai ae na riai ni karaoia te Tautaeaka ngkana e waaki, ngkana ngaira kain te kamangaongao aio, ti bon riai n raraoma, ti riai ni kerikaki, tao ngkana tao ai aron eti te koaua, ti riaia n taetae ma te koaua nakoia ara botannaomata, ti riai n taetae ma te koaua ti riai ni kaeti rongorongo ni kabane, ara kantaninga bwa e na aki reke aron te mangaongao aio ni bwaro nako aonnaba ke tao n taona nako Kiritimati, e naki bwaronako aio bwa aio akea raoiroin Betio ao akea raoiroin Bairiki, ngai bon au taratara ao akea raoiroin Nanikaai, Bikenibeu akea raoiroin te maeka

bon akea moa nanon ae ti na kaoka te maeka nakoia taan abaaba ngkana tiaki kona ni karaoia raoi.

Ti a bubuti ngkana ti bon taekini raoi baika ti nanoni ao ti a karaoi raoi te Tautaeka nna bon anganiko ni kakaewenako ae moan te mwaiti, ngkana kam karaoia raoi kam kato totoraoi bwaika ana bon riai ni katotoroaki nako ao ana bebeta aron tarakina, tao ti aianne au taeka ngkana iai tibanakoia, I a kabwara bure nakoia raou n Tia Tei ni kabane, ko rabwa te Tibiika ae ko karineaki.

Hon.Taoaba Kaiea: *Point of order*

Tibiika: Ngaia tera am *point of order* te Tia Tei mai TUC

Tibiika: Mauri, I ti kan kaeta ana taeka te Tia Tei ae karineaki mai Beru bwa are kanga akea riain te maeka ke n taabo aikai, ma are bon iai bwa are e mwakuriaki raoi te bwai aei inanon te tua, ngaira aika ti taetae ngkai ibukia ara botannaomata, ibukin taekan te kamaeka, kaokakin naba abaia ara botannaomata akana I Bairiki ao I Bikenibeu ao iaa riki te Tia Babaire, e na bon rinanon te tua n aron are e karaoaki, ma eaki rinanon are kanga e mwaneweia n te moan tai are kanga tao te *corruption* are tao a nang anganaki naba n akea te bwai ae na riai ni karaoaki nakoina Tia

Babaire. E rabwa I ti kan kaeta anne e rabwa

Tibiika: E rabwa

Hon.Tarakabu Tofinga: *point of order*

Tibiika: Iai te *point of order* te Minita ao kanakoa

Hon.Tarakabu Tofinga: E rabwa te Tibiika ao I ti kan *point of order* n ana maroro te Tia Tei ae karineaki mai Beru are kaokakin aaba rinanon te Tua, ao n aron are I maroro I aona, irarikin raoi nanon te tua, tanan *lease* ao *sub-lease* a karaoaki rinanon te tua, ao I taku bwa n aron te kaeka are ti na kabwarabwara ngkana e na kaokaki ana manga bon rinanon naba tuua akanne bwa kanga e taekinna bwa e na karaoaki n aki Akaka, e kangai aki naki naba ao e kangai ao e oki anne, ma e kakawaki bwa are te *lease* iai te *head lease* are kaotan te *lease* anne ao *land owners* tera aia *part* tera ana *part* te Tautaeka taan *sublease* iai naba aia *part* ao e koaua iai te tua are e taekinna are te tau iai inaomatan n anai aaba ane te *State Land acquisitions ordinance KAP35B* ao I taku bwa anne bon inaomatan te Tautaeka n anaai aba ane e tarai ibukin te *public interest* ke ana *facilities* n aron are e mwaneweia te onaoraki, ngkana e ibuobuoki n anne, e rabwa

Tibiika: Te Tia Tei mai Beru Hon.England Iuta kanakoa ngkana mai ikanne

Hon.England Iuta: I kan ti kan kaeta ae iroun te Minita, bwa kanga anne bon anne ae I taekinna, ngkana n arona bwa ti bubutia te Minita n ana kaeka bwa ngkana a nang kaoki abaa ao ke a karaoi raoi, n aron are I bon taekinna, ti a bo bubutia bwa ana karaoia raoi, kanga ni bon aekakin raoi anne. e rabwa

Tibiika: E rabwa I taku bwa e teretere raoi aron ami *point of order* ikanne ao te tia maroro are imwina ngkanne te Tia Tei ae karineaki mai Marakei Hon. Moannata Ientaake e nakoim

Hon. Moannata Ientaake: I mwain ae waaki nako ao I a bon anga moa au taeka ni karabwarabwa nakoia kain abau ae Marakei ngkai anganai te mwiokoaki bwa nna manga tei ibukia n te tai aei, te kauoa ni maroro ngkanne ai bon te kakamauri nakoia kain te Auti n Tei e moa mai iroun Tibiika ara Beretitenti ae karineaki, Minita aika karineaki, Taan Tei ni kabane , ao ai bon ngaira ake tao ti booou nakon te Auti n Tei aei, ao ni ikotaki ma kain Kiribati ni kabane kam na bane moa ni mauri,(mauri)

N te tai aio ao I bon nang korakora nanou ni kan maroro iaon kanga te

kaoti ae uotaki aei, teuana mai buakon te kaoti ae nang korakora kanga tataekinnan inanon ara tai ni mwakuri n te *Lands* ngke I Tia koroboki n te *Lands* ao au kanganga n te tai arei, tangiran boon te aba bwa e na uotakirakeaki riki ao ngkai e a kukurei te Tautaeka bwa e nang kaokia nakoia naake bon taan abaaba ao I taku ngai bwa ngaia anne teuana naba te karabwarabwa nakoia taan abaaba ake a tangira abaia ni kan kaokaki bwa e a reke naba teuana te tai ni kauarerekeaki booia, aia kabane mwane kain Kiribati, are anaaki man boon aia ika, anaaki man boon nako taian *Tax* ao a manga anganaki taan abaaba ake a kabonganaki abaia iaon Tarawa, Tia Babaire I taku bwa moan te kakawaki te tai bwa ngaira aike tao ti a tibwa roko iaon Tarawa ae ti a tibwa kateitei iaon Tarawa n taai aikai te Tia Babaire, ti noria bwa boon te aba iaon Tarawa e bon rangi n roko naba n te boo ae rangi ni materaoi, nakoia taan abaaba, bwa ti aki nanokawaki ngkai e teimatoa n arona aei ae na bobuaka te aba, ao e nang kanganga boon te bwai ae te aba ao ni karakinan te aba, e bwaro te rara iai, irouia ara bakatibu, ao ngkana kona kanakoa abam, titabo ma ko kanakoia am bakatibu, ngaia are I taku bwa e nang kakawaki ngaira aika tao ti a tibwa roroko n te mwaneka n Tia Tei ao kai ti a taetaekina te aba bwa e nang kaokaki, ngai temanna ae I

rangi ni kukurei iai, angania ake bon taan abaaba, angani ake bon aia bwai te bwai, bwa ti aki riai n taua bwa n tokin te tai e na manga bon reke bwa te kanganga ngkana a manga tangira mairoura, ao e uara ae bon iai abara aike I Tabuaeran ma Teraina, te tabo ae kanga eaki riitinaki te tabo ae kanga e aki kona n taua temanna ma temanna taekana, ai bia tera ngke e tauaki te itera aikekei bwa ara tabo naba ni kaenako, bwa e aonga naba n toki nanoia kain Tarawa bwa tao aomata aike a kana baba n abaia n bon tauai abaia I bon irouia, Tia Babaire ae ko karineaki ao *Madam Speaker* I a nang kukurei n te aekaki ni kaoti aio, bwa ara kantaninga bwa e na kinaki bwa te Tautaeaka aio e anga te inaomata nakon te tia abaaba, ao e na kaoki ni kabane abaia aomata aike a bon taua ao e aki kabonganai, au kantaninga bwa e na uarereke riki ana kabanemwane te botannaomata, n aron te baere a tia n anganaki ni kabwaaki ao eaki kabonganaki abaia, n au tai n Tia koroboki te Tia Babaire ae ko karineaki ao *Madam Speaker* ti kakaea bwa iraua te aba ae eaki kabonganaki iroun te Tautaeaka, ao ti kakoaua iai ngkoa teuana te tabo ni ununiki are e kateaki bwa kanga te tabo n ununiki te *Agriculture* I Tanaea, aio teuana te aba ae e bon rangi ni korakora I Abatao te Tia Babaire e a bon rangi korakora te aba aio n tiku ao e *lease naki* ao e bon tuai naba n kan kabongana te

Tautaeaka ao aio teuana te katoto, tao mwaitira riki aban te Tautaeaka ae bon riai raoi ni kabongana ao mwaitira riki te mwaiti ni mwane ae na kauarerekea, ngke arona bwa ti kaoki aaba ae ti a bon aki kabonganai, ngai ae I karabwarabwa nakon te Kaoti aio ao nakon te Tautaeaka ngkai e boutokaia bwa te moan tai ae nang kauarerekea ana kabane mwane tei Kiribati ae tei Kiribati are e bon bane korakorana n ana mwane n Tania ma ana mwane nako ni karikirake ao e a bwaka ibukin te aba ae a bon aki manena.

Ti a bubuti kaoki abaia, bwa e bon rawata taian aba aikai ae ti a tia n ataia ae e aki bongana, ao ngkana arona bwa e oki nakoia ao tao I taku ngai ngkanne bwa e nang manga rikirake riki ara *RERF* bwa are e a manga rawata riki te mwane ae tiaki kabwaka nakoia taan abaaba are e bon aki kabongangaki, ngaia ae I taku bwa Tia Babaire ae ko karineaki ao e koaua ae e aki totoki te nano bwa kai au moantai n tei aio au kantaninga bwa ana noria kain abau ae Marakei aio bwa I nang tangiria, ao I tangiria bwa ana kakoaua ae ngai n taainako, ae I a tei irarikin te Tautaeaka are e a tangiria ti na nene ao ti na koaua ao ngkana e a bon tain kaokakin bwaai eang ti a kaoki, ko bati n rabwa I a toki ikai.

Tibiika: Ko rabwa te Tia Tei ae ko karineaki ao ti a nakon ara tia maroro are imwina te Tia Tei mai Abaiang Hon.Betero Atanibora e nakoim Tia Tei

Hon.Betero Atanibora: E rabwa *Madam Speaker* ao e koaua ngai I bon tekateka ni iangoia bwa nna taetae n te kaoti aei ke nna aki ma kanga bon ti teniua bukin bwaai ae kateirakeai Tibiika, bwa nna riai naba n taetae, teuana nna bon taetae ibukia kain Abaiang ake bon kain Tarawa, ao ngkana ko bon tara Betio nako Abaiang ti uoua te aoa kakioana, ko a manga mena I Nuotaea ao e maburoburo aon Betio, ngaia are e kakan bwa nna taetae ngai naba ae tei Abaiang n te kaoti aio, ao I rangi ni kukurei moa n taekinna bwa I boutoka te kaoti aei ibukina bwa are e a bon riai ngkana e a bon aki kabonganaki, e aera kai e nang aki kaokaki? Ai antai ae nnang abanna, te anti, ke te kabanemwane.

Te kauoua te Tibiika are I kan maroro iai, kanga nna ti karaua nanon te tia tabeka te kaoti are e taku bwa e koti ana kaoti n te tai ae nako, e aki koti ma are e bon iraa airan buakan te bong n taai akanne, I karabwa te *leader* n te Kaitara bwa are e bon wiiraoi bwa are tao bon tei Abemama neiei, ngaia kanga e bon wiraoi iai, ko bon tau, ngaia e maroaka ae bitaki maran te *party* ngke ko wingare, ko botonnainera

neiko, e koaua te Tibiika ti aki tara te tai ae tia nako ma n aron ae e taekinaki kanga I a manga bobuaka ni iango ma ngaia n aron ae taku bwa e naki taekinaki ikai, I a karabwa te Tia Tei mai Kiritimati ao te Minita n te *Linnix*, bwa nnena aei, ao are bon aio bukin rineara, bwa are ngkana e aki bwati are mai imwaina manga kaokia, bwa are kona irantangaa nanon are neiko, ngaia anne bukina are kanga e kateirakeai ni kauouan bukina bwa I taku bwa ti irantangaa bwanaia te koraki ake a tia naba ni kabeabeana aia Tia Tei mai Betio bwa e na tabekarake n te kaoti anne n te tai ae nako, ao tao bon airan buakana te tai arei, are e a tia n nako ma ngaia, ma e rabwa, e nanorinano te Tia Tei e manga tabekia kaua riki, bwa e kangai arona, are e na tang te moan moa, te kauoua ni moa, ao kataia kabururua matam, ao katauraioiko, ao tai kakabunga taai, ngaia are ti nang kukurei bwa ngkoananoa ao e bitaki raoi aran te *party* anne, nakon Tobwan Kiribati Moa, n aron are kanga ti ongora naba iroun te tia titiraki temanna, ngaia kanga titabo ma e bitaki naba tein te kaeka n te tai aio bwa titabo ma e wai raoi, bwa are e a rangi ni kakukurei te kaitara ngkai bwa ai bon ti niman kaina, ao ngaia kanga ti aki te kaitara ngkanne bwa kanga ai bon raora, bwa are n aron ae ti a noria ngkai kanga titabo ma e nang tauraoi ni boboutoka taian kaoti akana imwina, ngaia are I

karabwarabwa ao I kaitau bwa te aba n au kateniua ni maroro te Tibiika bon te rikia, ao ngkana ti aki taetae ngaira Taan Tei inanon te Maneaba aei ibukin te aba, ti riai ngkanne n aki manga rineaki bwa are ti aki rikiara, akea rikiara, are e riki, e *exit* moa te aba e moan kaoti moa te aba imwain ae kona kaoti, ngaia are kanga ko bon kaan naba ngkana ko taetae ibukina bwa are ngkana tao ko maeka I Tarawa ma tao ko kabo aba, ngkana ko a manga *trace* rikaki ngaia bon iai abam, ngaia are I rangi ni kukurei n taetae ni bwanaia kain Abaiang akana bon taan abaaba naba I Tarawa, bwa a mwaiti ake a tataekinna bwa abaia ngkana tao aikoa kabonganaki ao antai ae na ataia ao ngaia tao te aba teuana are tao e taekinna te tia taetae imwaiu te Tia Tei mai Marakei, are e aki kabonganaki ao tao bon anne te aba riki ae na kona naba ni buoka aron maekaia naba te koraki akana tangira te maeka raoi iaona, ngaia are e rabwa te kantaninga ma te iango are I taku bwa a nang bon kaokaki aba ake e a bon tarai te Tautaeka, bwa e a bon aki kabonganai ao e aki kamanenai, ma ngkana e taraia bwa e tangira bwa e na manga kabonganai, e na tera burena ma are e a manga bon karaoa naba te reitaki, ti karabwarabwa n ana kaeka te Tautaeka ae na manga tauraoi ni manga kaokia raoi n ae te Tua bwa e na aki naba mangaongao, n te aro

bwa anaki un akana imwina bwa ti kakoaua bwa te aba n aron are e tia n taekinna te Tia Tei mai Marakei, a bwaro raraia ara bakatibu iai, ao e koaua ngaia are te aba, bon rikiara ao I taku bwa moan te kakawaki bwa ti na taetae ibukin abara aika kakaokoro, man taeka akanne te Tia Babaire ao I boutoka te kaoti.

Tibiika: Ko rabwa te Tia Tei mai Abaiang ao ti a nakon ngkanne ara ti a maroro are imwina, te Minita Hon. Tekeewa Tarati e nakoim te maroro

Hon. Tekeewa Tarati: Ko rabwa te Tibiika ae ko karineaki ao e koaua, e riai bwa ti na maroro naba iaon te kaoti ae moan te tamaroa aei, ao ngkana e uringaki n te tai e nako ao ngai temanna ae I rangi ni bubura naba bwanau n irantangaia kain Tarawa, tao kiona ngke ti a bon maan iaon Tarawa tao bon ngaira ni kabane aikai, ti bane ni mamaeka iaon Tarawa, ai irabui ara ririki iaon Tarawa, ao e riai bwa ti na karini naba waera inanon aia kau kain Tarawa, n aron te taetae are te kaikonaki, are ti na nora bwa tera aron kainanoia, ao nna au maroro naba n ae nako ao tao nna manga katangaina ngkai ibukia ake a boou, bwa are koaua Tarawa ngkana tao ngaira ake ti maemaeka iaon Betio, e koaua bwa te kaoti aio, e tieuataake, e aki nang taekinaki bwa Betio, bwa e taekinaki te kaoti aio, bwa te Auti aio e na butia te Tautaeka bwa e na kaoki abaia taan

abaaba ake akea ana kateitei te Tautaeka iaoia, tao e koaua tao bukina ngke e tabekia te Tia Tei mai Betio ngaia ae tia katuruturua ara maroro iaona ngaira tabeman, ma e koaua e tieuataake te kaoti aio, tao ngke arona bwa e aki tieuataake ao tao e na bon aki katokaaki iaon te ota bebwa, bwa are ti ibukin te *consequence* ae ti teuana, ma ti kan maroro iaon te *case* aio iaan te kantaninga are ti nonora aroia kain Betio ngai ae I mamaeka I Betio ao I aki toki n nonori aroia kain Betio, iai aikana a kaun bwaranta, iai ane a bon akea aia *privacy* , ko kangai ko takarua a ongongo ake I rarikim, ngaia are ti nora kainanoia aio n aron kanga te kaoti aio kanga e anaki n te bubuti, kanga ti aki te kairoro, bwa te bubuti nakon te Tautaeka bwa ngkana tao ko a bon aki kainanoi ara bwai, ko aki kainanoa ara tabo bwa akea am auti iai, ao an taitaoka ma ni kaokia nakoira bwa ti aonga ni manga kamaekaia natira ke tibura ake ti noria bwa ibetutu n te tabo teuana, ngaia aio bukina are kanga I kan taetae naba iaona bwa I kan katuruturua naba are I taekinna n ae nako ma are ti nang ke e nang karautaeka kain Betio ao tao kain Tarawa ao antai ake a rotaki n te kaoti aei, bwa are e aki bwatii aio n te tai ae nako, e ngae ngke ti bon bunri nanora, ni kawenea ma te bubuti nakoia taan kaitarara n te tai arei, ma tao aki nang tara ana *content* ao ana *nature* te kaoti n te

tai arei, bwa ti nang tara e nang moanibwai irouia aron nanoia ni *party* ao e koaua I kan anaa te taeka teuana are e aki kakawaki ara *party* ma e rangi ni kakawaki tabera ibukin ara botannaomata.

Aio teuana are I kataia n noria ao I nora aroia kain Betio n tangitangira aroia, ao tao iai *case* ae a tia n riki n taai aika nako ao ngai aio are e kauekea nanoia kain Betio, tao are e tabekia te Tia Tei mai Betio, e mwemwe mai iroun te Tia Tei ae mai Betio bwa e noraki bwa iai ana tabo te Tautaeka, tao ti kona ni kangai te BKL, e a ruuti te BKL akea rabwatan te KCWS ea manga anganaki te BKL ke tao tera arana mai imwain riki te KCWS, ngkai akea rabwatan te BKL, ao tao tera te babaire imwina iroun te Tautaeka, tao e raoiroi bwa e na bon kamanena te Tautaeka ma e roko te nanoni bui irouia kain Betio are tao kain Tarawa, are kangai ara bwai tabeua are ko aki kainanoi, ao e aera ngke ko a manga anganako nakoia tabemwang bwa are ko aki kamanena, ti noria ngkai ko aki kamanena, ma ko angania tabeman, tao ngke ko anganira, tao ti na bon rabakau arora, tao ti na ritinna nakoia naake a na kan bitineta iaon ara tabo anne ao tao e na atii riki ara mwane ae na reke iai, ke tao ti na katei ara Auti iai ni manga maeka iai ma natira ma tibura , a mwaiti bukina ngke a tangira te

bwai aio ao e kaoti aio e nang anaaki iaan te bubuti,

E koaua I kan reita naba nakon mwanera man te kaitara are te *leader* n te kaitara are kanga e kaota nanona n taekinna bwa e aera te Tautaeka bwa e aki bwatii ae nako ao tera e totokoiko, kona tataninga tera, ao ti karautaeka n te taeka ane bwa kanga titabo ma e a kamangoraki aron te bwai e te kaoti bwa are te kaoti ngke ti uotia mai ti bwanana ara botannaomata bwa ti na uotia mai, ngkana eaki bwatii ao a bon koti, ara botannaomata iai, ao ngai temanna ae I taekinna aei bwa I aki toki ke e mwaiti naba au kaoti n taai aika nako ngke ngai temanna te Tia Tei, ao nanonibuia naba au kaoti bwa are au kaoti, ti aki te bwai ae I manrereia bwa I karaua ni mamiraia raoi man aia tanginnano au botannaomata ke tao tera te kainano are ti noria bwa e rota Kiribati ae bwanin bwa ae te kaoti e riai n tieuataake ibukin te botannaomata ngaia are I taku bwa I aki nangi ni boraoi ni iango ma are e taekinna te *leader* n te kaitara bwa tera kabaeam te Tautaeka bwa ao are e aki bwaati am kaoti, bon karaoia, I taku bwa ti aki anne angana, ngakana ai ngaia aio ao ai akea bongan ara kaoti ae ti na uotimai , bwa ti a nako naba ni wirikirki nakon te Tautaeka ao ti a tuanga naba, karaoia akea kabaeam, ngkana e bwatii ke eaki karaoia, ngaia I taku bwa kanga

anne te rongorongo ae kanga e aki nang tamaroa bwa are iai inanon ke ngkana I kairi ngkami nakon ana Tua ni kaetieti, ane inaon 38 ana *content* te *motion* ao ni kabanean ana *sentence* ao e taku, ngkana e bwatii te kaoti, ao e na boutokaa ao ni katerea ana moti te Maneaba ni Maungatabu, nanona e na tinebu riki mwin are e nako mai ikai, ngkana e otinako ikai bwa “Eng” ao e na nang bubura bwanan te kaoti aio ke te rongorongo nakon te Tautaeka, ao te Tautaeka e na bon iai naba irouna te tabeainga ni karaoia bwa are e taku te Tautaeka, e naki naba reke ana tai te Tautaeka ngkana e aki bwatii, ao e na reke ana tai te Tautaeka ni kangai, tao ti a katuka moa aio bwa are e bon aki bwatii, e aki moanibwai irouia kain Kiribati are e rabwatanaki irouia te Tautaeka.

I boraoi ni iango ma ngke te *leader* n te kaitara n am koaua are ko tara aron te bwai ae karikan te aba bwa teuana kanga te *solution* ke te anga ni buoka aron te kanganga ibukin kamaekaia ara botannaomata, e koaua e bobuaka akanne ma I boraoi naba n iango ma tariu tabeman are araan nanoi abaa ake n te itera Mainiku, bubura kaeira Kiritimati, Tabwakea ane e tuai kani bane Tabwakea, Banana e tuai kan bane, iaara riki, te nako Poland, moan te tiraua te eka ane tuai ni kan kamenaki Kiritimati, tera ngke e kona n nora aio te Minita n te

Lands aron naba buokaia kain Tarawa Teinainano ake a tangiria ni kan mwaing. Man taeka aikai ao au maroro aikai ao I nang tauraoi ni butimwaea te kaoti ae moan te tamaroa are e a manga uotia ara Tia Tei mai Betio ao ko rabwa te Tia Babaire

Tibiika: Ko rabwa te Minita ao ti a nako te point of order n te Minita n te *Line and Phoenix* terana?

Hon.Mikarite Temari: Nna ti boutoka te iango are mai iroun te Tia Tei mai Abaiang ao te Tia Tei mai Tamana, aaba ake n te itera mai Mainiku, e bia te Minita n te *Lands* e ti nora are te *Phoenix* bwa e aki kumea are te Aono n Raina. Ko rabwa

Tibiika: Ko rabwa ane a bon ongo raom ni Minita, ti a nakon ara tia maroro are imwina te Minita Hon.Booti Nauan e nakoim te *floor*

Hon.Booti Nauan: Ngaia ko rabwa te Tibiika ae ko botonnaine, kabwara au bure ngkana I teimatoa ni kabongana te taeka ae botonnaine ma a bon tuangai moa kain abau ibukina ngkai ae tibwa ngkoe te aine nna kabanea te Auti aio n anga ai taeka ni kimarimari ao te itera anne. ko rabwa te Tibiika ao e rabwa tao ti na bon kanakoa ara maroro iaon bwaai aikai ao ngai ngkanne au maroro kanga e na boboto iaon teniua bwaai, aron ara taratara ni

kiritian ao imwina taratara n aonteaba ao iana ngkane nna uota bwarau are kanga te Minita ibukia *private sectors* kanga n aron te bae kainanoan te aba.

Te Tibiika imwain ae I waaki ao tao nna katereterea moa I boutoka te kaoti aei ao e koaua te kaoti aio e rangi ni bebeta taekana te Tibiika bwa te bwai ae ti na aki kabanei ara taeka iai ni kaborabakau, bwa e rangi ni bebeta bwa e ti kangai, Bwa te Auti aio e na butia te Tautaeaka bwa e na kaokii e na kaokii e na bubutia te Auti bwa e na kaokii abaia taan abaaba ake akea ana kateitei te Tautaeaka iaona, te bubuti, ngaia are ngai n au koaua te Tibiika ti aki kona ni manga kautaeaka bwa tera riki ae ti na kauntaeka iai, te bubuti bwa ngkana e a bon aki kabonga te Tautaeaka te aba bwa akea ana kateitei iai ao ai tera ae ti nang tautaua iai, ao e taku te Baibara, bubuti ao ko na anganaki, te bubuti aio aia bubuti aomata ae a ibetutu iaon Betio, a ibetutu I kawan Bairiki, a ibetutu I Bikenibeu bwa a tauaki abaia ae aikoa kainanoaki, ao ngkana ti taua n aki kaeka te bubuti aio te Tia Babaire, n ara onimaki ni kiritian ti bure mai karawa, ao e a tia ni bure mai karawa te Auti aio n te tai ae nako ngke e aki kariaia te bubuti aei, ngaia nang kabwarai ara bure mai karawa, n te tai aio, ti nang kariaia te bubuti aio bwa ti nang riai n

angania kain Tarawa Teinainano, Betio abaia are e aki kabongana te Tautaeka, ao anne ae kanga I kangai iai te Tia Babaire ti na taratara moa ni kiritian, imwain ae ti a kabotoi ara tokotoko.

Te kauoua ngkanne te Tia Babaire kanga e bon teimatoa nanou ni mimi, bwa I ongora te kaoti aio n te Auti n Tei ae nako ao nangi ni mimi ngke e aki boutokaki, ao I taku bukin tera kai aki boutokaia, ao ngkai I nang karabwarabwa bwa e a manga boutokaki, ngaia are ti karabwa te Tia Tei mai Betio kai e teimatoa ni uota te kaoti aio ibukia kain Tarawa Teinainano, Ko rarabwa Betio ao ti boutoka te kaoti aio. te kauoua ngkanne te bwai are I kan taekinna te Tia Babaire kanga I iaon te bwai ae bon te aba, n aron ae aon te aba, ngkana bon iai nanon te aomata n abana, ngaia are e bon tangira, bwa bon abana mai irouia ana bakatibu e aki kona n tangira te bwai ae ti aki abana ma ngkana e a nora abana bwa ai bon abana ae akea te bwai ae kateaki iai ao ko aki anganganna e tangi nanona iai, a mate ana bakatibu, a mate ana bakatibu iaon te aba aio ao ti nang aki anganna, ko rabwa Betio n am iango aio.

Te kabanea ngkane Tia Babaire kanga I kanga I kan tara te bae te *private sector* e koaua ti kakoaua bwa Betio ngkami kain Betio ao Tarawa Teinainano, e rikirake

Kiribati man abami, bwa te matabaiawa Betio ao arawata taian tabo ni bitineti are a kateaki iai, ngaia are ngkana arona bwa te Tia Babaire a oki aba aikai nakoia taan abaaba ao I taku bwa e a bon roko te tai ae te Tautaeka e nana angania taan abaaba aba aikai ao e nang nako ni kakaea ana tabo tao are I Teimwaku, e na *reclaim* ao e na katea te *complex* ibukin te aobiti, e kaoki aba ake I Betio, ao ngkana a okiri abaia kain Betio nna buoka are e taku te Tia Tei mai Tarawa Teinainano, angania bitineti akana bubura ao kam kabirirakea ami *rate* bwa e aoria n ae teimatoa kaubwaimi mai iai, anne ngai ae I noria ngai te Tia Babaire, arawata ngkai *private sector* ae a tuangai, “ nna ngkana arona bwa tao e nako te bwai anne ao eaera kam aki kanakoa nakoira, bwa ti nang karaua ni karaua ni maubonia man ribanaia bwa ti na karikirake ibukin tei Kiribati, ngaia are nna bubuti ngai te Tia Babaire nakoia taan abaaba ao I boutoka te kaoti aio ao nna kaungai nanaoia taan abaaba bwa ana angania *private sector* , bwa e tataninga te *private sector* ane I Betio bwa na *develop* abaia ae tao ti 1 *heca* ke te iterana *heca* ao e na reke mai iai aia mwane ae tao \$20 tengaa n te ririki n aia riiti ao e na reke kabwaian Kiribati ae bwanin nakon taai aika na roko, ti anne au boutoka te Tia Babaire, ao I nang karabwarabwa kai e boutokaki te kaoti aio, I boutoka te kaoti ao n

aron are I taku te Tia Babaire, ti na bon riai ni boutokaia, bwa ti na kabwara ana bure te Auti n Tei are mai imwaina ae aki kariai te bubuti ae rangi ni kakawaki, ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E rabwa te Minita ao ti a nakon ara tia maroro are imwina, bon te Minita Hon.Taabeta Teakai e nakoim

Hon.Taabeta Teakai: Ko rabwa te Tia Babaire e koaua are e a tia n taekinna te Minita Hon.Booti Nauan te Tia Babaire ae ko botonaine, ae ko rine, ae ko uotarakea, ko uotarakea aine n taai aikai, te Beretitenti ae ko rine, te kauoman, Minita ao ai bon ngaira ni kabane, n arana ae tabu ao kam na bane ni mauri, (*All- Mauri*).

E koaua I a kauataoi taeka ni kakaitau ao ni boutoka te kaoti aei, I a kaitaua riki mwaneu te Tia Tei mai Betio are e a uota iai te kaoti aio, te kaoti ae moan te kakawaki ibukia taan abaaba riki iaon au abamwakoro ae Tarawa Teinainano, I a kauataoa naba ana taeka ni kakaitau mwaneu are e a tia n teirake te Tia Tei man TUC ao e koaua, I a uringa teunaine temanna I kawan Bairiki inanon mwamanangau, ao e taku teunaine aio, “ Taiaoka ko kona n tuanga te Tautaeaka bwa e nang kaoki abara ake eaki kabonganaki, I a bon rangi ni bubutiko, ko ururingnga

ngkana ko tei, ngkana ko riki bwa te Tia Tei ngkoe” anne inanon au tai n *campaign*. Aio are e a kateirakeai n te tai aio te Tia Babaire, e koaua Tia Babaire e a boo taina, a kukurei riki kain abara ae TUC bwa e nang okiria abaia, are e aki kabongana te Tautaeaka, ti kakaitau nakon ana babaire te Tautaeaka ao I kaotia ikai bwa I rangi ni boutoka te kaoti aio.

Aio are a na mwengaraoi iai ara koraki iaon Tarawa Teinainano, e nang toki te ibetutu ao a nang katei mwengaia n abaia are a kaman kariariai man te Tautaeaka, ko rabwa te Tautaeaka, ti kakaitau n taainako n aron te babaire ma ti butia te Minita n te *MELAD* are tabena aio bwa e na karaoia raoi n te eti, te koaua ao te riai, man au taeka aikanne te Tia Babaire ao I a toki ikai.

Tibiika: Ko rabwa te Minita ae ko karineaki, ti a nakon ara tia maroro are imwina te Minita Hon.Alexander Teabo e nakoim

Hon.Alexander Teabo: Ko rabwa *Madam Speaker* ao e koaua nna bon aki taetae iaon te kaoti aei ma e koaua kanga e kateirakeai te ururing rikaki n uringia taan abaaba Tia Babaire n taian maroro aika a wai ma e koaua temanna ngai te Minita are I atia ni mwakuri n te botaki aei, temanna ngai te Minita ae moan te mwaiti aia kanganga taan abaaba are a tia ni

bunria nakou, ao anne bon bukina are ti mwemwekia n te tai ae nako, kakoroan te kantaninga are a kaman bubutiaki te Tautaeaka bwa tera ngke e kona ni iangoa aia tabeka aio riki ngkai e a rikirake aia kanganga, e koaua I a moanna ni kamauria moa taan abaaba, kam bane moa ni mauri taan abaaba aika kam ongora n te tai aei, I karabwako Tia Tei are ko tabeka te kaoti n aki bwabwara nanom ao e koaua e bon riai ni kaokaki rikaaki nakon te Auti.

Tia Babaire e koaua ae taan abaaba iaon Tarawa bon ngaia aika nang taketenaki ae bon tabeka te kanganga aei, bwa ti bon kakoaua bwa e irekereke kabonganaki abaia taan abaaba kabonganakina iroun te Tautaeaka, ao tao ti tanrikaki ao ti nora aron anakin abaia iroun te korone, ao ngkana ti bon karaua n tanrikaki ao ti bon nora aron biriakinan ke tao anaakin abaia kain taan abaaba n te tai ae nako iroun te korone ni kabane, ao koaua a wene babaire ni karokoa a wene iaan te tua a bane ni kabaeaki iaan te tua, e tiainaki te *lease agreement* I marenaia ma taan abaaba ake a bua rabwataia a tia ni mate, ao taan abaaba ake ngkai a reke irouia ke ngaia ngkanne a namakina mwin te bwai are e a tia ni karaoaki n te tai ae nako ao e tabe n rikirake te kanganga, ao ngkana e rikirake te kanganga ao te Tautaeaka ngaia ae riai naba ni kaeka te kangaanga ni

iangoia bwa e na tobwa te kangaanga ae tabe n rikirake, ngaia are akea burena ngke e karaoia te Tautaeaka n te tai ae nako, akea burena ngke e kawenei I matan te Auti n Tei n te tai e nako, ao e rabwa Tia Babaire bwa e koaua ae iai teutana buren te kauti n te tai e nako, tao e koaua e rabwa te tai aei bwa e a oki rikaki ao ti karabwa Kiribati te Auti n Tei ae boou aio ngkai e a tia n nora te kaoti aei bwa bon te bwai ae moan te manena, ao e koaua ae bon mwaiti aia kangaanga taan abaaba ma ngaira te Tautaeaka, ti riai n tamwakai ao iai tua aika wene, ti aki n ae kanga ti nang karaoia naba n aki barongaia iaan te tua, anne ti ngae ni kabwarabwara bwa are ti bon ata kanoan babaire, a nang toki kabonganakin abaa aikai, ngkana e toki mwakan te *Head lease agreement* are 99 years arei ae iaon kawaina n toki, ao ti a bon kakoaua naba bwa tao ti na manga boraraoi ma taan abaaba aikai ke a nang bon taua abaia taan abaaba aikai, ngaia are ti bon riai n tamwakai ma ngkai, ao iai ara kaninganinga aika moan te mwaiti, iai ara tabo are I Temwaiku, au kantaninga bwa aikai a bane ni mena inanon bain te *lands* ke Tia Babaire, ao iai ara kantaninga bwa ti na kataia n *do away* ni kakaraua ni kanna ni kannna ni kaki, ni karaua ni kanna ni kabonganai taabo ake kanga e na kona ni kabonganai te Tautaeaka bwa e na uarereke ae ti na kona n

taraia nakon te tai e na roko bwa e na kabanemwane iaon aio Tia Babaire, ma e koaua ae inanon taina Tia Babaire, ma babaire akana na wene naba ae bon kanoan nako te tua.

Ngaia are e na aki raraoma te botannaomata, taian nano uoua ake a wene iaon aei, a bia aki raraoma bwa ti na karaoa aio, ngkai ti ataia bwa te kangaanga ao antai ae na tobwa aia kangaanga koraki aikai, ngkana ngaia bwa ti nang mwaninga, ao anne bon te kaewenako nakoiri n te tai ae nako ao I karabwarabwa n te tai aei bwa tao e a koaua ae e aki rangi n eti te tai e nako ao e rabwa bwa e a okira te tai aei ae e raoiroi, ao anne tao e nang motika au taeka man ana mwanewe temanna ni kimarimari iaon te kaoti aei te Tia Babaire, temanna te mmwane mai Marakei are ti ataia bwa te minita n te *MELAD* ngkai tei Marakei, temmwane aei e mataiakina ainen Butaritari ao e taku kunana, “e okira unna te ang, e a raoi te bong aio, e okira unna te ang ni okira kain katikuia bwa nneia n tiku au man te rube ma te kanareo” a I kamaura te kaoti aio n te tai aei, kam na tekeraoi taan abaaba, e nakoraoi eti ami kauti n te tai, ara katekeraoi nakoimi ao kam bati n rabwa.

Tibiika: Ko rabwa te Minita n am maroro ao tia nakon ara tia maroro

are imwina Tia Tei temanna ae karineaki mai Beru, Hon.Batoromaio Kiritian e nakoim

Hon.Batoromaio Kiritian: Ko rabwa te Tia Babaire ao imwain ae I waaki ao ngkai ai tibwa au moan naba au tai n taetae n te Auti aei ao I a uringia ke I a reitai ma kain abau ae Beru, n anga te kamauri nakoim te Tibiika ao ni katekeraoiko inanon am waaki ni ikotaki naba ma te Beretitenti, ana kauoman ao Minita, ao ai kain te *party* ae Tobwaan Kiribati Party ao ai kain te *party* naba ae Boutokaan Kiribati Moa, ma te *party* naba are I nuka, I a bane ni kamauri ngkami ni kabane kain te Auti ni Maungatabu aei, kam na bane ni mauri (All,Mauri)

I a kan reita aron te maroro te Tia Babaire te Tibiika ae korine iaon te kaoti aei I taku bwa te kaoti aio ti bane n namakina aron tamaroana, ti bane n namakina aron tamaroana bwa te aba, n aron ae ti kakoaua bon ngaia teuana oin te kabwaia ao rikiraken naba te Tautaeke ao tiaki ti te Tautaeke ma rikiraken naba arora ngaira n tatabemanira nako ake iai abara, riki inanon ke iaon Tarawa ae tao te tabo ni karikirake, tao e koaua ti kakoaua bwa abaa itinanikun Tarawa I taku bwa a noraki manenaia ke aaki rangi ni uneakinaki, ma abaa iaon Tarawa e rangi n noraki manenaia ibukin te karikirake, e koaua maiuraoia naba

karekemwane naba iai naake taan abaaba.

Ngkana ti tara kamanenan te aba, te aba n tabetai e a kona n rangi ni *crowded*, te aba n tabetai e akea kaina ma tera e kakawaki n te *issues* aio bwa taan abaaba ao te Tautaeka, taan abaaba ao te Tautaeka e ngaa ae kanga e *priority* riki ke e kakawaki riki inanon te tai aei, I taku bwa ae kakawaki riki ngkai n te tai aei bwa nanoia taan abaaba, bwa ngai te Tautaeka n aron ae I noria, ngkana I tangira te aba, I kona ni katea te *reclaim land* bwa iai au mwane, I kona ni katei au aobiti, I kona ni katei baikara riki n te *reclaim land*, I kona ni karekei mwane ni buoka ibukin katean baike e kainanoi te Tautaeka, tao ti a tanrikaki ao ti a uringa aron katean te Auti ni Mauntabu aei, ke tao e mena tao e na taua naba te aba ae tao abwakira ae abaia naba aomata, ao e na bane naba ana mwane te Tautaeka ibukin te *sublease* ke te *lease*. Ti nora kakawaki te iango aei, I taku bwa e rangi ni kakawaki ti na *use te reclaim land*, abara ae Kiribati e rangi ni bebete aron karaoan te *reclaim land* bwa ko kangai ao ko a bon nakonako naba n te ora e rangi ni bebete, tao ti iraua te mita ae ko mita *the bottom of the sea* ao e a kona naba riki te *reclaim land* ae ngai I taku bwa e rangi ni karaoa aio te Tautaeka, ma ngai te tia bwaibwai, bon akea au kona, ngaia

are I a rangi ni boutoka aron ae I angioia te Tautaeka n te tai aei n aron tarakia taan abaaba bwa a bon riai ni moanibwai bwa e kakawaki riki ao I a kanga te Tautaeka, bwa e na karaoa ana *development plan* ae kona n *assure* iai bwa mwaitin te aba aio ae I tangira ao nna kaoki rikina, *it's a waste* ngkana aba ngkai akea manenaia, *that a waste* nakon ara *economy*.

Ngaia are I bubuti nakon te Tautaeka aio ao I kaunga bwa e na moantaia ana *development plan* n aron are e noraki teuana kanga e taratara Temwaiku ibukia taan abaaba ma tera ngke e karerekea naba te iango are e naki rangi n tau abaia aomata ma te anga teuana te *option* teuana te *reclaim land* n aron tao ana waaki *China* ana waaki antai riki ae tao a karaoi abaia I taari, ngkana a roko aikai ao I taku bwa ti na reitaki teutana ni kukurei ma kain ara botannaomata bwa ti kaai n *develop*, aomata a *develop* ao ngaira ti *develop* kanga te Tautaeka, anne ae kakukurei, ao man au taeka aikai te Tia Babaire ao I a bubuti boutoka te kaoti, ko rabwa.

Tibiika: Ko rabwa Tia Tei mai Beru aio tia nakon ara tia maroro are imwina, te Tia Tei mai Maiana temanna ae karineaki Hon.Koraubati Remuera e nakoim

Hon.Koraubati Remuera: Reitan tanan bwana riki ni kaumauri n te bwakantaai aei nakoia raora ni kabane, te Beretitenti, kabwara te bure te Tibiika *Madam Speaker* te Beretitenti te kauoman Minita ao ai bon ngaira ni kabane, te *leader n te opposition* ao ngaira ni kabane ake tia bane n roko n te bwaka n taai aei, kam na bane moa ni mauri (mauri) e koaua ti na bon riai naba n tabeki ara maroro, e koaua e kaan naba Maiana ma Betio ti uoua te aoa kaeana ni kangai, I taku bwa kam bon bae n ataia ao e nang kakawaki bwa are ti bon ikawai naba ngaira I Betio, ti bane ni maeka I Betio ao ti kabanei ara tai ae maan iaon te abamwakoro ae uarereke ae Betio, Tia Babaire tao nna moanibwaia au maroro ni kaotia ae I aera arei, ni kaota boutokakin te kaoti aei ke te *Motion* aei iaan bukina are bon taan abaaba, aei te bwai ae kakawaki kai a bon tangiri abaia taan abaaba ngaia ti na riai ni boutokaia bwa are e a bon nako mai nanoia, te Tautaeka ae noria ngkana e nora riaina bwa e na riai ni kaokia ao tera bukina ke, te Tia Babaire iai te bwai ngkanne ae ti kan ke n aron tein ana *wording* te *Motion* aei ae ngaia I kataia ngkana arona bwa ke e na ti reke. “Taan abaaba ake akea ana kateitei iai te Tautaeka” kabwara te bure nna moan kaokia riki, “Taan abaaba ake akea ana kateitei te Tautaeka iaioia, abaa ake akea ana kateitei te Tautaeka iaioia,

kanga anne kabwarabwarakina, n te *Motion* bwa e irekereke ma taan *sublease* iaon Betio, tera aron tarakia taan *sublease* ngkanne iaon Betio ake a *lease* mai iroun te Tautaeka, ngkana aron bwa e kona naba n noraki aei ke tao ngkana arona bwa iai kabwarabwarakina irouia Minita ake tabeia, aei te bwai teuana bwa ngakana arona bwa e na oki te riiti, aba ake e riiti te Tautaeka nakoia taan abaaba, tera aron ngkanne abaa ake a *sublease* iai are *sublease* taan tia *sublease* are a *sublease* mai iroun te Tautaeka, e riitinna mai irouia taan abaaba. Kanga ti anne te maroro ae I kan kamataata kanga tera raoi ae kananonaki n tein te *Motion* aei, bwa te Auti aio e na butia te Tautaeka bwa na kaoki abaia taan abaaba ake akea ana kateitei iai te Tautaeka iaioia, aei kanga ti ibukia taan *sublease* ake a *sublease* mai iroun te Tautaeka ngkana arona bwa tao e a oki te riiti nakoia taan abaaba, e a oki te aba nakoia ao ngkanne taan *sublease* a nang manga bon reitaki ma taan abaaba tao aikai bwaai ae na kona ni manga katamaroaki. Kanga ti anne I ango aika a reke man warekan te *Motion* ao I bubuti te Tibiika bwa I boutoka te kaoti iaan bukina are a bon kainanoa abaia taan abaaba iaon Betio, e rarabwa riki

Tibiika: Ko rabwa Tia Tei mai Maiana ao ti a nakon ara tia maroro

are imwina te Tia Tei temanna mai Onotoa Hon.Taiaki Irata e nakoim.

Hon.Taiaki Irata: Ko rabwa *Madam Speaker* ao I karabwa naba ana kaoti temanna te Tia Tei ae karineaki mai Betio Hon.Tebao Awerika, e koaua bwa kainanoan te aba e nang kainanoaki irouia taan abaaba, ao imwain ae nna kanakoa au maroro ae uarereke ao I a kaotia naba bwa I boutoka te kaoti aei.

Eang I boutokaia te Tibiika bwa n aron are e mwaneweia te Minita ao e taekinna bwa e na barongaki raoi aron kaokakan abaia taan abaaba aike akea aia taian kateitei ana kateitei te Tautaeaka, n aron are ti noria ao ti kakoaua bwa iaon Betio ao TUC arawata taan abaaba aike aikoa reke abaia are ana bon maeka iaona are bon abaia, ao e rawata naba te kangaanga are ti a tia n noria ao ni kakoaua n bowi ake inano are angina taan abaaba a kataia ni bon kakai tao abaia aike kanga a taku bwa tao e reke iaan tao aia karo ke tao tibuia, ma n token te tai ao aikoa tokanikai n te bowi are mai nano, ma ti kakoaua bwa angina abaia are tao a bon aki kabonganaki n te Tautaeaka are aki kona n okiri iaan are e bon tikunananon bain te Tautaeaka, n aron are ti ataia, te boraraoi are e karaoaki tao irouia aia bakatibu ke tao aia ikawai ke kaniia 90 tabun te ririki, n aron are e taekinna te Minita ao tao e kaniia ngkai te 30 te ririki are

a na kona n okira iai abaia taan abaaba, ngaia are n noran te tabeka aio mai iroun te Tia Tei ae karineaki temanna mai Betio ao e koaua, eang ti butimwaea kaokakin abaia taan abaaba bwa aoria naba ni mwengaraoi ni bon iaon abaia, are e a taraki bwa aba aikai are akea iai ana kateitei te Tautaeaka iaona.

I ataia bwa riitinaki te aba ae nang maan kanga e kuri naba ni kangaanga aron kaokakina ma n aron ana mwanewe te Minita ae karineaki man te *MELAD* ao e taekinna bwa e na barongaia ana botaki ni mwakuri, ni kainetaki ma aron te tua ni kaineti ma te *land ordinance* are ngaia ngkanne ma iaona, ao e rabwa, e rabwa ana iango te Tautaeaka aio bwa a nang kukurei ngkanne taan abaaba are angkoa a nang oki abaia ngkana e a bwati te kaoti aei a nang mwengaraoi, a nang mwengaraoi ma natia tibuia bon iaon abaia, ao e koaua e tieuataake te kaoti aio ao tera ngke e noraki riaina n taai aika na roko tao ngkana iai ana babaire te Tautaeaka bwa tao e nang mwaing nako aonnaba ibukin ana riiti ao te bubuti ngkana arona bwa e kona n taraki Onotoa tao ngkana iai ana karikirake ae bubura kaei ao e iangoa ana riiti n te Aono ni Maiaki, te itera Maiaki, e tauraoi Onotoa ni butimwaea te karikirake tao n aron tao te kamanti takataka are ngai kanga au koaua bwa e nang tarai riki abamwakoron Kiribati te

Tautaeka bwa e nang moanna ni kaoka abaia kain Tarawa, kanga te iango aio bwa e nang kataia riki ni karikirakea aban Kiribati inanon taai aika na roko, tao kanoan aio naba ana KV-20 are e taratarai ngkai bwa tera ngke arona bwa e tara naba Onotoa bwa e na kawenei ao ni katei ana karikirake aika bubura, *Madam Speaker* aikai au maroro are I a boutoka te kaoti aei ibukina bwa a nang riai n oki abaia taan abaaba, ti aki ti iaon Betio, Tarawa Teinainano ma ni bon ana riiti te Tautaeka are akea ana kateitei iai iaona. Ko rabwa *Madam Speaker*

Tibiika: Ko rabwa Tia Tei mai Onoto ao tia nakon ara tia maroro are imwina Tia Tei temanna ae karineaki mai Makin Hon.Pinto Katia e nakoim

Hon.Pinto Katia: Ko rabwa *Madam Speaker* ao e kakawaki naba bwa ti na kanakoa naba bwanara naba inanon te tai aio, I taku bwa te kaoti ae rangi n tamaroa ibukia ara botannaomata te Tia Babaire, ao nna moana au maroro man te taeka ae kangai bwa ti na aki manga tanrikaki te Tia Babaire, n tarai baika a tia n riki, tao e koaua tao bon iai baika tia n riki inanon te tai e nako, ma e a nako te tai ma kanoana Tia Babaire, ao aio te ang ae boou, te *Party* ae boou are e na teimatoa nora te Tautaeka bwa e na karaoa ae tamaroa nakon ana

botannaomata ma ngkana e biri tinanikun te waaki ae kainanoia te botannaomata ao anne naba tabera bwa ti na teimatoa ni kaekaeti ngkami te Tia Babaire, ngaia are aio bwanan te *party* ae boou te Tia Babaire, ao e koaua kanga iai te taetae mai imwina a titiraki bwa antai raoi te Kaitara ae nang kaitaraki ni maroroakinaki bwaai tabeua te Tia Babaire ma ti kaitau aio te mwaiti ae iroura, ao ti ataia ae kam ngareakinira, bon arona e ngae ngke ti uarereke mwaitira ma ti na aki tao n raa, ti na matoatoa bwa ti na ataia bwa iai tabera ae ti bane n tia n anganaki irouia ara botannaomata, ao ti na kaai ni ibuobuoki ma ngkami te Tautaeka ao e koaua e a tia n anga bwanana ara *leader* n te tai aio ao te bwana ae tangiraoi bwa are e a bitaki unin te ang n te tai aio, ao e koaua ngaira naba kain Makin, iai naba abara, ao nna karaki teutana te Tibiika.

Bon inano taian te waaki ni ka *campaign* n te tai ae nako, ao e a waaki te butiboro iaon Makin, bon te kamimi bwa inanon taian te butiboro ao a roko naba unaine a roko naba ma aia tiabora ao aia nii aia tou ao aia raa riki, ao tera ae kam ataia te bwai ae na karaoaki, a nako n taua abaia te marae ni butiboro ao a un, ao a taku a kitana ara marae bwa te Tautaeka e tuai man kabwaka te riiti, tao iai te rongorongo ae bure nakoia unaine aikai n te tai arei, e toki te butiboro,

Tibiika inano ti iraua te aoa te Tia Babaire ao I kaitaua te *mayor* , I kaitaua kauntira bwa a roko naba n iangoa te boraraoi, a manga koutaki tanan aroka, tanan mwanono ake a tia ni kenaki a manga taunaki ma iai bukin bwaai aikekei te Tia Babaire n te tai are e karaoaki iai, bwa teuana tao e ririmwi te riiti, tao te kauoua ae tao ngaia aio are e boboto iai ana kaoti te Tia Tei mai Betio temanna are karineaki are uotia bwa, tao e aki ngkoa tao taan riiti ke tao taan abaaba n te tai aio tao e aki tau ke tao e a rangi n ririmwi te riiti nakoia te Tia Babaire.

Nna kabwara bure ngkana arona bwa tao I taekina aio bwa tao kam taku bwa tao I kabuakaka, I aki, ma ti kaai ni iraorao ma ngkami te Tautaeka n te tai aio bwa tao bon iai kangaanga ake a nori taan abaaba n te tai aio, ao ti a nang kaitau ngkami Minita, kam a tia n teiraki ni kaoti ami iango Taan Tei ni kabane ao e koaua bwa an tai ae nang aki boutoka te kangaanga ae a mena inanona ara botannaomata ni kabane bwa I Makin naba iai naba abaia naba kain Makin ae riitinaki naba iroun te Tautaeka te Tia Babaire, n token te tai te Tia Babaire ao te marae are I Makin e nang uruakaki te marae ni wanikiba, ma I kaitauia kain abara ae Makin bwa a manga iangoraoi a manga aki nako n urua te marae a ti tabeka naba aia buia ao a nako naba n tuka te marae bwa e naki manga oki n toka

ke n roko te wanikiba te Tia Babaire, ma ti kaitau bwa tao bon iai taai aika rangi ni kakawaki bwa ti na boraraoi ngaira te Tautaeka ma taan abaaba ao ti kaitaua naba nanomi te Tautaeka ae kam a tia n boutoka te kaoti aio ngaira naba ti boutokaia iaan norakin te tai ae boou, ngaia are ti na teimatoa n boutokai ngkami te Tautaeka, ma ti na teimatoa naba ni kaeti ngkami inanon te tai teuana ma te tai teuana, ao man bwanaa aikanne te Tia Babaire ao I taku bwa e rangi ni kakawaki bwa e a tau te tanrikaki, bwa ti a rawa n riki n atibu kanga ai aekakin buun antai ngkoa are kanga e taekinaki n te Baibara, Nei Taara, are ngke e tanrikaki ao tera ae riki irouna, akea bwa e riki naba n atibu, ngaia are ti na aki manga tanrikaki, e bati n rabwa te Tibiika ao ti rangi n boutoka ana kaoti te Tia Tei ae karineaki mai Betio temanna. Ko rabwa

Tibiika: Ara tia maroro are imwina ko rabwa Tia Tei, Hon.Boutu Bateriki e nakoim

Hon.Boutu Bateriki: Ko rabwa te Tia Babaire ao I rimoa ni karabwa te Tia Tei ae karineaki mai Betio are e tabeka te kaoti aei are kanga iaon taekan abaia taan abaaba ake akea kabonganana iroun te Tautaeka, ao e koaua Tia Babaire aio teuana te kaoti ae rangi n tamaroa Tia Babaire e rangi n bongana ibukia ara botannaomata naba Tia Babaire kai

ti kakoaua bwa te kaoti aei e tieuataake te Tia Babaire, ti kakoaua ae tiaki ti ibukin Betio ao tao Tarawa Teinainano ma e rekereke naba ma abaa aika itinanikun Tarawa Tia Babaire, ao tao e koaua Tia Babaire ae ti kona n tara naba taabo aika Tarawa Teinainano ma Betio ao ti kona n taraia ma aon abamwakoron Kiribati Tia Babaire bwa ti kakoaua bwa ngaira ara tabo ae Tarawaieta bon teuana naba mai buakon, e reke iaan te karinan ae te *Outer islands* ke e reke iaan abamwakoron Kiribati ake a mena n tiaki n te *urbanization* Tia Babaire ao tao e koaua ti kona n tara, ngaira ara tabo ae Tarawaieta Tia Babaire n taai aika nako ao e rangi n rawata nabe te ngurengure irouia ara taan abaaba, teuana te tabo are ti kona n taraia ane e rangi ke e nim ma Biketawa Tia Babaire ao aio te aba ae e aranaki bwa Bikenriki ao tao e koaua ae rangi ni korakora aia tangitang taan ababa naba, a rangi ni kaman tangitangira kaokakin abaia n te tabo aei bwa tao iai aia iango ni karikirake iai Tia Babaire, ao e koaua e kakawaki kai e mwemwe iroun te Tia Tei ae karineaki mai Betio ao I taku bwa e rangi ni bongana naba bwa ti kona naba n anga bwanara ao ni kaotia naba man ara itera ke man aia itera ara botannaomata ake a tia naba n tabetabeki n taai aika nako Tia Babaire mai taku bwa anne bon teuana naba bukina ngaia e reke

teirakeu iai Tia Babaire engae ngke e butimwaia te Tautaeaka n te tai aei ma e koaua e kakawaki ae ti na riai naba n tarai ara tabo naba ake ti bane n tei naba mai iai te Tia Babaire bwa e koaua e kakawaki tabekana n te tai aei.

E koaua Tia Babaire ngkana ti tara Betio ma Tarawa Teinainano ao abamwakoro ao ngkana e karaoaki te *land evaluation* iai te Tia Babaire ao e rangi ni kaokoro, ngkai te aba iaon Betio ao Tarawa Teinainano e a bon rangi n kaokoro ana *value* ngkana e karaoaki, te *evaluation* iaona ngaia are ti rangi ni karabwarabwa n te tai aei ngkana arona bwa te Tautaeaka e nang kaoki abaia kain Betio ao tao Tarawa Teinainano bwa are ti kakoaua ae angiiia taan abaaba man ara tabo ae Tarawaieta e nang korakora, taint e bwaka riiti ao bon angina ara koraki a bane ni mena iaon *South* Tarawa, anne ae ti nonoria ni katoa ririki ao ti karabwarabwa kai e tabekaki te kaoti aei, I taku bwa e rangi ni bongana ibukira ngaira kain ara abamwakoro naba ae Tarawaieta, ma tao ti karabwa te Minita are e a tia n anga kaekan aio irouna te Tia Babaire ao tera naba ngke arona bwa e karauaki raoi n taraki naba aron anganakia aia tabo aio te Tia Babaire bwa ti kakoaua ae teuana naba mai buakona bon aron ngkai te ibetutu ae ti kona n noria iaon, riki Betio ao Tarawa Teinainano, tera ngkana arona bwa e kaokaki

tanan tabo aikai te Tia Babaire ao e karaua ni manga karauaki raoi te *land* ke te *town planning* Tia Babaire bwa are ti kakoaua ngkai bwa e a bon rangi ni korakora te ibetutu ao I taku bwa anne te bwai ke tanan katamaroa Tia Babaire ae ti na rangi ni butia iai te Minita are tabena, tera ngke arona bwa a karauaki raoi ni karaoaki itera aikai Tia Babaire ao ni manga karauaki raoi n taraki, ana taraki bwa ana bon karauaki raoi ni iai kawain tanan *Ambulance*, bwa ti kakoaua bwa Betio bon te tabo naba ae uarereke, Tarawa Teinainano, ao te aomata ti kakoaua ngkai bwa te aomata ke rikiraken te botannaomata e a rangi ni mwaiti ngaia are ti bon ti riai naba n tara naba rikiraken te botannaomata ma aron tein te aba n te tai aei, ao tao ti na rangi ni karabwarabwa riki ngkana arona bwa e okiria abaia naba taan abaaba riki n ara ae Tarawa, ae ti kakoaua tao te kaoti aei e tieuataake ma e bon rangi n teretere riki aron kainanoia tao te tabo ae Betio ma Tarawa Teinainano, ao anne ti aki kona n totoko iai Tia Babaire bwa ti kakoaua bwa bon te kainano ae noraki irouia ara botannaomata riki iaon Tarawa Teinainano ma Betio ibukin kabonganan abaia.

Tao e koaua are e bon mwaneweaki irouia taaan abaaba bwa e rangi ni kakawaki anne te Tia Babaire irouia are bon taan abaaba bwa a bon

kona ni karaoi tao aron aia waaki ni karikirake ma tao taan bitineti aika a bubura ngkai n aron riki te roko, a kaungaki naba bwa ti nang kaungaia bwa a nang aki kabonakoi abaia ara koraki ni Tarawa, ma ti kakoaua ae bon rawata ae e a tia tao ni kanakoi abana ma te bae rangi ni kakawaki, anne te bwai ae ti na bon rangi ni kaunga ngaira kain Tarawa te Tia Babaire, ana bon riai n aki kaungaki ara koraki bwa ana kabonakoi abaia, ana kakai aia angaa bwa ana riiti ma taan karikirake bwa e na teimatoa aron rereken aia mwane tao ni katoa namwakaina ao e na reke aia mwane ni katoa ririki ae na bubura riki nakon are a tia ni kakarekea man te riiti, anne te bwai ngai naba ae I rangi ni kaungaia ara koraki iai, ma are e koaua ae tao bon rawata n taai aika nako ae a tia ni kanakoi abaia, anne tao bon kanoan te bong kanoan te tai, ma ti bon teimatoa naba ao ti kakoaua ae ti na kaungaia ara koraki bwa a nang aki rangi n anganako abaia ao nang karaoi aia itera ni karikirake ake a nang bon reitaki iai ma taan bitineti bwa e na teimatoa aron aia kareke mwane tao ni katoa namwakaina ao e na raka aia kareke mwane n aron are a tia ni kakabongana n te riiti, tao a kona n *rent out* tanan *buildings* tao tanan raa riki, ae na kona n bouka aron aia kareke mwane, ao I rangi n kukurei te Tia Babaire, I nang boutoka te kaoti aei. ko bati n rabwa.

Tibiika: Ara kabane ngkanne ni maroro ko rabwa te Minita ao ara kabane ni maroro imwin ae I taua mwina te Minita n te *Fisheries* Hon.Ribanataake Tiwau e nakoim.

Hon.Ribanataake Tiwau: Ko rabwa Tia Babaire ao e koaua reitan te bwana ni kamauri nakoim te Tibiika, ao tao e koaua imwain ae I waaki nako te Tibiika ao are e a tia n nako boutokan te kaoti aio iroun te Tautaeaka, ma tao nna ti reita naba te maroro ao tao a bon bane maroro mai irouia taan abaaba mai iaon Tarawa, n na ti katerei ngkanne itera aika kakawaki ae I taku bwa iai rekereken te kaoti ae kakawaki aio ma bon tibwanagara n tabera mai iroun botakin te aonnaba ae e aranaki bwa te *United Nation* ao iai tanan ke n na katerei tabeua tanan *Sustainable Development Goals* ke tanan *SDGs* ake a tia ni kaweneaki ae I taku bwa e kakawaki bwa e na riai n rinnako inanon te maroro ao e na kababaeaki iai te Tautaeaka bwa teuana katabeana ae ti riai ni kakoroa nanona n tabera nakon botakin te aonnaba, ao n aron are I taekinna itera aikai iai tanan ke I tabe n taratara rinanon tanan *Sustainable Development Goals* ke tanan iango ma waaki ake a tia ni barongai botaki aobitin te aonnaba ibukin uarokoan te aba teuana ma teuana nakon mwengaraoin ao maiuraoin ara botannaomata, ao

taekan te abaaba kamwengaraoin te tia abaaba ma te botannaomata iaon abana ke te ibetutu ao terana riki a bane n reke inanon mwakoro aika teniua ae *SDG 1* are a nakea te *poverty* ke e nake te maiu ni kainano, ao *SDG 3* are e boboto iaon *Good Health* ao ana *Well being* te botannaomata ao *SDG 11*, tarakin aron te *cities* ke tanan *town* ke maeka ake e mena iai te Tautaeaka bwa a na mwengaraoi iai aomata, ao e na *inclusive* ao e na *safe* naba ibukia, ngaia are I taku bwa te kaoti aio e aki ti tura aron tara kainanon ara botannaomata ma e kabaeira naba teuana tanan *goal* ke tanan takete ake ti kabaeaki man aobitin aban te aonnaba bwa teuana ara kabaeae kabaeakin ara Tautaeaka bwa e na kakoroa nanona, ibukin maiuraia ara botannaomata, ngaia are e nang rabwa tabekan te kaoti aio bwa e tieuataake ti aki ti nakon tao Betio, eti are e taekinna are e tieuataake bwa e kakawaki bwa aio kabaean te Tautaeaka teuana taran maiuraoin ana botannaomata bwa e na aki reke ke e naki rotaki n te kainano ibukin te ibetutu ao e na taraki naba bwa e na *Sustainable* aron maiuna, tarakin aron maiuna n aron ibetutuna iaon abana, ngaia are e rabwa tabekan te kaoti te Tia Babaire ao I taku bwa e aki raroanako te Tautaeaka aio n aron are e a tia n taekinna te Minita are tabena aio, ao e boutokaki te kaoti aio, teuana ibukin kainanoia bon

kaa'in Tarawa Teinainano ma Betio ao kain Kiribati ae bwanin, ao teuana naba kakawakina bwa e na uarokoira riki ni karokoira nakon te takete are ti bane ni kabaeaki iai ngaira kain te aonnaba ni kabane ni ikotaki ma Kiribati are ti katabeaki naba bwa teuana mai buakona ae katabeara iaan te takete ke te kouru are ti na tabe n uarokoira nakon are ti kantaningaki man botakin te aonnaba ae bwanin, ngaia are I rabwa tabekan te kaoti aio te Tia Babaire ao I taku bwa e aki ti uarokoira nakoia ara botannaomata ibukin karekean te rau ao terana riki ma e uarokoira naba nakon te kantaninga are ti bane ni kabaeaki iai iaan ana tararua botaki te aonnaba. Ko bati n rabwa Tia Babaire tao ti akanne tabeua reitan te maroro ma I ti kan karautaeka nakon te Tia Tei mai Makin bwa e anaa au kibu are e a riai n toki te tanrikaki, bwa ngkana ko ti tatan rikaki n taai nako ao ti na riki n ai aron Totom ma Komora, are ko tabe n tan rikaki ko tara bukim ao ko tan rikaki ao ko a riki n atibu ao eti anne, bwa ngkana ti a riki n atibu te Tia Babaire, ti aki kona ni wakirake, ao tao I a toki naba ikanne te Tia Babaire, ao e bati n rabwa te maroro iaon te kaoti aei, ao I boutoka te kaoti.

Tibiika: Ko rabwa te Minita n am maroro ao ngkana kam kukurei bwa ai bon ti temanna te tia maroro ao I ataia bwa n nang aki anaa ami tai

are ibukin ami *Tea* ma I ataia bwa ti teuana ara kaoti, ngkana kam kukurei tia kabanea aei I angan te tia *sum up* bwa e na bon anaa ana tai are bon ana tai iaan ara *rule* ao ti a kamotirawa naba n *Tea* ao tia taonnako naba ni motirawa ibukin te kanimabong aei, ngaia are I angan te kabanea ni maroro, I angan te Minita n te *Health* Hon.Tinte Itinteang e nakoim te maroro.

Hon.Tinte Itinteang : E koaua e rabwa te Tibiika ao e kakawaki bwa ti na kaoti naba bwanara ao e koaua te Tibiika e rabwa te kaoti aio te kaoti mai iroun raou n Tia Tei temanna mai Betio ao n aron mwanewean ana kaoti are e tabekia ao e koaua “ *A e butiaki te Tautaeka bwa e na kaoki abaia taan abaaba ake akea ana kateitei te Tautaeka iaona*” ao e koaua te Tibiika ngkana ti ururing rikaki n aron maroro are a tia n taekinaki iaan te Auti n te tanimaeon taai aio ao ti kakoaua bwa te riiti are e tiainaki n 1950 e bon tiainaki ke e aki maan ngke e tuai ni inaomata Kiribati, ao n te tai are e tiainaki iai te riiti aio ao ti bon kakoaua naba te Tibiika bwa te botannaomata ni Kiribati e bon bane n tatannako ni maeka iaon ana abamwakoro, te ririki 2020 te Tibiika ao ti kakoaua bwa e a kaan 50% ke tao e raka riki ngkai mwaitin ana botannaomata Kiribati ae maeka iaon Tarawa Teinainano ni ikotaki ma Betio ao ngkana ti

kawenea riki ara taratara ke ti kawenea riki ara taratara iaon Betio ao mwaitin ana botannaomata Kiribati iaon Betio e a biribiri ngkai I marenan te ware ae tao 15 nakon 20% , aio bon te botannaomata ae rawata te Tibiika, te botannaomata ae rikirake n rawata iaon mwaitin te aba ae e aki bitaki, bwa te aba are ngke e moan tiainaki tanan boraraoi ibukin riiti 1950 e bon tiku naba n arona, tao teutana rikirakena teutana te kanaki ma ni bon angiin te tai te aba e tiku n arona, mwaitin te botannaomata e rikirake ni bubura kaei, ao I taku bwa I karabwa ana kaoti raou n Tia Tei mai Betio bwa te kaoti aio e aranaki iaan te iango are e raraoma te nano n raraoma iroun tei Betio bwa abana are e aki kabonganaki iroun te Tautaeka ao ai akea te kateitei iaona e aera bwa e nang aki bon okira tei Betio.

Bukin tera te Tibiika kai e tabekaki te kaoti aio? bukina bwa e a korakora te botannaomata ao e a moanna n rikirake tangiran te tararua ao te tobwa irouia te nati ni Betio, ti kakoaua aio te Tibiika bwa aban tei Betio n te tai aio e a uarereke, e aki kona ni karekea maiuna ma iai tei Betio are tao e na uniki iai arokana ten ii, bwa e na oroben, e na uniki iai arokana te mai bwa e na amwarake man uaana, bwa e a uarereke te aba, e a rawata te botannaomata ao e a rawata te kanoa ao e aki tau te aba

ngkana e na tibwatibwaki imarenan tei Betio ni katoai baia n tatabemania nako, ngaia are I taku bwa ngai n au koaua te Tibiika ao e nano nanon ana kaoti te Tia Tei raou n Tia Tei mai Betio aio, bwa e aki ti kaea nanon te aba are akea te kateitei iaona, ma otau ngai n te kaoti aio e kaea nanon ao e kakaewenakoa te Tautaeka aio ao ai moarara riki raou ni Minita man te *Lands* bwa e na katea ana kai ni baire, ana kainibaire ma aron ana baronga ibukin Betio bwa tera taran Betio ngkai, tera taran Betio n ana kataratara 4 te ririki ma ngkai 10 ao 15 te ririki, ao anne ae tangiria tei Betio bwa e tangira n ataia bwa tera ae na riki nakon abana n taai aika na roko bwa e aonga n ae tobwaki raoi iai nanona ma kanoana bwa ana kirirake inanon te maiuraoi ao te marurung, e rabwa te Tibiika kai ko karekea au tai ni maroro ao au taeka aikanne ao I a motikia naba. E rabwa.

Tibiika: Ko rabwa te Minita ao I a kaokia nakon te tia tabeka te kaoti bwa e a karaoa ana *sum up* e nakoim te Tia Tei ae ko karineaki.

Hon.Tebao Awerika: Ko rabwa te Tia Babaire, Tia Babaire I a tabeka bwanaia taan abaaba ni kakaitau nakoia Taan Tei ni kabane nakon te Tautaeka ao nakoia kain te Kaitara, kaitara aika kakaokoro n aron butimwaeen te kaoti aei, ao e koaua are ti na aki tatan rikaki bwa ti na ti

taraia bwa e a reke ke e a butimwaeaki te kaoti are a tia n tabekia ke a tia ni bubuti bwa e na tabekaki ikai ibukia, I a reitai ma te Tia Tei mai Beru Hon.England Iuta ao Hon.Batoromaio Kiritian bwa e koaua ao e a tibwa tia naba n tekateka imwaiu are bon raou n Tia Tei naba mai Betio ae te Minita, bwa bon anne raoi te kakawenako, e aki kona n okira arona Betio, ngkana e kaokaki ngkai te aba I taku bwa ana toa naba baia te koraki aika a kakaia te aba ke ana aki, ma e koaua iai ana kona te aba ke iai ana kona te Tautaeke ni karaoa ni manga katea abana n aron ae taekinaki ae te Maneaba ni Maungatabu aio eang e koaua, ngaira naba ngkoa taan mwakuri iai are ti buokia naba ni kateia, ngaia are e kona ni karaoa anne te Tautaeke, ma e koaua e aki kona n okira arona Betio ma e a kainanoa te ibuobuoki ma tera ngkana bon iai are e kona n oki n aron are e taekinaki ao e kona n oki, ao ngkana e kona riki ni karekeaki ana ibuobuoki te Tautaeke nakon Betio ibukin te kainano ae e a tia ni bane n taekinaki ao e bane n ataaki ngkai iroiua kain te Auti n Tei ao e ongoraia Kiribati ae bwanin, ngaia are ti te bwana ni kaitau nakoimi ao te kakaewenako nakon te Minita ae rine man te *MELAD* ma ana taan mwakuri bwa e a karaua raoi ni baronga aio, ao te mwakuri ae matoatoa ma e kona ni karaoaki akea te mwakuri ae e naki kona ni

karaoaki, ao tao I a katokia naba ikanne ao I a bubuti tabekan te kaoti are “*Bwa te Auti aio n na butia te Tautaeke bwa e na kaokii abaia taan abaaba ake akea ana kateitei te Tautaeke iaoia*” ko rabwa Tia Babaire.

Tibiika: Ko rabwa Tia Tei ae rine ao e kangai, ao I a kukurei ngkanne n tabeka te kaoti aei ae kangai taekana “*Bwa te Auti aio e na butia te Tautaeke bwa e na kaokii abaia taan abaaba ake akea aia kateitei ke akea ana kateitei te Tautaeke iaoia*” ake a nano iai ke a kangai “*Eng*” ao ake aki a kangai “*Tiaki*”, ake a nano iai (*Eng*) ao akea aki, kai akea ae aki nano iai bwa a bane n nano iai Taan Tei ao akea totokoa te kaoti, ngaia are e boutokaki te kaoti n te Auti aei, ara bwai are imwina

Kiraaka: Te kaoti ibukin te bwara

Tibiika: Te kaoti ibukin te bwara Hon.Boutu Bateriki e na tabeka anne

Hon.Boutu Bateriki: Ko rabwa Tia Babaire, bwa te Auti e nang motirawa moa ngkai, ko rabwa.

Tibiika: Ngaia Taan Tei e rabwa bwa e a tia ni mwemwe te kaoti ibukin te bwara n te tai aei ti a roko n tokin ara moan wiiki, bwanau ni kaitau nakoimi ni kabane, te Beretitenti, te kauoman am Minita, Taan Tei ni kabane man *party* aika kakaokoro

kam bati n rabwa ibukin kanoan te wiiki ae ti a nako aei, I a reita te kaitau nakoia ara botaki ni mwakuri ake a tia ni kanoa te tai aei ke te wiiki kain te Kuakua, taan mwakuri n te onaoraki, kain te AMAK ake a tia naba ni kanoa ara bong aei Aine, ake a tia naba ni kanoa ara wiiki aei, ti na tekeraoi ni kabane inanon ara tai ni motirawa n te *weekend* aei ao I a kukurei n manga taekinna bwa e a motirawa te Auti n te tai aei moa ao tia manga kaitiboaki nakon te Moanibong te aoa 10 n ara tabo aei , ao tia motirawa moa ngkai. E rabwa.

KAONGORA

Kaongora	Iroun	Iteraniba
Taeka ni Bau	Te Beretitenti	2
Katanoata mai iroun te Tibiika	Te Tibiika	16
Babairean ana Kanoa Te Tautaeka	Te Beretitenti	17
Katanoata mai iroun Te Tibiika	Te Tibiika	132

TITIRAKI AO KAEKAIA

TITIRAKI	TABEKAKI IROUN	NO	ITERANIBA
Kainnanoan te katamaroa nakon Nakaa JSS i Makin	Hon. James Taom	OQ1	85
Tamnein aia Maneaba kaain te Aro ni Katorika iaon Tebunginako	Hon. Betero Atanibora	OQ4	87
Kainnanoan te katamaroa nakon te uaabu are i Betio	Hon. James Taom	OQ48	89
Karokoan te kataratara nakon te tabo are e tei iai ana kiriniki Tabonibara	Hon. Harry Tekaiti	OQ13	92
Karakaan te Leave Grant	Hon. Ioteba Redfern	OQ27	94
Kawaekoan karaoan kawain Buota	Hon. Terieta Mwemwenikeaki	OQ16	95
Taekan ana bono Betania i Nikumanu i Nikunau	Hon. Tauanei Marea	OQ17	97
Kainnanoan mwakurian ana rawa Kainaba	Hon. Harry Tekaiti	OQ14	99

Bubuti karaosan te bono imarenan Tematantongo ao Aobike i Maiana	Hon. Vincent Tong	OQ29	102
Kabwakan aia mwane taan ababa ni kaineti ma katean taian Pre-school iaon Onotoa	Hon. Taiaki Irata	OQ24	105
Karakan booia taani mwakuri iroun te Tautaeaka	Hon. Ioteba Redfern	OQ26	108
Karaoan uruakin ana ran te kawa ae Tabomatang i Nikunau	Hon. Tauanei Marea	OQ26	109
Tararuakin ana bwaoki n rinerine Maiana irouia Bureitiman n rineakin te Beretitenti	Hon. Vincent Tong	OQ31	111
Ana kanganga Banaba iaon te Ran	Hon. Tibanga Taratai	OQ37	114
Ana iango te Tautaeaka n totokoa te kanakinako nakon mataniwin te aba i Tarawa leta	Hon. Terieta Mwemwenikeaki	OQ40	116
Iremwen katean Maneaban Banaba i Nanikai iroun te Tautaeaka	Hon. Tibanga Taratai	OQ35	122
Katean bono n taabo ake a kainanoaki iai	Hon. Tebao Awerika	OQ43	126
Kabwakan nikiran ana arauenti te Tia Moti ae Itaia iaon Makin	Hon. James Taom	OQ46	127

Mwakuri ni katamaroa iaon kaanauan te marae ni wanikiba iaon Makin	Hon. James Taom	OQ2	134
Kabwaninan kabwakan ana mwane Kaure iaon tangoan ana rebwerebwe iroun te neeti iaon Abaiang	Hon. Betero Atanibora	OQ3	138
Karekean ana boera n akawa Tabuarorae i Onotoa	Hon. Taiaki Irata	OQ23	141
Katamaroa nakon Mobile tarebon iaon Nonouti	Hon. Ieremia Tabai	OQ33	144
Iremwen kaniwangan te reirei ae Eti man ZAYED Sustainability prize	Hon. Harry Tekaiti	OQ15	146
Tataonakin kibaia kain Nikunau n akea onean mwina	Hon. Tauanei Marea	OQ19	148
Kabaneamwane ibukin Taunimatean Takobu Kabubuke	Hon. Taiaki Irata	OQ21	153
Katamaroan nakon te naan black spot iaon Maiana	Hon. Vincent Tong	OQ30	155
Karekean aia tangke n ran auti ake a riaooki n taint e tibwatibwa iaon Betio	Hon. Tebao Awerika	OQ45	157
Ana iango te minitita ni	Hon. Ioteba Redfern	OQ28	160

kamanoa Kiribati man te aoraki ae Covid-19			
Baenikain ana karikirake Tarawa leta ae aia aobiti Bureitiman ao karabuti	Hon. Harry Tekaiti	OQ52	163
Te raka ni boo ibukin karaian kaako iaon abamwakoro	Hon. Tinian Reiher	OQ53	165
Katamaroa nakon kawain Betio	Hon. Tebao Awerika	OQ42	169
Tangiran karakakia kauntira iaon Beru	Hon. England Iuta	OQ58	171
Kainnanaon te Internet iaon Banaba ibukin taren kaako, aoraki ao a mwaiti riki	Hon. Tibanga Taratai	OQ36	172
Karokoan bwaibun kai n nako tinaniku nakon mwenga iaon Betio	Hon. Tebao Awerika	OQ44	176
Kabwakakin boera (FADs)ake a kaman roko iaon Arorae	Hon. Teima Onorio	OQ62	178
Tataren te bwa iaon Abaiang	Hon. Betero Atanibora	OQ38	182
Katoamauan mwaitia Taan Reirei n te reirei ae Teiako ao Abaewewe Primary School iaon Makin	Hon. James Taom	OQ49	185

TAIAN KAOTI

SUBJECT	MOVER	MOTION NO.	PAGE
Kaokakin Abaia Taan ababa ake akea ana kateitei te Tautaeka iai	Hon. Tebao Awerika	Motion No.1	190

TAIAN BIIRA

Mover	Short Title	First Reading	Committee stage	Second Reading
Hon. Dr. Teuea Toatu	Appropriation Bill 2020 (Budget Speech)	27/10/2020		